

NOĆ I MAGLA

GESTAPO U
JUGOSLAVIJI

77
NOĆ I
MAGLA

44

44

44

44

44

44

44

2

44

Prvi ozbiljniji koraci njemačke obavještajne službe da organizira svoju mrežu i sistematski djeluje u Kraljevini Jugoslaviji datiraju od 1936. godine, kada je u Njemačkoj bila izvršena reorganizacija obavještajne službe i u vladajućim krugovima Reicha porastao interes za Jugoslaviju.

Koji su to ljudi bili koji su se bez rezerve stavili u službu nacizma, u službu niemačke obavještajne službe i u krajnjoj liniji u službi Gestapoa?

Pored osnovnih nosioca obavještajne službe u Kraljevini Jugoslaviji, kao njemački špijuni javljaju se političari i ministri, industrijalci i trgovci, novinari i advokati i razne druge profesije iz raznih sredina i političkih grupacija.

Svi su oni u knjizi dokumentirano i plastično prikazani kao ljudi spremni da zemlju prodaju onome tko ih bolje plati.

GESTAPO U JUGOSLAVIJI

U ovoj knjizi prikazana je djelatnost njemačke obavještajne službe u Kraljevini Jugoslaviji u godinama prije drugog svjetskog rata i u toku rata u okupiranoj zemlji. U osnovi, ovo je pokušaj da se našem itaocu, bez primjesa senzacionalizma i izmišljanja napetih situacija i raznih dogodovština, prvenstveno s pomoću dokumenata na enih u arhivama ustanova RSHA, pruži slika o metodama rada, opsegu interesovanja i djelovanja njemačke obavještajne službe na teritoriji Jugoslavije.

Obavještajna služba Reicha interesovala se za sve. Bila je to totalna špijunaža. Mreža je tako stvarana da može poslužiti i kao sredstvo za uvlačenje zemlje u politiku i ekonomsku zavisnost O Reicha, i kao sredstvo kontrole da se ne bi nešto nepredviđeno dogodilo, jer su nacisti, jedno vrijeme, imali u planu da im Kraljevina Jugoslavije bude saveznik. Kada se to izjalovilo i kada su zemlju okupirali, tada je ova mreža poslužila kao osnovica za stvaranje jedne dalekove i brojnije mreže, koja je trebala da bude dovoljno snažna i sposobna da pomno prati sva zbivanja i obezbijedi okupacionim vlastima totalnu kontrolu okupirane Jugoslavije. Autori nas postupno uvode u metode rada Gestapoa, stvarnog gospodara i usmjerivača obavještajno-subverzivne djelatnosti. Gestapo je bio veoma metodčan u radu i nastojao je svim sredstvima da zemlju svestrano i dobro upozna: privredu, prirodna bogatstva, nacionalne i socijalne probleme i suprotnosti, ljude na vlasti i one koji bi eventualno mogli doći na vlast. Dakle, cilj je bio jasan: obuhvatiti sve, kako bi sutra, kada dođe, bilo kao »saveznici«, bilo kao okupatori, mogli zemlju koristiti za svoje ratne ciljeve.

(Iz Predgovora)

Knjiga je podijeljena na poglavlja. Gestapo u Kraljevini Jugoslaviji, Gestapo u okupiranoj »Srbiji, Gestapo u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, Gestapo u Sloveniji i Gestapo u Makedoniji.

BIBLIOTEKA »IAJNt bILt«

TAJNE života oko nas ne skrivaju se u dalekim, svemirskim prostranstvima, u nepristupa nim prašumama ili morskim dubinama. TAJNE o kojima, osobito ako ih ne upoznamo, ovisi naša svakodnevna sudbina, ne treba tražiti daleko od nas, one su negdje pokraj nas, ali skrivene. TAJNE su nam esto nepristupa ne, jer nam se ini da se nas ne ti u. TAJNE naših sudbina nisu složene, teške zagonetke, jer iza njih esto stoje — ljudi. TAJNE su ono što mi o tima ljudima ne znamo. TAJNE su ono u što moramo proniknuti radi vlastita mira i sigurnosti.

SILE ne upravljaju samo magnetskim poljima. SILE upravljaju svijetom. SILE ne upravljaju samo prostim padom ili kretanjem planeta. SILE upravljaju sudbinama cijelih naroda, dakle i našom osobnom sudbinom. SILE mogu biti pozitivne i negativne, dobronamjerne i zlokobne. SILE mogu biti to opasnije, što manje o njima znamo.

TAJNE SILE upravljaju nama, našim precima, našim povijestima. TAJNE SILE su ime straha koji obuzima ovjeanstvo iz pokoljenja u pokoljenje. TAJNE SILE mogu se savladati samo znanjem jer više nisu ni tajne, ni sile im o njima sve znamo.

»TAJNE SILE« naziv su nove biblioteke zagreba kog Centra za informacije i publicitet. Poslije biblioteke »DNEVNIK«, koja objavljuje autentina svjedo anstva naših publicista, o razli itim trenucima našeg vremena, nova biblioteka »TAJNE SILE« treba da dadne odgovore na mnoga pitanja koja zanimaju suvremenog ovjeka. »TAJNE SILE« su vaša biblioteka, koja e vam pomo i da shvatite kako mnoge TAJNE nisu tajne, a kako su mnoge SILE utoliko slabije ukoliko više o njima znamo. »TAJNE SILE« razotkrivaju ne samo tajne, nego i zablude, jer prije svega nude itatelju istinu, koja mu, iz ovih ili onih razloga, nije bila dostupna.

Uskoro izlazi:

Anthony Cave Brown

VELIKE OBMANE

DRUGOG SVJETSKOG RATA

Uzbudljiva i istinita pripovijest o tajnom ratu složenih varki i spletki kojima su od Hitlera skrivene tajne Dana—D i zape a ena pobjeda Saveznika.

BIBLIOTEKA »TAJNE SILE«

BIBLIOTEKA »TAJNE SILE«

UREDNIŠTVO

**BRUNO AMERL, MARIJAN BARIŠIČ, VOJMIR KLJAKOVI ,
OMER LAKOMICA (urednik), OR E LI INA, KONSTANTIN MILES,
MILAN MIRI , ŽELJKO VRBANIC I JAGODA ZELI -RUKAVINA**

RECENZENT I STRU NI REDAKTOR

VOJISLAV NIKOLI

RJEŠENJE OVITKA

BORIS DOGAN

SLAVKO ODIC
SLAVKO KOMARICA

NO I MAGLA

CP

CENTAR ZA INFORMACIJE I PUBLICITET
ZAGREB, 1977.

COPYRIGHT BY CENTAR ZA INFORMACIJE I PUBLICITET
ZAGREB. 1977.

SVEZAK DRUGI

**GESTAPO
U JUGOSLAVIJI**

PREDGOVOR

U ovoj knjizi prikazana je djelatnost njema ke obavještajne službe u Kraljevini Jugoslaviji u godinama prije drugog svjetskog rata i u toku rata u okupiranoj zemlji. U osnovi, ovo je pokušaj da se našem itaocu, bez primjesa senzacionalizma i izmišljanja napetih situacija i raznih dogodovština, prvenstveno s pomo u dokumenata na enih u arhivama ustanova RSHA, pruži slika o metodama rada, opsegu interesovanja i djelovanja njema ke obavještajne službe na teritoriji Jugoslavije. Pri tom treba napomenuti da se u ovoj knjizi ne obraduje djelatnost njema ke obavještajne službe usmjerene protiv narodnooslobodila kog pokreta, Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda i Vrhovnog štaba NOV i POJ, jer je to predmet posebne studije jednog od autora.

Prvi ozbiljniji koraci njema ke obavještajne službe da organizuje svoju mrežu i sistematski djeluje u Kraljevini Jugoslaviji datiraju od 1936. godine, kada je u Njema koj bila izvršena reorganizacija obavještajne službe i u vladaju im krugovima Reicha porastao interes za Jugoslaviju. S druge strane, tada u Kraljevini Jugoslaviji dolazi do snažnije političke orijentacije jednog dijela buržoazije prema Njema koj i Italiji. Naime, u to vrijeme građanske političke stranke i njihovi vo i po inju se u spoljnopoličkoj orijentaciji polarizirali u dvije osnovne grupacije: profašističku — političku i ekonomsku orijentaciju prema Italiji, a naročito prema Njema koj — i anglofilsku, koja svoje političke i ekonom-

ske interese veže za francusku i englesku buržoaziju. Ova druga grupacija je bila ovako orijentisana još od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Osim toga, bremenita unutrašnjim suprotnostima, Kraljevina Jugoslavija je bila veoma povoljan objekat za djelatnost obavještajnih službi uopće, pa ni njemačkoj obavještajnoj službi nije bilo teško naći snage na koje se u obavještajno-subverzivnom radu oslanjati.

Obavještajna djelatnost Njemačke prema Kraljevini Jugoslaviji bila je u stalnom usponu. U prve dvije-tri godine vladavine nacista su bili zabavljeni srećivanjem unutrašnje situacije tako da je i njihov obavještajni rad prema inozemstvu, pa i prema Jugoslaviji, bio relativno malog obima. Ali, kada su uništili otpor u sopstvenoj zemlji i vrstu uzeli vlast u svoje ruke, pristupili su realiziranju svog političkog programa i, kada se radi o Jugoslaviji, ukoliko su ti planovi bili neposrednije vezani za nju, utoliko je i obavještajna služba intenzivnije radila, da bi dostigla vrhunac 1941. godine. Tko se sve nije svojski trudio da razbije Jugoslaviju, da je oslabi i u ino što lakšim plijenom agresora!

Koji su to ljudi bili koji su se bez rezerve stavili u službu nacizma, u službu njemačke obavještajne službe i u krajnjoj liniji u službu Gestapoa?

Autori nam na prvom mjestu ukazuju na njemačku nacionalnu manjinu (Volksdeutsche). Ova nacionalna manjina u Kraljevini Jugoslaviji je uživala sva prava, a naročito od dolaska Hitlera na vlast, kada je u mnogo čemu bila privilegirana. Međutim, ta manjina Jugoslaviju nije smatrala svojom domovinom, ili ta nije rekla, smatrali su da oni, u skladu s teorijom »vladajuće nacije« i »više rase«, treba da budu gospodari u Jugoslaviji, pa su se bez rezerve, u ogromnoj većini, stavili na raspolaganje njemačkom Reichu. Od 1939. godine oni su se i otvoreno isticali kao eksponenti politike nacista prema Njemačkoj i kao osnovni nosioci špijunske i druge subverzivne djelatnosti za račun njemačke obavještajne službe. Isto tako ne treba zaboraviti činjenicu da je u Reichu rukovođene Volksdeutscherima potpadalo pod SS, a po svojim pogledima, nekim shvatanjima i mentalitetu, Volksdeutschen su bili toliko šovinistički radikalno nastrojeni da im estoni esesovci nisu bili ravni.

Drugi, istina mnogo manji dio njemačkih agenata bili su Jugoslaveni iz raznih sredina i političkih grupacija, ali zato što ih je bilo manje nisu bili ništa manje štetni i opasni za zemlju. Bili su to prolašisti koji orijentisani ljudi iz svih slojeva građanskog društva. Koga sve tu nije bilo! Politikari i ministri, industrijalci i trgovci, novinari i advokati i raznih drugih profesija. Svi su oni u knjizi dokumentovano i plastično prikazani kao ljudi spremni da zemlju prodaju onome tko ih bolje plati.

Obavještajna služba Reicha interesovala se za sve. Bila je to totalna špijunaža. Mreža je tako stvarana da može poslužiti i kao sredstvo za uvlačenje zemlje u politiku i ekonomsku zavisnost od Reicha, i kao sredstvo kontrole da se ne bi nešto nepredviđeno dogodilo, jer su nacisti, jedno vrijeme, imali u planu da im Kraljevina Jugoslavija bude saveznik. Kada se to izjalovilo i kada su zemlju okupirali, tada je ova mreža poslužila kao osnovica za stvaranje jedne daleko veće i brojnije mreže, koja je trebalo da bude dovoljno snažna i sposobna da pomno prati sva zbivanja i obezbijedi okupacionim vlastima totalnu kontrolu okupirane Jugoslavije.

Autori nas postupno uvode u metode rada Gestapoa, stvarnog gospodara i usmjerivača obavještajno-subverzivne djelatnosti. Gestapo je bio veoma metodičan u radu i nastojao je svim sredstvima da zemlju svestrano i dobro upozna: privredu, prirodna bogatstva, nacionalne i socijalne probleme i suprotnosti, ljude na vlasti i one koji bi eventualno mogli doći na vlast. Dakle, cilj je bio jasan: obuhvatiti sve, kako bi sutra, kada dođe, bilo kao »saveznici«, bilo kao okupatori, mogli zemlju koristiti za svoje ratne ciljeve. Dio knjige pod naslovom »GESTAPO U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI« o tome govori na jednostavan i uvjerljiv način, s puno ilustrativnih inženjera.

Drugi dio »GESTAPO U OKUPIRANOJ SRBIJI« nastavlja prikaz djelatnosti Gestapoa u uslovima okupacije: aktiviranje stare i stvaranje nove agencije. Gestapo od prvog dana okupacije veoma pažljivo prati šta se dešava u Srbiji. On je taj koji u stvari određuje tko treba da bude na eliti kvilinskih vlada i koji ljudi dolaze u obzir da budu u te vlade. Kao dobar poznavalac prilika u Srbiji, njemačka obavještajna služba je iznosila ocjene o us-

tanku s kojima se vrhovi državne uprave Reicha i Wehrmachta nisu slagali. Me utim, razvoj događaja je potvrdio njihove ocjene. Dok su državna uprava i Wehrmacht smatrali da ustanak vode »nacionalni oficiri«, Gestapo je tvrdio sasvim suprotno. Njemačka obavještajna služba je relativno brzo saznala da oficiri kraljevske vojske nisu ti koji rukovode ustanom i da ustanak nije njihovo djelo. Oni su znali da su to one snage koje ne e praviti nikakve kompromise s okupatorom, niti e slušati kvislinge. Na osnovi ovakve procjene, za razliku od ustanova Wehrmachta i Ministarstva vanjskih poslova Trege Reicha, predlagali su sasvim druge mjere za gušenje ustanka. Gestapou je bilo jasno da nikakva Komesarska vlada Milana A imovi a, niti »Vlada spasa« generala Nedi a nije u stanju da uguši ustanak i da tu treba nešto drugo poduzimati. Gestapo je prili no vješto pravio kombinacije i okupljao reakcionarne snage u Srbiji i usmjeravao ih isključivo na borbu protiv narodnooslobodila kog pokreta. Bio je to zajedni ki zadatak etnika Koste Peanca i Draže Mihailovi a, fašista Dimitrija Ljoti a, nedi evaca i okupatora.

Preko svojih agenata Gestapo je na odre en način i u odre enoj mjeri uticao i na politiku emigrantske vlade u Londonu. Slu aj dr Miloša Sekuli a koji je u režiji Gestapoa, preko Istambula, došao u London i donio izvještaj o situaciji u zemlji, koji je sa inio Gestapo i potkrijepio ga fotografijama o zlo inima ustaša nad srpskim življem. Pri tome su te zlo ine pripisati hrvatskom narodu. Velikosrpski krugovi u emigrantskoj vladi ovo su jedva do ekali, kako bi »injenicama« potkrijepili svoju tezu da budu a država može biti samo »Velika Srbija«, ije bi granice na zapad išle do Ogulina. Bili su to zapravo stari planovi srpske buržoazije još iz vremena prvog svjetskog rata. Ni velikohrvatski krugovi nisu druga ije mislili. Svi su oni bili protiv Jugoslavije i zato ih, pored ostalog, nije bilo teško složiti u borbi protiv onih koji su se borili za novu Jugoslaviju, protiv narodnooslobodila kog pokreta Jugoslavije. U tom smislu je bila usmjerena i politika emigrantske vlade u Londonu. Ne borba protiv okupatora, ve borba protiv narodnooslobodila kog pokreta. Povezivanje svih reakcionarnih i izdajničkih snaga u zemlji i van nje bilo je u prili noj mjeri i zasluga Gestapoa.

u tre em dijelu »GESTAPO U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ« vidimo da je djelatnost Gestapoa u okupiranoj Jugoslaviji bila jedinstvena, ali da se obavještajni rad prilagodio avao situaciji. Još u c'odinama prije rata njema ka obavještajna služba uporno je pokušavala da osigura tješnje veze s uticajnim funkcionerima Hrvatske selja ke stranke (HSS), jer su realno procjenjivali da ustaški pokret, iako im je blizak po ideologiji, nema oslonca u hrvatskom narodu. Naravno, ustaše nisu nikada odbacivali, ali do zadnjeg dana, sve do ulaska Ma eka u Simovi evu vladu, ra unali su sa HSS-om. Gestapo je pravio kombinacije i s bosanskim Muslimanima, koriste i težnje nekih muslimanskih buržoaskih krugova za samostalnom bosanskom državom. Imao je svoje prste i u stvaranju »Hrvatske pravoslavne crkve«, na ije je elo doveo svog ovjeka.

etvrti dio, »GESTAPO U SLOVENIJI«, kra i od prva tri, iznosi situaciju u Sloveniji, koja je, s obzirom na planove Tre eg Reicha bila druga ija tiego u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u okupiranoj Srbiji. Tre i Reich je 1941. godine okupirani dio Slovenije smatrao sastavnim dijelom Njema ke (Slovena ka Koruška, Gorenjska, Štajerska i jedan uži pojas na desnoj obali rijeke Save, ukupno nešto preko 10.000 km², na kojoj je teritoriji živjelo oko 800.000 stanovnika, od ega samo dvadesetak hiljada pripadnika njema ke nacionalne manjine). Prekomurje je ušlo u sastav Hortijeve Ma arske, a ostali dio Slovenije je ušao u sastav tzv. »Ljubljanske pokrajine«, koju je formirao talijanski okupator. Naravno, i rad obavještajne službe je ovdje bio nešto druk iji i uslovljen neposrednim političkim ciljevima koje je Tre i Reich imao u odnosu na Sloveniju.

O radu Gestapoa u Makedoniji re eno je nešto sasvim kratko, jer je Makedoniju okupirala i anektirala Bugarska, pa ju je RSHA obra ivao iz svog centra u Sofiji.

Crna Gora je spadala u talijansku interesnu sferu, pa se i obavještajna služba Tre eg Reicha odnosila prema njoj kao takvoj sve do kapitulacije Italije.

Na kraju se može konstatovati da ova knjiga upu uje na nekoliko zaklju aka:

— djelovanje njema ke obavještajne službe u Jugoslaviji bilo je usmjereno na razbijanje bratstva

i jedinstva njenih naroda, s težištem na stvaranje jaza izme u Srba i Hrvata, jer su nacisti procjenjivali da razbijaju i jedinstvo Srba i Hrvata, dvaju najve ih naroda, razbijaju i Jugoslaviju;

— iako je Gestapo, pod kojim se simboli no podrazumijeva sve što je bilo u sastavu Glavnog ureda sigurnosti Reicha (RSHA), u poznavanju prilika i procjeni situacije u Jugoslaviji bio realniji od ostalih faktora Tre eg Reicha, i on se ipak u jednom prevario: nije bio u stanju da realno procijeni spremnost i rješenosn jugoslavenskih naroda i narodnosti da se bore ne samo protiv okupatora, ve i protiv svih onih koji su, u bilo kome vidu, bili spremni da sara uju s okupatorom;

— u knjizi su dati samo prijeko potrebni komentari pojedinih dokumenata. Naj eš e je itaocu ostavljeno da sam izvla i zaklju ke iz prezentiranih dokumenata;

— autori o igledno nisu imali pretenzija da cjelovitije obuhvate, rasvijetle i analiziraju politi ku situaciju i uop e prilike u Kraljevini Jugoslaviji i sve ono što je uslovalo njen brzi raspad u aprilskom ratu 1941. godine, kao ni sve ono što se zatim zbivalo. Oni su iznijeli jednu od komponenata, koja je, zajedno s ostalima, uslovljavaju i jedna drugu, dovela do raspada Kraljevine Jugoslavije;

— ini se da autori ponekad namjerno nisu iznoscili imena nekih u esnika u gestapovskim obavještajnim pothvatima, jer se, vjerovatno, radi ili o još uvijek živim osobama, ili o obzirima prema njihovim najbližim ro acima, koji nisu imali nikakve veze s njihovom djelatnoš u.

VOJISLAV NIKOLI

UVOD

Za Otta von Bismarcka, prvog kancelara Drugog Reicha, kako je sam rekao 1878. godine, ovaj Balkan nije vrijedio kostiju jednog pomeranskog grenadira. Međutim, pedeset i šest godina kasnije, za Adolfa Hitlera, prvog i posljednjeg kancelara Trećeg Reicha, u kojeg su nacisti pretvorili Weimarsku republiku, Balkan je postao područje naročito interesovanja.

U vrstivši svoju vlast u Njemačkoj, ali još uvijek nedovoljno jaki da bi mogli nastupiti sa zahtjevima globalne preraspodjele kolonijalnih posjeda i interesnih sfera, nacisti su se pojavili s teorijom »velikih privrednih prostora«. U okviru te teorije i tih planova, među prvima je uključen evropski Jugoistok, pod kojim se podrazumijevao Balkan s dijelom Podunavlja. Franz von Papen, bivši Hitlerov vicekancelar (1933—1934), u svojstvu njemačkog specijalnog poslanika u Beču, već 1934. godine otvoreno izjavljuje G. S. Messersmithu, poslaniku Sjedinjenih Američkih Država u austrijskoj prijestolnici, da je jugoistočna Evropa prirodno zaleđe Njemačke i da Njemačka nad tim područjem mora obezbijediti ekonomsku i političku kontrolu.

Kako je Kraljevina Jugoslavija u to vrijeme bila u taboru zapadnih sila, naročito vrsto vezana uz Francusku, nacisti su pojava ali nastojanja da je izdvoje iz tog tabora, uključujući u svoj »veliki privredni

prostor«, te ekonomski i politički vežu uz sebe. S tim ciljem njemački privredni krugovi su osnovali u Berlinu »Srednjoevropski privredni savjet« (Mittel-europäischer Wirtschaftstag — MWT) u čiji je djelokrug spadalo izučavanje, razvijanje i jačanje privrednih odnosa Njemačke s državama jugoistočne Evrope. Uz taj Savez, od predstavnika firmi njegovih članica, osnovana je i »Isto noevropska trgovačka kompanija« za poslove s jugoistočnom Evropom. Međutim, dinamici njemačkog ekspanzionizma, podsticanog nacističkim teorijama o »životnom prostoru« (Lebensraum) i o Nijemcima kao pripadnicima »više rase« (Heerenrasse), okviri u kojima se odvijala privatna inicijativa brzo su postali pretijesni, a tempo i suviše spor. Na pozornicu je stupila državna politika s državnim privrednim i drugim organizacijama, ustremivši se s naročito žestinom na Jugoslaviju i na ekonomskom i na kulturnom i na političkom planu, ne samo zbog njenih privrednih bogatstava, već i zbog njenog geografsko-strateškog položaja i činjenice da je bila vojnički najsnažniji član Male Antante, odbrambenog saveza Jugoslavije, Rumunije i Čehoslovačke, koji je, osloncem na Francusku, trebao da obezbjeđuje versajski status quo u ovom dijelu Evrope. A kroz svu tu aktivnost državnih i privatnih ustanova, instituta i poduzeća, kulturnih institucija i organizacija nacističke stranke, bile su na razne načine prisutne i jako aktivne njemačke obavještajne službe: Služba sigurnosti (Sicherheitsdienst — SD), Tajna državna policija (Geheime Staatspolizei — Gestapo) i vojna obavještajna služba (Abwehr).

Njemačko poslanstvo u Beogradu i konzulati u Dubrovniku, Ljubljani, Mariboru, Sarajevu, Skoplju, Splitu i Zagrebu, organizacija Nijemaca državljana Njemačke u inostranstvu (Inostrana organizacija Nationalsocijalističke stranke), organizacija Nijemaca državljana drugih zemalja (Ustanova za vezu s folksojermima), predstavništva njemačkih spoljnotrgovinskih poduzeća, zastupništva Njemačkog saobraćajnog biroa, Dunavsko parobrodarsko društvo, Lufthansa, predstavništva poduzeća za međunarodni transport, osiguravajuća društava i banaka, dopisništva njemačkih novinskih agencija i listova itd. itd., postepeno će postati centri djelovanja njemačkih obavještajnih službi, koje će svojim špijunskim pipcima prodrijeti u sva životna po-

dru ja Kraljevine Jugoslavije. Me utim, aktivnost njema kih obavještajnih službi, naro ito poslije Anschlussa Austrije u ožujku 1938. godine, odvija e se istovremeno i uporedo i drugim putovima i kanalima. Ustanove SD-a i Gestapoa iz Be a, Graza i Celovca (Klagenfurta) stvara e posebne špijunske mreže u Jugoslaviji. A u sav taj obavještajni rad, za ra un ove ili one njema ke obavještajne službe, uklju i e se i na stotine trgova kih putnika i na hiljade turista... Njih e interesovati sve: od vojnih objekata do seoskih putova i staza, od generalštaba do zemljoradni kih zadruga, od željezara i elektri nih centrala do seoskih pošta i mlinova, od jadranskih luka i plaža do špilja po planinama, od širine i uspona pojedinih cesta do njihove prohodnosti u kišnim i zimskim periodima, od raspoloženja u najvišim vladaju im krugovima do narodnih obi aja u pojedinim krajevima ...

Osim toga, njema ka obavještajna služba e nastojati da infiltrira svoje ljude u sva zna ajnija industrijska i druga privredna poduze a, da uz pomo jugoslavenskih grana obezbijedi njema kom kapitalu osnivanje novih poduze a i raznih posredni kih biroa, preko kojih e prikupljati potrebne podatke o jugoslavenskoj privredi i obezbijediti kontrolu nad njom. Tako e, primjera radi, novosadsko poduze e »Agraria«, preko kojeg je tako er radila njema ka privredna špijunaža, prema jednom povjerljivom dokumentu koji je dospio do obavještajnog odjeljenja jugoslavenskog generalštaba, narediti svojim referentima da prikupljaju slijede e podatke:

Referent e u prvom redu dostaviti spisak svih Jevreja i Ma ara koji žive u njegovom rejonu i poseduju imanje. Podaci o kapitalu treba da sadrže primedbu da li doti ni želi da proda svoje imanje.

O privrednim prilikama u svome rejonu izvestite slede e:

1. Iz kojih se država uvozi
2. Šta se uvozi
3. U kojim koli inama
4. Po koju cenu
5. Kojim se devizama pla a
6. Preko koje se banke radi

Industrija: nabrojati fabrike i male zanatlije

koji rade sa deset i više radnika; šta se fabrikuje ili prerađuje, odakle dolaze sirovine ili polufabrikati, narodnost tehničkog i trgovačkog vođe, ko je vlasnik, kod akcionarskih društava ko ima većinu akcija — da li je angažovan strani kapital i koji.

Za obavještajno prodiranje nacističke Njemačke u Jugoslaviju u periodu od 1934. do 1938. godine karakteristično je miješanje raznih njenih ustanova i organizacija u isto obavještajno poduhvate, iako taj posao uopće nije spadao u njihov djelokrug rada. U to vrijeme su se na tlu Jugoslavije obavještajno pojavljivali i predstavnici takvih ustanova kao što su Spoljnopolitički ured Nacionalsocijalističke Njemačke radničke partije (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei — NSDAP), Nacionalsocijalistički studentski savez, Hitlerova omladina (Hitlerjugend), organizacije koje su se u Njemačkoj bavile problemima folksdojčera, pa čak i hamburški Ribarski savez i mnoge druge.

Međutim, Anschlussom Austrije, komadanjem i okupacijom Čehoslovačke, nacistička Njemačka je neopozivo krenula putem osvajanja njenih planova, putem koji je morao dovesti do ratnog sukoba. Raunaju i s takvim razvojem događaja njihovi šefovi su i na obavještajnom planu poduzeli odgovarajuće mjere. Period brzopletog amaterizma i svaštarenja konačno je pripao prošlosti. Poslije kraćeg prelaznog perioda, ubrzo po izbivanju drugog svjetskog rata, Himmler izdaje naredbu (27. 9. 1939) o općoj reorganizaciji policijskog aparata i političke obavještajne službe Trećeg Reicha, stvaranju jedinstvene policijsko obavještajne državno-straničke organizacije i njenom uključivanju u SS. Sprovedenjem reorganizacije zadužio je Reinharda Heydricha, šefa Policijske sigurnosti i službe sigurnosti. Tako dolazi do osnivanja Glavnog ureda sigurnosti Reicha (Reichssicherheits/zauptamt — RSHA), kao jednog od dvanaest »glavnih ureda« vrhovnog rukovodstva SS-a (Reichsführung SS), u koji su ušle: SD (Sicherheitsdienst = služba sigurnosti) — kao Uprava III, Gestapo (Geheime Staatspolizei = tajna državna policija) — kao Uprava IV i Kripo (Kriminalpolizei — kriminalistička policija) — kao Uprava V. Sva personalna i organizaciona pitanja ovih i ostalih uprava RSHA povjerena su novoformiranoj, zajedničkoj

službi, objedinjenoj u Upravi I, dok su Upravi II dati u nadležnost svi upravni poslovi. Uprava VI se bavila obavještajnom službom u inostranstvu, a Uprava VII ideološkim istraživanjima i posebnim nau nim zadacima i za razliku od ostalih uprava postojala je samo u centru, bez ikakvih teritorijalnih organa.

Uprava III se dijelila na etiri odjeljenja koja su nosila oznake A, B, C i D, a ova opet na referate koji su uz oznaku odjeljenja imali redne brojeve (A 1, A 2 itd.). Analogna je bila organizacija i ostalih uprava, s tim što je Uprava IV (Gestapo) imala pet odjeljenja (A, B, C, D i E), a Uprava VI osam odjeljenja (A, B, C, D, E, F, G i S) i dva samostalna referata (Wi i Kult). Prvih pet odjeljenja Uprave VI se bavilo obavještajnim poslovima na odre enim geografskim područjima, Odjeljenje VI F pomo nim tehničkim sredstvima, Odjeljenje VI G je predstavljalo nau no-istraživa ku službu, a Odjeljenje VI S se bavilo sabotazama i diverzijama. Samostalni referat VI Wi (Wirtschaft = privreda) je obra ivao privredne izvještaje regionalnih referata i ako su bili interesantni za Ministarstvo privrede, dostavljao ih tom ministarstvu preko posebnog oficira za vezu; samostalni referat VI Kult je imao zadatak da prati i izu ava obavještajne mogu nosti kulturnih ustanova i me udržavnih kulturnih veza i obavještajne veze do kojih bi tim putem došao predaje teritorijalno nadležnom referatu.

Stvaranjem RSHA kao dvanaestog »glavnog ureda« vrhovnog rukovodstva SS-a Tajna državna policija (Gestapo) i Kriminalisti ka policija (Kripo) bile su objedinjene i u RSHA-u, kao njegove Uprave IV i V, ali istovremeno i izvan RSHA-a u ustanovi pod zajedni kim nazivom »Glavni ured policije sigurnosti« (Hauptamt Sicherheitspolizei), koji je tako er bio pod rukovodstvom Heydricha, ali kao organizacioni dio Ministarstva unutrašnjih poslova Tretega Reicha.

Ova, naizgled, nedosljedno sprovedena reorganizacija i zbrka nadležnosti — strana kih i državnih — u ije objašnjavanje na ovom mjestu ne bi ulazili, omogu avala je Heydrichu široko polje manevrisanja: on kao šef RSHA, kao šef »Policije sigurnosti i službe sigurnosti« (Sipo und SD) i kao šef »Glavnog ureda policije sigurnosti«, sprovode i svo-

ju liniju istupa kod državnih organa u ime stranke i njezine političke linije, a kod stranačkih organizacija u ime države i državnih potreba.

S obzirom da se na okupiranim teritorijalnim organima RSHA pojavljuju i kao organi države okupatora — dakle, kao državni organi — i kao organi SS-a (RSHA), u njihovim nazivima su zadržane i odgovarajuće oznake: Sipo i SD (tajna državna policija + kriminalistička policija i služba sigurnosti — Uprave III i VI).

Novoformiranoj Upravi VI RSHA — za razliku od Uprave III, koja se bavila unutrašnjim problemima, esto nazivanoj i Uprava SD-inostranstvo — stavljeno je tada u zadatak da organizuje obavještajnu službu koja će totalno obuhvatiti privredne i političke strukture inostranstva. Istovremeno je ostalim službama, ustanovama i organizacijama stavljeno do znanja da će Uprava VI preuzeti sve obavještajne veze političkog i privrednog karaktera u inostranstvu i ubuduće ih imati u nadležnosti isključivo ona, kao jedini posrednik svih ostalih uprava RSHA, svih ustanova nacističke države i privrede, kada se radi o zadacima u inostranstvu koji se mogu izvršiti i riješiti jedino metodama političke i privredne obavještajne službe.

Njemačka vojnobavještajna služba (Abwehr) je tako vrlo intenzivno djelovala na tlu Jugoslavije. Iako se njena aktivnost esto ispreplitala s aktivnošću u RSHA, ona ne može biti obrađivana na stranicama ove knjige.

U vladajućim krugovima Kraljevine Jugoslavije su u godinama koje su prethodile drugom svjetskom ratu djelovale dvije osnovne antagonističke grupe: pronjemačka i prozapadna. Razdirane unutrašnjim suprotnostima, korupcijom i borbom za vlast, te su se grupe sas sukobljavale sas ivala, daju i i jugoslavenskoj spoljnoj politici pe at nedosljednosti, kolebanja i improvizacije. Takvo stanje se neminovno moralo odražavati i na onaj dio državnog aparata kojem je bila povjerena borba protiv inostrane špijunaže.

Vrhovima službe bezbjednosti Kraljevine Jugoslavije bili su dobro poznati i pravci i metode djelatnosti nacističke obavještajne službe prema Jugoslaviji. To nedvojbeno pokazuje raspis Ministarstva unutrašnjih poslova od prosinca 1939. godine, u

kojem se opširno govori o raznim vidovima djelatnosti stranih obavještajnih službi, o udeseterostruavanju osoblja zvanih i poluzvanih stranih ustanova, o kretanju po Jugoslaviji raznih stranaca me u kojima je najviše onih iz zara enih zemalja, O me usobnoj borbi stranih obavještajnih službi na tlu Jugoslavije, njihovom nastojanju da prikupе podatke s ekonomskog, političkog i vojnog područja, da obezbijede vlastiti uticaj na tim područjima itd. itd. Bilo je u jugoslavenskom kontraobavještajnom aparatu ljudi i sposobnih i spremnih da obavljaju svoj posao *u interesu bezbjednosti zemlje*, ali oni nisu bili u stanju da spriječe rad stranih, a naročito njemačke obavještajne službe. Kad god bi pokušali da intervenišu, na pozornici bi se pojavile »zakulisne sile« koje bi to onemogućile. O tome najriječnije govori podatak da od 1933. do 1939. godine u Kraljevini Jugoslaviji nije bio osuđen ni jedan jedini njemacki špijun. A 1940. i prvih mjeseci 1941. godine, kada je njemacka obavještajna služba bila naročito aktivna, pred Sudom za zaštitu države našlo se svega šezdesetak njemackih špijuna, optuženih skoro isključivo za vojnu špijunažu, ali ih je više od polovine oslobođeno zbog »nedostatka dokaza«.

Po etkom 1940. godine u Beogradu je otvorilo svoju kancelariju i počelo s radom privredno poduzeće s malo udnim imenom: »Ujka a. d.«. Bila je to, me utim, ustanova jugoslavenske kontraobavještajne službe, formirana na inicijativu Stanoja Mihaldžića, ministra unutrašnjih djela u vladi Cvetkovića — Maček. U njoj se »zaposlilo« nekoliko službenika iz njegovog resora, sa zadatkom da u mrežama stranih obavještajnih službi na tlu Jugoslavije izgrade svoje agenture, preko kojih će kontrolisati njihov rad i o svemu obavještavati njemačku. Nije prošlo ni nekoliko mjeseci, a njemacka obavještajna služba je primijetila odakle joj prijete opasnost. Poslanik Njemačke u Beogradu, Viktor von Heeren je oštro protestovao kod jugoslavenske vlade, optuživši otvoreno poduzeće »Ujka a. d.« da, uz podršku s najvišeg mjesta, što se nedvojbeno odnosilo na Mihaldžića, a u saradnji s Englezima, radi protiv njemackih interesa! Predsjednik vlade Dragiša Cvetković se nije mnogo kolebao niti dvoumio šta da uradi: Mihaldžiću je naredio da podnese ostavku i sam je preuzeo i njegov resor. Nijemci su bili

veoma zadovoljni. Mihaldži je poslat u Sarajevo na dužnost bana Drinske banovine, a njegovi saradnici iz »Ujka a. d.« su premješteni u unutrašnjost.

Kad je rije o borbi kontraobavještajne službe Kraljevine Jugoslavije protiv inostrane špijunaže, pada u oči da je ta služba za njemačke špijune skoro isključivo upotrebljavala izraz »agenti Gestapo«, premda se Gestapo, to jest Uprava IV RSHA, relativno rijetko pojavljivala na tlu Kraljevine Jugoslavije. Kao što smo vidjeli, s izuzetkom vojne špijunaže, poslije izbijanja drugog svjetskog rata, sva obavještajna služba Njemačke u inostranstvu je bila usredsređena u Upravi VI RSHA i upotreba termina Gestapo može biti samo uslovna i simbolična.

GESTAPO U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

U Beograd stiže policijski »oficir za vezu«

Po etkom sije nja 1938. godine doputovao je u Beograd ovjek tridesetih godina, srednjeg rasta, s nao alima, neupadljive spoljašnjosti. Na prvi pogled je ostavljao dojam skromnog srednjoškolskog profesora, ili, možda, inovnika nekog tehni kog ureda. Bio je to novi inovnik njema kog poslanstva, policijski »*oficir za vezu*« — *Hans Helm*.

Mada je Joachim von Ribbentrop, po preuzimanju Ministarstva spoljnih poslova od svog prethodnika barona Konstantina von Neuratha, u prili noj mjeri pro istio svoj resor i na zna ajnija mjesta doveo nacisti ke kadrove, ipak je u resoru ostao izvjestan broj weimarskog diplomatskog osoblja. Pripadnik te stare garde bio je i Viktor von Heeren, njema ki poslanik u Beogradu od 1932. godine pa do rata.

Poslanik von Heeren je novog službenika primio u svom radnom kabinetu. Nije mu se mnogo obradovao. Znao je da Helm pripada aparatu Gestapoa, od koga je on, bez obzira na svoju odanost i privrženost Hitlerovom režimu i njegovoj spoljnjoj politici, prili no zazirao. Osim toga, plašio se da mu se novi inovnik i njegovo nadleštvo ne umiješaju u njema ko-jugoslavenske odnose, koji su se od do-

laska Milana Stojadinovića na vlast, 20. lipnja 1935. godine, uspješno razvijali. A kako tomu, upravo je radio na pripremama Stojadinovićeve zvanice posjete Berlinu, koja je trebala da kruniše njegove dotadašnje napore još vršim povezivanjem Jugoslavije uz Njemačku.

Hans Helm je dobio kancelariju u jednoj od sporednih prostorija poslanstva. Oslovljavan je i tretiran kao »policijski ataše«, ali se njegovo ime nije pojavilo na diplomatskoj listi. No, to za njega nije bilo ni važno. Njegov dolazak u Beograd predstavljao je značajan događaj za Njemačku obavještajnu službu i njenu aktivnost u okviru zvanice njemačko-jugoslavenske policijske saradnje, koja je već imala svoju predistoriju. Naime, na međunarodnoj policijskoj konferenciji u Berlinu 1936. godine jugoslavensku policiju su predstavljali *Dragomir Dragi Jovanović*, šef Općine, to jest političke policije Uprave grada Beograda i policijski komesari braćo Franjo i Marijan Ujčić. Dragi Jovanović je na konferenciji podržao prijedlog poljskog delegata da Međunarodna komisija kriminalističke policije (International Commission of Criminal Police — ICCP) proširi svoju djelatnost i na borbu protiv »međunarodnog komunizma«, a pružio je podršku i izboru *Reinharda Heydricha* za predsjednika te komisije. Tom prilikom Jovanović je i razgovarao s funkcionerima Gestapa o pitanjima saradnje u borbi protiv »međunarodnog komunizma«.

Pola godine kasnije, u siječnju 1937., s Dragim Jovanovićem u Berlin odlazi i upravnik grada Beograda *Milan Aćimović*, čovjek koji je uživao puno povjerenje predsjednika Vlade Milana Stojadinovića. Njih dvojica pregovaraju sa *SS-Reichsführerom Heinrichom Himmlerom* i njegovim pomoćnikom Reinhardom Heydrichom, i, između ostaloga, postižu na elan sporazum o saradnji i razmjeni policijskih oficira za vezu.

Štitećnik Heinricha Müllera

Završivši realnu gimnaziju u Münchenu, Hans Helm je počeo da studira filozofiju. Kako je početkom tridesetih godina teška privredna kriza potresala i Njemačku, Hans Helm je uz oca šofera i sam morao potražiti neki posao, da bi se mogao izdržavati i studirati. Izbor nije bio velik. Prihvatao se svakog posla na koji bi naišao. Jedno je vri-

jeme radio i kao nosa . Napokon, 1934. godine, dvadesetpetogodišnji Hans je morao da prekine studije. Zaposlio se u minhenskoj policiji. Dvije godine kasnije odlazi u Berlin u oficirsku školu Sipo i SD-a (Policije sigurnosti i službe sigurnosti) na devetomjese ni te aj za kriminalisti ke inovnike. Po završetku te aja radio je nekoliko mjeseci u kriminalisti koj policiji, a zatim je u travnju 1937. premješten u Gestapo. Na novom poslu je ubrzo postao miljenik *Heinricha Müllera*, tako er Bavarca iz Münchena, koji je u to vrijeme bio visoki funkcioner Gestapoa. Müller je svom mladom zemljaku omogu io da se svestrano upozna s aparatom politike policije: radio je u odjeljenju za borbu protiv komunizma, zatim u odjeljenjima za koncentracione logore, za strana ka pitanja NSDAP i, najzad, u odsjeku za inostranu emigraciju u Njema koj i za obezbje enje važnih stranih li nosti prilikom njihovih posjeta Berlinu.

Rade i u odsjeku za emigraciju Helm se specijalizirao za ustašku emigraciju u Njema koj i povezao se s njihovim liderima Brankom Jeli em, Vilkom Riegerom, Mladenom Lorkovi em, Andrijom Artukovi em ... Bio je to politiki jako osjetljiv posao, jer je nacisti ka Njema ka u to vrijeme nastojala da razvije što bolje odnose s vladaju om velikosrpskom buržoazijom na elu s Milanom Stojadinovi em, koja je ustaše smatrala svojim smrtnim neprijateljem. Pošto su njema ke obavještajne službe, a naro ito Gestapo i SD, smatrale da ustaški separatisti ki pokret, ideološki blizak nacizmu, ipak treba uvati »za svaki slu aj«, Helm je dobio zadatak da ustaše i njihove šefove pomaže i štiti, ali da ih istovremeno kontroliše i ne dozvoli im djelatnost koja bi mogla štetiti razvoju dobrih odnosa izme u Jugoslavije i Njema ke. Takav politiki stav je imao za posljedicu da se saradnja nacisti ke i jugoslavenske policije u borbi protiv »komunisti ke aktivnosti« odvijala na obostranu korist i zadovoljstvo, bez zastoja i smetnji, dok od saradnje u borbi protiv ustaških elemenata jugoslavenska policija nije imala nikakve koristi.

U izvještaju dostavljenom predsjedniku Vlade Milanu Stojadinovi u 1937. godine, po povratku iz Berlina, Dragi Jovanovi je napisao:

... U elom materijalu koji mi je stavljen na uvid, zatim u svim gramofonskim plo ama, na

kojima su snimljeni njihovi telefonski razgovori (Jeli , Lorkovi , Gavranovi , Artukovi i drugi), nisam nigde naišao ni na kakav trag ili spominjanje ma kakvih teroristi kih akata. Jedino apel Paveli ev govori o produženju krvave borbe, ali ja taj apel više smatram kao u enu sa izvesne strane, nego li nekim pozivom na akciju i po etak nove teroristi ke borbe ... Dr Lorkovi koga Paveli odre uje za svoga predstavnika u Nema koj nema novaca ni za hranu i to neposredno posle sastanka dr Jeli a sa Paveli em u Italiji... Jedino što stoji iz materijala, to je da pojedine ustaše stoje u me usobnoj vezi, da dr Paveli u šalju šifrirana pisma, a tako istim na inom i izme u sebe korespondiraju ...

Pri aju i kako je krajem 1937. godine bio u Berlinu, da bi tamo, skupa s Bogdanom Bankovi em, koji je u listopadu iste godine bio postavljen za policijskog atašea jugoslavenskog poslanstva, prona ene kod ustaškog lidera Branka Jeli a, Dragi Jovanovi je poslije rata izjavio isljedniku Ozne slijede e:

U tom materijalu bila je korespondencija sa svim tadašnjim ustaškim vo ama u Italiji, ali konkretnih stvari za neku eventualnu istragu nije bilo. Ja smatram da ih Nemci nisu hteli dati, zato što su u to vreme na drugoj strani radili sa ustašama. Me utim, kako je materijal bio ogroman, to je posle mene odre en pomo -nik upravnika grada Beograda Sava Pirkovi , da taj posao svrši i taj materijal pregleda, i on je otišao u Berlin i ostao oko dva meseca.

inovnik koji je u ime Gestapoa tako »svesrdno« sara ivao s Dragim Jovanovi em za vrijeme njegove misije u Berlinu bio je — Hans Helm!

Kada se, me utim, postavilo pitanje izbora pogodnog ovjeka za položaj njema kog policijskog oficira za vezu u Beogradu, Milan A imovi i Dragi Jovanovi ne samo da su vrlo rado prihvatili Helma, ve su se, prema nekim izvorima, i založili da baš on do e na tu dužnost. Tako je Helm, odmah po dolasku u Beograd, našao dvojicu dragocjenih prijatelja i — saradnika! Istina, ta se saradnja s

A imovi em, koji je bio upravnik grada Beograda, a od prosinca 1938. do veljače 1939. ministar unutrašnjih poslova u posljednjoj vladi Milana Stojadinovića, odvijala »na višem nivou«, u rukavicama. Za razliku od bezobzirnog Dragog Jovanovića, koji je od Helma primao novac lično za sebe, A imovi je znatne iznose dobivao na ime »pomoć« za organizovanje uspješnijeg suzbijanja »subverzivne komunističke djelatnosti«.

Da bi na neki način prikrili svoju saradnju s Helmom, koja je izlazila iz okvira državnih interesa, A imovi i Jovanović su za vezu s njim zadužili policijskog komesara Marijana Ujčića, čija je specijalnost bila kontraobavještajna služba. A imovi je tim izborom samo htio da pokrije svoje vlastite veze s Helmom, jer je Ujčić u itavoj toj igri imao ulogu statiste.

Kada je 6. veljače 1939. pala posljednja vlada Milana Stojadinovića, A imovi je ostao bez posla, a i Dragi Jovanović je ubrzo zatim bio premješten za savjetnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Njihove veze s Helmom ipak nisu bile prekinute. A imovi je kao »opozicioni političar« nastavio saradnju s Helmom sve do odlaska u internaciju, a u kući Dragog Jovanovića u Beogradu, Dobračina broj 32, njemačka vojno-obavještajna služba je, navodno, instalirala svoju tajnu radio-stanicu.

Helm je održavao veze s još nekoliko germanofilski nastrojenih činovnika Uprave grada Beograda. Među njima je kao informator naročito značajnu ulogu igrao ruski bjeloemigrant Nikolaj Gubarev, referent IV odsjeka Odjeljenja Opće policije. Njegove veze s Helmom su bile takve prirode da je obavještajna služba jugoslavenskog Generalštaba odbila daljnju saradnju s njim, te je Gubarev krajem 1939. godine bio premješten iz Beograda u sremsko načelnstvo u Krupnju.

Na saslušanju pred isljednikom 24. srpnja 1945. godine, Dragi Jovanović je otvoreno izjavio da mu je bilo jasno da će Helm po dolasku u Beograd »u stvari biti novi obavještajni centar nemačke obavještajne službe«. A tako je i bilo! Njemački »policijski oficir za vezu« svoju aktivnost nije ograničavao samo na stvaranje obavještajne mreže u jugoslavenskoj prijestolnici, preko koje će dolaziti do povjerljivih političkih i vojnih podataka o zemlji u kojoj

je »akreditovan«, ve je istovremeno nastojao da potajno prikuplja podatke i o radu francuske i britanske obavještajne službe u Jugoslaviji. Na osnovi njegovog izvještaja da je u Beogradu, u Ulici Rige od Fere, osnovan tajni ured francuske obavještajne službe, RSHA je odgovaraju im podre enim organima naredio da prikupe opširnije podatke o tom francuskom obavještajnom centru i njegovoj djelatnosti. Helm je, u granicama mogu nosti, pratio ak i rad talijanske obavještajne službe. Tako on u studenom 1940. javlja RSHA-u ak i to da je britanski vojni ataše Clark, prema podacima jugoslavenskog Generalštaba, posjetio Baldanija, inovnika talijanskog poslanstva i organa talijanske obavještajne službe, u njegovom stanu kada je ovaj bio bolestan.

Helm je odigrao zna ajnu ulogu i u borbi koja se 1939. i 1940. godine vodila izme u Anglo-Amerikanaca i Nijemaca oko dobivanja koncesije za eksploataciju nafte u Jugoslaviji. U toj borbi njema - koj obavještajnoj službi je pošlo za rukom da isturi svoje obavještajne pipke do samog komiteta koji je trebao da raspravi pitanje dodjeljivanja koncesije, a u kojem su sjedili predstavnici zainteresiranih jugoslavenskih privrednih resora i Ministarstva vojske. Preko jednog generala u Ministarstvu vojske Nijemci su dobili tekst ameri ke i britanske ponude, a zatim su preko svoje špijunaže u Londonu utvrdili ta nost tog teksta. Naravno, znaju i ponude konkurenata, njema ke firme su dobile koncesiju. Kasnije, za vrijeme okupacije, glavni predstavnik njema kih privrednih interesa u predratnoj Jugoslaviji Franz Neuhausen, s kojim je Helm tijesno sara ivao, napisao e u jednom pismu za ovog generala, koji je tada bio general u ustaškoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, da mu je on »dobro poznat« i da mu je »svojevremeno... u inio dobre usluge«. A Helm e sa svoje strane dodati kako je taj isti general »uspostavio prisne veze« s njema kom petrolejskom firmom »Elwerath«, iako je iz Beograda dobio nare enje da nadzire njen rad u pojasu grani nih utvr enja, gdje je ona vršila bušenja u potrazi za naftom, i da vodi ra una o njema koj špijunaži.

Helm se nije ograni avao na obavljanje svojih poslova u okviru »borbe protiv komunizma« isključivo preko najviših jugoslavenskih policijskih organa u Beogradu, ve je putovao i po unutrašnjosti

i uspostavljao direktne veze i s jugoslavenskim policijskim organima u Zagrebu, Ljubljani i Mariboru. Ta putovanja je istovremeno koristio i za povezivanje s Nijemcima njemačkih državljanima (Reichsdeutscherima) i Nijemcima jugoslavenskim državljanima (Volksdeutscherima) u tim mjestima. Pritom se strogo pridržavao primljenih uputstava da izbjegava bilo kakve susrete, veze i rad s ljudima koji su u opoziciji vladajućem režimu. Taj zadatak je bio povjeren drugim funkcionerima njemačke obavještajne službe, u prvom redu ing. Karlu Krausu, glavnom opunomoćeniku Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, s kojom će Helm izvršiti neku vrstu raspodjele poslova, uz punu koordinaciju i saradnju.

Petnaestog ožujka 1941. godine Hans Helm je pozvan na referisanje u Berlin. Tu su ga zatekli i događaji koji su se 27. ožujka odigrali u Beogradu, a odmah zatim je otišao u Beču i Graz, odakle je ponovno krenuo u Jugoslaviju, ali — ovaj put s jedinicom Wehrmachta.

Lažni privredni savjetnik

Posljednjih dana rujna 1939. godine, odmah po osnivanju Glavnog ureda sigurnosti Reicha (RSHA), koji je pod skutom SS-a objedinio sve policijske funkcije i cjelokupnu političku obavještajnu službu Treuge Reicha, kako su nacisti tada po njemu i zvali — no da nazivaju Njemačku, u danima kada je »Blitzkrieg« (munjeviti rat) u Poljskoj privođen kraju, a na zapadu, kako je to rekao Winston Churchill, počinjao »drôle de guerre« (smiješni rat, u stvari rat bez rata), Njemački saobraćajni biro u Beogradu dobio je novog inženjera: privrednog savjetnika *ing. Karla Krausa*. Međutim, novi inženjer nije bio nikakav privredni savjetnik već SS-major, glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju.

Kraus je bio sudetski Nijemac, rodom iz Bratislave. U vrijeme dolaska u Beograd imao je oko 35 godina. Ustvario je u provokacijama SD-a i Gestapa protiv Čehoslovačke u drugoj polovini 1938. godine, a zatim i u okupaciji Čehoslovačke i njenom pretvaranju u satelitsku Slovačku i češkomoravski protektorat (15. ožujka 1939). Zbog iskustva stečeno na radu u inostranstvu, Kraus je iz Uprave III (SD) premješten u Upravu VI RSHA i

odmah poslan u Jugoslaviju sa zadatkom da u njoj organizuje obavještajnu službu. U Beogradu ga je prihvatio Franz Neuhausen i kamuflirao ga u svom Saobra ajnom birou kao privrednog savjetnika.

Ko je, zapravo, bio *Franz Neuhausen*?

Ubrzo poslije svršetka prvog svjetskog rata Nijemac Franz Neuhausen se obreo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca kao ortak u jednoj beogradskoj radionici za opravku automobila, a zatim kao ortak u jednom uvozno-izvoznom poduze u. Posao mu, me utim, nije išao od ruke. Poduze e za uvoz i izvoz je palo pod ste aj. On je napustio ortaka i pobjegao u Bugarsku. Nakon nekoliko godina ponovno se pojavio u Beogradu. Da bi izbjegao hapšenje, ovaj put je pobjegao iz Bugarske. Bugarski sud ga je osudio u odsustvu zbog lažnog bankrotstva zastupni ke firme, koju je tamo u me uvremenu bio osnovao.

Na sahranu kralja Aleksandra Kara or evi a, ubijenog 9. listopada 1934. godine u Marseilleu, Hitler je poslao svog najbližeg saradnika Hermanna Göringa. Na beogradskom aerodromu, me u zvani - nim i nezvani nim li nostima koje su sa ekale Göringa, bio je i njegov ratni drug iz prvog svjetskog rata Franz Neuhausen, koji je u me uvremenu postao lan nacisti ke stranke.

Te iste godine Centrala njema kih državnih željeznica za putni ki saobra aj, poduze e za vazdušni saobra aj »Lufthansa« i parobrodarska društva »Hamburg-Amerika Linie« i »Sjevernonjema ki Lloyd« otvorili su u Beogradu, u reprezentativnim prostorijama pala e »Riunione«, na današnjem Trgu Republike, *Njema ki saobra ajni biro*. Zahvaljuju i podršci Göringa, Franz Neuhausen postaje direktor tog biroa.

Bio je to samo po etak blistave karijere lažnog bankrotera: Neuhausen skoro istovremeno postaje i šef predstavništva Göringovog » etverogodišnjeg plana«, najvišeg nacisti kog državnog nadležstva za dirigovanje njema kom privredom, a zatim i njema ki po asni generalni konzul u Beogradu i zemaljski vo a nacisti ke stranke za Jugoslaviju (Landesgruppenleiter der AO der NSDAP in Jugoslawien), koja se u me uvremenu legalizovala. No, ni to nije bilo sve: Neuhausen e postati i lan stalnog njema ko-jugoslavenskog privrednog odbora, predsjednik upravnog odbora »Jugoisto nog rudar-

skog društva« (»Südost-Montangesellschaft«), osnovanog u Njemačkoj uz pomoć države sa zadatkom da prikuplja rudarska prava i koncesije, zatim predsjednik nadzornog odbora »Jugopetrola a. d.« itd.

Ustanove i organizacije na kojima se elu nalazio Franz Neuhausen predstavljale su i po svom legalnom radu važna sabirališta obavještajno interesantnih podataka svih vrsta. Od njih su istovremeno išle veze na sve strane, prema raznim jugoslavenskim službama i faktorima javnog života, prema organizacijama Reichsdeutschera i folksdoj era (Kulturbund i si.), kao i prema mjesnim grupama inostrane organizacije NSDAP, koje su postojale u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Mariboru, Celju, Osijeku, Novom Sadu, Sarajevu, Banjaluci, Splitu, Zrenjaninu, Subotici i Dubrovniku. Njima priključuju eni Njemački front rada (Deutsche Arbeitsfront — DAF) imao je u travnju 1940. godine samo u Banovini Hrvatskoj svoje organizacije u 42 mjesta.

Obavještajna uprava jugoslavenskog Generalštaba je raspolagala s podacima da i sam Neuhausen učestvuje u radu njemačke špijunaže. Vidi se to jasno i iz njenog izvještaja pod pov. br. 6225 od 20. lipnja 1940. godine u kojem pored ostalog stoji zapisano:

Inženjer Nojhauzen u više mahova bio je obavješten od svojih poverljivih ljudi da engleska i francuska obavještajna služba održava izvesne veze sa Upravom grada Beograda. Po obavještenjima Nojhauzena i bivši upravnik dvorske bašte Karlo Merker smenjen je sa dužnosti kao nemački državljani nastojanjem »engleske tajne službe«, koja se u ovom slučaju poslužila organima Uprave grada Beograda. Isto tako, Nojhauzen je obavješten da je inovnik Nemačkog saobraćajnog biroa Karl Kraus svojevremeno bio uhapšen u Mostaru zaslugom engleske tajne službe i veza ove službe sa organima Uprave grada Beograda. Nojhauzen po ovom prikuplja »konkretne podatke« u cilju da o tome lično obavesti Nj. K. V. namesnika Pavia.

Inženjer Nojhauzen više puta je prijavio da on sa Nj. K. V. knezom namesnikom Pavlom održava prisne veze. Tako je u jednom razgovoru Nojhauzen rekao da, u sporazumu sa Knezom,

prikuplja podatke o svim licima koja ko e prijateljstvo izme u Nema ke i Jugoslavije, kako bi ta lica bila kona no onemogu ena. S druge strane, tako e po nalogu Kneza, prikuplja podatke o našim eneralštabnim i drugim oficirima koji održavaju bliske veze sa Englezima i Francuzima ...

O li nosti inženjera Nojhauzena govori se u Nema kom saobra ajnom birou da je glavni nema ki faktor u Jugoslaviji i lice koje svi Nemci moraju slušati, a da je fon Heren samo »jedna figura«.

Kako se u nema kom saobra ajnom birou diskretno pri a, Nojhauzen, kao glavni faktor Nema ke u Jugoslaviji, nije zadovoljan sadašnjom jugoslovenskom vladom i on, po nalogu iz Berlina, preuzima mere za promenu sadašnje vlade i politi kog kursa ...

Me utim, na zahtjev Generalštaba da se Neuhauzen protjera, mjerodavni jugoslavenski faktori su odgovorili da je to nemogu e uiniti jer bi »uticalo na naše odnose sa Vladom Rajha«, a Njema ki saobra ajni biro se ni u tom slu aju »nikako ne bi mogao zatvoriti« jer bi takav postupak doveo do »teškog zaošttravanja pa ak i do prekida diplomatskih odnosa«.

Jugoslavenska vojna obavještajna služba raspolagala je izvjesnim podacima i o radu Karla Krausa. Imala je svog agenta u Njema kom saobra ajnom birou ali se on o igledno morao da zadovolji samo posmatranjem op ih zbivanja, ne uspijevaju i da prodre u redove Krausove agenture. Tako je u jednom od izvještaja koje je Glavni eneralštab dostavio krajem 1940. godine Dvoru, tj. knezu Pavlu Kara or evi u, stajalo i ovo:

Karl Kraus Lot, inovnik Nema kog saobra ajnog biroa jedan je od najvažnijih organizatora nema ke »Pete kolone« u Jugoslaviji. On je u mesecu julu 1940. godine boravio u Berlinu i po povratku u Beograd pri ao je svojim saradnicima da je podneo u Berlinu iscrpan izveštaj o organizaciji »pete kolone« u Jugoslaviji i da su u Berlinu neobi no zadovoljni njegovim radom ... Prema novim obaveštenjima, Karl Kraus dobio je u Berlinu nove instrukcije za dalje organizovanje »pete kolone« u Jugo-

slaviji i o njemu se u birou sada govori kao o »faktoru kome je poverena delikatna dužnost« ... On je po eo da organizuje i drži specijalna predavanja u prostorijama bivšeg ehoslova kog poslanstva u Kralja Aleksandra ul. br. 22. Ovim predavanjima pored Nemaca iz Rajha prisustvuju i pripadnici nema ke narodnosti iz naše zemlje — folksdoj eri. Kursisti su podeljeni u grupe do po 6 lica. Predavanja se drže dva-tri puta nedeljno i po partijama ...

Svi Neuhausenovi uredi, organizacije i veze bili su, u obavještajnom pogledu, na raspolaganju Karlu Krausu, glavnom opunomo eniku Uprave VI RSHA u Jugoslaviji. Ali i ne samo to. Kad god je bilo potrebno, Neuhausen je bez ustru avanja koristio svoj uticaj u jugoslavenskim vladaju im krugovima da bi izvukao Krausa iz neugodnih situacija u koje je on, pletu i svoju špijunsku mrežu širom Jugoslavije, ponekada zapadao. Dogodilo se to i u travnju 1940. godine, kada je jugoslavenska policija u Mostaru uhapsila Krausa i njegovog pomo nika Adolfa Nassensteina, tako er majora SS-a, koji su putovali automobilom u Dubrovnik a nisu imali odgovaraju e dozvole: Kraus je imao odobrenje boravka samo u Beogradu, a Nassenstein vizu izdatu u jugoslavenskom poslanstvu u Berlinu, koja je ve bila istekla. I jedan i drugi su se lažno predstavili: Kraus kao njema ki novinar, a Nassenstein kao predstavnik jedne berlinske trgova ke firme koja ga je poslala u Jugoslaviju radi nabavke nekih metala. Mostarska policija ih je kaznila sa po hiljadu dinara i protjerivanjem iz zemlje i stražarno ih sprovela u Beograd. Me utim, tada je Franz Neuhausen intervenisao: Kraus i Nassenstein su pušteni iz zatoru, a rješenje o njihovom protjerivanju iz zemlje je poništeno.

Srda ni odnosi izme u Krausa i Neuhausena poremetili su se krajem 1940. godine. Ambiciozni glavni opunomo enik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, nastoje i da mrežu svojih špijuna razapne na sve strane, pokušao je da vrbuje ak i sekretaricu svog zaštitnika Franza Neuhausena, kako bi mogao i njega kontrolisati. Ovaj put, me utim, nije uspio: sekretarica je ostala vjerna svom šefu i sve mu ispri ala. Ta vjernost, uz ostale njene osobine —

ukoliko se radilo o njoj, a ne o nekoj drugoj sekretarici — izmijenjen je joj životni put: postala je Neuhausenova supruga. Kraus je morao da napusti dužnost »privrednog savjetnika« Njemačkog saobraćajnog biroa, ali ga to nije naročito pogodilo: premjestio je svoju kancelariju u pomoćne prostorije njemačkog poslanstva u Beogradu, koje su se nalazile u zgradi bivšeg poslanstva Čehoslovačke, i nastavio s radom. Uostalom, Neuhausen mu više nije ni bio neophodan.

U ožujku 1940. godine, dok su se njemačke kopnene snage, vazduhoplovstvo i mornarica užurbano pripremali za neposredno predstojeće ratne pohode na Dansku i Norvešku, a zatim za proboj u Francusku preko Holandije, Belgije i Luksemburga i »konačno obračun« sa svojim glavnim protivnicima Francuskom i Velikom Britanijom, Uprava VI RSHA je poslala u Beograd *SS-majora Adolfa Nassensteina* sa zadatkom da kao Krausov zamjenik organizuje borbu protiv britanske i francuske obavještajne službe u Jugoslaviji. Majka mu je bila Engleskinja, živio je niz godina u Velikoj Britaniji, vladao engleskim jezikom i poznao metode rada britanske obavještajne službe. Formalno je trebalo da se zaposli u poduzeće za međunarodni transport »Schenker & Co«, ali se direktor tog poduzeća *Robert Kronholz* suprotstavio toj kombinaciji. Kronholz, do Anschlusa austrijske republike njen generalni konzul u Beogradu, bio je blizak obavještajni saradnik Krausa i želio je da sam kontroliše špijunsku mrežu svog poduzeća a ne da mu neko drugi obavještajno vrši na njegovom »radnom području«. Rješenje je ipak našlo: Nassenstein se smjestio u zgradu bivšeg čehoslovačkog poslanstva, u kojoj su se, pod okriljem poslanstva Trećeg Reicha, nalazile razne njemačke ustanove. Tu se priključio grupi ostalih SS-ovaca koje je Kraus okupio oko sebe, a koju su činili: Johannes Berger (poslije okupacije Jugoslavije SS-poručnik Djelatne grupe Sipo i SD za Jugoslaviju), SS-podoficir Gottfried Bitterwolf (kasnije inovnik referata VI E 3 RSHA — za Jugoslaviju, a od 1941. za tzv. NDH — i u esnik pothvata za oslobođenje Mussolinija sa Gran Sassa 1943. godine), SS-podoficiri Karl Soergel, Bock i radio-telegrafista Lechner. S njima je bila i jedna žena: Krausova sekretarica, jugoslavenska folksdojarka von Gagern.

Sto se ti e Krausove obavještajne mreže u Jugoslaviji, ne bi bilo dovoljno ni nekoliko stranica da se samo poimenuju svi njegovi agenti. Međutim u njima su se nalazili ljudi najrazličitijih profesija: od kelnera i kućarica do novinara i istaknutih javnih radnika, od studenata i malih inženjera do poslanika i ministara kraljevske jugoslavenske vlade! Bili su među njima i folksdojger Karl Riegler, alias Otto Vinzent, rodom iz Maribora, i Fedor Dragojlov, bivši austrougarski oficir a u to vrijeme prokurista pa čak i pivare »Weiffert«. Prvi je za vrijeme rata, zbog raznih prekršaja dospjeli u koncentracijski logor iz kojeg je izišao 1944. godine da bi u nastavku u desantu na Drvar, a drugi je za vrijeme okupacije postao domobranski general u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Rukovodilac »Kulturbunda«, a zatim i vođa njemačke nacionalne grupe u Jugoslaviji (Volksgruppenführer), dr Janko Sepp i pa čak i liječnik dr Jakob Awender, koji je bio naročito uticajan u privrednim krugovima njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji, omogućili su Krausu da se poveže s velikim brojem ljudi i da organizuje rasprostranjenu i vrlo efikasnu mrežu informatora među folksdojgerima. Pritom Kraus nije morao da neposredno održava veze s brojnim agentima iz folksdojgerske sredine, jer su se njihove informacije prikupljale kod Seppa i Awendera, a zatim, preko njih dvojice, stizale njemu.

Jedan od agenata iz redova folksdojgera, koji je i kasnije, za vrijeme okupacije, igrao značajnu ulogu u redovima njemačke obavještajne službe u Jugoslaviji, bio je i pa čak i student *Adalbert Kungel*. On se poslije studija u Njemačkoj, gdje je dobio i njemačko državljanstvo, 1939. godine, pojavio u Beogradu kao pomoćni dopisnik »Völkischer Beobachtera«, glavnog organa NSDAP i kao predstavnik organizacije »Antikomintern«. Ta organizacija je, formalno, bila podređena Göbbelsovom Ministarstvu propagande i imala zadatak da rastura propagandni materijal protiv komunizma općenito i protiv njegove prakse u Sovjetskom Savezu i u komunističkim pokretima u ostalim zemljama. Kungel je po zadacima »Antikominterne«, na koju su jugoslavenske vlasti gledale blagonaklono i sa simpatijama, s torbom za spise, punom propagandnog materijala beogradskog »Antikominternkomite-

ta«, obilazio razna mjesta u unutrašnjosti, i »usput« prikupljao podatke i stvarao veze me u ljudima koji su ve po svojoj politici koj orijentaciji predstavljali zahvalnu sredinu za rad njema ke obavještajne službe. Kona no, Kungel e se, rade i za Krausa, toliko usavršiti u špijunskom zanatu da e za vrijeme okupacije postati opunomo enik Uprave VI RSHA za tzv. »Nezavisnu Državu Hrvatsku«.

Me u Krausove obavještajne saradnike spadao je i predstavnik *Njema ke novinske agencije (Deutsches Nachrichten-Büro — DNB)* za Jugoslaviju dr Walter Gruber, a u saradnike te vrste spadali su i dr Ferdinand Gruber, dopisnik lista »Deutsche Allgemeine Zeitung«, Othmar Merth, dopisnik »Münchener Neueste Nachrichten« i Ott Müller-Neudorf, dopisnik hamburškog novinarskog poduze a »Presse-Dienst Hansa« i drugi.

Ruska bjeloemigracija u službi Gestapoa

Zahvaljuju i u prili noj mjeri megalomanskim pretenzijama kralja Aleksandra Kara or evi a na carski prijesto Romanova, našao se, poslije prvog svjetskog rata i pobjede oktobarske revolucije, na tlu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslavije, znatan broj emigranata iz Rusije. Pošto se ve ina njih borila u redovima caristi kih bijelih armija protiv Crvene armije, dobili su naziv bjeloemigranti.

Smatraju i da nacisti ka Njema ka predstavlja onu snagu koja e neminovno morati da se obra na sa SSSR-om, i na taj na in omogu iti i njima da se vrate na vlast u Rusiji, prili an broj bjeloemigranata, kako u Njema koj i drugim zemljama Evrope tako i u Jugoslaviji, naro ito onih koji su bili njema kog porijekla, našao se u redovima njema kih oružanih snaga i u redovima saradnika njema kih obavještajnih službi (SD, Gestapo, Uprava VI RSHA, Abwehr). Tako su se me u agentima Helma i Krausa našli:

— *Dimitrije Otrijanski*, koji je iz Vladivostoka preko Šangaja stigao u Beograd i postao poslovo a beogradske veletrgovine »Anastas Pavlovi «. Za vrijeme okupacije on e, kao oficir SS-a, uzeti prezime Neumann;

— *Katarina Hang*, književnica i njen pastorak *Boris Haug*, student (njih je i Uprava grada Beo-

grada unijela u kartoteku lica sumnjivih da rade za inostranu obavještajnu službu);

— *Vladimir Rosenberg*, inovnik jugoslavenskog Ministarstva financija, bivši docent petrogradskog univerziteta, koji je, uzgred budi re eno, u krugovima u kojima se kretao, smatran velikim frankofilom;

— *Ruben Rotimov*, keiner beogradskog restorana »Ruska lira«, a zatim vlasnik »Kazbeka«, jednog od najpoznatijih no nih lokala i sastajališta višeg beogradskog društva i stranaca, nekadašnji pripadnik bjelogardejske kontraobavještajne službe, koji se ak i u novinama hvalio da je li no strijeljao dvije stotine boljševika;

— *Grigorije Mitkevi*, vlasnik velikog komisio-nog magazina, koji se obogatio preprodavaju i dragocjenosti ruskih emigranata;

— *Petar Petrovi Durnovo*, ruski carski pukovnik, predsjednik Upravnog odbora i direktor beogradskog poduze a »Metal a. d.«, iza kojeg je stajao njema ki kapital. Na njegovom kartonu u kartoteci referata za Jugoslaviju Uprave VI RSHA stajalo je ne samo da je pouzdan, ve i da ima »izvanredne veze«;

— *Dimitrije Gerasimovi*, student, koga je Krausov saradnik Franz Reiser, namještenik Njema kog saobra ajnog biroa, ubacio me u beogradske obalske radnike da bi ispitao da li engleska obavještajna služba me u njima organizuje diverzantske grupe sa zadatkom potapanja njema kih brodova-cister-ni za transport nafte Dunavom iz Rumunije u Njema ku;

— *Vsevolod Nebo*, igra varijetea, koji je zabavljao goste u beogradskim lokalima »Ruska lira« i »Mon repos« (Moj odmor), a zatim postao upravnik dvorskog živinarnika. On e poslije okupacije Jugoslavije svoje prezime doslovno prevesti na njema ki i postati SS-oficir Himmel;

— *Anatol baron Tiesenhausen*, bivši finansijski savjetnik bjelogardejskog generala Vrangela, poslovo a beogradske trgova ke firme na elu koje je stajao jedan od šefova britanske obavještajne službe u Jugoslaviji Julius Hanau. On e se, odmah po ulasku njema kih trupa u Beograd, deklarirati kao ruski folksdoj er i dobiti zaposlenje u jednom njema kom poduze u u Beogradu;

— *Mihail Mihailovi*, koji je zbog pronevjera izbačen iz službe u Direkciji jugoslavenskih željeznica, a zatim postao šef razvodnika Kolarove zadužbine. I on je po dolasku Nijemaca promijenio prezime: postao je Mihail Mangier;

— *Vladimir Geršeljman*, u vrijeme carske Rusije generalštabni oficir, a u Jugoslaviji službenik Ministarstva trgovine i industrije, a zatim zastupnik niza njemačkih spoljnotrgovinskih firmi. Njegov brat *Sergej Geršeljman* je radio za SD u Berlinu, a bliski rođaci *Aleksandar* i *Nikola Geršeljman* su saradivali s Abwehrom u Njemačkoj, u okviru aktivnosti njemačke vojno-obavještajne službe prema Jugoslaviji. Vladimir Geršeljman je za vrijeme okupacije, tvrdio i da u sebi ima 90 % njemačke krvi, postati SS-poručnik Waldemar von Hoerschelmann von Epichnellen;

— *Aleksandar Lanjin*, rukovodilac Saveza ruske monarhističke omladine u Beogradu, zatim aktivista ekstremne bjeloemigrantske organizacije »Ruskoje narodno opolčenje« i saradnik lista »Carski vjesnik«. O njegovom zalaganju u radu najbolje govori podatak da je samo u listopadu 1940. godine predao Krausovom saradniku Adalbertu Kungelu, koji ga je držao na vezi, 34 obavještajna izvještaja!

I tako dalje, i tako dalje ...

O me usobnim odnosima i surevnjivosti me u agentima bjeloemigrantima i metodama njihovog rada za njemačku obavještajnu službu u Kraljevini Jugoslaviji govori i izvještaj koji je beogradskom Gestapou, doduše mnogo kasnije, u junu 1944. godine, dostaviti Waldemar von Hoerschelmann, pod šifrom »H 15«:

Predmet: Durnov o Petar; bivši ruski pukovnik, rođen 14. 3. 1885. u Petrogradu.

Gore imenovani je u toku svoje djelatnosti za Njemačko poslanstvo u Beogradu, 1935. ili 1936. godine, predložio poslanstvu da prikuplja podatke o jugoslavenskoj ratnoj mornarici, o utvrđenjima u Boki Kotorskoj, o mornaričkom arsenalu i drugim vojnim objektima na jugoslavenskoj obali. Ovaj prijedlog je besumnje trebalo da posluži prikrivanju njegove djelatnosti na dvije strane: s jedne strane za Njemačku protiv Jugoslavije, a s druge za Jugo-

slaviju protiv Njemačke. Poslanstvo je bilo sporazumno i D. je, obilno snabdjeven sredstvima, krenuo na Jadran, na »putovanje radi oporavka«.

Po povratku, D. je predao opširan izvještaj, kojem je priložio album fotografija, koje je, uz »veliku opasnost«, snimio u Boki Kotorskoj. Bili su to snimci jugoslavenskih brodova, među njima i podmornica (potpisani je li no vidio taj album kod D. prije nego što ga je on predao Poslanstvu, i bio je stvarno iznenađen njegovom vještom djelatnošću). Poslanstvo mu je odalo priznanje za njegov rad, pošto je isti, besumnje, zahtijevao mnogo »hrabrosti« i »vještine«, a istovremeno je bio skopan i s »velikim rizikom«.

Godinu dana kasnije, potpisani je posjetio Boku Kotorsku i arsenal u Tivtu. Svuda, duž cijele obale, a naročito u Tivtu, mogle su se skoro na svakih hiljadu koraka vidjeti table s natpisom: »Fotografisanje vojnih objekata najstrože zabranjeno!«, tako da je fotografisanje izgledalo nemoguće. Na najveće iznenađenje potpisanog, u jednom tamošnjem kiosku mogle su se ipak kupiti serije fotografskih snimaka svih jugoslavenskih ratnih brodova, između ostaloga i podmornica. Bez teškoća su se u njima mogli prepoznati »tajni snimci« koje je izradio D. On je s tih snimaka samo odrezao natpis s imenom broda, i predao ih kao privatne snimke. Izvještaj kakav je D. predao o Boki Kotorskoj, mogao je napraviti bez opasnosti svaki turista koji je posjetio ovaj kraj.

Ovo je karakteristično za rad D-a, koji je uvijek bio samo blef, a može se nazvati i prevarenom, pošto je za par dinara nabavio nekoliko poštanskih razglednica, za koje je kasnije od Nijemaca dobio veće sume. Tako je D. uvijek iskorištavao glupost Jugoslavena, da bi stekao povjerenje Njemačkog poslanstva.

Ne treba, međutim, shvatiti da su bjeloemigranti, radeći za njemačku obavještajnu službu u Kraljevini Jugoslaviji, esto postupali kao Petar Durnovo, ukoliko je uopće ta no ono što je »H 15« napisao u svom izvještaju. Preko njih je njemačka obavještajna služba dolazila do važnih vojnih, eko-

nomskih i političkih podataka i kontrolisala zbivanja i raspoloženja u mnogim krugovima. Zahvaljujući i upravo njima, na koje se mnogi Jugoslaveni u »Knjizi potjernica«, koju je u travnju 1941. godine nositi sa sobom gestapovske Djelatne komande (Einsatzkommando), nastupaju i iza jedinica Wehrmachta. Najzad, agenti-bjeloemigranti, i njemački i njeni koji su porijekla, nastavljaju i pod okupacijom policijsko-obavještajni rad za Gestapo, u čijem je aktivno i odigrati veoma značajnu ulogu u formiranju Ruskog zaštitnog korpusa (Russischer Schutzkorps), u čijim je se redovima našlo oko 12.000 ljudi, i njegovim pothvatima, u prvom redu u okupiranoj Srbiji.

Poslanici i ministri — njemački špijuni

Sredinom rujna 1941. godine Gestapo je u Beogradu, na traženje Talijana, uhapsio Cvejovica, zbog navodnog učestvovanja u ustanku u Crnoj Gori. Međutim, naš je iznenađenje gestapovca koji ga je saslušavao, Cvejovica je, prema zapisniku od 16. rujna, između ostalog, izjavio:

Politički sam se priključio Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici (JRZ). Taj pokret je imao prijateljski stav prema Njemačkoj i doveo je do potpisivanja pakta od 25. ožujka 1941. godine.

Po etkom 1941. godine, pod rukovodstvom bivšeg jugoslavenskog ministra Mastrovića, unutar JRZ je osnovana grupa koja je stupila u vezu s Gestapom u Berlinu i dostavljala važna politička obavještenja. I ja sam pripadao toj grupi. Vezu između naše grupe i Reicha održavali su u Jugoslaviji Vinzent i Kraus iz Gestapoa. Ja li nisam dolazio u dodir i u vezu s tim ljudima. To je rekao Mastrović ... Cilj i svrha našeg obavještanja Reicha bilo je održavanje prijateljskih veza s Reichom. U tom smislu smo dostavljali obavještenja o svim važnim političkim događajima i o ličnostima koje su bile važne, a koje protiv Njemačke ...

Iako se radilo o vezama i radu za Upravu VI RSHA, Cvejovica u svojoj izjavi upotrebljava isklju-

ivo izraz Gestapo, kako je to bilo op enito uobi-
ajeno.

Ko su bili ljudi koji su sa injavali ovu grupu pripadnika JRZ, koja je u sudbonosnim danima za narode Jugoslavije, po etkom 1941. godine, »dostavljala važna politička obavještenja« njema koj obavještajnoj službi?

uro Čejović je završio gimnaziju i kao veletrgovac se bavio uvozno-izvoznim poslovima. Na petomajskim izborima 1935. godine izabran je u barškom srežu za narodnog poslanika. Kao jedan od osnivača Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) postao je član njenog Izvršnog i Glavnog odbora, a 4. veljače 1939. godine je u vladi Dragiša Cvetkovića postao ministar za fizičko vaspitanje naroda.

Ante Mastrović je završio trgovačku akademiju u Švicarskoj i posvetio se bankarsko-trgovačkim poslovima. Od 1931. godine, kada je izabran za narodnog poslanika, radio je u Skupštini na privrednim pitanjima, i poput Čejovića bio član Glavnog i Izvršnog odbora Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ). U vladi Milana Stojadinovića je 1938. godine postao ministar za fizičko vaspitanje naroda, a Stojadinović ga je zadržao i u svojoj trećoj vladi, poslije izbora 1938. godine. U vladu Stojadinovića njegov nasljednik Dragiša Cvetković je ušao 5. veljače 1939. godine kao ministar bez portfelja.

Međutim, spisak pripadnika ove »ministersko-političke grupe«, koja je radila za Nijemce, nije se iscrpljivao s ovom dvojicom. Bilo je tu još poslanika JRZ i ljudi iz njezinog vodstva, koji su svoje velike ambicije pokušavali da ostvare uz pomoć njemačke, stavljajući i se u službu njenih obavještajnih predstavnika.

Kao što je Čejović izjavio, vezu između grupe političara, pripadnika JRZ, političke stranke i je predsjednik Dragiša Cvetković tada bio predsjednik Kraljevske jugoslavenske vlade, i Uprave VI RSHA održavao je Ante Mastrović, koji je govorio njemački, a partner mu je u prvo vrijeme bio Krausov saradnik i budući padobranac nad Drvarom Karl Riegler, alias Otto Vinzent, a zatim i neposredno Kraus.

Čim je saznao koga su njegovi brzopleti službenici uhapsili, Karl Kraus, sada već šef beogradskog Gestapoa, naredio je da se Čejović odmah pusti na

slobodu i da se ne smije izruiti Talijanima. Meutim, nijedan pripadnik grupe Mastrovi - ejovi, koja je Krausu dostavljala vrlo značajna obavještenja iz prve ruke sve do rata, ne e u danima okupacije igrati neku značajnu ulogu.

Obavještajna igra oko Ljotićevog »Zbora«

Na petomajskim izborima za Narodnu skupštinu 1935. godine, istupio je sa samostalnom zemaljskom listom i ambiciozni smederevski advokat *Dimitrije Ljotić*, bivši ministar u vladi generala Petra Živkovića, a tada već vođa profašističkog pokreta »Zbor«. Dobio je samo oko 25.000 glasova i nijedan njegov poslanik kandidat nije bio izabran. Meutim, događalo se to upravo u ono vrijeme kada je nacistička Njemačka počinjala da ulaže pojačane napore usmjerene na političku, ekonomsku i kulturnu penetraciju u Jugoslaviji. A za ostvarenje njenih ciljeva bili su joj potrebni saveznici.

Doživjevši na izborima totalan fiasco i uvjereniši se da za svoj pronacistički politički program ne može osigurati podršku u zemlji, Ljotić je potražio podršku tamo gdje ju je jedino i mogao dobiti: otputovao je poslije izbora »na odmor« u Švicarsku, gdje se sastao s *Arnold Schickedanzom* i *Walterom Mallettkeom*, funkcionerima *Rosenbergovog* Spoljnopolitičkog ureda NSDAP. Zajednički jezik su brzo našli: Mallettke i Schickedanz su u ime Rosenbergovog Ureda obećali Ljotićevom »Zboru« novu pomoć od dvadeset miliona dinara, a Ljotić je obećao da će njegov »Zbor« voditi promjenu politiku. Mallettke i Ljotićev bliski saradnik i uvijek njegovog neograničenog povjerenja vukovarski advokat *Dragutin Moderin* trebalo je da se nađu u brzom vlaku Beograd—Zagreb sa potpuno jednakim putnim koferima. Prilikom izlaska iz vlaka na nekoj usputnoj stanici, Moderin je trebalo da umjesto svoga uzme Mallettkeov kofer sa dvadeset miliona dinara i nova transakcija bila na taj način obavljena.

Nacistima se, međutim, ovakav način predaje novca nije svidio. Smatrali su da je suviše rizičan i skopčan s mogućnošću u kompromitacije, nepoželjne i neprijatne za obje strane. Zato je Mallettke predložio da se novcem kojeg će dati Spoljnopolitički ured Nacionalsocijalističke stranke, u raznim

mjestima Jugoslavije kupe stambene zgrade i druga nepokretna imovina na ime sigurnih pristalica »Zbora«, koje Ljoti predloži. Ubiranjem stanarina i rente Ljoti bi svom pokretu osigurao stalne mjese ne prihode, a ako bi razvoj pokreta i situacija iziskivali nova sredstva ve a od mjese nih stanarina i rente, ona bi se mogla osigurati prodajom pojedinih ku a.

Iako je Adolf Hitler u ovo vrijeme ve bio obra unao s Röhmom i osigurao svoju apsolutnu vlast u NSDAP, me u njegovim najbližim saradnicima u nacisti kim vrhovima i dalje je vo ena nemilosrdna i podmukla borba svim raspoloživim sredstvima za pozicije i u stranci i u državnom aparatu, koje e im osigurati u nacisti koj hijerarhiji mjesto što bliže Führern. Tako se oko položaja ministra vanjskih poslova, na kojem se nalazio von Neurath, koji nije bio lan NSDAP-a, vodila borba izme u Alfreda Rosenberga i gaulajtera Isto ne Pruske Ericha Kocha. To je zna ilo da nijedan od njih ne smije propustiti ni najmanju mogućnost koja bi mogla doprinijeti ja anju njegovih vlastitih pozicija, a slabljenju pozicija njegovih mogućih konkurenata.

Polaze i od takvog shvatanja i takve prakse, *Erich Koch* se pojavio na jugoslavenskoj pozornici upravo onda kada je Rosenberg vjerovao da e aranžmani Spoljnopoliti kog ureda NSDAP, na ijem se elu on nalazio, s Ljoti evim »Zborom« predstavljati uspjeh koji se mora uknjižiti na njegov konto. Koch je poslao u Zagreb profesora Endrucksu, vlasnika berlinske uvozno-izvozne firme »Technische Union«, kojem je njegov stari poznanik Milan Dani brzo ugovorio susret s Dimitrijem Ljoti em. Kao poslovan ovjek, profesor Endrucks je uspješno obavio svoj dio posla. Dogovorio se s Ljoti em da se u Zagrebu osnuje filijala berlinskog uvozno-izvoznog poduze a »Technische Union« (Tehni ka unija), kojoj e pristupiti i Savez vo arskih, žitarskih i reparskih zadruga pod Ljoti evim rukovodstvom. Filijali »Tehni ke unije« Centrala e osigurati uspješno spoljnotrgovinsko poslovanje s Njema kom, a ostvarena dobit e se prebacivati u fondove »Zbora«. Da bi pokazao Ljoti u s kakvim vezama njegovo poduze e raspolaže u Njema koj, profesor Endrucks je još u toku pregovora poslao Dani a u Njema ku, gdje je on u

ime Saveza vo arskih zadruga, na ijem je elu bio Dimitrije Ljoti , sklopio nekoliko vrlo unosnih poslova.

I dok su Rosenberg i njegovi saradnici Schickedanz i Mallettke, saznajući da je Milan Dani , Kochov posrednik s Ljotim, u stvari Alfred Diamantstein, uz ije su ime bile vezane mnoge afere prvih godina poslije prvog svjetskog rata, pripremali obratun s Kochom, na pozornici se pojavio Hermann Göring, treći i pretendent koji je želio da ima uticaj na razvoj odnosa u spoljnopolitičkom području Njemačke, a naročito što se tiče odnosa s Jugoslavijom. Rosenberg je Göringa smatrao prijateljem i, pošto nije znao za njegove planove i ambicije, upoznao ga s aktivnošću u Kochovih ljudima u Jugoslaviji. Saznajući sve pojedinosti Göring je odmah preduzeo mjere da iskoristi netrpeljivost i međusobne svake svojih rivala na tom području.

Preko Franza Neuhausena, svog povjerenika u Jugoslaviji, Göring je dostavio predsjedniku Kraljevske jugoslavenske vlade Milanu Stojadinoviću podatke i dokumente o vezama Ljotića s Rosenbergovim Spoljnopolitičkim uredom NSDAP i s »Tehničkom unijom«! Njegova radnja bila je vrlo jednostavna: Ljotićev »Zbor« jest politička organizacija ideološki bliska NSDAP, ali bez ikakve značajnije podrške u narodu da bi Njemačka preko nje mogla ostvariti ciljeve kojima teži.

Göringov velikodušni i »prijateljski« gest prema Milanu Stojadinoviću u došao je ovome kao poručnik. Iako Ljotićev pokret za njega nije predstavljao neku veću opasnost, ipak mu je smetao, jer je pretendovao da bude upravo ono što je Stojadinović rezervisao isključivo za sebe: glavni pobornik njemačko-jugoslavenskog zbližavanja i »ideolog« organizacije jugoslavenskog državnog i društvenog života na osnovama sličnim nacional-socijalizmu.

U jednoj predratnoj brošuri, koju je izdao Ljotićev »Zbor«, navedene su i ove Stojadinovićeve riječi:

Zbor ne može i ne sme raditi, jer ja hoću u to što Zbor hoće, pa je, prema tome, Zbor izlišan. I da znate: kad biste ispunili sve zakonske formalnosti, i više od toga, rad vam ne može biti odobren. Zbor mora biti zabranjen.

Na osnovi dokumentacije i podataka dobivenih od Neuhausena, Stojadinovi je uskoro započeo svoju igru. Trideset i prvog siječnja 1937. godine »Politika« je objavila dijelove govora poslanika Živote Milanovića, održanog dan ranije u financijskom odboru Narodne skupštine, prilikom diskusije o prijedlogu budžeta Ministarstva unutrašnjih djela. Pošto se pridružio ostalim govornicima, ne škrtare i pohvalama tom resoru zbog »uspješne borbe policijskih organa protiv komunizma«, Milanović je nabacio da bi policija trebalo da obrati pažnju i na Ljotićev »Zbor«, kojeg financira »jedna strana država«!

Velibor Jonić, glavni tajnik »Zbora«, odlučno je demontovao, 2. veljače, Milanovićevu izjavu objavljenu u »Politici«. A kada se u »Politici« od 4. veljače opet pojavio Života Milanović s nizom pitanja postavljenih Velimiru Joniću, ovaj je ponovno najodlučnije odbacio sva njegova sumnjivanja da »Zbor« prima novčanu pomoć od Njemačke, izjavivši svejedno: »Ja sam gotov da izvršim samoubištvo ako se dokaže da su 'Zbor' i 'Otadžbina' (list pokreta »Zbor« — napomena autora) ma i prebijenu paru, ma kojim putem i na inostranstva ...«

Poslije ove Jonićeve izjave došlo je u dnevnoj štampi do polemike između Ljotića i Jonića s jedne i Živote Milanovića s druge strane, koja je potrajala sve do 15. veljače. Tada je »Politika« preko cijele strane objavila članak o posredništvu Daniela Diamantsteina između Ljotićevog »Zbora«, istaknuvši u podnaslovu pitanje: »*emu je imala da služi Tehnička unija u Zagrebu*«. Dva dana kasnije, 17. veljače 1937. godine, »Politika« ponovno piše o »Tehničkoj uniji« i o njejoj filijali u Beogradu, citirajući »jedno pismo dobijeno iz Berlina«, ne navode i ni ko je pisao to pismo ni kome je bilo poslano. U članku je stajalo da su beogradski partneri »istaknutog nacionalsocijalističkog privrednog stručnjaka g. dr. Koha«, gaulajtera Istočne Pruske, koji je 16. veljače otputovao iz Beograda u Berlin, glavom Dimitrija Ljotića, Milana Danića, Bergmana i Mandlića; da je Ljotić namjeravao da prihodima »Tehničke unije« financira političku aktivnost svog »Zbora« i nacionalsocijalističku propagandu u Jugoslaviji; da su »neki poznati ljudi Jugoslavije« htjeli da fond koji

bi se stvorio poslovanjem »Tehni ke unije« »upotrebe za torpedovanje po 'Zbor' nepo udnih političkih pokreta i političkih ljudi« i da je takvo njihovo djelovanje »trajalo sve do izvesnog datuma kada je po ovom pitanju bio kod Geringa primljen jedan od njegovih najistaknutijih političkih saradnika g. dr. fon B.«.

Tako se Goring-Stojadinovi eva igra oko »Tehni ke unije« i Ljoti evog »Zbora« postepeno približavala kraju. Novine su još nekoliko dana pisale o ovoj aferi i kada se prašina kona no slegla, na pozornici su ostali Ljoti , Stojadinovi i Göring.

Ljoti nije uspio da pobije dokaze koje je Göring velikodušno stavio na raspolaganje predsjedniku jugoslavenske vlade dru Milanu Stojadinovi u o njegovom pokušaju da preko Kocha osigura financiranje svog pokreta. Njegov »Zbor« ni dotada u širokim narodnim slojevima nije uživao nikakvu podršku, a ovom aferom je bio na najefikasniji mogu i na in potpuno diskreditovan kao politički pokret koji se za novac stavio u službu nacional-socijalizmu. Bio je to težak udarac za Ljoti a i Velibora Joni a, ali ovom posljednjem, naravno, nije bilo ni na kraj pameti da održi datu rije i izvrši obe anje da e se ubiti ako se dokaže da je »Zbor« primao novac iz inostranstva. Njegovo se vrijeme ipak naziralo i on ga je e kao: u okupiranoj Srbiji Velibor Joni e se pojaviti u ulozi ministra prosvjete. Me utim, na i e se isto tako, lipnja 1946. godine, i na optuženi koj klupi zajedno s Dražom Mihailovi em i bi e osu en na kaznu smrti strijeljanjem zato,

što je kao komesar prosvete, a docnije kao ministar prosvete bio neposredni organizator i rukovodilac politike fašiziranja škole i prosvetnih ustanova, progonio i otpuštao slobodoumne i antifašisti ki raspoložene nastavnike i u enike; u srednjim i stru nim školama naredio podelu u enika na kategorije »a«, »b« i »v«, pa su iz kategorije »b« »nacionalno nepouzdanici« u enici izbacivani iz škole bez prava na polaganje ispita i dalje školovanje posle ega su hapšeni i odvo eni u logor; po njegovim nare enjima zaveden je u školama sistem špijunaže i potkazivanja što su morali initi i nastavnici i aci;

što je po njegovoj inicijativi donesena uredba kojom je na univerzitetu zaveden policijski režim, a za pripadnike SDS i SDK organizovao kratkoročne tečajeve kako bi na taj način privukao što više i broj članaka u ove izdajničke formacije; što je organizovao logor za omladinu u Smederevskoj Palanci, koji je nazvao »Zavod za prinudno vaspitanje omladine«, pa je iz ovoga logora po njegovoj naredbi izdavana specijalnoj policiji »nepopraviva omladina«, a izvestan broj upućen u SDS i SDK i etnike optuženog Mihailovića;

što je kao poznati pristalica fašizma za sve vreme okupacije održavao najtešnje veze sa nemačkim rukovodiocima Benclerom, Nojhaberom, Turnerom, Fajneom i drugim i kao jedan od najbližih Nedićevih saradnika neprekidno predlagao sve oštrije mere protiv onih koji nisu bili po strani Nedićevoj vladi, a sve ovo radio po direktivama nemačkog okupatora razvijajući i do maksimuma svoju inicijativu;

što je nemačkom propagandnom odeljenju dostavio imena javnih radnika i uglednih ličnosti i predložio da ih angažuju za predavanje na beogradskom radiju i na taj način kompromituju i vežu za političku saradnju sa Nemačcima, koju je vodila Nedićeva vlada, bio aktivan u esniku za izdavanje sramnog »apela srpskom narodu«, objavljenog 13. avgusta 1941. godine;

što je uz pomoć Nemaca organizovao na Kolarčevom narodnom univerzitetu »antikomunističku izložbu« i »antikomunističke tečajeve« koji su bili upereni protiv NOP-a, a po raznim mestima u Srbiji održao je niz govora i predavanja koja su bila štampana u dnevnim listovima. Pored ovoga u Nedićevim listovima »Novom vremenu« i »Srpskom narodu« napisao je oko stotina članaka u kojima je veličao nacional-socijalizam, a pod parolom »reda i mira« pozivao na ropsku poslušnost okupatoru; što je učestvovao u izradi plana o ostvarenju velike Srbije i time išao na raskomadanje Jugoslavije i razjedinjavanje njenih naroda; i

što je pred Nedićevu vladu iz Srbije postavljen za Nedićevog pomoćnika za koordi-

naciju poslova, pa je po Nedi evom ovlašćenju organizovao sastanak na kome su pored njega, optuženog Joni a, učestvovali Košta Mušicki, Nedi ev general Radovanovi , šef oteka specijalne policije Be arevi , Nedi ev general Joni i komandant Draže Mihailovi a Ivan Pavlovi -» oka« i Saša Mihailovi , na kojoj je konferenciji postignut sporazum: da se sve Nedi eve i etni ke jedinice u Beogradu objedine i stave pod jedinstvenu komandu i da posle povla enja Nemaca insceniraju »zauze e« Beograda.

Što se ti e Ljoti evog posrednika u planiranoj nov anoj »transakciji« u brzom vlaku Zagreb—Beograd, vukovarskog advokata *Dragutina Modertina*, on e za vrijeme okupacije raditi ne samo kao agent Gestapoa, ve e se na i i na položaju na elnika štaba ljoti evskog »Srpskog dobrovolja kog korpusa« (SDK). Kona no, njegovo ime bi e spomenuto i u noti koju e Vlada FNRJ dostaviti 31. sije nja 1947. godine Državnom sekretarijatu Vatikana:

Jugoslavenska Vlada je obaviještena da je talijanskim parobrodom »Andrea Greti«, koji je napustio enovu 29. a Napulj 31. prosinca prošle godine, otplovio za Južnu Ameriku ve i broj Jugoslavena koji su od strane jugoslavenske Državne komisije za ratne zlo ince proglašeni ratnim zlo incima i za kojima tragaju savezni ke vojne vlasti u Italiji da bi ih izru ile jugoslavenskim vlastima. Me u ostalima tom prilikom su otputovali *Dragutin Modertin*, saradnik Nijemaca od 1941. i pomo nik vo e srpske fašisti ke organizacije Dimitrija Ljoti a ... Kako je jugoslavenska Vlada obaviještena, velikom broju ovih ratnih zlo inaca omogu ila je putovanje komisija Svete Stolice »Commissione di Assistenza Pontificio«, pribavivši im vize i finansiravši njihovo putovanje.

No, da se vratimo u 1937. godinu. Göring je aferu oko Ljoti evog »Zbora« iskoristio za obra un s konkurentima: po Fihrerovom nare enju Rosenbergerovim i Kochovim ljudima, umiješanim u aferu, oduzeti su pasoši, a Rosenbergu i Kochu je zabranjeno da se bave spoljnopoliti kim poslovima koji ne spadaju u njihovu nadležnost. Ovakvim ras-

pletom stvari najviše je profitirao Göring, iji je uticaj na njema ku spoljnu politiku u odnosu na Jugoslaviju nakon toga porastao u znatnoj mjeri. A Stojadinovi , zahvalan svom velikom »prijatelju« Göringu za u injene usluge i sam se sve više po eo ugledati na njega i njegovog Fihrera. Krenuo je stazama »vo e«, organizovao vlastite režimske sindikate i vlastite »zelene košulje«, po uzoru na njema ke »sme e« i talijanske »crne košulje«, i otvoreno zaplivaao u njema ko-talijanske vode.

Me utim, dvije godine kasnije, Milan Stojadinovi , ije su firerske ambicije po ele da smetaju prvom kraljevskom namjesniku princu Pavlu Karaor evi u, pao je s vlasti, a ubrzo zatim je i interniran. U takvoj situaciji, u vrijeme kada je drugi svjetski rat ve bio po eo, nacisti ka obavještajna služba je, preko Karla Krausa, ponovno uspostavila prisne veze s Dimitrijem Ljotiem i njegovim »Zborom«, koji se srozao na obi nu agenturu njema ke obavještajne službe.

Zagonetni Tanasije Dini

S jednim pukom Tre e grupe armija jugoslaven-ske vojske, koja je trebalo da brani granicu prema Bugarskoj, komandovao je u aprilskom ratu 1941. godine rezervni pukovnik *Tanasije Tasa Dini*. U jednom od svojih »životopisa«, pisanom u svibnju 1941. za opunomo enika Ministarstva vanjskih poslova Tre ega Reicha u Beogradu, Felixa Benzlera, on je o svom držanju tih dana napisao i slijede e:

... iskoristio sam prvu priliku koja mi se ukazala i 13. travnja 1941. godine pred sakupljenom vojskom izložio svu besmislenost ovog ratnog pohoda za nas i zatim sve vojnike raspustio ku ama i izdao rezervnim oficirima objave da su demobilisani, dok sam se ja sa svima aktivnim oficirima uputio u Leskovac i tamo se njema kim vojnim vlastima stavio na raspoloženje ...

I dalje:

Odmah posle dolaska u Beograd, 18. travnja 1941. godine, došao sam u vezu sa gospodinom Krausom, koji je bio i prije rata u Beogradu i sa kojim sam ve tada sara ivao.

Tanasije Dini je rođen 1880. godine u Nišu. Vojnu akademiju je završio u Beogradu 1912. godine. Za hrabrost pokazanu u balkanskim ratovima i prvom svjetskom ratu dobio je najviša odlikovanja. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca je radio u obavještajnom odjeljenju Generalštaba i sredinom dvadesetih godina je bio vojni ataše u Tirani. Dolaze i povremeno u Beograd odlazio je na referisanje i kralju Aleksandru, za koji je radio u estvovao u pripremanju atentata na bugarskog cara Borisa. U vezi s tim je dr Lazar Prokić, predratni Krausov agent, u svibnju 1941. godine dao Gestapou slijedeće podatke:

Tasa Dini je bio uvijek od povjerenja kralja Aleksandra ... Kralj Aleksandar mu je dao naređenje i direktive u pogledu ubistva kralja Borisa, čime se nadao postići i davno željeni cilj — stvaranje velike Jugoslavije priključenjem Crnomorske banovine. U tu svrhu su mu bile na raspolaganju neograničene svote novca. U esnicima u ovom atentatu izabrani su iz redova bugarske emigracije.

Međutim, kralj Aleksandar i car Boris su se pomirili, a Tasa Dini je, 1930. godine, na vlastitu molbu, penzionisan u čin pukovnika. Po njemu je da se bavi politikom i na petomajskim izborima 1935. godine izabran je za narodnog poslanika na listi Bogoljuba Jevtića.

Nepunu godinu dana kasnije, 6. ožujka 1936. godine, poslanik Damjan Arnautović je u Narodnoj skupštini iz pištolja ispalio tri hica na predsjednika kraljevske vlade Milana Stojadinovića, ali je promašio. Odmah je izdato zvanično saopćenje o događaju, u kojem je stajalo da je Arnautović razoružan i uhapšen, a da policija »traga za narodnim poslanikom pukovnikom Tasom Dinićem, koji je, kako se veruje, organizovao atentat. Sazna se da je Dinić otkriven u Cehoslovačkoj...«

U vrijeme atentata Dinić se zaista nalazio u Brnu, u stanu svoje prijateljice Ane Rivove, sekretarice dr Milana Hodže, predsjednika čehoslovačke Vlade. On je to priznao pred isljednikom Ozne 1946. godine i jedino nije mogao da objasni kako je i zašto baš u to vrijeme kod Rivove došlo do njegovog sastanka s trojicom oficira francuske oba-

višestajne službe! Me utim, predratni agent Abwehra, pan eva ki autobuski poduzetnik Martin Huber u svom izvještaju, dostavljenom 8. svibnja 1941. godine beogradskom Gestapou, piše da je Dini za vrijeme boravka u ehoslova koj »rovario skupa s Benešovom vladom i francuskim predstavnicima protiv germanofilske politike dr Stojadinovi a«.

Tasa Dini je tada, najvjerojatnije, radio za francusku, a možda i za britansku obavještajnu službu. Upravo na to je beogradski Gestapo, odmah po okupaciji, upozorio jedan njegov agent, pišu i o Dini u:

Poslije evropskog rata (odnosi se na prvi svjetski rat — napomena autorä) dodijeljen je Glavnom eneralštabu u Obavještajno odjeljenje, koje ga je uputilo na burgarsko-srpsku granicu, za obavještajnog oficira u Caribrod. Odatle je stalno, preko svojih organa, pravio malere Bugarima i njihovoj komitskoj organizaciji. Sa tog mjesta upu en je u trupu na komandovanje, a odmah zatim postavljen je za vojnog atašea u Tirani. Tu je sa tadašnjim našim izvanrednim ministrom u Albaniji Boškom Jevti em radio sa Francuzima i Englezima.

Došao je do mnogo novca, tražio penziju i pod vladom Jevti a rukovodio cjelokupnom organizacijom tajne službe Ministarstva spoljnjih poslova.

... Padom Stojadinovi a, prilazi Petru Živkovi u.

Kada se zna da je Petar Živkovi kao Dini ev šef služio Engleze, onda je jasno koga je njegov Dini služio.

Me utim, vremena se mijenjaju, mijenja se i odnos snaga u Evropi, pa e i Tasa Dini ubrzo promijeniti i mišljenje i gospodara.

Negde sredinom 1937. godine — izjavio je on u poslijeratnom istražnom postupku — došao je kod mene u Prag tadašnji upravnik grada Beograda Milan A imovi . U razgovoru sa mnom interesovao se da li bih se ja, ako se

vratim u zemlju, držao lojalno. Odgovorio sam mu potvrdno, ukazuju i na to da sam se držao i dotle lojalno ... Izvesno vreme posle toga došao je kod mene A imovi ev pomo nik i predao mi 10.000 eških kruna od kneza Pavia. Prilikom Stojadinovi evog dolaska u Prag sastao sam se s njim u našem poslanstvu, na njegov poziv. Stojadinovi se tom prilikom izvinjavao, govore i da je za sve kriv Korošec.

Slijede e, 1938. godine Tasa Dini se ponovno pojavljuje na govornici Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije i zaklinje se na vjernost doju erašnjem protivniku Milanu Stojadinovi u.

Šta se je, u me uvremenu, dogodilo?

U arhivi Gestapoa je na en izvještaj u kojem, nesumnjivo dobro obaviješten agent, registrovan pod brojem 119 (bio je to ve spomenuti Vladimir Geršeljman, alias Waldemar von Hörschelmann von Epichnellen), daju i 18. studenog 1941. godine podatke o Dini u, tvrdi da je Dini »došao u vezu s jugoslavenskim poslanikom u Pragu dr Vasilijem Proti em, li nim prijateljem dr Stojadinovi a« i »predao /mu/ sav materijal o organizaciji i sprovo enju atentata«, a zatim se sastao i sa samim Stojadinovi em.

Ambiciozan i snalažljiv, Dini je usprkos aferama u koje je upadao, ili upravo zato, igrao prili no istaknutu ulogu u politi kom životu stare Jugoslavije. Po etkom 1939. godine Stojadinovi ga je ak pozvao da u e u vladu, ali je on, Dini , kako je sam napisao, postavio uslov da se vlada jasno i odlu no opredijeli za radikalno sprovo enje takvih politi kih mjera kojim e se ostvariti režim kakav je u Njema koj i Italiji.

Stojadinovi sigurno nije imao ništa protiv Dini-evih uslova i njegovih najnovijih »ideja«, ali je, voljom princa Pavia, ubrzo, u velja i 1939. godine, bio zba en s vlasti.

Me u saradnicima Karla Krausa bio je i Milan Bani , profesor gimnazije i bivši narodni poslanik sa Sušaka, izabran na petomajskim izborima 1935. godine na listi Bogoljuba Jevti a. On je bio poznat po tome što je javno iznio mišljenje da »hrvatsko pitanje« treba rješavati metodom talijanskih fašista, to jest davanjem ricinusa uhapšenim politi -

kim protivnicima, što je bilo jedan od povoda za pad Jevti eve vlade 24. lipnja 1935. godine.

Poslije rata, na pitanje isljednika Ozne kada je i gdje upoznao Krausa, Dini je odgovorio:

Jednog dana, datuma se ta no ne se am, došao je kod mene bivši poslanik Bani i predstavio mi Krausa kao inženjera iz Bratislave ...

Tako je, najvjerovatnije u drugoj polovini 1940. godine, poslije pada Francuske, nekadašnji dvorski špijun, atentator kralja Aleksandra i saradnik francuskog Deuxième bureau-a (Drugi biro — naziv za vojno-obavještajnu službu francuske armije), postao agent njemačke obavještajne službe. Svojim novim gospodarima je dostavljao podatke o aktivnosti i namjerama antinjemskih grupa u vladajućim krugovima Jugoslavije. No, stari i iskusni obavještajac Dini se nije oslanjao samo na svoja zapažanja i razgovore. Iako nije zauzimao nikakav položaj u vladajućoj garnituri, on je i dalje držao na okupu grupu svojih tajnih saradnika, koji su mu podnosili izvještaje po svim pravilima agenturnog rada. A među tim njegovim saradnicima bili su, uz ostale, Vladeta Milićević, inspektor Ministarstva unutrašnjih djela, dugogodišnji predstavnik jugoslavenske policije u Beogradu i Rimu i povjerljivi obojnik kneza Pavla, i Mikoletićević, funkcioner za grebačke policije. Prvi je svoje izvještaje Dini u potpisivao pseudonimom »Vološ«, a drugi pseudonimom »Mali«. Kasnije, za vrijeme okupacije, »Vološ« je postao ministar kraljevske emigrantske vlade dr Božidara Purića, a »Mali« pomoćnik Dragog Jovanovića u okupiranoj Srbiji!

Dostavljaju mi, ubrzo poslije okupacije, beogradskom Gestapou podatke o Tasi Dini, veštom spomenuti agent pod brojem 119, napisao je:

... Tasa Dini je vrlo interesantna i misteriozna ličnost u našem vojnom i političkom životu... Pukovnik Dini je neženja, on voli život, žene, kafanu, naročito kocku.

Dini je bio poznata ličnost u beogradskim i lokalnim kafanama, kako u kafanama balkanskog žanra, tako i u barovima i varijetetima zapadnog stila, gdje se u separeima — zajedno

sa barskim damama posipao šampanjcem i nemilosrdno banio. Rado uzima novac na zajam, a teško ga vraća. Pukovnik Dini pije rado, a vrlo često se događalo da po 48 časova bez prekida lova. Prilikom ovih lumpovanja i lovanja dolazilo je do incidenata, kada je on iz džepa potezao i pištolj ...

S jedne strane život koji zahtijeva mnogo para (a njegova penzija mala) — s druge strane njegova sklonost za obavještajni rad stvorile su još tada u gradu opće mišljenje, da pukovnik Dini radi za njemačku obavještajnu službu i da ga Nijemci dobro plaćaju za usluge koje im vrši.

Sve u svemu Tanasije Tasa Dini je bio jedan od najkvalitetnijih agenata glavnog opunomoćenika Uprave VI RSHA za Jugoslaviju. Grijehe koje je u odnosu na naciste u Njemačkoj počinio u ranijem periodu, one je iskupiti svesrdnim zalaganjem u radu za novog gospodara i bio mu oprosteno: u crnim danima okupacije igrao je ulogu jednog od najvažnijih kvislinga. Postao je i ministar unutrašnjih poslova u kvislinškoj vladi Milana Nedića.

Novinari — agenti

Grupa novinara okupljenih oko lista »Signal«, a po njegovoj zabrani oko »Nove zore«, sačinjavala je posebnu Krausovu agenturu. Ove listove je financirao odsjek za štampu Njemačkog poslanstva u Beogradu i oni su poslije svega nekoliko brojeva, izišli krajem 1940. godine, bili zabranjeni. Centralnost te grupe bio je dr Lazar Prokić, koji se još za vrijeme studija u Parizu povezao s njemačkom obavještajnom službom i zbog toga, krajem 1938. ili početkom 1939. godine, bio protjeran iz Francuske. Po dolasku u Beograd, zaposlio se u »Samoupravi«, listu vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice — JRZ, stupio u vezu sa odsjekom za štampu Njemačkog poslanstva i zatim, po dolasku Krausa u Beograd, po njemu da obavještajno radi za njega.

Najbliži Prokićev saradnik je bio *Stevó Kluić*, inženjerski radnik Centralnog presbiroa pri Predsjedništvu jugoslavenske vlade, a zatim ataše za štampu u nekoliko evropskih prijestolnica. Tu dužnost je

vršio jedno vrijeme i u Pragu. Me utim, ehoslova ka policija je sumnjala da on radi za njema ku obavještajnu službu i prilikom jednog njegovog putovanja na liniji Prag—Berlin pronašla je kod njega kompromituju i materijal. Bio je zbog toga otpušten iz jugoslavenske državne službe i nastanio se u Berlinu, gdje se povezao sa SS-ovskim krugovima. Poslije Stojadinovi eve posjete Berlinu, sije nja 1938. godine, formirao je od jugoslavenskih državljana u njema koj prijestolnici organizaciju Stojadinovi eve JRZ i pokušao da igra ulogu njenoa »firera«. Me utim, zbog nov anih malverzacija morao je da napusti Berlin, a zatim je došlo i do pada Milana Stojadinovi a. Ubrzo poslije toga Klui se ponovno pojavljuje u Beogradu i uspostavlja prisne odnose s Karlom Krausom i Tasom Dini em.

Iako su i Proki i Klui otvoreno nastupali kao pronacisti ki raspoloženi ljudi, oni su, zahvaljuju i širokom krugu poznanika u svim mogu im beogradskim krugovima, i svojim bliskim saradnicima, me u kojima su se nalazili ljudi najrazli itijih profesija (advokat Ljubomir Lukatela, novinar dr Krsto Šandan, pa ak i neki službenici Direkcije tramvaja), uspijevali da Krausa snabdijevaju zna ajnim informacijama.

Savjetnik za štampu Njema kog poslanstva u Beogradu bio je ponijem eni Slovenac dr Josef Hribovšek, koji je svoje prezime promijenio u Berge. Uz svoj redovni posao, on je u krugovima beogradskih novinara vremenom stvorio zna ajnu li nu mrežu agenata i informatora, koju je, po dolasku Karla Krausa u Beograd, stavio i njemu na raspolaganje. Me u Hribovšek-Bergeovim saradnicima nalazio se, pored ostalih, i novinar Danilo Gregori , aktivista Ljoti evog »Zborak«, zatim povjerljiva li nost Milana Stojadinovi a i najzad, za vrijeme vlade Cvetkovi -Ma ek, komesar beogradskog dnevnog lista »Vreme«. Predsjednik jugoslavenske vlade Dragiša Cvetkovi e upravo Danila Gregori a upotrijebiti kao li nog emisara u toku zakulisnih pregovora s Ribbentropom o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.

Me utim, Hribovšek-Berge nije svoju mrežu ispleo samo u krugovima beogradskih novinara. Me u njegovim agentima našao se, na primjer, još 1937. godine, i saobra ajni inovnik u Požarevcu Vadim Kušljanski!

Najzad, njemačka obavještajna služba je imala značajne izvore informacija i u redovima službenika i novinara zvanih jugoslavenske novinske agencije »Avala«. Manojlo Azerovi, glavni urednik te agencije, dobio je znak priznanja za svoje »zasluge«, njemačko odlikovanje, ali je ipak, kao Židov, po okupaciji uhapšen i odveden u koncentracijski logor. A dr. Perić, direktor agencije »Avala«, još dok su se pušile ruševine završili bombardovanja Beograda, ustranovao je, zajedno sa Krausom i Helmom, te Tasom Dinićem i Dragim Jovanovićem, u izboru osoba kojima će biti povjeren komesarska uprava u okupiranoj Srbiji.

Zagrebački obavještajni centar u akciji

U proljeće 1940. godine, Krausov zamjenik *SS-major Adolf Nassenstein* je prešao iz Beograda u Zagreb sa zadatkom da uspostavi tješnje veze s hrvatskim separatističkim krugovima i da na teritoriji Banovine Hrvatske organizuje borbu protiv britanske i francuske obavještajne službe, na čemu su već radili dvojica njegovih kolega iz RSHA. Bili su to *SS-kapetan Fritz Ulrich* i *SS-poručnik Rolf Bluhm*. Prvi je bio formalno zaposlen kao inženjer njemačkog konzulata u Zagrebu i vodio je brigu i o izvozu boksita iz Jugoslavije u Njemačku, a drugi je imao sjedište u Kutini i glavni mu je posao bio obezbjeđenje buševinskih postrojenja društva »Jugopetrol a. d.« na nalazištima nafte u obližnjem Gojilu.

Radeći po Krausovim direktivama, kojim su podnosili i izvještaje, Nassenstein, Ulrich i Bluhm su stvorili u Hrvatskoj razgranatu špijunsku mrežu.

Fritz Ulrich se naročito orijentisao na grupu oko braće Govedić, koja je osnovala polulegalnu »Hrvatsku nacionalsocijalističku stranku rada«. Ta grupa, kojoj su pripadali Đuro Medved, vlasnik oglasnog zavoda, advokat dr. Juraj Veseli, folksođer Jozef Skrabić, Viktor Košutić, brat potpredsjednika Hrvatske seljačke stranke Augusta Košutića i još neki, napisala je u svibnju 1940. godine memorandum namijenjen političkim faktorima Trećeg Reicha, u kojem se zalagala za razbijanje Jugoslavije i formiranje hrvatske nacionalsocijalističke države pod njihovim rukovodstvom. Međutim,

tim, iako je Ulrich imao udjela u osnivanju ove »stranke«, njega, odnosno RSHA, nisu toliko zainteresovali njeni politički planovi jer su znali da su ti planovi nerealni, koliko broj i vrijednost agenata koje im je ta stranka mogla da pruži. Pripadnici te »stranke« su manje-više gotovo svi bili spremni da obavještavaju predstavnike RSHA o svemu što su mogli saznati. Preko njih je Ulrich uspostavio vezu i zavrbovao, osim drugih, i zagrebačke policijske agente Kereškenjija i Bjelica. Kada je Ulrich nešto kasnije bio premješten u njemački konzulat u Splitu, sa zadatkom da obezbijedi od britanskih sabotažnih akcija transporte boksita i drugih sirovina značajnih za njemačku ratnu industriju iz jadranskih luka u Njemačku, njegove agenturne veze u Zagrebu preuzeo je Rolf Bluhm. Krajem 1940. godine Fritz Ulrich je napustio Jugoslaviju, ali se u njoj ponovno pojavio 1943. godine u vezi s formiranjem 13. SS-brdske lovačke legionarske divizije »Handžar«.

Osim agenture izgrađene u cilju nadzora i obezbjeđenja buševinskih postrojenja na izvorima nafte u Gojilu, bivši hamburški trgovac, a u ovo vrijeme SS-poručnik Rolf Bluhm, tijesno je saradivao i sa dr. Böhmom, direktorom »Jugopetrola« u Gojilu, održavajući i istovremeno i veze s nizom ljudi, među kojima su se nalazili i Heinrich Jurković, Eduard Kokol i Vincent Panic.

Heinrich Jurković, alias Karl Meinercks, vanbraćni sin jedne Bećlije i jednog Hrvata, talijanski državljani, stanovnik Zagreba, koji se bavio kupoprodajom automobila i automobilskih dijelova, poznanik mnogih Engleza i ljudi koji su po dolasku nacista na vlast emigrirali iz Njemačke, uživao je povjerenje tih krugova, a istovremeno je održavao veze i s predstavnicima raznih njemačkih obavještajnih službi. Jednom riječi ju priklon problematikan, ali jako prodoran, komunikativan i promuran uvijek. Pošto je odradio radio za Abwehr (Austrija Salzburg), kada je došao u Zagreb preuzeo ga je na vezu SS-poručnik Bluhm i orijentisao na krugove bliske britanskom generalnom konzulatu u Zagrebu i grupama njemačkih emigranata. Izgleda da je povjerenje mu zadatke uspješno izvršavao. Čak je dolazio do dešifrovanih telegrama britanskog konzulata i predavao ih Bluhmu. Naknadnim provjeravanjem RSHA je, navodno, ustanovio da

su ti izvještaji autentici! U vrijeme travanjskog rata Jurković se našao i u Italiji, gdje se nastavio s radom za RSHA, a zatim se ponovno pojaviti u Zagrebu.

Mariborčanin *Eduard Kokol* se u prvom svjetskom ratu, kao austrijski vojnik, borio u Albaniji, a zatim je, dobivši jugoslavensko državljanstvo, živio neko vrijeme u Mariboru. Prešavši u Austriju još prije Anschlusa, postao je član NSDAP, a onda je preko Njemačke, gdje je živio izvjesno vrijeme kao austrijski emigrant, došao u Zagreb kao agent Gestapa. Zvanično se bavio posredovanjem između nekih zagrebačkih hotela i Njemačke u saobraćajnog biroa oko smještaja turista. Sredinom tridesetih godina Kokol se upoznaje s jugoslavenskim državljaninom *Vincentom Penim*, koji mu se povjerava da »politički radi« za Njemačku. Peni se u to vrijeme, zajedno s Aloisom Bauerom iz Stuttgarda, bavio distribucijom filmova, uglavnom njemačkih, u raznim zemljama pa i u Jugoslaviji, i po tim poslovima, koji su im služili kao kamuflaža za obavještajni rad, ortaci Peni i Bauer su putovali po cijeloj Jugoslaviji. Međutim, u proljeće 1937. godine Bauer i Peni su prodali svoje filmove jednom distributerskom poduzeću u Celju i otputovali u Francusku, gdje su nastavili svoj špijunski posao. Kada je francuska policija, u danima pred njemački napad na Poljsku, otkrila njemačku špijunsku mrežu u Reimsu, Peni je pobjegao iz Francuske i ponovno se pojavio u Zagrebu, sad kao zastupnik belgijske knjižare »Schallehn und Wollbrück«. Ubrzo se preko Kokola povezao s Ulrichom »Bluhmom«, ali i s predstavnikom Abwehra »dr Schusterom«, također »zaposlenim« u njemačkom generalnom konzulatu u Zagrebu. Zahvaljujući svojim vezama u Ministarstvu saobraćaja u Beogradu, gdje je također boravio izvjesno vrijeme, Peni je za potrebe njemačke privredne obavještajne službe napisao nekoliko izvještaja s tog sektora i predao ih dr Karlu Kerberu, koji je svoj obavještajni rad za njemačku privrednu špijunažu kamuflirao radom u beogradskom poduzeću »Frachtendienst«. Peni u je nakon toga bio povjeren zadatak da spriječi i diverzije britanske agenture u rudniku olova * Mežicama. Taj slovenački rudnik je bio vlasni-

*> jednog britansko-njemačkog akcionerskog poduzeća. Britanci, koji su posjedovali većinu akcija,

nastojali su da što više smanje proizvodnju, jer je olovo iz rudnika odlazilo u Njemačku, a istovremeno su pripremali i onesposobljavanje rudnika u slučaju njemačkog napada na Jugoslaviju. Peni je povjereni mu posao obavio prilično uspješno, a »usput« je dostavio i nekoliko izvještaja o jugoslavenskim utvrđenjima u pograničnom području prema Njemačkoj.

Sam *Adolf Nassenstein*, koji je, kao zamjenik opunomoćnika Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, bio neposredno pretpostavljeni Ulrichu i Bluhmu, osim toga što je rukovodio borbom protiv sabotažno-diverzantske aktivnosti britanske obavještajne službe na teritoriji Banovine Hrvatske, a djelomično i izvan nje, uspostavio je u Zagrebu veze s nizom ljudi koje je koristio kao svoje direktne informatore. Bili su to, između ostalih, bivši austro-ugarski kapetan Edgar von Petković, sekretar Govedićeve »Hrvatske nacionalsocijalističke stranke rada« folksojger Josef Skrabl, zatim dr Milan Vomača, koga je lider Samostalno-demokratske stranke Veleslav Vilder pogrešno smatrao svojim prijateljem, a koji je svojevremeno nudio Stojadinoviću u nekim dokumentima, za koja je smatrao da su kompromitirane za Vildera, ali je za njih tražio više nego što je Stojadinović bio spreman da plati; nadalje, slovenački folksojger Hans Jandl, koji je godinama živio u Zagrebu i bio povezan i sa Slavkom Kvaternikom i sa dr Buom, šefom »Hrvatske nacionalno-socijalističke stranke« (koja nije bila identična sa Hrvatskom nacionalsocijalističkom strankom rada Slavka Govedića) itd. Nassenstein se politički bio orijentisao i prema vrhovima Hrvatske seljačke stranke (HSS), pa i prema samom Vlatku Mačeku. I kada kasnije, u listopadu 1941. godine, ustaška policija bude uhapsila Mačekovu ženu i se, traže i puštanje muža iz zatvora, pozvati na Nassensteinovu garanciju da se Maček nalazi »pod zaštitom Gestapo«.

Međutim, Berlin nije bio zadovoljan Nassensteinovim radom na povezivanju s hrvatskim političkim krugovima. Zbog toga je Uprava VI RSHA poslala u studenom 1940. godine u Zagreb svog specijalnog povjerenika *SS-portinika Rudolfa Koba*.

Još u travnju 1939. godine, kada su, poslije pada vlade Milana Stojadinovića, pošli pregovori između

u predstavnika Hrvatske seljačke stranke i beogradske vladajuće grupe političara, koji će se pola godine kasnije završiti sporazumom Cvetkovi — Maček, *dr von Lössch*, šef Instituta za etnografsko proučavanje pograničnih oblasti i inostranstva (Institut für Grenze und Auslandsstudien), napisao je opširan izvještaj o sadržaju i stanju tih pregovora, u kojem je, između ostalog, javljao i o *navodnom* Mačekovom prijedlogu — prijedlogu koji se ne spominje ni u jednom drugom njemačkom dokumentu — da se Jugoslavija pretvori u federaciju pet federalnih jedinica: Slovenija, Hrvatska s Dalmacijom i Sremom, Bosna i Hercegovina, Vojvodina i Srbija s Crnom Gorom i Makedonija, *dr von Lössch* je u izvještaju ukazao na potrebu da njemački mjerodavni faktori u političkim kombinacijama prema Jugoslaviji, povedu više računa o vodstvu HSS-a i da pojačaju svoje veze s njim. Ovaj izvještaj je preko profesora Berbera, šefa Njemačkog instituta za spoljnopolitičko istraživanje, dospio u ruke savjetniku Ministarstva vanjskih poslova Reicha Hewelu, koji je bio blizak Adolfu Hitleru i za vrijeme drugog svjetskog rata bio Ribbentropov predstavnik u Führerovom Glavnom stanu. Taj izvještaj je, bez sumnje, izazvao odgovarajuće reperkusije i na području rada njemačke obavještajne službe: dotadašnju orijentaciju njemačke obavještajne službe skoro isključivo na hrvatske nacionalističke i separatističke krugove, koji su bili bez šire osnove i bez većeg uticaja u hrvatskom narodu, trebalo je mijenjati!

Uprava VI RSHA je taj zadatak povjerila SS-poručniku Rudolfu Kobu, koji je dotad radio u referatu VI E 3 na obradi informacija koje su stizale iz Jugoslavije.

Po dolasku u Zagreb SS-poručnik Kob, koji će ubuduće svoje izvještaje potpisivati pseudonimom »Jesus« i brojnim šiframa 6792 i 6796, kamuflirao se kao njemački novinar, smjestivši svoju »redakciju« u zgradu Generalnog konzulata Trećeg Reicha. Da bi interno istakla značaj njegove misije, Uprava VI RSHA ga je postavila za svog specijalnog povjerenika, koji nije bio podređen glavnom opunomoćniku za Jugoslaviju Karlu Krausu, iako je sarađivao s njim.

Radeći na dobivenom zadatku, Kob je ubrzo uspostavio poznanstva i veze s istaknutim funk-

cionerima HSS-a, pa i sa Ma ekom. Me utim, on uspostavlja naro ito bliske odnose s lije nikom dr Jurajem Vraneši em, novinarom Mirkom Glojnar em, industrijalcem Leom Grivi i em i drugim desno orijentisanim HSS-ovcima, koji e kasnije, za vrijeme tzv. »Nezavisne Države Hrvatske«, pri i ustaškom pokretu. Prema nekim izvještajima, koje je otpravnik poslova jugoslavenskog poslanstva u Madridu dostavio 1942. godine kraljevskoj izbjegli koj vladi, u tu grupu je spadao i jedan inovnik iz kabineta bana Banovine Hrvatske Ivana Šubasi a.

Bližili su se burni ožujsko-travanjski dani 1941. godine. Iako je Kob, po nare enju svojih pretpostavljenih, preuzeo od SS-pukovnika Otta Lurkera, šefa SD-odsjeka Graz, vezu s ustaškim liderom Slavkom Kvaternikom i uspostavio s njim bliske odnose, on je ipak uporno zastupao liniju prvenstvenog oslonca na Ma ekovu HSS, smatraju i da u avanturisti koj i u biti protalijanskoj ustaškoj grupi treba tražiti oslonac u sprovo enju njema -kih planova samo u slu aju neuspjeha kombinacija sa HSS-om. Na tom svom shvatanju situacije u Hrvatskoj i tom stavu, koji je u stvari odbacivao ozbiljnije kombinacije s ustašama, Kob je uporno insistirao, došavši u sukob i sa svojim neposredno pretpostavljenim, šefom referata za Jugoslaviju u Uredu VI RSHA, Wilhelmom Beissnerom, koji nije dijelio njegovo mišljenje.

Prema jednom izvještaju SD-odsjeka Graz, pisanom uo i njema kog napada na Jugoslaviju, u Zagreb se odmah poslije doga aja od 27. ožujka ilegalno prebacio jedan pripadnik »Kvaternikove grupe«, sa zadatkom da osigura rad tajne radio-stanice preko koje e se održavati veza nakon što otpo ne napad na Jugoslaviju. Istovremeno je iz Berlina poslan radio-telegrafista Plisch, koga su agenti SD-odsjeka Graz odmah ilegalno prebacili u Zagreb. Tako je Rudolf Kob neposredno poslije doga aja koji su se odigrali 27. ožujka, dobio svoju sopstvenu radio-stanicu, koja je bila smještena u ku i Fritza von Somogya u Zagrebu. Me utim, usprkos svesrdnoj pomo i »Kvaternikove grupe«, Kob i dalje nastoji da privoli rukovodstvo HSS-a, pa i samog Ma eka, da oni u trenutku razbijanja Jugoslavije, pod zaštitom Tre eg Reicha, preuzmu vlast u Hrvatskoj. Tek pošto je dr Ma ek prihvatio polo-

žaj potpredsjednika u Simovi evoj vladi i otputo-
vao u Beograd, Kob i još neki njema ki emisari,
koji su se tih dana našli u Zagrebu, kona no pri-
hvataju ustaše za saveznike.

Dva poraza Intelligence Servicea

Izbijanjem drugog svjetskog rata zapo ela je i
u neutralnim zemljama bespoštedna podzemna bor-
ba izme u njema ke obavještajne službe s jedne
i engleske obavještajne službe s druge strane. Dok
je prva nastojala svim sredstvima da obezbijedi
uvoz iz Jugoslavije i tranzit preko nje, druga je
isto tako nastojala da svim sredstvima sprije i
snabdijevanje Njema ke iz Jugoslavije i tranzit pre-
ko nje. Tom borbom na tlu Jugoslavije su, za RSHA,
rukovodili SS-majori Hans Helm i Karl Kraus.

U zgradi do beogradskog hotela »Mažestik« imao
je svoju kancelariju *Leslie Harmer*; zakleti ra uno-
ispitiva tvrtke »Deloiter, Plender and Binder«, vo-
de e londonske tvrtke te vrste. Me utim, tu se na-
lazio i jedan od centara britanske obavještajne služ-
be u Jugoslaviji.

Mjesec dana po otpo injanju ratnih operacija
u Evropi, 4. listopada 1939. godine, u kancelariji
Leslie Harmera sastala su se etiri ovjeka: *Thomas
Masterson*, direktor rumunskog petrolejskog podu-
ze a »UNIREA« i budu i ataše za trgova ku mor-
naricu pri britanskom poslanstvu u Beogradu, za-
tim *Julius Hanau* — direktor beogradske trgova ke
firme »ABC«, *Stanley Bailey* — inžinjer u rudniku
Trep a, i *sir Amery*, pripadnik britanskog poslan-
stva u Bukureštu, ro eni brat lana engleske Vlade
lorda Ameryja. Razgovarali su o mjerama koje tre-
ba hitno poduzeti da bi se, u prvom redu, u što ve-
oj mjeri onemogu avao transport nafte Dunavom
iz Rumunije u Njema ku. Poslije završenog razgo-
vora sva etvorica su svratili u obližnji »Palace-
bar«.

Ve sutradan ujutro je Leo Leinert, muzi ar
orkestra koji je svirao u »Palace-baru«, dostavio
policijskom atašeu Helmu izvještaj o no nom izle-
tu etvorice Engleza. Prvu trojicu je poznavao, ali
etvrtog nije: uo je samo da ga oslovljavaju sa
»ser« ...

Ubrzo poslije ove banalne špijunske epizode e-
tiri remorkera i 50 šlepova jugoslavenskog paro-

brodarskog poduzeća »Schulz i Deutsch« prestali su da plove Dunavom: ukotvili su se kod Pan eva. Kupio ih je *Julius Hanau*. Ti šleповi, natovareni jugoslavenskim žitom, koje je kupila jedna britanska kompanija da bi spriječila njegovu prodaju Njemačkoj, otplovili su nešto kasnije niz Dunav u Crno more, gdje su, navodno, potopljeni skupa s tovarom.

Ubrzo je i 16 pilota-loceva, koji su sprovođili brodove kroz erdap, prestalo da dolazi na posao: britanska tajna služba je svakom dala po 50.000 dinara »nagrade« i stalnu mjesnu plaću, daleko veću od one koju su dotada dobivali od erdapske administracije — da ne rade! A u dokumentu, namijenjenom u arhivi Gestapoa, koji nosi datum 20. 10. 1941. godine, bilo je zapisano da je »hapšenjem dvaju dunavskih loceva potpuno dokazano da su Englezi prije početka rata podmićivali loceve, kako bi njihovim nedostatkom onemogućili ili transport nafte za Njemačku«.

Zatim je brod slovačke rijeke ne plovidbe »Svatopluk« doživio u erdapu, kod mjesta zvanog Grebeni, nesreću, a dva tank-šlepa puna benzina naletila su na pregradni nasip i potonula: čelični uže za tegljenje je puklo »iz nepoznatih razloga«!

Britanski planovi su, međutim, bili daleko opsežniji. Njihova agentura je pokušavala da priprema diverzije širih razmjera: dizanje u zrak njemačkih riječnih brodova »Deutschland« i »Ostmark« pomoću magnetnih mina; miniranje i potapanje vlastitih šleпова natovarenih cementom i kamenom u erdapskom kanalu; miniranje i rušenje stijene koja se u erdapu, kod Malog Štrpca, nadnijela nad Dunavom; razaranje lokomotiva i postrojenja za vuču brodova u erdapu ...

Obaviješten da u podrumu zgrade bivšeg slovačkog poslanstva Nijemci drže veliku količinu eksploziva, namijenjenog, u slučaju napada na Jugoslaviju, snabdijevanju njihovih diverzanta, Hanau je kupio susjednu kuću i s nekoliko povjerljivih ljudi pokušao da kopa tunel u tom pravcu. Namjeravao je da digne u zrak tu dependansu diplomatskog predstavništva Trećeg Reicha.

Međutim, ni Nijemci nisu sjedili skrštenih ruku. Od folksdoj era i agenata zaposlenih u biroima Dunavskog parobrodarskog poduzeća formirali su u

Vukovaru, Novom Sadu, Apatinu, Petrovaradinu, Pan evu, Donjem Milanovcu i Smederevu naro ite straže sa zadatkom da budno prate sve što se doga a na Dunavu; na svim svojim brodovima su postavili brodske straže; izvršili su pritisak na erdapsku administraciju da reaktivira neke penzionisane pilote-loceve i prijavili 17 novih kandidata, svojih provjerenih ljudi, za taj posao ...

Saznavši preko agenture u jugoslavenskoj kraljevskoj policiji i Generalštabu, i preko svog agenta, bjeloemigranta Anatola Tiesenhausena, poslovo e u Hanauovoj trgova koj firmi, da u britanskim sabotažnim akcijama na Dunavu zna ajnu ulogu igra beogradski trgovac Julius Hanau, Kraus i Helm su inicirali u njema koj štampi propagandnu kampanju protiv njega. Njema ki listovi su poeli da donose lanke o subverzivnoj djelatnosti Hanaua i tolerantnosti jugoslavenskih vlasti prema njegovom radu. Uslijedili su protesti poslanika von Heerena i generalnog konzula Franza Neuhausena kod jugoslavenske vlade, a onda je, jednoga dana, u prolje e 1940. godine, upravnik grada Beograda *Dragomir Drin i* pozvao svog starog poznanika Hanaua na šetnju kolima do Avale i saop io mu da »po nare enju s najvišeg mjesta« odmah mora napustiti Jugoslaviju ...

Nekoliko dana kasnije, poslije dvadeset godina provedenih u Jugoslaviji, direktor firme »ABC« *Julius Hanau* je otputovao Orient-expressom u Istanbul.

Me utim, nije to bila jedina pobjeda Gestapoa te godine nad Intelligence Serviceom u Jugoslaviji.

Grupom britanskih agenata koji su u Dalmaciji vršili sabotaže na njema kim i talijanskim brodovima za prevoz boksita i drugih roba u Njema ku, rukovodio je prvih mjeseci rata *Douane Dyril Hudson*, rudarski inženjer koji je ve godinama radio u rudniku Zaja i kod Krupnja. Me utim, Gestapo je uspio da zavrbuje jednog lana te grupe i na scenu su ponovno stupili poslanik von Heeren i generalni konzul Franz Neuhausen: na njihov zahtjev jugoslavenske vlasti su donijele odluku o protjerivanju Hudsona...

Direktor firme »ABC« *Julius Hanau* e dvije godine kasnije umrijeti u Kairu kao pukovnik britanske vojske.

Ing. Donane Dyrri Hudson ce se, u uniformi kapetana britanske armije, iskrcati sredinom listopada 1941. godine s podmornice u blizini Petrovca na Moru. Idu i preko oslobojene partizanske teritorije sti i e na Ravnu goru u štab Draže Mihailovi a.

Ing. Stanley Bailey e se ponovno pojaviti na jugoslavenskom tlu u uniformi pukovnika britanske vojske: krajem prosinca 1942. godine sko i e padobranom u okupiranu Srbiju i više od godinu dana vrši e dužnost šefa anglo-američke vojne misije pri štabu Draže Mihailovi a.

Što se ti e »atašea za trgovačku mornaricu« *Thomasa Mastersona*, on e tokom cijelog rata rukovoditi britanskom tajnom službom koja e sa Srednjeg istoka djelovati prema Balkanu.

Prodor izvana

Uprava VI Glavnog ureda sigurnosti Reicha bila je smještena u Berlinu, Schmergeendorf, Berkärstrasse 35—36, u zgradi nekadašnjeg »Židovskog doma za starce«. Na drugom katu te zgrade bile su kancelarije Grupe B (Balkan) Uprave VI. Na konferenciju, zakazanu za 11. i 12. siječnja 1940. godine, u ovu zgradu je došao i *SS-poručnik Willi Fuchs* iz SD-odsjeka u Grazu. Po povratku u Graz, on e, nedjelju dana kasnije, 18. siječnja, napisati »Pribilješku o radnoj konferenciji u Upravi VI RSHA«. Uz napomenu da je konferencija održana po naređenju Glavnog ureda sigurnosti Reicha, *SS-poručnik Fuchs* e pribilježiti i sljedeće:

Na osnovi razgovora s grupnim rukovoditeljom B (Balkan) *SS-majorom Goettschom*, poslije diskusije o radnim, organizacionim i stručnim pitanjima, bile su određene sljedeće tačke:

- 1) ...
- 2) Predaja postojećih veza i kontakata u Srbiji (uključujući i Vojvodinu i Bosnu) ...
- 3) U saglasnosti sa zamjenikom šefa Uprave VI, *SS-potpukovnikom Filbertom*, potpisanom je dodijeljena organizaciona, stručna i obavještajna obrada jugoslavenskih banovina Slovenije i Hrvatske. Na tom području e potpisani održavati postojeće veze, dalje ih izgrađivati i upotrebljavati za obavještavanje.

Pošto je naglasio da je »za potrebna putovanja u navedena područja dobio dozvolu Uprave VI RSHA« i da je SD-odsjek u Beču do daljnjeg »financirati rad u Jugoslaviji«, SS-poručnik Fuchs je pribilješku potpisao i stavio ad acta.

Znao je to da se obavještajna aktivnost SD-odsjeka Graz prema inostranstvu, koja je dotad bila usmjeravana u svim mogućim pravcima, ograničava i usredotočuje skoro isključivo samo na dvije banovine Kraljevine Jugoslavije: na Dravsku banovinu (Slovenija) i na Banovinu Hrvatsku. Svoje »veze i kontakte« u Rumuniji Fuchs je predao Otu Polschwingu, glavnom povjereniku Uprave VI RSHA u Bukureštu, a one u Srbiji, Vojvodini i Bosni njegovom kolegi u Beogradu — Karlu Krausu.

Fuchsov najbliži saradnik u Grazu bio je nastavnik više privredne škole dr Bernhard Bauer, a jedno vrijeme, do mobilizacije u vojsku i prelaska na rad u Abwehru, i profesor slavistike univerziteta u Grazu dr Josef Mati. Prvi je poslije okupacije Jugoslavije postao rukovodilac ispostave SD-a u Mariboru, a drugi rukovodilac referata I H Abwehrstelle u Beogradu (obavještajni sektor vojske — Heer).

Villi Fuchs je bio bolehljiv čovjek i polovinom veljače 1940. godine morao je da napusti dužnost. Privremeno ga je zamjenjivao SS-potporučnik Paul Dostal, Austrijanac koji je prije Anschlusa prebjegao u Njemačku, tamo bio primljen u SS i dodijeljen na rad Višem SD-odsjeku Jug u Münchenu, odakle je kasnije bio premješten u SD-odsjek Beča. Pošto je Fuchs u međuvremenu umro, obavještajnu djelatnost SD-odsjeka Graz prema Jugoslaviji preuzeo je lično šef tog odsjeka *SS-potpukovnik Otto Lurker*.

Fuchs i Dostal su prvenstveno vodili računa o tome da u Jugoslaviji zavrбуju što više agenata. Tako je njihovu obavještajnu mrežu početkom 1940. godine sačinjavalo oko 40 agenata, uglavnom iz redova folksdojčera. Za razliku od njih, Lurker, koji je stekao bogatstvo i iskustvo na dužnosti šefa SD-odsjeka u Karlsruheu, po preuzimanju Fuchsovih poslova odbacuje skoro pola njegovih agenata, koji nisu predstavljali izvore koje značajnijih informacija, i orijentira se na stvaranje obavještajne mreže od ljudi koji se nalaze na ključnim mjestima u jugoslavenskom državnom ili privrednom aparatu.

Celjski veletrgovac kolonijalnom robom, folksdojer *Werner Stieger*, po eo je da obavještajno radi za SD-odsjek Graz u listopadu 1938. godine i brzo je stvorio obavještajnu mrežu rasprostranjenu širom Slovenije, zatim u Dalmaciji i Bosni, kamo je esto putovao, a koju je sam financirao. Iako je bio još relativno mlad ovjek, nije imao ni trideset godina, on je nastojao da se sa »sitnog« obavještajnog rada što prije prebaci na podru je »visoke politike«. Karakteristi an je u tom pogledu njegov izvještaj SD-odsjeku Graz od 19. listopada 1940. godine, u kojem jugoslavensku vladu na elu s Dražišom Cvetkovi em, naziva »srpskom vladom« i tvrdi za nju da samo prividno vodi neutralnu politiku, a da se ustvari sprema da u pogodnom trenutku stane na stranu Francuske i Velike Britanije; da je princ Pavle otvoreni anglofil, da vojvoda od Kenta esto dolazi u Jugoslaviju i da je ak li no izvršio neku vrstu inspekcije jugoslavenskih utvr enja na granici prema Njema koj; da narod Slovenije i Hrvatske priželjkuje raspad Jugoslavije i protektorat Njema ke, koja treba da preuzme naslje e Austro-Ugarske monarhije na Jugoistoku itd. Stieger se u ovom izvještaju naro ito pohvalno izražava o »Hrvatskoj nacionalsocijalisti koj stranci rada« Slavka Govedi a i »Hrvatskoj nacionalno-socijalisti koj stranci« Stjepana Buca, dok za vo u Hrvatske selja ke stranke (HSS) dr Vladimira Meka, citiraju i jedan svoj razgovor s njim, tvrdi da mu je rekao da je antisemita, ali da mu ne polazi za rukom da se oslobodi uticaja Židova.

Premda je Stiegerov izvještaj u mnogo emu neologi an i nerealan, on je karakteristi an za stav jugoslavenskih folksdojera i austrijskih nacista prema Jugoslaviji i doga ajima u njoj. U otvorenoj mržnji prema Jugoslaviji i želji da ju Njema ka što prije razbije i okupira, oni su svoja izvještavanja prilago avali svojim željama, zauzimaju i stav koji je u to vrijeme bio potpuno suprotan stavu državnih vrhova Njema ke, u prvom redu Göringa i Ribbentropa, koji su težili da Jugoslaviju *kao cjelinu* uklju e u tabor sila Osovine Berlin—Rim, a u kom su smislu djelovali i SD i ostale ustanove i organizacije NSDAP.

Osim Stiegera za SD-odsjek Graz radio je i folksdojer *ing. Max Adolf Westen*, sinovac i nasljednik Augusta Westena, vlasnika Tvornice emajliranog

posu a u Celju, akcionera mnogih industrijskih poduzeća i jednog od najbogatijih ljudi u Kraljevini Jugoslaviji. I on je, poput Stiegera, vlastitim novcem financirao svoju špijunsku mrežu, koja je sezala sve do Beograda, a imao je svog špijuna i u upravi ljubljanske policije.

Me utim, zaoštavanjem situacije u Evropi, a naročito poslije izbijanja drugog svjetskog rata napadom Njemačke na Poljsku, došlo je do pojačavanja aktivnosti njemačke vojne obavještajne službe prema Jugoslaviji, pa su se i Stieger i Westen, skupa sa svojim agenturnim mrežama, a po odobrenju SD-odsjeka u Grazu, orijentisali uglavnom na rad za Abwehrov obavještajni centar u Celovcu (Klagenfurtu), kamufliran pod nazivom »Arhiv Wehrmachta« (Wehrmachtsarchiv).

Osim navedenih, među agentima SD-odsjeka Graz nalazili su se još i Udo Kasper, glavni urednik »Mariborer Zeitung« i urednik tog lista Friedrich Golob, zatim mariborski folksdojler, vinarski trgovac Gerhard Pfriemer, koji je imao i svoju obavještajnu mrežu, sastavljenu uglavnom od »kulturbundovaca«, ljubljanski arhitekt Hans Ledi, preko koga je išla veza i do Ericha Blechingera, namještenika firme »Alfa« u Konjicama, i do agenta osiguravajućeg društva u Ljubljani dr Janka Röggera...

Iako je obavještajno bio vezan prvenstveno za Abwehr, sa SD-odsjekom je sarađivao i mariborski folksdojler, autobuski poduzetnik Alexander Linninger. Otto Lurker se jednom prilikom u Linningerovom stanu upoznao s jugoslavenskim policijskim inovnikom Smodejem, koji se ponudio da radi za njega, ali s tim da izvještaje ne predaje lično već preko posrednika. Lurker je posumnjao u Smodejevu dobronamjernost i odbio njegovu ponudu. Možda je pritom odigrala izvjesnu ulogu i činjenica da je Lurker već imao svog obavještajca u mariborskoj policiji. Bio je to inovnik jugoslavenske pogranične policije Felix Riegler, koji je Lurkeru za pare predavao prepisane povjerljivih dokumenata i podatke o licima za kojima jugoslavenska policija traga. Zahvaljujući i Rieglerovim informacijama neki agenti SD-odsjeka Graz bili su na vrijeme upozoreni da se prebace preko granice u Austriju da bi izbjegli hapšenje.

Koriste i rodbinske veze i poznanstva njemačkih državljana s folksdojerima u Jugoslaviji, kao i dvovlasnika koja su se imanja protezala s obje strane državne granice, Lurker je zavrbovao i dr Aloisa Greisdorfera, liječnika iz Graza, koji je povremeno odlazio u Maribor po svojim privatnim poslovima. Greisdorfer je SD-odsjeku u Grazu prikupljao podatke o Reichsdeutscherima i folksdojerima u Mariboru na koje se njemačka obavještajna služba u svom radu može potpuno sigurno osloniti, a zavrbovao je za njemačku obavještajnu službu i inoovnicu sreskog na elstva u Mariboru Annu Wuser i držao je na vezi.

U skladu s naredbom RSHA, kojom je cjelokupna obavještajna služba u inostranstvu koncentrirana u njenoj Upravi VI, njemački carinski komesarijati i odgovarajuće ustanove njemačkih željeznica bili su dužni da odaberu izvjestan broj svojih inoovnika, članova SS-a, i da ih stave na raspolaganje pograničnim SD-odsjecima. Tako su i referatu VI SD-odsjeka u Grazu bili stavljeni na raspolaganje i korišćeni za obavještajni rad viši inspektor Rudolf Schori i Ludwig Kaltenbeck, na elničarima njemačkih željeznica. Oba su radila u Mariboru. I Lurker i Riegler su preko njih dvojice i inoovnika njemačkih željeznica Viktora Hahna i Franza Kirschnera izgradili razgranate kurirske veze preko kojih su stizali izvještaji i drugi špijunski materijali iz Jugoslavije u Njemačku. Jugoslavenska policija je otkrila špijunsku djelatnost Rudolfa Schorija i 17. veljače 1941. godine ga uhapsila u Mariboru. Međutim u njegovim saopćenjima, koji su izbjegli hapšenje prebacivši se preko granice u Austriju, nalazio se i Werner Stieger iz Celja, o kome je već bilo govora.

U vezi sa saradnjom SD-odsjeka u Grazu s njemačkim carinskim organima, interesantna je priobila lješka *SS-kapetana H. Reinela*, rukovodioca njegovog referata VI, od 11. studenog 1940. godine:

Osnivanjem Uprave VI cjelokupna obavještajna služba Sipo i SD-a je praktično objedinjena u jednim rukama. Ako su Služba sigurnosti (SD) i Državna policija (Stapo) obavještajno radile u većini slučajeva usporedno, sada je jasnom zapoviješću u šefa Sipo i SD takav način rada ukinut...

Sad, kada obavještajna služba više ne spada u djelokrug rada Gestapoa, koji se sada bavi još samo odbranom, skoro je samo po sebi razumljivo da SD (referat VI) želi da službeno sarađuje s carinom, jer je SD, uz vojsku, jedini ured kojem su povjereni obavještajni zadaci ...

Rezultati svih dogovora s vodećim inženjerima carine o toj stvari bili su sasvim pozitivni, a drukčiji se nisu mogli ni očekivati, i završili su s uvjerenjem o njihovom najintenzivnijem sudjelovanju u svakom pojedinom slučaju ...

U predratnim godinama, u Grazu je neko vrijeme živio, kao politički emigrant, i Jure Franceti, koji je u tzv. »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« postao po zlu poznat ustaški pukovnik i komandant ustaške »Crne legije«. Ništa logičnije nije nego da se i on našao među Lurkerovim agentima: dostavljao mu je izvještaje, esto vrlo detaljne, naročito o politici u Hrvatskoj. Međutim, veze Lurkerovog SD-odsjeka s ustaškom emigracijom i ustaškim pokretom nisu bile ograničene samo na Francetia. Među njegovim agentima iz te sredine bio je i dr. Pavao Canki, budući ministar u Pavelićevoj »vladi«, pa najzad i budući »vojskovođa« i Pavelićev doglavnik *Slavko Kvaternik*, koji se krajem 1940. godine vratio iz emigracije u zemlju. Tada je, jednog dana, Otto Lurker doputovao automobilom iz Graza u Zagreb. S njim je bio i njegov saradnik Mikulasch, inače inženjer »Ustanove za vezu sa folksojedinjenjima« (Volksdeutsche Mittelstelle — Vomi), koji je od ranije poznao Slavka Kvaternika. »Posao« je brzo sklopljen: Kvaternik je pristao da obavještava SD-odsjek Graz o situaciji u Hrvatskoj i bilo je dogovoreno da izvještaje dostavlja preko Friedricha Goloba, urednika »Mariborer Zeitung«. U veljači 1941. godine Kvaterniku je ponuđeno da bježi pod nogama. Obavijestio je Lurkera da mora bježati iz Zagreba i da želi da dođe u Graz, gdje bi mogao da mu se stavi na raspolaganje sa cjelokupnom ustaškom obavještajnom mrežom. Obaviješten o tome, Ured VI RSHA je naredio referatu VI SD-odsjeka Graz da vezu s Kvaternikom preda Rudolfu Kobu, njegovom specijalnom opunomoćeniku u Zagrebu.

Dvije radne konferencije u Be u

U studenom 1940. godine tridesetogodišnji SS-*major Wilhelm Beissner* je iz Spoljnopolitičkog ureda NSDAP bio premješten u Ured VI RSHA, gdje je postavljen za šefa referata 3 u Grupi E, koji je obavještajno obrađivao Jugoslaviju. Ubrzo po preuzimanju nove dužnosti, 20. studenog 1940. godine, Beissner je pozvao Otta Lurkera i Heinricha Reinela u Be u na sastanak, da bi se dogovorili o »povjereni koji mreži koja djeluje u Jugoslaviji«. U »Pribilješci o radnoj konferenciji u SD-vodećem odsjeku Be u«, koju je napravio SS-kapetan Reinel, zapisano je i slijedeće:

Po narednji SS-Brigadeführera, SS-major Beissner je zahtijevao detaljan i slikovit pismeni pregled sastava cjelokupne mreže saradnika. Osim pojedinih saradnika, iz tog pregleda trebalo bi da budu vidljivi svi obavještajni putevi, obezbjeđivanje i prikrivanje pojedinih veza. Iz njega bi trebalo dalje da se vidi s kojim uredima, vlastima, vezama i osobama postoje veze i kako se te veze u pojedinim slučajevima održavaju. Umjesto imena povjerenika treba stavljati njihove brojne oznake.

Dalje, treba da se navedu uspjesi, prije svega isljedni uspjesi, kao i teškoće oko prikupljanja materijala u raznim područjima Jugoslavije ...

Na kraju, u pregledu treba navesti da je aparat referata VI već danas u stanju da obavlja poslove SD-a na područjima koja obrađuje, tj. da saznaje za sve događaje i u najzabavnijim krajevima i naseljima i da je osigurano izvršavanje skoro svih zadataka, jer referat raspolaže vrlo razgranatom mrežom saradnika.

U najkraćem roku bi zatim trebalo dostaviti plan rada narednih mjeseci, navesti gdje je namjeravano ubacivanje agenata i gdje bi to još bilo potrebno, te kakve uspjehe očekivaju ti koraci.

»Radnoj konferenciji« Beissnera, Lurkera i Reinelu priklju ili su se 21. studenog opunomo enik Uprave VI za Jugoslaviju *SS-major Karl Kraus* i njegov saradnik *SS-kapetan Fritz Ulrich*, koji je tada radio u Zagrebu i Splitu. Razgovaralo se, između ostaloga, i o dvojici agenata SD-odsjeka Graz u Sloveniji, dr Janku Rögeru iz Ljubljane i nekom Bodendorferu, koje je trebalo da preuzme na vezu Ulrich. Na Ulrichov izri iti zahtjev bilo je govora i o njegovom povezivanju s povjerenikom SD-odsjeka Graz u Zagrebu. Naime, Ulrich u to vrijeme nije raspolagao vlastitom radio-stanicom i želio je da preko Lurkerovog povjerenika u Zagrebu šalje Berlinu izvještaje hitne prirode.

Za rad njema kih obavještajnih službi je bilo karakteristi no me usobno nepovjerenje, surevnjivost i borba za prestiž i pozicije mo i, što je imalo za posljedicu i tolerisanje principa da svako svakoga može da špijunira. Takva praksa jedino i može objasniti postupak ambicioznog Lurkera, koji je zavrbovao za SD-odsjek Graz Elisabethu Schmidt, kancelarijsku inovnicu njema kog poslanstva u Beogradu, a preko nje ak i poru nika Ernsta Schillera, pomo nika njema kog vojnog atašea u Beogradu, pukovnika Rudolfa Toussainta. A sve je to Lurker u inio unato tome što su u Beogradu radili i opunomo enik Uprave VI RSHA Karl Kraus i policijski ataše Hans Helm.

Elisabeth Schmidt i *poru nik Schiller* su držali na vezi i neke lanove udruženja folksdoj erskih studenata u Beogradu »Suevia« (naziv prema Suevi, kako se zvala grupa starogermanskih plemena, koja su u osvaja kim pohodima, s područja između Odre i Elbe, zauzela ešku i Slova ku i prodrli sve do Španije). Preko nekih lanova »Suevie« ustanova vojnog atašea je kontrolisala kretanje i djelatnost poljskih izbjeglica, koji su poslije okupacije Poljske, u rujnu 1939. godine, pobjegli u jugoslavensku prijestolnicu. Izvjestan broj izbjeglih oficira poražene poljske armije bio je smješten u hotelu »Union« i prozapadno orijentisani funkcioneri jugoslavenske obavještajne službe su ih krišom prebacivali na Bliski istok. Da bi imao što bolji pregled kretanja poljskih emigranata i njihovih veza u jugoslavenskoj sredini, predsjednik »Suevie«, student Valentin Hoffmann, naredio je lanovima udruženja Heinzu von Pozniaku i Karlu Grumbachu da

iznajme stan u zgradi koja je bila povezana s hotelom »Union«.

Na »radnoj konferenciji« u rukovode em SD-odsjeku u Be u 21. studenog 1940. godine, upravo je o Ernstu Schillern opširno govoreno. Beissner je tražio da se o Schillern prikupe što iscrpniji podaci da bi ih mogao predložiti šefu Uprave VI RSHA, generalu Jostu i dobiti njegovu saglasnost za vrbovanje pomo nika vojnog atašea u Beogradu.

U vrijeme održavanja spomenutih konferencija referat Uprave VI u SD-odsjeku Graz je raspolagao u Jugoslaviji sa 108 agenata i informatora. Njih 58 su bili Reichsdeutschen — državljani Tre eg Reicha — od toga 47 Austrijanci a li Nijemci, a 50 državljani Jugoslavije, od kojih su 32 bili folksdoj eri, a samo 18 Jugoslaveni.

Ovih 108 špijuna su interno bili razvrstani u e-tiri grupe:

a) Reichsdeutschen i najve i broj folksdoj era koji su rad za njema ku obavještajnu službu smatrali svojom patriotskom dužnoš u;

b) osobe koje su pristale na saradnju sa SD-om dobrovoljno ili pod pritiskom, smatraju i da e na taj na in riješiti neke poslovne ili li ne probleme;

c) jugoslavenski državljani — Jugoslaveni, protivnici postoje eg poretka u Jugoslaviji, koji su smatrali da e im Njema ka pomo i u ostvarenju njihovih separatistih planova ili da izmijene postoje i poredak, i

d) pla eni agenti, kojima je materijalna korist jedini motiv obavještajnog rada.

Osamnaestog prosinca 1940. godine Adolf Hitler je potpisao direktivu broj 21 (plan »Barbarossa«) u kojoj je stajalo da »njema ke oružane snage moraju biti spremne da još prije završetka rata s Velikom Britanijom u brzom ratnom pohodu pobijede SSSR« i da »pripreme treba otpo eti odmah, a završiti ih do 15. svibnja 1941. godine«. Me utim, da bi se taj grandiozni poduhvat uspješno izveo trebalo je prethodno obezbijediti desno krilo armija Wehrmachta koje e krenuti na Istok, a to je zna ilo, s jedne strane pobjedonosno okon ati gr -ko-talijanski rat, a s druge Jugoslaviju pretvoriti u satelita Osovine Berlin—Rim.

S obzirom na takve planove i postojeće stanje u Jugoslaviji, sve njemačke obavještajne službe u to vrijeme još više pojačavaju svoj rad u Jugoslaviji. Tako Beissner, na podsticaj svog neposredno pretpostavljenog starješine, *SS-majora Goettscha*, rukovodioca Grupe E u Upravi VI RSHA, nadležne za sve balkanske zemlje, 26. siječnja 1941. godine ponovno saziva sastanak u Beču. Sastanku su prisutni i SS-kapetan Heinrich Reinel, šef referata VI SD-odsjeka Graz i saradnik Uprave VI u Splitu Josef Podesser, rodom iz Graza, koji je do lipnja 1940. studirao u Beogradu kao stipendista jugoslavenske vlade i već tada obavještajno radio za Krausa. SS-major Goettsch je na sastanku u Beču saopćio prisutnima da će obavještajna služba prema Sloveniji ubuduće biti centralizovana u SD-odsjeku Graz, koji će preuzeti i sve agente i informatore SD-odsjeka u Celovcu (Klagenfurtu) i referenta Uprave VI u Zagrebu, koji djeluju na tom području. Ova odluka je ustvari predstavljala uvodne pripreme za priključenje dijelova Slovenije Trećem Reichu. U tom cilju je SD-odsjek u Grazu sredio i klasificirao obavještajni materijal o Sloveniji, u kojem se nalazio pregled cjelokupnog personala unutrašnje Uprave Dravske banovine, detaljni podaci o svim političkim strukturama i grupacijama, evidencija o privredi Slovenije s podacima za industrijska i druga postrojenja, banke, osiguravajuće zavode itd., struktura svih javnih i polujavnih organizacija (sindikati, komore, udruženja itd.), pa najzad i kartoteku protivnika Trećeg Reicha za sva mjesta i naselja u Donjoj Štajerskoj, koju su austrijski iredentisti smatrali prvim područjem koje treba prisajediniti Trećem Reichu i potpuno germanizirati.

Izvještaje s područja koje je obrađivao SD-odsjek Graz redovno je primao i gaulajter Štajerske dr Siegfried Ueberreither. A kada je 27. ožujka oborena vlada Cvetković-Maček, Ueberreither je javio Adolfu Hitleru da ga taj događaj nije nimalo iznenadio, da je on s takvim razvojem događaja računao i da su na njegovom području već izvršene sve pripreme za sljedeći oružanog napada na Jugoslaviju i okupaciju Slovenije.

S druge strane, predratni šef SD-odsjeka Graz Lurker potpisao je 20. travnja 1942. godine, kao SS-pukovnik i zapovjednik Sipo i SD u Donjoj Štajerskoj, priključenoj Trećem Reichu, dokument koji

e poslati inspektoru Sipo i SD-a u Salzburgu, a u kome e stajati i ovi redovi:

Ranija obavještajna djelatnost SD-odsjeka Graz u bivšoj Jugoslaviji bila je izvanredno uspješna. čak je i Führer saznao za taj rad. Reichsführer SS-a (Heinrich Himmler — napomena autora) li no mi je odao priznanje prilikom svog boravka u Mariboru i obavljeni rad istakao kao uzor.

GESTAPO U OKUPIRANOJ SRBIJI

Dvadeset i sedmi ožujka 1941. godine. Podne. Oborena je vlada Cvetkovi -Ma ek, koja je dva dana ranije potpisala u Be u akt o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. Beogradom i nizom drugih gradova Jugoslavije kre u povorke demonstranata i odjekuju povici »Bolje rat nego pakt!«, »Bolje grob nego rob!«

O igledno uzbu en i bijesan što e za napad na Jugoslaviju morati »odvojiti dovoljno jake snage« iz sastava trupa predvi enih za veliki pohod na Istok, za pothvat »Barbarossa« (napad na Sovjetski Savez), a samim tim i taj pothvat odgoditi za nekoliko tjedana, Führer Adolf Hitler istoga dana saop-ava u Reichskancelariji u Berlinu svojim najbližim saradnicima odluku da se, »ne ekaju i eventualne izjave o lojalnosti nove Vlade, ... sve pripremi da bi se Jugoslavija razbila i vojni ki i kao država«.

Iza Wehrmachta nastupaju »Einsatzkommande«

Tog istog poslijepodneva šef RSHA *Reinhard Heydrich* je pozvao *SS-majora Waltera Schellenberga*, vršioca dužnosti šefa Uprave VI RSHA i naredio mu da, u vezi s doga ajima u Beogradu, poja a obavještajnu aktivnost prema Jugoslaviji i pripremi spisak svih osoba koje, po ulasku Wehr-

machta u tu zemlju, treba odmah pohapsiti kao protivnike Tre eg Reicha.

Narednih dana su sve njemačke obavještajne službe — i Gestapo i SD i Abwehr i referat Uprave VI za Jugoslaviju — dostavile Schellenbergu spiskove osoba koje su u svom dotadašnjem radu registrovale u Jugoslaviji kao protivnike nacista. Na osnovi tih spiskova Schellenberg i njegovi saradnici izradili su, prije prelaska trupa Wehrmachta u napad, tzv. »Knjigu potjernica za Jugoslaviju« (*Fahndungsbuch für Jugoslawien*), u kojoj se našlo preko četiri hiljade osoba! Međutim, bio je to brzoplet posao. Mnoga su imena bila pogrešno napisana, a pod slovom »N« je uvedena čak i Nabavljanka zadruga kao osoba s prezimenom »Nabavljanka« i imenom »Zadruga«. Za neke osobe su nedostajali podaci o mjestu boravka, a kod nekih je navedeno samo prezime. Najzad, u spisak su unešene i pojedine osobe poznate kao pristalice Tre eg Reicha, pa čak i neki njemački agenti. Očigledno je neka od njemačkih obavještajnih službi registrovala takvu osobu kao protivnika, ne znajući da ona radi za neku drugu njemačku obavještajnu službu. Sudeći po svemu, Schellenbergu je bilo najvažnije da mu neki registrovani protivnik Tre eg Reicha slučajno ne promakne. Polazio je od toga da se slučajno eventualno pogrešno pohapšenih osoba naknadnim saslušavanjem rašistiti.

Dok je Schellenberg radio na »Knjizi potjernica« Heydrich je pozvao u Berlin pukovnika SS-a i policije *dr. Wilhelma Fuchsa* i postavio ga za rukovodioca *Djelatne grupe policije sigurnosti i službe sigurnosti za Jugoslaviju* (*Einsatzgruppe Sipo und SD für Jugoslawien — Kraje EG-Jugoslawien*), koja će se kretati odmah iza trupa Wehrmachta i u osvojenim područjima i gradovima hapsiti sve protivnike Tre eg Reicha, u prvom redu ona su imena nalaze u »Knjizi potjernica«. A Fuchs je u tome već imao iskustva. Član NSDAP od 1932. a pripadnik SS-a od 1933. godine, inženjer agronomije Fuchs je, po dolasku nacista na vlast, radio jedno vrijeme u resoru Ministarstva ishrane Njemačke, da bi 1937. godine prešao na rad u SD i postao šef Službe sigurnosti u Dresdenu (SD-Leitabschnitt). Prilikom priprema Wehrmachta za napad na Poljsku Heydrich je formirao prvu Einsatzgruppenu Sipo i SD

koja je nastupala neposredno iza jedinica Wehrmachta. U toj Djelatnoj grupi (EG) je bio i dr Wilhelm Fuchs kao šef odjeljenja SD-a i na toj dužnosti se zadržao nekoliko mjeseci u okupiranoj Poljskoj, kod zapovjednika Sipo i SD u Krakovu. Iz Krakova je prebačen u okupiranu Norvešku, gdje se s istim zadacima zadržao kraće vrijeme, da bi 1940. godine bio povučen u Njemačku i postavljen za inspektora Sipo i SD-a u vojnoj oblasti Hannover-Braunschweig.

Po narednju Heydricha Fuchs je prvih dana travnja 1941. došao u Beč, gdje se pod njegovim rukovodstvom okupila grupa od oko šezdeset pripadnika raznih ustanova Gestapa i SD-a. Među njima su bili i »stručnjaci za Jugoslaviju«: policijski ataše u Beogradu *SS-major Hans Helm* i *SS-major Wilhelm Beissner*; rukovodilac referata VI E 3 (Jugoslavija) Uprave VI RSHA.

Dok se Fuchs sa glavninom grupe prebacio u Graz, gdje se nalazio von Weichs sa Štabom 2. armije, sa zadatkom da s trupama ove armije uđe na jugoslavensku teritoriju u Sloveniji, dotle je dio njegovog ljudstva, *Djelatna komanda* od oko 20–25 ljudi (*Einsatzkommando — EK*), na čelu sa *SS-majorom Jonakom*, krenula preko Maribora u Rurau-niju, s ciljem da na jugoslavensku teritoriju uđe s trupama koje budu nastupale tim pravcem.

Šestog travnja 1941. godine u zoru poe je »*Pothvat 25*« — napad na Jugoslaviju. Dva dana kasnije, 8. travnja, njemačke trupe su zauzele Maribor. Zajedno s njima u grad i na područje Donje Štajerske ušla je i Djelatna grupa SS-pukovnika Fuchsa. Započeo je lov na ljude po »Knjizi potjernica za Jugoslaviju«. Međutim, Wehrmacht brzo nastupa i ekipa *Djelatne grupe (EG) za Jugoslaviju* produžava za njegovim kolonama. Po dolasku u Zagreb, 13. travnja, Fuchs iz svoje grupe izdvaja dvadesetak ljudi i pod rukovodstvom *SS-majora Beissnera* formira u Zagrebu *Djelatnu komandu (EK)*.

Prethodnice njemačkih divizija koje su nadirale iz Rumunije ušle su u Beograd 12. travnja. Dva dana kasnije, 14. travnja, s glavninom njemačkih snaga, u jugoslavensku prijestolnicu je stigla i *Djelatna komanda (EK) SS-majora Jonaka*. Njoj se odmah priključio i *SS-major Karl Kraus*, dotadašnji opu-

nomo enik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, koji je travanjske ratne dane proveo u Beogradu, sakriven u podrumu zgrade bivšeg poslanstva SR! Narednih dana stigli su, u manjim grupama, i ostali pripadnici Fuchsove Djelatne grupe (EG), osim onih koji su s Beissnerom ostali u Zagrebu.

Pošto su kralj i Simoviceva vlada, 15. travnja, pobjegli avionima iz Nikšića u inostranstvo, opunomoćnici jugoslavenske Vrhovne komande, Aleksandar Cincar-Marković, bivši ministar vanjskih poslova u vladi Cvetković-Maček, i general Radivoje Janjina potpisali su 17. aprila u Štabu njemačke 2. armije безусловnu kapitulaciju.

Istog dana u Beograd, porušen teroristi kim nalletima Göringove Luftwaffe, stigao je *Reinhard Heydrich* i na Terazijama, u zgradi broj 41, održao konferenciju s oficirima *Djelatne grupe (EG) za Jugoslaviju*. Osim pukovnika Fuchsa i ostalih oficira njegove EG, tu su bili i predratni »Beograđani«, sada u crnim uniformama, SS-majori *Hans Helm* i *Karl Kraus*. Heydrich je prisutne upoznao s Hitlerovim »Privremenim smjernicama za podjelu Jugoslavije« od 12. travnja 1941. godine, u kojima se precizira da će »bivše područje Štajerske i Kranjske« pripasti pokrajinama Štajerskoj i Kranjskoj (u okviru Trećeg Reicha), da će Međimurje »u cjelini ... prema historijskoj granici«, kao i Banat (trebalo je da stoji Bačka — primjedba autora), pripasti Mađarskoj, da će se »područje istočno od Tise staviti zasad pod njemačku zaštitu« kao i »područje južno od Dunava prema istoku općom linijom: ušće Morave u Dunav—Požarevac—Boljevac—Kalna«, koje obuhvata borski rudnik bakra i obližnji rudnik uglja Rtanj; da će područje »južne Srbije«, »nastanjeno bugarskim Makedoncima«, u etničkim granicama pripasti Bugarskoj; da »područje stare Srbije dolazi pod njemačku vojnu upravu podređenu Vrhovnoj komandi suhozemnih snaga«; da će Hrvatska, »unutar narodnosnih granica biti samostalna država«, te da se »politički uobličenje preostalih krajeva, uključujući i Bosnu i Crnu Goru«, prepušta Italiji, s tim da se može uzeti u razmatranje i »uspostavljanje samostalne Crne Gore«.

U vezi s tim »Smjernicama« trebalo je unijeti određene izmjene u zadatke i djelokrug rada Djelatne grupe za Jugoslaviju. Iz njene nadležnosti su,

u prvom redu, izuzete teritorije priključene Trećem Reichu i teritorije dodijeljene Italiji, Bugarskoj i Mađarskoj. Što se tiče »Nezavisne Države Hrvatske«, koja će u svojim granicama obuhvatiti i Bosnu i Hercegovinu, i formalno biti tretirana kao saveznik Trećeg Reicha, ona će ipak privremeno ostati u nadležnosti Djelatne grupe za Jugoslaviju, kojoj će biti potčinjene djelatne komande (Einsatzkommando — EK) u Zagrebu, Osijeku i Sarajevu.

Isti u i da je, u datim okolnostima, zadatak Djelatne grupe za Jugoslaviju da prije svega »vodi brigadu« »području stare Srbije« i Beograda, Heydrich je na spomenutom sastanku postavio Hansa Helma za šefa Odjeljenja IV (Gestapo) Djelatne grupe, a Karla Krausa za rukovodioca Djelatne komande (EK) u Beogradu, naredivši SS-pukovniku Fuchsu da se s njima dvojicom, a u prvom redu s Helmom, savjetuje o svim pitanjima koja se odnose na okupiranu Srbiju. Smijenjenog Jonaka Heydrich je postavio za predstavnika RSHA pri ustanovi formiranoj za obradu i korišćenje zaplijenjenih jugoslavenskih arhiva (*Auswertungsstelle Südost*).

Istoga dana kada je došao, Heydrich je, poslije svega, na Avali, otputovao iz Beograda, a Fuchsova Djelatna grupa se dala na posao, sprovodeći, prema riječi Hansa Helma, »liniju vrste pesnice«, naročito u okupiranoj Srbiji gdje je imala i egzekutivnu vlast.

Odmah poslije formiranja, EK Beograd je preuzela zgradu zatvora Okružnog suda u Ulici kralja Aleksandra i pretvorila je u svoj zatvor (ova zgrada je kasnije srušena, a nalazila se na današnjem Trgu Marksa i Engelsa), a EG je uputila svoje »specijalne komande« (*Sonderkommando*) u unutrašnjost. Jedna od tih »specijalnih komandi«, pod rukovodstvom *SS-majora Karla Hintze*, kretala se prema Crnoj Gori, pravcem povlačenja Simoviće vlade, sa zadatkom da pronađe i zaplijeni arhive i druge materijale koje su jugoslavenska vlada i Vrhovna komanda nosile sa sobom. Stigavši do manastira Oštrog, Hintzeova »specijalna komanda« se našla na teritoriji koju su Talijani okupirali, ali je, bez obzira na to, uhapsila u Ostrogu *Gavrila Dožića*, patrijarha Srpske pravoslavne crkve, koji se tamo nalazio u »Knjizi potjernica« i odmah ga prebacila u beogradski zatvor. Tu je zaplijenila i

nekoliko stotina miliona dinara i nešto zlata, koje Simovi eva vlada, prilikom bijega, nije stigla da ponese. Dio Hintzeove »specijalne komande«, na elu sa *SS-majorom dr Alfredom Heinrichom*, ostao je tada u Sarajevu, gdje je formirao posebnu *Djelatnu komandu (Einsatzkommando — EK)*.

Istovremeno su formirane i ekspoziture Djelatne grupe u Skoplju, pod rukovodstvom SS-kapetana Ruperta Mandla, u Novom Sadu, odnosno u Petrovaradinu, pod rukovodstvom SS-potporu nika Karla Pamera i u Pan evu, odakle se ova ekspozitura Djelatne grupe vrlo brzo premjestila u Veliki Be kerek (današnji Zrenjanin), gdje je nastavila s radom pod rukovodstvom SS-potporu nika Zoelera.

Lov na ljude po »Knjizi potjernica«

S koliko su upornosti pripadnici EG i EK tragali za osobama iz »Knjige potjernica« pokazuju i slu ajevi *Dragomira Drin i a*, posljednjeg predratnog upravnika Uprave grada Beograda (UGB), *bra e Soki*, vlasnika beogradskog dnevnika »Pravda«, i *Bogoslava Ernyja*.

Dragomir Drin i je kao rezervni oficir u travanjskom ratu pao u njema ko zarobljeništvo. Tri i po mjeseca kasnije, 31. srpnja 1941. godine, Helm je poslao Upravi IV RSHA, »na ruke SS-generalu i generalmajoru policije Müllem«, teleks kojim traži da se on iz zarobljeni kog logora (Oflag VI W) sprovede u Beograd radi vo enja istrage nad njim. Drin i »nikada nije krio svoje simpatije za protivnike Reicha — javljao je Helm Müllem — te je djelomi no otvoreno a djelomi no tolerisanjem pomagao rad protivni ke obavještajne službe i protivni ke propagande«.

Centrala Gestapoa je odgovorila tek 28. studenog 1941. godine. Javila je Helmu da raspolaže s podacima »prema kojima se Drin i u raznim slu ajevima objektivno držao prema njema kim interesima« i da razmatra mogu nost da ga »iskoristi za njema ke interese«.

Helm je, me utim, uporan. On 5. prosinca šalje u Berlin novi teleks, u kojem insistira na sprovo enju Drin i a u Beograd radi istrage, jer on — Drin i , »raspolaže opširnim znanjem o razvoju po-

liti kih prilika od početka rata, a naročito o djelatnosti tadašnjeg jugoslavenskog ministra-predsjednika. Osim toga Drini može dati iscrpna obavještenja i o svojevremenoj djelatnosti Uprave grada Beograda i jugoslavenskog Ministarstva unutrašnjih poslova.« Osvrnu se na primjedbu Uprave IV RSHA o objektivnom držanju Drina »u raznim sluajevima«, i njegovom eventualnom korištenju, Helm javlja da takvi podaci o Drinu u pojedinim sluajevima možda mogu i biti tačni, ali da se Drin »mora ubrajati među srpske krugove koji su neprijateljski raspoloženi prema Nijemcima. Sumnjamo u mogućnost da se D. upotrijebi za njemačke interese — dodaje Helm. — Mora se uzeti u obzir da je D. odgojen u francuskom duhu i da je bio solunski borac, mada je poznato da se može pridobiti za novac. Eventualna upotreba D-a za njemačke interese može se procijeniti tek kada ovdje budu završena namjeravana saslušanja.« Na kraju Helm ponovno moli Upravu IV RSHA da Drin »pod policijskim nadzorom sprovede Einsatzgruppi policije sigurnosti i službe sigurnosti u Beogradu«.

Primivši ovaj Helmov telegram, RSHA je zatražila od Vrhovne komande Wehrmachta izručenje Drina, ali je njen zahtjev bio odbijen. Tada je, u sporazumu s Abwehrom, jedan oficir Gestapoa, preobučeni u uniformu Wehrmachta, poslan u zarobljenički logor gdje je saslušao Drina ...

Braća Soki su u travanjskom ratu pobjegli iz Beograda u Dalmaciju i ostali tamo na području koje su okupirale talijanske trupe. Pošto su se braća Soki nalazili u »Knjizi potjernica«, beogradska Djelatna grupa se obratila RSHA-u sa zahtjevom da se preko njemačkog policijskog atašea u Rimu traži od Talijana njihovo izručenje. Talijanske vlasti su, međutim, odbile taj zahtjev. Tada je RSHA obavijestio EG Beograd da se braća i Soki vjerovatno ne može dokazati »injenično stanje određene kažnjive radnje«, te pošto u takvom slučaju u obzir dolazi jedino njihov »smještaj u koncentracijski logor«, da se je odustalo od insistiranja na njihovoj ekstradiciji.

Međutim, kako se vidi iz kasnijeg izlaganja, Talijani nisu uvijek bili tako dosljedni u odbijanju njemačkih zahtjeva za ekstradiciju.

Prilikom jedne večere kod Zagrebačkog liječnika dr. Ešuda, *SS-poručnik Ulrich* je, po direktivi svog

šefa SS-majora Nassensteina, pokušao da zavrbuje *Bogoslava Ernyja*, bivšeg oficira jugoslavenske mornarice, koji se pred rat zaposlio u britanskom konzulatu u Zagrebu kao inoovnik. U tome nije uspio i Erny se 1941. godine, kao »britanski agent«, našao u »Knjizi potjernica« za Jugoslaviju.

Tragaju i za britanskom agenturom u Dalmaciji, »Specijalna komanda« (*Sonderkommando*) SS-majora *Nassensteina* je u lipnju 1941. godine pronašla Ernyja u Kotoru. Odmah se obratila talijanskoj policiji na Cetinju s molbom da uhapsi Ernyja i izruči ga, preko ustaške policije u Dubrovniku, Djelatnoj komandi (EK) u Zagrebu. Talijani su uhapsili Ernyja, odveli ga u Rim i pošto su ga saslušali za vlastiti račun, izručili su ga Gestapou u Salzburgu. Međutim, itav ovaj slučaj je bio pučan u prazno: istraga je pokazala da se Ernyju ne može dokazati da je u predratnom periodu radio za britansku obavještajnu službu i on je bio pušten iz zatvora.

U okviru EK Beograd formiran je ubrzo posebni odsjek koji je vršio traganja i hapšenja po »Knjizi potjernica«. Grupa gestapovaca pod rukovodstvom *SS-poručnika Fritza Müllera* vršila je traganja za osobama iz »Knjige potjernica« u unutrašnjosti; provjeravala je i materijal prikupljen preko agenata i sprovodila egzekutivne mjere. Prvih tjedana okupacije u tom poslu su učestvovali ne samo njemačka vojna obavještajna služba (Abwehr) i Tajna vojna policija (Geheime Feldpolizei — GFP) već i razne komande Wehrmachta. Njihovi organi su raspolagali »Vanrednim spiskom potjernica« i u mjestima gdje su se nalazili postupali su po njima, sprovode i zatim uhapšenike do EG ili EK. Posao je zaista bio toliko obiman da ga EG i njene EK, koje u to vrijeme još uvijek nisu raspolagale dovoljnim brojem ljudstva, niti na terenu imale svoje ispostave, same nisu mogle uspješno obaviti.

Izvjestan broj osoba koje su se našle u »Knjizi potjernica za Jugoslaviju« — a bilo je tu, kao što je već rečeno, i onih koji su u nju dospjeli greškom, što najbolje ilustruje slučaj generala Milana Nedelice, o kojem se još bitno govora na drugom mjestu — samo je priveden na saslušanje a zatim pušten na slobodu, stavljen u kućni pritvor ili pod nadzor. Međutim, veliki broj njih je otpremljen u koncentracijske logore na teritoriji Trećeg Reicha, a narednih mjeseci i EK Beograd samo Gestapou

u Grazu poslati nekoliko stotina osoba pohapšenih na osnovi »Knjige potjernica«. Skupa s njima nalazi se i osobe pohapšene po drugim osnovama ili podacima naknadno prikupljenim na terenu i kroz istrage. Na i e se me u njima i neki jugoslavenski diplomatsko-konzularni službenici.

Hapšenje jugoslavenskih diplomata

U danima travanjskog rata nacisti su jugoslavensko diplomatsko-konzularno osoblje, na elu s poslanikom Ivom Andri em, internirali u Konstanzu na Bodenskom jezeru. Ali, umjesto da su im, po propisima me unarodnog prava, omogu ili da se prebace u susjednu neutralnu Švicarsku, nacisti su ih krajem svibnja 1941. godine transportovali u Beograd. Istina, prethodno su ponudili poslaniku Ivi Andri u da otputuje u Švicarsku, ali je on odbio da sam koristi privilegiju na koju su i ostali imali pravo, i ostao je sa svojim osobljem.

Po dolasku u Beograd, 1. lipnja, jugoslavenski diplomatsko-konzularni službenici o kojima je rije sprovedeni su u zgradu njema kog poslanstva, gdje ih je primio *savjetnik poslanstva dr Stille* i nakon kra eg proceduralnog postupka pustio na slobodu. Ali, na tom se nije završilo.

SS-major Karl Kraus je 31. svibnja primio nare enje RSHA da pohapsi neke bivše jugoslavenske diplomate, kada stignu u Beograd, i odmah ih sprovede Gestapou u Celovec (Klagenfurt). Sutradan, 1. lipnja, on je svoje ljude poslao pred zgradu Poslanstva i kako je savjetnik dr Stille kojeg privedenog jugoslavenskog diplomatu otpuštao, tako su ga Krausovi gestapovci pred zgradom sa ekivali, legitimisali i, ukoliko se nalazio na njihovom spisku, ponovno hapsili.

Pošto su od pohapšenih oduzeli diplomatske pasoše, li ne predmete, napravili kratka saslušanja i riješili pitanje njihovog transporta, obezbijedivši preko transportnog odjeljenja štaba njema ke 2. armije kamion i rezervaciju vagona, sproveli su ih 3. lipnja na željezni ku stanicu. U vlaku iz Beograda prema Zagrebu, me u 17 sprovo enih uhapšenika našlo se i dvanaest jugoslavenskih diplomatsko-konzularnih inovnika:

Vladimir Vauhnik, pukovnik, vojni ataše u Berlinu, dr Frido Poga nik, sekretar poslanstva, Bra-

nislav Dimitrijevi , generalni konzul, Mirko Kranjc, iseljeni ki komesar, dr Josip Logar, vicekonzul, dr August Mišeti , generalni konzul, Josef Negresek, konzularni inovnik, Vojislav Jakovljevi , generalni konzul, Milivoje Pandurovi , generalni konzul, Aleksandar Panti , konzularni inovnik, Radovan Šumenkovi , generalni konzul i Božidar Stefanovi , konzularni inovnik. U popratnom aktu, Krausov zamjenik SS-major Hintze je javio Gestapou Graz da se uhapšeni sprovode »na podru je Reicha radi daljnjeg postupka«, uz napomenu da je »V.(auhnik) uveden u vanredni spisak potjernica za Jugoslaviju od strane RSHA — IV E 6«.

Walter Schellenberg, šef Ureda VI RSHA, spominje u svojim memoarima, u poglavlju »Špijunaža u visokom društvu«, bivšeg jugoslavenskog vojnog atašea u Berlinu Vladimira Vauhnik i navodi kako je Ured VI preko jednog svog agenta, »koji je uspio da u e u jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu«, došao do podataka »o tajnim saop enjima koja su iz inostranstva poslale jugoslavenske ambasade i konzulati«, te da su bili naro ito interesantni izvještaji jugoslavenskog vojnog atašea u Berlinu Vauhnik. Nakon što je Ured VI izvršio analizu Vauhnikovih izvještaja, Schellenberg tvrdi kako su zaklju ili da se radi o »velikom broju ta nih i važnih obavještenja« i da je on li no bio uvjeren da su ti podaci »o igledno bili dobiveni preko veza s najvišim krugovima Wehrmachta«, odnosno da je Vauhnik imao saradnike u vrhovima Wehrmachta.

... dva dana prije upada naših trupa u Jugoslaviju, — piše zatim doslovno Schellenberg — primio sam slijede i izvještaj: »V. je poslao u Beograd potpun izvještaj o njema kim planovima za ofanzivu — ja inu i sastav trupa za napad, i tako dalje. ak ih je upozorio na bombardovanje Beograda iz vazduha, koje je Hitler planirao kao iznenadni napad.« Kad je Hitler uo za ovo od Keitela, gušio se od bijesa i po eo da se dere, svaljuju i na mene krivicu za cijelu situaciju. Zašto odavno nisam uhapsio tog prokletog ovjeka? Morao sam brzo da radim, jer sam bio svjestan šta ova vrsta tirade može da zna i. Dva sata kasnije javio sam da sam uhapsio V-a i sve važnije

lanove jugoslavenske tajne službe u Njema -
koj i na okupiranim teritorijama.

V-ovo islje enje je trajalo oko šest dana. On
je znao da je s otvaranjem neprijateljstava
izme u Njema ke i njegove zemlje izgubio di-
plomatski imunitet i bez ikakvog dvoumljenja
nam je ispri ao sve što je znao.

Da je Schellenberg uspio da za svega dva sata
otpremi šifrirano nare enje podre enim ustanova-
ma širom Njema ke i okupiranih teritorija, ove da
ga dešifriraju i postupaju i po njemu pohapse »sve
važnije lanove jugoslavenske tajne službe u Nje-
ma koj i na okupiranim teritorijama«, šifrirano o
tome izvijeste Ured VI, ovaj to sve dešifrira i pre-
nese Schellenbergu, a on zatim o svemu tome izvi-
jesti kao o svršenoj stvari — to Schellenbergu mo-
že da vjeruje ko ho e. Me utim, da Schellenberg
za ta dva sata, »dva dana prije napada« Njema ke
na Jugoslaviju, *nije uhapsio Vladimira Vauhnik*,
koji se nalazio u Berlinu, postoje neosporni dokazi.
Schellenberga ne samo da demantuju preživjeli ju-
goslavenski diplomatsko-konzularni službenici, koji
se dobro sje aju da je zajedno s njima iz Berlina
bio transportovan u Konstanzu, a zatim u Beograd,
i Vauhnik, ve i njema ka dokumenta. Vauhnik je
doveden u Berlin tek poslije prebacivanja iz Beo-
grada u Celovec (Klagenfurt), odnosno u Graz, i
zatvoren u eliju broj 13 Gestapoa u Prinz Albrecht-
strasse ...

Pošto je Vauhnik, prema pisanju Schellenberga,
bio spreman da radi za njema ku obavještajnu služ-
bu, on ga je angažovao i Vauhnik je poslije toga
»uglavnom radio u Italiji« i »obavio je odli an po-
sao«.

Ukoliko Schellenberg smatra okupiranu Slove-
niju Italijom, onda su ovi njegovi navodi ta ni.

Aktivnost EG i njenih ekspozitura (EK) nije se,
me utim, svodila samo na postupak protiv osoba
unijetih u »Knjigu potjernica« ili na potragu za
jugoslavenskim arhivima. To je bio njihov prvi i
neposredni zadatak u okviru obezbje enja okupi-
ranog prostora, ali njihovo pravo podru je rada i
njihov uticaj na cjelokupnost zbivanja, naro ito u
okupiranoj Srbiji, bi e mnogo dalekosežniji, a e-
sto i odlu uju i.

Dragiša Cvetković ne dolazi u obzir ...

Diplomata od karijere, *dr Gerd Feine* je kao savjetnik Njemačkog poslanstva godinama bio desna ruka poslanika Viktora von Heerena i kada je ovaj poslije 27. ožujka bio povučen u Njemačku, on je, kao dobar poznavalac jugoslavenskih prilika, ostao u Beogradu na dužnosti otpravnika poslova. Dane kratkotrajnog travanjskog rata proveo je skupa s Karlom Krausom u Beogradu. Istog dana kada je Heydrich održao konferenciju s oficirima Djelatne grupe (EG) za Jugoslaviju, a Cincar-Marković i general Janković potpisali akt o bezuslovnoj kapitulaciji kraljevske jugoslavenske vojske, 17. travnja 1941, Feine je telegramom javio Ministarstvu vanjskih poslova Reicha da je *Dragiša Cvetković*, predsjednik vlade koja je potpisala Trojni pakt, po vlastitoj želji došao iz Niša u Beograd i izrazio želju da se, kao protivustavno oboreni predsjednik vlade, vrati na vlast.

Sutradan, 18. travnja, savjetnik Ministarstva vanjskih poslova Reicha *baron von Kuensberg*, koji je, po naređenju Ribbentropa, trebalo da pregleda arhivu jugoslavenskog Ministarstva vanjskih poslova, o igledno ne znaju i da je Cvetković u međuvremenu već otputovao u Beograd, javio je telegramom iz Niša slijedeće:

Cvetković se nalazi u svojoj vili u najboljem zdravlju i van svake opasnosti. On je spreman da dođe u Njemačku, ali ne da bi tamo boravio, već da bi vodio razgovore s ministrom vanjskih poslova Reicha. Cvetković moli za dozvolu da otputuje u Beograd, kako bi tamo zajedno s dvojicom regenata i uvara krune, Stankovićem i Perovićem, obrazovao Vladu, koja je u tom sastavu ustavna.

Cvetković naglašava da se njegovo mišljenje o Njemačkoj i o njemačkoj Vladi ni u jednom trenutku nije promijenilo, već da on svim silama želi da se ispuni zajednički program.

Izgleda da Cvetković računa s tim da je on još ustavni predsjednik Vlade i da zato može obrazovati Vladu.

Međutim, bili su to račununi bez krmar. Saznavši za planove Dragiše Cvetkovića da se vrati na

vlast, *Karl Kraus*, u svojstvu šefa EK Beograd, ve 19. travnja 1941. godine izvještava RSHA:

Razlozi protiv ponovnog postavljanja Cvetkovi a za ministra predsjednika:

1. Cvetkovi nije Srbin, što se i u narodu stalno istie i što je jedan od bitnih razloga da u narodu nema nikakvih pristalica.

2. Cvetkovi eva politika je do posljednjeg dana bila nejasna i dvosmislena. On je više puta u privatnim razgovorima izjavljivao da približavanje politici Osovine preuzima silom prilika i protiv svoje volje, da je ina e li no uvjeren da e Engleska pobijediti i da Jugoslavija mora izdržati do tog trenutka ...

3. Unato ponovljenim intervencijama s njema ke strane, Cvetkovi je me u svojim saradnicima držao izrazite neprijatelje Njema ke i protivnike Osovine ... Konstantinovi a, Budisavljevi a, ubrilovi a i Lazara Markovi a... Tako er nije dozvolio da na njega utie ni injenica što je *generalni konzul Neuhasen odbio da sara uje s Drin i em* povodom otkrivanja afere sabotaža ... (podvu eni dio u originalu ozna en kurzivom).

4. Kao ministar-predsjednik i ministar unutrašnjih poslova, Cvetkovi je odgovoran što se engleska propaganda mogla širiti pod zaštitom vlasti, unato ponovljenim ukazivanjima na rastu u opasnost koja iz toga proizilazi za Jugoslaviju.

5. ...Na osnovi ste enih iskustava, li nost Cvetkovi a ne pruža garanciju da bi on danas, pod još težim uslovima, bio u stanju da stekne povjerenje i da osigura mir i red u zemlji. Naro ito izgleda da on nije pogodan da sprovodi i sprovede jasnu pronjema ku politiku.

Prije nego što je pisao ovaj izvještaj, Kraus je ve bio preduzeo mjere da se u Beogradu okupe njegovi i Helmovi najvažniji predratni agenti i informatori. Gestapo i SD su u prvom redu njima namijenili kvislinšku upravu u okupiranoj Srbiji.

Narednih dana je u Beogradu osnovan Upravni štab (Verwaltungsstab) Vojnog zapovjednika Srbije, na ije je elo došao *SS-brigadni general dr Harald Turner*.

Bivši inovnik socijalnog osiguranja, stari lan NSDAP i SS-a (od 1929. godine), Turner je krajem 1938. godine, poslije aneksije Sudetske oblasti, postavljen za šefa civilne uprave teritorije priklju ene Tre em Reichu, a poslije okupacije Francuske za šefa vojne uprave u Parizu. Ubrzo po preuzimanju te dužnosti došao je, po isto administrativnim pitanjima, u sukob s nekim višim oficirima Vojnog zapovjednika. Uslijedilo je njegovo povla enje iz Francuske, da bi se ve u velja i ili ožujku 1941. godine pojavio u Rumuniji i Bugarskoj u štabu njema ke 12. armije, sa zadatkom da po ulasku trupa Wehrmachta u Gr ku, organizuje u njoj vojnu upravu. Me utim, no u 6. na 7. travnja pozvan je radiogramom iz Bugarske u Be , gdje je, poslije razgovora s Dankwertsom, rukovodiocem Vojno-upravnog odjeljenja Vrhovne komande suhozemne vojske (OKH) i šefom RSHA Heydrichom, postavljen za šefa vojne uprave u Jugoslaviji, u koju su njema ke trupe ve prodirale. U to su vrijeme vrhovi Wehrmachta i RSHA pretpostavljali da e Jugoslavija ostati pod njema kom okupacijom manje-više kao cjelina i komandant pozadine Vrhovne komande suhozemne vojske Wagner je predlagao da se Turner sa svojom ustanovom smjesti u Zagreb, da bi se i na taj na in istakao podre eni položaj Srbije u okupiranoj Jugoslaviji. Dok su u Grazu o tome još vo eni razgovori, stigle su Hitlerove »Prethodne smjernice za podjelu Jugoslavije« od 12. travnja i Turnerova uloga je svedena u okviru okupirane Srbije. Me utim, Turner je, kao SS-brigadni general, uspio da mu Heydrich formalno podredi i EG Sipo i SD za Jugoslaviju i premda se ta odluka odnosila samo na njega li no, a ne i na Upravni štab, ona je imala dalekosežne posljedice: omogu ila mu je da vrši odre eni uticaj i usmjera rava djelatnost Gestapoa i SD-a u okupiranoj Srbiji, ali ga je isto tako esto dovodila u situaciju da prihvata i sprovodi liniju koju su zastupali organi RSHA.

Za pomo nika šefa Upravnog štaba vojnog zapovjednika za Srbiju postavljen je iskusni gestapovac *dr Georg Kieszel*. On je svojevremeno bio zamjenik šefa Gestapoa u Nürnbergu, u kom svojstvu je bio zadužen za li nu sigurnost Führera Adolfa Hitlera za vrijeme kongresa NSDAP u Nürnbergu. Poslije okupacije ehoslova ke bio je postavljen za

Heydrichovog oficira za vezu s Turnerom, kao šefom civilne uprave Sudetske oblasti. S Turnerom je u istom svojstvu bio i u Parizu, a s njim je krenuo i u Grku.

Ve izme u 15. i 20. travnja u Beogradu su se okupili glavni predratni Krausovi i Helmovi agenti i informatori: *Dragi Jovanovi, Milan A imovi, Tanasije Dini, or e Peri, Lazar Proki, Stevan Klui, Danilo Gregori...* Neki su od njih proveli u Beogradu dane rata, a neke je ratni vihor bio odnio bliže ili dalje od prijestolnice. Uspostavivši s njima pojedina no vezu, Kraus i Helm su saslušali njihove želje i prijedloge, a zatim preduzeli odgovaraju e korake.

Dragi Jovanovi je napustio Beograd odmah poslije bombardovanja i sklonio se u Gornji Milanovac.

— Kada ste se i zašto vratili iz Gornjeg Milanovca u Beograd? — pitao ga je na prvom saslušanju, 24. srpnja 1945. godine, isljednik Ozne.

— Koliko se se am dan-dva pošto su Nemci zauzeli Milanovac. To je, mislim, bilo 18. ili 19. aprila 1941. godine — odgovorio je Jovanovi .

— Da li ste posle povratka u Beograd otišli kod Nemaca i kod koga?

— Sutradan posle dolaska u Beograd, negde oko 10 asova, otišao sam kod Helma.

Ve 21. travnja vojni komandant Beograda von Kaysenberg je postavio Dragog Jovanovi a za izvanrednog komesara grada Beograda.

S tim u vezi Dragi Jovanovi je na saslušanju od 25. srpnja 1945. godine izjavio:

Kajzenberg mi je rekao da želi da ponovo organizujem beogradsku policiju i da komesarski vodim opštinu, ali bez zvanja upravnika ili predsednika, jer takvo postavljenje želi da prepusti srpskoj upravi, koja tek treba da bude formirana...

Tako je predratni agent Gestapoa Dragi Jovanovi postao zvani no prvi srpski kvisling.

Iz dosjea »J-55«

Neposredno poslije događaja od 27. ožujka i formiranja vlade generala Simovića, neutvrđena, ali nesumnjivo dobro obaviještena osoba, podnijela je Upravi grada Beograda prijavu protiv Dragog Jovanovića u kojoj je stajalo i ovo:

Od svih izdajnika koji su imali veze sa Nemcima, i koji su sa njima šurovali, svakako je najveći i Dragi Jovanović ...

Dragi Jovanović je bio u stalnoj vezi sa službenim predstavnikom Gestapoa u našoj zemlji Helmom i kao državni činovnik — šef beogradske policije — izdavao Nemcima najviše tajne.

On je u zemlji hapsio ljude na traženje Nemaca. Nemačka je tražila da on lično vodi istragu u pogledu traženih hapšenja i ekstradicija ... Jovanović je predložio Nemcima da zahtevaju raspuštanje društva čehoslovačkih emigranata i ekstrahirao i predao Nemcima nekoliko osoba koji su se stavili u službu naše zemlje ... On je predstavniku Gestapoa Helmu podneo izveštaj, u kome je tvrdio, da Jugoslavija nije neutralna, već da pomaže sve one koji su protiv Nemačke. O Dragom Jovanoviću i njegovom izdajničkom radu mogu dati dragocjene podatke Đule Dimitrijević i Živojin Simonović, pomoćnik ministra unutrašnjih dela.

Po ulasku njemačkih trupa u Beograd, pripadnici Fuchsove Djelatne grupe (Einsatzgruppe) pronašli su ovu dostavu, a Hans Helm je na njenoj margini napisao:

Izveštaj je tačan! Treba poduzeti sve da se anonimni dostavljač otkrije i primjerno kazni.

Izgleda da anonimni dostavljač nikada nije bio otkriven i ovaj dokument je dospio u dosje beogradskog Gestapoa s oznakom »J-55«, u koji je odlagano sve što se odnosilo i imalo veze s ličnošću *Dragog Jovanovića*. Pošto je uobičajenoj evidenciji predmeta (dosjea) u registraturi Gestapoa, prvo slovo je uvijek označeno po etno slovo prezimena,

a brojka uz njega redni broj evidentirane osobe ije je prezime po injalo tim slovom. Našlo se u dosjeu »J-55« mnogo dokumenata, izvještaja, dostava, zabilježaka, napomena ... Pogledajmo neke od njih.

Poslije razgovora s *Milanom A imovi em* 3. svibnja 1941. godine, Hans Helm je napravio službenu pribilješku:

... On dobro poznaje Jovanovi a. Njegove karakterne osobine mora nepovoljno ocijeniti. Jovanovi evo prijateljstvo prema Nijemcima ni u kom slu aju nije iskreno. On je u stanju da pri e i drugoj strani ako mu je to u interesu ...

... Poslije pada Stojadinovi eve vlade Jovanovi je bio me u prvima koji je podnio izvještaj u kojem je okrivio Stojadinovi a i A imovi a da su od Njema ke primili novac i optužio ih da su namjeravali uvesti nacionalsocijalisti ki režim u Jugoslaviji. U tom izvještaju on je tako er naveo da je A imovi bio veza izme u Stojadinovi a i generalnog konzula Neuhausena.

Odgovorio sam A imovi u da i ja Jovanovi a isto tako dobro poznajem, ali da sam uvijek imao utisak da se prema Njema koj lojalno ponašao ... Isto tako, ne bih želio da Jovanovi stekne utisak da su Nijemci nezahvalni...

Me u agentima Gestapoa nalazio se i bjeloruski emigrant Vladimir Geršeljman. On je beogradskom Gestapou 9. kolovoza 1941. godine dostavio slijede i izvještaj, kojeg je potpisao šifrom »119«:

Majka Dragog Jovanovi a je Židovka iz Gradišta, ro ena Draškoci. Njezini roditelji su Židovi koji su doselili iz Slova ke i u Gradištu su držali apoteku.

Ovo sam saznao u razgovoru sa »I«, ija je majka ro ena u Gradištu, a i on je tamo službovao deset godina.

Arijsko porijeklo Jovanovi a trebalo bi do u tan ine ispitati. Neke njegove li ne osobine, pohlepnost na pare, pa i fizionomija, potvr uju ovaj podatak.

Rukovodilac Ast-a Beograd, pukovnik von Kohoutek, našao je za potrebno da 9. rujna 1941. dostavi beogradskom Gestapou dopis u kome ga upozorava:

U povjerljivom izvještaju jednog našeg pouzdanog agenta, inače Srbina, daje se iscrpna ocjena Dragog Jovanovića — predsjednika beogradske općine i upravnika grada Beograda. Naš agent navodi da je Jovanović u Beogradu apsolutno nepopularna ličnost, koja ni kod njega ne uživa ugled. Ovo vrijedi čak i za onaj dio stanovništva koji je prema nama lojalan. Po općem mišljenju Beograda Jovanović je bezobziran uvijek, uvijek koji je spreman da gazi preko leševa svojih najbližih da bi stigao na cilj koji sebi postavi. Ono što on sada radi za Nijemce, bio bi isto tako spreman da uradi i protiv Nijemaca. On je spreman da za novac i karijeru uništi svakog ko mu stoji na putu, pa makar to bio i njegov rođeni brat. Izvještaju našeg agenta treba posvetiti dužnu pažnju, jer se radi o osobi koja dobro poznaje prilike u beogradskoj sredini.

Prije nego što je dopis pukovnika von Kohouteka prosljedio registraturi da ga odloži u dosje »J-55«, Karl Kraus je svoje mišljenje o njemu izrazio pribilješkom na samom dopisu:

Dok bjesni rat, Abwehr se, izgleda, bavi poezijom. Pa Jovanović je upravo i dobar zato što je takav!

Za Gestapo je radio i *Zoran Vuković*, jedan od istaknutih funkcionera Ljotičevog »Zbora« i šef Odjeljenja »S« sekretarijata »Zbora«, koje se bavilo obavještajnim radom. Izvještaje je potpisivao skraćenicom nastalom od dijelova njegovog imena i prezimena — sa »Zorvuk«. U jednom svom izvještaju on piše o Dragom Jovanoviću u slijedeće:

... dozvoljavam sebi da se pozabavim ličnošću u šefa uprave beogradske policije i predsjednika općine Dragog Jovanovića. Cilj mi je da dam njegov potpun portret, osvjetljen sa svih strana...

Njegov otac Ljubomir je umro, a bio je direktor gimnazije. Majka mu je Židovka Vilma Draškoci. Ima još jednu sestru, profesorku gimnazije. Pravne studije završio je u Beogradu ...

Govore i zatim o tome kako je Dragi Jovanovi primljen u policijsku službu zahvaljuju i protekciji Manojla Lazarevića, upravnika grada Beograda, i je je sinove njegov otac, kao loše ike, »gurao kroz gimnaziju«, i osvrnuvši se na pronevjeru koju je ubrzo izvršio, krađu i taksene marke s dokumenata o zapošljavanju ku nima pomoćnica, s imenom je Hans Helm bio upoznat još prije rata, »Zorvuk« nastavlja:

... Jovanovi se pomogao na taj način što su mu potpisali mjenicu dva restoratera iz njegovog policijskog rejona. Prvi je vlasnik restorana »Kragujevac« Milija, a drugi — Edo, vlasnik restorana »Orijent«. Pošto je ovu mjenicu eskontirao, Jovanovi je pokrio deficit. Međutim, kada je došao rok plaćanja mjenice, istu je morao platiti Milija zajedno sa udovicom Cede, koji je u međuvremenu umro. Pošto su njih dvoje pripremili tužbu, Jovanovi se, na sebi svojstven način, opet »snašao«. Krenuo je u pohod pjevačicama, prostitutkama i sitnim prevarantima (za koje je imao kompromitujuć i materijal) i od njih zajmio novac koji je vratio povjeriocima ... I pored svih njegovih mahinacija — naglašava agent »Zorvuk« — Jovanovi je po želji generala Petra Živkovića premješten u Zagreb ku policiju. Zagrebci pokeraši su ga brzo upoznali kao strastvenog igrača karata. Izgubio je mnogo novca i pao u dugove, koje svojom platom nije mogao vratiti. Opet se »snašao«. Iz njegovog policijskog odjeljenja nestala je veća suma zaplijenjenih falsifikovanih hiljadarki, konfiskovanih od nekih Talijana. Povedena je istraga, ali je ubrzo obustavljena pošto je intervjuisao ban Perović, inače prijatelj Jovanovića i njegove supruge ... Jovanovića današnja djelatnost kao upravnika grada Beograda i predsjednika općine kritikuje se u svim krugovima. Njegov način obavljanja službe ne dolikuje dostojanstvu njego-

vog visokog položaja, a još manje ugledu okupacionih vlasti...

Ja referišem stvarno i objektivno. Na to me obavezuje pripadnost pokretu »Zbor« i nacisti ka svijest...

I najbliži Jovanovicevi saradnici su denuncirali Gestapou svoga šefa. To je inio i *Svetozar Vujković*, zloglasni upravnik koncentracionog logora na Banjici. U dosjeu »J-55« na en je i ovaj dopis:

Povjerljivo

Prihvatni logor na Dedinju

Beograd, 22. sije nja 1942.

Danas mi je, u prisustvu tuma a Krigera, srpski upravnik logora Vujkovi dao podatke o sadašnjem upravniku policije Jovanovi u koje treba provjeriti.

Jovanovi mu je li no saop io da Gestapo traži njegovo smjenjivanje iz logora. Istovremeno mu je Jovanovi ponudio neki manji položaj u gradu.

U toku razgovora Vujkovi je stavio do znanja da mu Jovanovi iz politi kih razloga nije naklonjen.

On sam — Vujkovi — suzbija komunizam ve dvadeset godina. Iz tih razloga su s komunisti ke strane ve dva puta vršeni atentati na njega u blizini prihvatnog logora.

Crveni borac u Španiji Arsenijevi Branko je ro ak Jovanovi a. On je 9. srpnja 1941. godine od strane srpske policije sproveden u logor kao komunista, a po nare enju Jovanovi a je pak 25. studenog 1941. opet pušten iz logora.

Drugi slu aj: gospo a Jelena Mati je dovedena u logor 16. srpnja 1941. godine, a 25. studenog je po nare enju Jovanovi a puštena na slobodu.

Po novoj naredbi Jovanovi a od 7. 1. 1942. njemu treba da se dostavi obavještenje o svakom sprovo enju u logor, bez obzira po ijem je nare enju.

Ovo Jovanovi evo traženje ostavlja apsolutni utisak da Jovanovi pokušava da neovlaš eno vrši kontrolu dovo enja politi kih hapšenika u logor.

Radi se o isto povjerljivim injenicama, o
emu molim da se obavijesti SS-major Helm.
potpis: SS-narednik Fridrich

U dostavama agenata Gestapoa iz druge polovine 1941. godine esto se spominjala i uloga žene Dragog Jovanovi a, Olge, u »spašavanju« beogradskih Židova.-U jednoj od njih nalaze se i slijede i podaci:

... U igri nije niko drugi nego li no supruga šefa beogradske policije, supruga gospodina Dragog Jovanovi a. Ona interveniše za izdavanje pasoša za Italiju i Albaniju. Prije dvadesetak dana pobjegao je iz Beograda, Vlajkovi eva broj 3, dr Gunsberger; prije tri nedjelje je otišao s cijelom porodicom bogati Židov Haim Davi o, iz Uzun Mirkove ulice; dr Fišer je otputovao u Suboticu; zubni ljeekar dr Farkaš je odselio u Albaniju (Priština), plativši za propusnicu 20.000 dinara. U Skoplje su odselili Zidovi, vlasnici kina Luksor (oba brata), za ije su propusnice, pored visokog honorara, poklonjeni i skupocjeni perzijski ilimi.

Kako je gospo a Olga Jovanovi »velikodušno« spašavala Židove opisao je Beogra anin Solomon Anaf u izjavi datoj poslije oslobo enja:

uo sam bio — kaže on — da neki visoki policijski inovnik za debele pare izdaje propusnice Jevrejima. Ljudi su inili sve da spasu glave. Jer, po ela su uveliko odvo enja u zloglasne nema ke logore sa gasnim komorama. Posle mnogih muka, saznao sam da taj inovnik stanuje u Dobra inoj ulici, negde iza pozorišta. Preporu io mi je da idem ranije izjutra. Otišao sam i pred vratima zatekao stražara. Pitao me je kod koga idem, rekao sam mu: kod gospo e Olge Jovanovi . Pustio me je. To je bio stan Dragog Jovanovi a. Ona me je primila u jednoj sobi. Pitao sam je da se ne uvredi, ako mogu za nešto da je zamolim. Rekla mi je: »Vi ste Jevrejin. To teško ide. Mora mnogima da se plati...« Onda je u sobu ušao njen muž. To znam po tome što je po eo nešto da traži po ormanu, i izlaze i je rekao: »Danas

u pokušati da razgovaram sa Ninom, telefonom.« Ona mi je, pošto je on izišao, rekla da je to njihova kuća koju su sklonili od sveg ovog užasa.

Doneo sam gospo i Jovanovi dva tepiha i platio 40 hiljada za mene i moju sestru. Tako smo se u poslednji čas spasli i otputovali za Italiju.

Uprkos cijelom nizu teških optužbi koje su se u dosjeu »J-55« gomilale protiv Dragog Jovanovića, on je ostao glavni oslonac Gestapoa u okupiranoj Srbiji sve do oslobođenja Beograda. Znali su i Helm i Kraus, Meiszner i Schäfer, i Müller i Himmler ko je i kakav je Dragi Jovanović, ali on im je bio, kako je to napisao Kraus, »upravo dobar zato što je takav«!

Mora se priznati da se Gestapo s prilikom do zom pažnje odnosio prema Dragom Jovanoviću u vrijeme okupacije. Smatraju i da mu je plaća koju je primao od Ačimićeve komesarske »vlade« mala, SS-major Karl Kraus je finansijskoj službi Djelatne komande (EK) Beograd izdao naredenje:

S obzirom na sadašnje izvanredne prilike i potrebe Gestapoa, a naročito imaju i u vidu akcije koje vode komunisti i Židovi i koje moraju biti suzbijene,

Naredenje:

da se po ev od 1. srpnja 1941. godine, svakoga mjeseca, do daljeg mog naredenja, od novca prikupljenog od Židova u Beogradu, isplatuje

upravniku policije grada Beograda po dinara 10.000 mjesečno;

pomoćniku upravnika policije grada Beograda po dinara 6.000 mjesečno.

potpis: Kraus, SS-major

Kada je Dragi Jovanović u jesen 1941. godine izrazio želju da mu se kćerka Nina školuje u Njemačkoj, Hans Helm je o tome 2. listopada 1941. obavijestio RSHA u Berlinu slijedećim telegramom:

... Upravnik beogradske policije Jovanović molio je, ako postoji mogućnost, da se njegova kuća smjesti u neki njemački internat. Želio bi

da to bude u okolini Salzburga, Innsbrucka ili Garmischa, pošto on, zbog preopterećenosti u poslu, ne može da se brine o njoj. S druge strane, Jovanovi želi da ona započne školovanje završi u zapadnoj Njemačkoj. Njegova kćer i Nina je stara oko 16 godina i dosada je pohađala gimnaziju u Beogradu. Zbog odlične saradnje Gestapa i Uprave beogradske policije, i njenog efikasnog dosadašnjeg rada na suzbijanju komunističkog pokreta, bilo bi dobro da se udovolji ovoj želji upravnika beogradske policije.

Pet dana kasnije, 7. listopada 1941. godine, Helmu je iz Berlina stigao odgovor:

Nema primjedbi da se smjesti kćerka Dragog Jovanovića. Prospekti uskoro slijede.

Me utim, službeniku RSHA u Berlinu, kome je bila povjerena briga oko smještaja Jovanovićeve kćerke Nine, nije se, izgleda, žurilo. On kao da nije shvatao šta za Gestapo u Srbiji, u kojoj se ustanak sve više rasplamsavao, zna i Dragi Jovanović, i Helmu zato 20. listopada šalje telegram *li no šefu Ureda IV RSHA Heinrichu Müllem*:

... Pošto upravnik želi da svoju kćer što prije pošalje u Reich, molim za što skoriju dostavu najavljenih prospekata.

Drugog studenog je stigao odgovor iz Berlina:

Dom mladih djevojaka u Allmannshausenu na Starnberger jezeru, 25 kilometara od Münchena, primio bi djevojku. Radi se o prvoklasnom domu u divnoj okolini. Postoji mogućnost za sve sportove... Ishrana odlična... Jedno mjesto je uslovno rezervisano. Molimo hitan odgovor.

Konačno, 13. studenog, Helmu javlja Huber, šef beogradske Gestapa, koji je imao čin SS-Oberführera, čin koji nije postojao u Wehrmachtu, a bio je izmeđunarodni pukovnik i general-majora:

Kćerka upravnika beogradske policije Dragoljubice Jovanovićeve, gospođica Jovanović, putuje u

no i izme u 16. i 17. studenog preko pograni -
ne stanice Bruck na njema ko državno podru -
je, s njema kim pasošem za strance ...

Pošto su bile iskrsele neke teško e oko prijema
Jovanovi eve k erke u »Dom mladih djevojaka« u
Allmannshausenu, ona je bila smještena u jedan
be ki pansion. Upravo u tom trenutku, krajem stu-
denog 1941. godine, predratni agent Gestapoa Milan
Bani »Weber«, dostavlja Helmu izvještaj u kojem
naglašava da »smatra svojom dužnoš u« da ga iz-
vijesti o slijede em:

U trenutku kada se od Njema ke o ekuje da
Srbiji definitivno odredi granice, a zatim da
Srbija zajedni ki s Nijemcima riješi partizan-
sko i odmetni ko pitanje, po gradu je pukla
senzacionalna vijest. Predsjednik beogradske
op ine Dragi Jovanovi , vjerio se s k erkom
etni kog vojvode Bojovi a. To je djevojka od
19 godina i vršnjakinja k erke Dragog Jovano-
vi a.

Ovaj »zaljubljeni« par treba da uskoro krene
na svadbeno putovanje u Budimpeštu, gdje e
kupiti opremu za mladence.

Jovanovi je pokupovao za svoju vjerenicu sve
što je u Beogradu mogao na i. Pošto za nje-
govu mladu damu u ovom gradu nema dovolj-
no izbora — putuju u inostranstvo.

Jedini pogrešan navod agenta »Webera« je bio
u tome što Jovanovi eva izabranica nije bila k er-
ka ve sestra etni kog vojvode Bojovi a. Vidi se
to jasno i iz dijaloga vo enog na su enju Draži
Mihailovi u i grupi izdajnika, me u kojima se na-
šao i Dragi Jovanovi .

Tužilac: Neka optuženi Jovanovi kaže optu-
ženom Mihailovi u da li mu je pre tog sastan-
ka (rije je o sastanku Draže Mihailovi a sa
Dragim Jovanovi em krajem kolovoza 1944.
godine — napomena autorä) još 1942. godine,
ili 1943. uputio dva pisma preko svoga *šuraka*
Bojovi a?

Optuženi Jovanovi : Jesam.

Optuženi Mihailovi : Njegov *šurak* Bojovi ga
je mrzio i kazao je da ga treba ubiti.

No, vratimo se u Beograd, u kasnu jesen 1941. O ženidbi Dragog Jovanovića sa kerkom, odnosno sestrom etni kog vojvode Bojovića, Helma su, osim »Webera«, obavijestili i neki drugi njegovi agenti. Međ u njima se nalazio i agent »Karlo«, koji je u svom izvještaju napisao i ovo:

Tako se Dragi Jovanović srodio s pokretom DM.

Uz to »Karlovo« upozorenje Helm je stavio jednu jedinu riječ : »Poznato«. Vjerovatno se u tom trenutku prisjetio Jovanovića evog stava u »slučaju Bedeković — Kiti Diamant«, koji mu je bio veoma dobro poznat.

Na saslušanju, Dragi Jovanović je, 21. srpnja 1945. godine, isljedniku OZne izjavio i ovo:

U Zagreb sam upućen 1932. godine. Trebalo je da tamo pomognem u organizovanju borbe protiv komunista. Tada sam već imao u Zagrebu jednog svog konfidenta, studenta nekog uru Vebera, koga smo godinu dana ranije uhapsili kad je prenosio ilegalni materijal iz Beča. Odmah je pristao da radi za policiju, pa sam ga pustio i dolaskom u Zagreb, gdje je Veber živio, odmah uspostavio s njim kontakt i za sve vreme bio lično u vezi s njim.

Preko izdajnika Vebera Dragi Jovanović je, pored ostalog, ušao i u trag Otokaru Keršovaniju, koji je tada živio ilegalno u Zagrebu, i postavio mu zasjed u Maksimiru, gdje se on trebao sastati s jednim funkcionerom KPJ.

Otokar Keršovani — izvijestio je uru Veber nekoliko dana kasnije Dragog Jovanovića — došao je u Maksimir sa partijskom vezom Kiti Diamant (Kiti Diamant je kerkarabina iz Osijeka, živi u Zagrebu). Po ličnom saznanju, oni su došli u Maksimir kao dvoje zaljubljenih, drže i se pod ruku. Otokar Keršovani je odmah, već na ulazu, prepoznao jednog agenta zagrebačke policije ...

Poslije toga, akcija, jasno, nije uspjela i Dragi Jovanović je u dogovoru s upravnikom zagrebačke

policije dr Jankom Bedekovićem, odlučio da uhapsi Kiti Diamant, koja je ilegalno stanovala u jednoj garsonjeri na Jela i evom trgu. To je učinio lično on, u pratnji nekoliko agenata.

Pred isljednikom OZNE, s tim u vezi, Dragi Jovanović je izjavio:

Kiti Diamant je u zatvoru bila samo nekoliko dana. Na saslušanje su je doveli u kabinet Bedekovića. Bila je to vrlo lepa, privlačna žena. Dolaze i jednog dana u kabinet Bedekovića, nekako i da me telefonom najavi njegova sekretarica, ušao sam unutra i zatekao Bedekovića i Kiti Diamant u intimnom položaju.

Bedeković je ubjeđivao Jovanovića da je »na taj način« privolio Kiti Diamant da sarađuje s policijom. Bila je to, bar što se tiče saradnje s policijom, istina. Međutim, zagrebačka partijska organizacija je ubrzo otkrila dvostruku igru Kiti Diamant i ona je bila onemogućena. Bedeković ju je tada, s lažnim pasošem, poslao u Beograd tamo radi za njegov rad u jugoslavenskim komunistima.

Ubijeden da se Bedeković zaljubio u Kiti Diamant i da je na taj način upropastio izgled za njeno uspješno korištenje u borbi protiv KPJ, Dragi Jovanović je poslao ministru unutrašnjih djela kraljevske jugoslavenske vlade izvještaj u kojem je pisao:

Najopasnije je kada se visoki policijski funkcioner zatreska u tako opasnu komunistkinju kao što je Kiti Diamant, u ovom slučaju gospodin Bedeković, upravnik zagrebačke policije. Mislim da je ovo njegovo zaljublivanje i nemoć da se odvoji od poverenika dovelo u pitanje uspeh hapšenja Otokara Keršovanića ...

Uz ovaj Jovanovićev izvještaj, koji se tako našao u dosjeu »J-55«, Hans Helm je dopisao:

Jovanović je savjestan i dosljedan antikomunistički borac, a uz to policajac koji umije da isključi ličnu osjećanja.

Bio je Helm u pravu. Usprkos tome što se »srodio s pokretom DM«, Dragi Jovanović e pokazati da »umije da isklju i li na osje anja«.

Stari agenti u novim ulogama

Tjedan dana poslije postavljenja Dragog Jovanovića za izvanrednog komesara grada Beograda, 27. travnja 1941. godine, predratni savjetnik Njemačkog poslanstva Feine javlja iz Beograda telegramom svom ministarstvu da *zapovjednik Srbije general Förster* vrši pripreme za formiranje komesarske vlade u Srbiji i da je *Milan A imović* prvi na spisku ljudi koji su predviđeni za ovu »vladu«.

Odgovaraju i poslije rata na pitanje isljednika kako je došlo do formiranja prve kvislinške uprave u okupiranoj Srbiji, *Tanasije Dini* je rekao:

Listu nisu sastavljali samo *Perić* i *Gregorić*, ve je Kraus to bio poverio i drugim ljudima. Tako znam da su *Lazar Prokić* i *Stevan Kluić* tako e podnosili neku listu. *A imović* je isto tako sastavljao listu i to, kako mislim, kao glavni mandator Upravnog štaba dr Haralda Turnera. Sve su se te liste sticale u Gestapo kod Krausa i s njih su odabirani ljudi od kojih je formirana komesarska uprava ...

Tih dana *Kraus* se našao i sa svojim starim poznanikom i prijateljem *Dimitrijem Ljotićem*, vođom »Zbora«, i dogovorio se s njim da on li ne ulazi u komesarsku vladu, ve da u nju delegira dvojicu svojih bliskih saradnika. Tako je *1. svibnja 1941. godine došlo do formiranja prve kvislinške vlade u Srbiji, tzv. »komesarske uprave«* *Milan A imović*, za koga se u jednom njemačkom izvještaju navodi da je »svojim dugogodišnjim vezama sa RSHA dobro poznat«, dobio je *položaj predsjednika Savjeta komesara i komesara Ministarstva unutrašnjih poslova, Dušan Pantić* — poslanik JRZ, ministar fizičkog vaspitanja u vladi Cvetković-Maček, inače predratni blizak prijatelj i informator njemačkog vojnog atašea u Beogradu, pukovnika Toussainta, postao je komesar za Ministarstvo pošta, telegrafa i telefona, a Ljotićevci *ing. Milosav Vasiljević* i *dr Stevan Ivanić* su postavljeni za komesare Ministarstva privrede, odnosno Ministarstva socijalne politike. Ostali resori su dodijeljeni uglavnom politi-

kim pristašama Milana Stojadinovica i predstavnicima drugih građanskih stranaka u Srbiji. Izuzeti su bili jedino zemljoradnici i socijalisti Živka Topalovića.

A šta je bilo s *Tanasijem Dinićem* i *ordem Perićem*?

Ni Kraus ni Helm nisu zaboravili na njih: prvi je postao Ačimovićev zamjenik u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a drugi zamjenik komesara Ministarstva prosvjete. Osim toga Dinić je postao predsjednik, a Perić zamjenik predsjednika komisije kojoj su Nijemci stavili u zadatak da ispita prethistoriju državnog pučaja generala Simovića od 27. ožujka 1941. godine i utvrdi odgovornost pojedinaca u vezi s tim događajima.

Dr Busse dobiva što je tražio

Direktivnu »Barbarossa« za pohod na Sovjetski Savez Adolf Hitler je potpisao još 18. prosinca 1940. godine. Događaji koji su se odigrali tri mjeseca kasnije u Beogradu, 27. ožujka 1941. godine (obaranje vlade Cvetković-Maček koja je potpisala Trojni pakt), naveli su ga na to da poduzme ratne operacije protiv Jugoslavije, što je uslovalo pomjeranje datuma napada na SSSR za nekoliko nedjelja.

Pošto je u to vrijeme bio na snazi njemačko-sovjetski pakt o nenapadanju, potpisan 23. kolovoza 1939. godine, Nijemci su se, po okupaciji Jugoslavije, dali u Beogradu u potragu za dokazima o neobjektivnom ponašanju diplomacije SSSR-a prema Njemačkoj, pomoću kojih je, u trenutku kada divizije Wehrmachta krenu u svoj veliki pohod na Istok, pred njemačkom i svjetskom javnošću, koliko-toliko »dokumentovano« opravdati taj korak. S tim zadatkom je, u drugoj polovini svibnja 1941. godine, doputovao iz Berlina u Beograd generalni konzul u Ministarstvu inostranih poslova Reicha dr Busse, na čiju su inicijativu *Kraus* i *Ačimović* odmah oformili »Komisiju za istraživanje odgovornosti stupanja, odnosno uvođenja Jugoslavije u rat« i na njeno čelo postavili iskusnog obavještajca Tasu Dinića.

U toku saslušavanja pred isljednikom Ozne Dinić je o radu te komisije rekao i ovo:

... u toku rada primetio sam da se dr Busse interesuje o stavu sovjetskog otpravnika po-

slova u Beogradu za vreme Simovi eve vlade. Se am se da mi je dr Buse sugerirao koja bi lica trebalo da se saslušaju... Tako, naveo mi je ime mislim nekog An elkovica, šifranta Ministarstva inostranih poslova. Pozvao sam ga i on je na saslušanju izjavio da je u tom vremenu sovjetski otpravnik poslova jednog dana saopštio pomo niku ministra inostranih poslova, mislim Juki u, da je SSSR spreman da potpiše sa Jugoslavijom akt o uzajamnom pomaganju, odnosno, ako jedna od sila potpisnica bude napadnuta, da je druga obavezna da stupi u rat protiv napada a ...

... Posle ovog podatka, do koga sam saslušanjem došao, dr Buse je rekao: »Hvala, dobio sam šta sam tražio ...« I, otišao je u Berlin.

Usljedilo je isljednikovo pitanje:

— Da li vam je poznato da je Hitler uo i napada na SSSR koristio materijal vaše komisije i u svom govoru rekao da je SSSR pogazio ugovor s Nema kom i gurnuo u rat Jugoslaviju protiv Nema ke, obe avaju i joj pomo ?
— To mi nije poznato, ali se am se da je tri- etiri dana posle odlaska dr Busea u Berlin, Nema ka napala SSSR — odgovorio je Dini .

Me utim, ostaje injenica da je Adolf Hitler u govoru održanom 22. lipnja 1941. godine, objašnjavaju i i opravdavaju i pohod Wehrmachta na Sovjetski Savez, iznio i ove »argumente«:

... Dok sam se ja trudio da u inim i posljednji pokušaj za umirenje Balkana i dok sam u sporazumu sa Du eom pozvao Jugoslaviju da pristupi Trojnom paktu, dotle su Engleska i SSSR zajedni ki organizovali onaj pu , koji je prekono uklonio tadašnju vladu spremnu za sporazum.

Danas možemo njema kom narodu re i: srpski pu protiv Njema ke izvršen je ne samo pod engleskom nego još više pod sovjetskom zastavom ...

Sje ao se Dini sigurno tog govora Fiihrera Tre- eg Reicha, ali to nije htio da prizna pred isljedni-

kom Ozne. Me utim, nešto ranije, prije nego što su ga Amerikanci predali ka[®] ratnog zlo inca jugoslavenskim vlastima, on je u svom životopisu, pisanom u Salzburgu, pokušao da rad svoje »Komisije za istraživanje odgovornosti stupanja, odnosno uvla enja Jugoslavije u rat« prikaže kao koristan — za savezni ku stvar:

... Ako je ta istraga — napisao je Dini do-slovno — poslužila da ubrza neprijateljstvo izme u Nema ke i Sovjetskog Saveza, bez pretenzije smatram da je to išlo samo u korist savezni koj stvari.

Car Boris protiv Tase Dini a

Pored svega ostalog Gestapo i SD su Tasi Dini u stavili u zadatak da u svojstvu A imovi evog zamjenika o isti kvislinški administrativni aparat od ljudi koji su sumnjivi kao ljevi ari, masoni, anglofili, frankofili itd. On se tog posla svojski prihvatio i sprovodio ga s toliko temeljitosti i oštine da je Turner, poslije u estalih protesta komesara koji su vodili pojedine resore, morao da interveniše i da ga obuzda.

Me utim, baš ta »neobuzdana oštrina«, zbog koje je ak i SS-general Turner našao za potrebno da interveniše, spasi e Tasu Dini a — gestapovskog zatvora, a možda i ne eg goreg. Kada je 8. listopada 1942. godine Dini naslijedio Milana A imovi a na položaju ministra unutrašnjih poslova u Nedi evoj kvislinškoj vladi, bugarski predstavnici u Beogradu su po eli da se interesuju kako je došlo do toga da upravo njihov ogor eni predratni protivnik bude naimenovan na takav položaj.

Nekako se istovremeno i na elnik štaba zapovjednika Wehrmachta na Jugoistoku, general-major Förtsch, sastao s bugarskim carem Borisom. Uslijedilo je poslije tog sastanka pismo dr Romana Losa, šefa Tajne vojne policije (Geheime Feldpolizei — GFP) za Jugoistok, zapovjedniku policije sigurnosti i službe sigurnosti u Beogradu, *SS-pukovniku dr Emanuela Schäfern*, u kojem je stajalo i ovo:

Prilikom razgovora generalmajora Förtscha s kraljem Borisom, kralj je pokazao veliku uznemirenost zbog naimenovanja Dini a za ministra unutrašnjih poslova srpske vlade.

Dini je brzo primijetio šta mu se iza leđa priprema i požurio je da preduhitri Bugare: napisao je i predao Gestapou još jedan svoj životopis, u kome je posebnu pažnju posvetio svom predratnom obavještajnom radu prema Bugarskoj.

Uopće nisam djelovao protiv kralja Borisa — pisao je Tasa Dini — već sam uinio sve što sam mogao da se Borisu ništa ne dogodi... Založio sam se za sastanak između u kralja Aleksandra i kralja Borisa, ime je samo u vršen položaj bugarskog monarha ...

U vezi s ovom Dini evom autobiografijom SS-kapetan Rexeisen, šef Odsjeka III BdS Beograda, zabilježio je:

Dini je za ovaj svoj životopis rekao da je veoma kratak, jer sada nema vremena da piše memoare. Predao mi je životopis jer se se kod mene, kako je rekao, sigurno uskoro pojaviti izvještaji ili upiti o njegovoj prošlosti. Dodao je da je spreman da potpuno iskreno, u svako doba, pruži sve informacije o sebi.

Bio je Dini u pravu: ubrzo je bugarski car Boris zatražio lično od Adolfa Hitlera Dini evu smjenjivanje sa dužnosti ministra unutrašnjih poslova. Usljedio je, 10. prosinca 1942. godine uveče, telegram šefa Gestapoa Miillera *zapovjedniku policije sigurnosti i službe sigurnosti u Beogradu* (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst — BdS) *SS-pukovniku dr Emanuelu Schäferu*, koji, iako sadrži neke već ranije iznijete pojedinosti iz karijere Tanasija Dini a, iz niza razloga zaslužuje da bude dat u cjelini. Evo šta je u Müllerovom telegramu stajalo:

Naravno putem, o kojem u Vas još pismeno obavijestiti, stiglo je slijedeće obavještenje RSHA-u: Jugoslavenski major Tasa (Tanasije) Dini bio je od 1923. godine do oko 1930—32. godine u garnizonu u Caribrodu. Tamo se nalazio na položaju specijalnog opunomoćnog generalštabnog oficira, koji je imao zadatak da na granici organizuje i sprovodi

razornu propagandu, vo enu u Bugarskoj u duhu jugoslavenskih interesa. Njegov specijalni zadatak se sastojao u tome da organizuje bugarske političke emigrante koji su, poslije pada zemljoradničke vlade u Bugarskoj, 9. lipnja 1923, izbjegli iz zemlje i u velikom broju tražili pribežište u Jugoslaviji. Uspio je da od 1923. do 1927. godine prebaci više bandi preko granice. Rezultati te akcije su bili:

Atentat na kralja Borisa 14. travnja 1925. u Araba-konaku, atentat u sabornoj crkvi u Sofiji 16. travnja iste godine, razbojnički napad u varošici Gode, ubistvo sudskog vijećnika i suda iz Loveča na drumu između Pavlikene i Sevlieva u ljeto 1927. godine itd. itd. Kad se 29. rujna 1934. pokojni jugoslavenski kralj Aleksandar nalazio u posjeti u Sofiji, došlo je između njega i kralja Borisa, na povratku s lovačkog izleta kod Plovdiva, u bugarskom salonskom vagonu, prilikom dužeg, vrlo srdanog razgovora između dvojice vladara, do govora i o Tasi Dini. Kralj Boris je pitao svoga gosta zašto godinama drži majora Dini a u caribrodskom garnizonu. Zar Aleksandar ne zna da je taj uvijek direktno štetan za bugarsko-jugoslavensko zbliženje?

Sasvim otvoreno i pošteno, sa smiješkom na usnama, odgovorio je pokojni kralj Aleksandar: »Da, ja to znam, ali ja sam uvijek mislio da Ti hoćeš da me ubiješ preko Tvojih Makedonaca, i zbog toga sam dao Dini u isti nalog za Tebe. Od decembra prošle godine, pošto sam vidio da nikako nemaš tu namjeru i kako smo opet postali dobri prijatelji, ja sam Dini a, koji je sada već pukovnik ili potpukovnik, poslao na Primorje. On mi se činilo, me utim, isuviše opasnim, i izgubio je moje povjerenje. Stoga sam ga ove godine u proljeće (1934) poslao u penziju.«

Za vrijeme dok je jedan ministar-predsjednik Stojadinović bio u Jugoslaviji na kormilu, Dini je bio narodni poslanik. Kralj Boris je nekoliko puta upozoravao Stojadinovića i namjesnika Pavia da se uvaju tog neugodnog druga, koji kao aktivni i vjerni član srpske vojne lige, sigurno ne može iskreno potpomoći Stojadinovićevu politiku.

Pokazalo se da su upozoravanja bila opravdana, jer kad je u beogradskoj skupštini jedan ludi crnogorski poslanik izvršio atentat na ministra-predsjednika Stojadinovića, Dini je odmah pobjegao u Prag, prije nego što je uopće bio osumnjičen. Kasnije se pokazalo da je i on u estvovao u zavjeri i da je bodrio atentatora.

Do Stojadinovića evog pada Dini je ostao pod blagonaklonom zaštitom gospodina Beneša u Pragu. S obzirom na gore spomenute injenice i tiješne veze koje Dinić vezuju s Benešovim krugovima u Pragu, ne bi bilo čudno, ako bi on danas imao otprilike isto mišljenje koje imaju češki emigrantski krugovi, koji su izvršili sramni atentat na Reichsprotektora Heydricha u Pragu. RSHA je naredio da se major Tasa Dinić odmah uhapsi i najtemeljitiše saslušaju. Pritom ne spominjati ništa o ličnom razgovoru između Aleksandra i Borisa.

Molim:

- A) izvještaj o izvršenju hapšenja,
- B) što skorije dostavljanje rezultata saslušanja.

RSHA, šef IV, Müller, SS-general,
svojeručno

Pukovniku Schäferu sigurno nije bilo prijatno kada je sutradan ujutro, 11. prosinca, došao u kancelariju i pročitao Müllerov telegram. Na telegramu, na mjestu odredbenom za stavljanje datuma prijema i odgovaranja na njega, Schäfer je vlastoručno napisao: »Nemoguće!« Helm i Kraus, prvobitni Dinićevi zaštitnici, koje je on naslijedio, nisu se više nalazili u Beogradu, ali je bilo poznato da je Dinić avanzirao na položaj ministra unutrašnjih poslova uz njegov, Schäferov, blagoslov. Sada, odjednom, treba da ga uhapsi ili da se suprotstavi izričito naređenju s najvišeg mjesta. Schäferu je trebalo prilikom vremena da donese odluku. Na kraju se ipak odlučio da ne postupa po Müllerovom naređenju i sutradan, 12. prosinca u 13 sati i 55 minuta, javio je Mülleru sljedeće:

0 pukovniku i ministru unutrašnjih poslova Diniću u Beogradu od 1941. neprekidno izvještavano i pritom je razjašnjena i njegova prošlost. Je-

dan neprovjeren izvještaj o Dini evoj prošlosti, koji je naročito prikazivao Dini evu specijalnu djelatnost u Makedoniji, predat je 18. 5. 1942. godine.

RSHA — Uprava IV D 4 dopisom od 26. lipnja br. 480/41. pov. skreće pažnju na izvještaj SS-majora Helma iz Beograda od 21. ožujka 1941. godine, dakle, prije jugoslavenskog rata, u kojem je saopćeno da je Dini ranije bio vojni ataše u Albaniji i da je tada već bio opisan kao oduševljeni pristalica Njemaca, koji bi prema vlastitim izjavama u slučaju rata prebjegao njemačkim trupama i borio se protiv Jugoslavije.

U jugoslavenskom ratu, Dini je komandovao 312. rezervnim pukom. On je iz vlastitih pobuda naredio razoružanje i predaju tog puka njemačkim trupama, iako je od 1912. u svim srpskim ratovima bio odlikovan najvišim srpskim vojničkim ordenima. On se zalagao i za život zarobljenih Njemaca u sadašnjem ratu. Iz Niša su ga sproveli njemački oficiri u Beograd i ovdje je stavljen pod zaštitu specijalnog opunomoćenika Ministarstva vanjskih poslova. Poslije formiranja prve srpske komesarske vlade, Dini je naimenovan za izvanrednog komesara za finansijska pitanja u predsjedništvu vlade, te je bezobzirno sprovodio svoju djelatnost protiv svih slobodnih zidara, anglofila i marksista.

Dini se od završetka jugoslavenske vojne zalaže nepokolebljivo i otvoreno za lojalnu saradnju s njemačkim okupacionim vlastima i bezobzirno je predlagao najoštrije mjere protiv pripadnika srpskog pokreta otpora i komunističara. Otkako je postao ministar unutrašnjih poslova, početkom studenog 1942. godine, zalaže se otvoreno za temeljito iščimćenje srpske javnosti od svih anglofila, slobodnih zidara, komunističara...

Iako Dini ev dolazak na položaj ministra unutrašnjih poslova pada u vrijeme jako teških iskušenja, zbog događaja na frontu, zahvaljujući njegovom otvorenom germanofilskom i energičnom držanju, došlo je do bitnog unutrašnje-političkog razbistravanja u Srbiji.

Stoga njegovo hapšenje i saslušavanje ne bi predstavljalo samo krizu vlade, do koje bi odmah došlo, nego i pobjedu svih protunjema - kih snaga u srpskom prostoru. U Srbiji sada nema odlu nijeg germanofila i energije li - nosti od Dini a.

U sporazumu s komanduju im generalom, opunomo enikom ministarstva vanjskih poslova i sa mnom, Dini je ve preduzeo izvanredno važne mjere za zavo enje reda i bezbjednosti u Srbiji, izme u ostalih i slijede e:

- 1) hapšenje svih nezaposlenih aktivnih jugoslavenskih oficira i njihovo interniranje u njema ki logor za ratne zarobljenike (oko 2.000 ljudi);
- 2) hapšenje svih rukovode ih slobodnih zidara, anglofila, ... i protivnika Njema ke u Srbiji i njihovo sprovo enje u Njema ku kao talaca;
- 3) oduzimanje radio-aparata osobama ija lojalnost, u duhu saradnje s njema kim vlastima, nije nesumnjivo utvr ena;
- 4) hapšenje svih srodnika jugoslavenskih emigranata u inostranstvu i oduzimanje njihove imovine;
- 5) oduzimanje državljanstva svim osobama emigrantske vlade u Londonu.

Hapšenje ministra unutrašnjih poslova Dini a, naišlo bi, uostalom, na najoštriji otpor ministra vanjskih poslova, pošto je opunomo enik Ministarstva vanjskih poslova, prilikom svog dolaska iz Berlina, pozvao Dini a na položaj srpskog ministra unutrašnjih poslova.

Pukovnik Dini je izložen najžeš im napadima slobodno-zidarskih krugova. Stoga bi njegovo uklanjanje i hapšenje moglo biti u interesu samo svih onih snaga na Balkanu, koje su neprijateljski raspoložene prema Nijemcima.

Zbog toga još nisam naredio hapšenje, pošto bi ono moglo da povu e za sobom nesagledive potrebe za njema ku poziciju na Balkanu. U svakom slu aju bio bi izvanredno otežan zadatak njema ke policije i snaga bezbjednosti Wehrmachta, tako da bi bila potrebna znatna poja anja, jer bi s hapšenjem ministra unutrašnjih poslova trebalo o ekivati da otpadnu

i posljednji dijelovi stanovništva prijateljski raspoloženog prema Nijemcima.
Molim za dalja uputstva.

Uz Schäfera, ovaj akt supotpisuje i rukovodilac odjeljenja III (SD) beogradskog BdS-a, odgovaraju i svojim potpisom za ta nost navedenih podataka o Tasi Dini u!

Dolazi do interesantnog obrta: istog dana, 12. prosinca u osam sati nave e, Müller javlja Schäferu: »O predmetu Dini a ponovno u pribaviti uputstva RFSS-a«, to jest od Reichsführera SS-a Heinricha Himmlera.

Napokon, 15. prosinca SS-pukovnik Schäfer je mogao da odahne. Na stolu mu je ležao još jedan, upravo prispjeli, Müllerov telegram:

... Reichsführer SS-a i šef njema ke policije je naredio da se odustane od hapšenja Dini a. Dalje uputstvo Reichsführera e još uslijediti, pošto Reichsführer SS-a želi da razgovara s Führerom.

Razgovor Himmlera s Hitlerom se povoljno završio po Tasu Dini a: od njegovog hapšenja se definitivno odustalo i on e nastaviti da vjerno služi — i kao kvisling i kao specijalni agent Gestapoa pod pseudonimom »Tassin«, odnosno »Intass« — svoje gospodare sve do zajedni kog kraja.

»Signal« se ponovo javlja

Nepunih dvadeset dana po ulasku njema kih trupa u Beograd, 30. travnja 1941. godine, primio je SS-major Karl Kraus, šef Djelatne komande Beograd dopis sa zaglavljem *»Srpski nacionalsocijalisti ki pokret. Pretsedništvo i generalni sekretarijat«* i slijede im tekstom:

U najvišem interesu našeg nacionalsocijalisti kog pokreta i u cilju uspješnijeg sprovo enja njegove ideologije u najširim srpskim narodnim masama, nadalje i u interesu aktiviranja našeg glavnog organa »Signal« kao dnevnog lista, molimo Vas da primite slede i naš predlog:

da gospodin *Milan DIVJAK*, novinski i štamparski stru njak, novinar i publicista iz Beograda, koji pripada našem nacionalsocijalisti - kom pokretu, kao jedan od njegovih najistaknutijih protagonista i ideologa, bude naimenovan za

KOMESARA DRŽAVNE ŠTAMPARIJE
Za pretsedništvo srpskog
nacionalsocijalisti kog pokreta
Dr. L. Proki , s. r.

Tako je na pozornicu ponovno stupila grupa beogradskih novinara, koji su, okupljeni pod rukovodstvom dr Lazara Proki a oko asopisa »Signal«, još prije rata radili za njema ku obavještajnu službu, ili ta nije re eno, za glavnog opunomo enika Ureda VI RSHA u Jugoslaviji — Karla Krausa. A Kraus je znao da cijeni zasluge svojih predratnih saradnika. Vidi se to i iz zabilješke na pole ini citiranog akta: »Odgovor je u originalu i sa preporukom 17. svibnja 1941. poslan Feldkommandanturi«.

. Me utim, beogradskom Gestapou nije bio potreban nikakav »Srpski nacionalsocijalisti ki pokret« i zato je Kraus brzo postavio Proki a i njegovu grupu na mjesto koje im pripada, i naredio im da nastave s radom, ali kao agenti! On je umjesto odgovora predsjedništvu »Srpskog nacionalsocijalisti kog pokreta« 7. svibnja 1941. godine poslao Proki u dopis adresiran na »Kancelariju asopisa 'Signal', Beograd, Vlajkovi eva 25/111«, koji po inje rije ima »Molim obavještenje o slijede im osobama«.

Slijedio je spisak od 16 osoba, i pismo se završavalo re enicom: »Bio bih Vam veoma obavezan ako bi ova obavještenja mogao dobiti što brže.«

Ubrzo je grupa »Signal« prešla u nadležnost Odeljenja IV (Gestapo) Djelatne grupe za Jugoslaviju, na elu kojeg je stajao Hans Helm. To potvr uje i njegov dopis Djelatnoj komandi Beograd od 12. lipnja 1941. godine:

Dr Proki , dostojan povjerenja, obavještava da se Milisav Gruji i prije 20 dana vratio iz Gr ke u Beograd u društvu tri generalštabna oficira. Gruji i je ranije bio u obavještajnoj službi jugoslavenskog Generalštaba. Gruji i je donio iz Gr ke vijest da na srpskoj terito-

riji postoji jedan tajni radio-predajnik. Dr Proki pretpostavlja da se ovaj tajni radio-predajnik nalazi u Beogradu, Generala Kovaevi a 48.

Molim Vas da preduzmete daljnje korake.

Pošto je *Milisa Gruji* (u Helmovom izvještaju je pogrešno napisano Gruji i — napomena autorâ) kasnije postao vršilac dužnosti šefa obavještajnog odsjeka »Srpskog dobrovolja kog korpusa« i saradnik Gestapoa, može se pretpostaviti, jer o tome nema dokumenta, da je on još prije rata bio povezan s Lazarom Proki em.

Osim podataka o pojedinim osobama, koje je agenturna grupa »Signal« prikupljala i slala Krausu, odnosno Helmu, na njihov zahtjev, Proki i njihovi saradnici su i samoinicijativno dostavljali mišljenja o mnogim osobama. Tako je Proki poslao Helmu spisak gimnazijskih profesora i u itelja koje treba izbaciti iz službe i policijski goniti, jer su se »godinama utrkivali u demokratiziranju bivše Jugoslavije«.

»Srpska nacionalsocijalisti ka partija« se raspala prije nego što je i nastala. Izvjestan broj njenih pripadnika je Gestapo uhljebio zapošljavanjem u poštanskoj cenzuri, Proki je postao šef odsjeka u »Državnoj propagandi« Nedi evog kvislinškog aparata, a Stevo Klui , njegova desna ruka, postao je direktor »Zemlje i rada«, kvislinške ustanove za propagandu na selu. Svi su nastavili da rade kao obi ni agenti-informatori, a Klui je dobio od BdS-a i poseban zadatak: da obavještajno kontroliše — Tasu Dini a!

No, nezavisno od Klui a, tim istim poslom se bavio i Proki . Tako je on u kolovozu 1942. godine dostavio beogradskom Gestapou ovaj izvještaj:

Iz krugova bliskih vladi saznaje se da je Tasa Dini , izvanredni komesar za inovni ka pitanja, dobio od Nijemaca koncesiju za jedan rudnik uglja negdje kod Zaje ara. Razumije se da Dini , koji nije tako glup, nije uzeo taj rudnik na svoje ime, ve ga je dobio na ime jednog svog prijatelja.

Ta nost ove informacije ne mogu provjeriti. Me utim, ukoliko su ove pri e u vrhovima srp-

ske vlade neta ne, treba ih energično suzbiti, pošto svakako krnje ugled Njemačke. Dini je inače politički bezbojni. Njemačka je uz grupu »Signal«, pa zatim uz Ljotića, da bi poslije bio uz stojadinove evce ili nedi-evce.

Sredinom 1943. godine Lazar Prokić je došao u sukob s predsjednikom vlade Nedićem i bio otpušten iz državne službe. O njemu se radilo i kako je na to reagirao Gestapo vidi se iz primjedbi koje je na marginama Nedićevog pisma, poslanog 23. lipnja 1943. godine »Komandujućem generalu i zapovjedniku Srbije gospodinu generalu artiljerije Baderu«, mastilom napisao šef Odjeljenja III BdS-a, sada ve SS-major, Rexeisen. U pismu je, pored ostalog, stajalo:

Dakle, dok srpska vlada i ja li ne radimo u ovim teškim trenucima svim snagama u duhu jasno određenih direktiva, *Propagandno odjeljenje Jugoistok* iza mojih leđa i bez znanja srpske vlade odobrava objavljivanje knjige »Seljaka država«, izrazito oštri, neopravdani, nepotpuni, neukusni i za cijelu srpsku vladu i mene li ne vrlo uvredljivi navodi bagatelišu i krivo tumače itavo naše dosadašnje i buduće djelovanje, a naše planove tretiraju s visine i s potcjenjivanjem, iako je, svojevremeno, prilikom podnošenja našeg plana, sa strane visokog njemačkog mjesta data ocjena »Summa cum laude« (= s najvećom pohvalom. Napomena autora).

Ovu je knjigu napisao dr Lazar Prokić, bivši namještenik Državnog propagandnog odjeljenja, koji je svojevremeno, zbog raznih nepravilnosti, bio otpušten. Djelo se sada nalazi u štampi.

Uz ovaj pasus je Rexeisen napisao:

Drskost! Da li je Propagandno odjeljenje Jugoistok dužno da polaže računa un srpskoj vladi? III C: odmah nabaviti brošuru.

Nedić u svom pismu nastavlja:

Danas sam izdao naredbu upravniku grada Beograda da štampariji oduzme rukopis i naredi da se prekine sa štampanjem.

Rexeisen na margini Nedi evog pisma, uz ove redove stavlja primjedbu »Nevjerovatno!«, da bi na kraju akta napisao:

Šta na to veli Propagandno odjeljenje Jugoistok?

Dopušta li takav postupak prema sebi?

Vlada Nedi — Ceka or evi želi, vjerovatno, da sebi pribavi dobru odstupnicu, prije nego što do u engleski oslobodioci? (or evi Cvetan Ceka je bio državni sekretar pri predsjedništvu Nedi eve vlade. Kasnije ga je ubila jedna etni ka trojka. Napomena autora.) Ili se želi staviti na probu njema ko strpljenje? Bezuslovno je na mjestu najoštriji ukor, bez obzira kako izgleda brošura Propagandnog odjeljenja Jugoistok!

Usprkos oštroj reakciji beogradskog Gestapoa na Nedi evo pismo Baderu, Lazar Proki je ipak morao da napusti Beograd: otišao je u Berlin, gdje se zaposlio u Ministarstvu propagande Tre eg Reicha.

Gospodari okupirane Srbije

Iako su Nijemci imali povjerenje u A imovi a i njegove komesare-ministre, Upravni štab zapovjednika Srbije je ipak u svom sastavu formirao odgovaraju a odjeljenja, nadležna za svako pojedino kvislinško ministarstvo. Na elu tih odjeljenja bili su viši njema ki inovnici, koji su kvislinškim ministarstvima davali smjernice za rad i preko njih upravljali svim poslovima.

U svibnju 1941. godine banske uprave Moravske, Dunavske i Drinske banovine su nastavile s radom u okupiranoj Srbiji. Sjedište prve je bilo u Nišu, druge u Smederevu, a tre e u prvo vrijeme u Valjevu a zatim u Užicu. Obnovljen je i rad sreskih na elstava i op ina. Iako su te ustanove stajale pod neposrednim rukovodstvom i nadzorom njema kih feldkomandantura, krajskomandantura ili ortskomandantura, Fuchs, Kraus i Helm su se postarali da i u njih postave svoje agente ili bar provjerene ljude. U vezi s tim je Turnerov pomo nik dr Georg Kieszel izjavio na saslušanju od 25. listopada 1946. godine da je za sreske na elnike A imo-

vic davao prijedloge Upravnom štabu zapovjednika **Srbije**, ali da do postavljenja predloženih kandidata nije moglo do i **bez** njihove prethodne provjere sa strane EG za Jugoslaviju, odnosno EK Beograd i njihove saglasnosti.

Me utim, Krausova EK se nije ograničila samo na potpunu kontrolu kvislinškog upravnog aparata. **Sveobuhvatnost** djelovanja Gestapoa, odnosno SD-a, u okupiranoj Srbiji najbolje ilustruje **nare enje** Fuchsove EG od 27. kolovoza 1941. godine. Djelatnoj komandi (EK) Beograd kako treba administrativno da sredi »plan stvarnih akata«. Iz tog se dokumenta vidi da je, na primjer, Referat III C, zadužen za »kulturne probleme i publicitet«, posebno obrađivao: visoke i srednje škole (111/31), pozorište, umjetnost i film (111/32), muzeje, biblioteke i **si.** (III/33), štampu (III/34), radio i **si.** (III/35) itd., dok je Referat III D, zadužen za »privredna pitanja«, vodio, osim ostalog i slijedeće a dosijea: javno financiranje (III/56), privatno-privredno financiranje (111/57), upotreba radne snage i obrazovanje radnica (111/58), op i privredni problemi (111/59), na elni problemi prerađivačke industrije i gazdovanja sirovinama (111/60), formiranje cijena i kontrola cijena (111/61), poljoprivreda i ishrana (111/62) itd., itd.

Kada se sve to uzme u obzir onda nikako ne za u uje, recimo, činjenica da Propagandno odjeljenje Upravnog štaba zapovjednika Srbije nije uspjelo da za direktora beogradske opere postavi operiskog pjevača a folksdojera Rudolfa Ertla, jer je EK Beograd smatrala da on nije dovoljno pouzdan, pošto prilikom jednog predratnog gostovanja drezdenske opere u Beogradu nije našao za potrebno da pozdravi njene članove.

Tako je Gestapo prodro u sve pore srpske kvislinške uprave i administracije. Istovremeno je preduzeo najbrutalnije mjere za obezbjeđenje »mira, reda i poretka« u okupiranoj Srbiji. Dok su prvim transportima Gestapou Graz, a rjeđe i u neke druge njemačke gradove, uglavnom stizale osobe pohapšene na osnovi »Knjige potjernica«, da bi se tamo nad njima sprovela temeljita istraga, kasnije transporte su sa injavali uhapšeni i je su »krivice« kvalifikovane kao »mržnja protiv Nijemaca«, »predratno sabotiranje dobrih odnosa između u Jugo-

slavije i Njemačke«, »vrijedanje Fiihrera«, »kretanje u anglofilskim krugovima«, »slušanje protivničkih radio-stanica« i slično.

Što se tiče stava Gestapoa i SD-a prema Komunističkoj partiji Jugoslavije i njenim aktivistima, od kojih se prilikom našao i u »Knjizi potjernica«, to je poglavlje za sebe i o njemu e biti govora na drugom mjestu. Ovdje treba napomenuti samo toliko da su organi njemačke političke policije, kao i Specijalna policija, koju je Dragi Jovanović formirao odmah nakon što je postavljen za izvanrednog komesara Beograda, i A. Imovićev Ministarstvo unutrašnjih poslova već u svibnju posvetili naročitu pažnju »subverzivnoj komunističkoj aktivnosti«. U trenutku njemačkog napada na Sovjetski Savez oni su, po izričitoj naredbi šefa Gestapoa Heinricha Miillera, poduzeli operativnu akciju protiv komunista, ali se taj poduhvat završio bez vidnijeg uspjeha.

U srpnju i kolovozu 1941. godine je u Srbiji, a zatim i u ostalim dijelovima Jugoslavije, buknuo ustanak pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Kvislinški i njemački upravni aparat u Srbiji bili su brzo razbijeni, a Wehrmacht prisiljen da okupacionim trupama dovlači pojačanja.

U jednom elaboratu A. Imovićevog Ministarstva unutrašnjih poslova, *situacija u Srbiji krajem kolovoza 1941. godine* opisana je ovako:

Pošto su tako uništili bez malo celokupnu organizaciju službe bezbednosti na terenu, komunističke bande, sada već bolje naoružane i mnogobrojnije otpočinju sa akcijom velikog stila koja se manifestuje u napadima na rudnike i druge industrijske instalacije i naročito u napadima i devastaciji saobraćajnih objekata — puteva, mostova i željeznica — kao i mreže za obaveštavanje — telegrafa i telefona. Koliko je ogromne razmere ova rušilačka aktivnost razbesnelih bandi uzela, vidi se iz okolnosti da su već u mesecu avgustu mnoge i mnoge TT linije, putevi i železničke pruge potpuno onespobijene za ma kakvu upotrebu i saobraćaj. Ovaj rušilački vihor dostiže svoj vrhunac krajem meseca avgusta kada je još jedino pruga Beograd—Niš s mukom održavana spo-

sobnom za saobraćaj i kada je u vešćem delu Srbije zavladała potpuna anarhija diktovana terorom partizanskih bandi koje na svakom koraku nemilosrdno ubijaju, u prvom redu, organe državne bezbednosti.

Ubistvima sreskih na elnika i drugih policijskih inovnika i žandarmerijskih organa u Peckoj, Bogati u, Salašu, Aleksincu, Svilajncu i mnogim drugim mestima zemlje ova destruktivna akcija dostiže svoju kulminaciju poslednjih dana meseca avgusta u kojima bezvlašće ili komunisti ke strahovlade uzimaju maha na više od dve trećine državne teritorije tako da postoji opasnost da uzme oblike pravog građanskog rata.

A izaslanik njema kog Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu *Felix Benzler*; izvijestio je Berlin 27. kolovoza 1941. godine da

pojedina ni uspjesi, koji su neosporno postignuti u suzbijanju ustanika, hapšenje pojedinih vođa i otkrivanje centrala nisu donijeli nikakvo poboljšanje opće situacije i da je komesarska vlada u raspadanju.

U takvoj situaciji su okupatorske vlasti morale da potraže nove ličnosti. Uz blagoslov Fuchsove Djelatne grupe (EG), Krausove Djelatne komande (EK), Milana A imovića i Dimitrija Ljotića, *na pozornicu je izveden general Milan Nedić*. O tome je Benzler 29. kolovoza izvijestio svoje ministarstvo u Berlinu slijedećim riječima:

1. Pošto se sve jasnije pokazivalo da ovdašnje njemačke vojne i policijske snage, usprkos najjačem zalaganju i ne baš neznatnim gubicima, nisu dovoljne da unište rastu u komunisti ku akciju, a pošto je, s druge strane, odbijena molba za traženo pojačanje, moralo se pokušati da se samim Srbima prepusti da unište komunisti ku akciju i da se time spriječi i započeto ujedinjavanje komunističkih i nacionalnih elemenata.

Dosadašnja komesarska vlada, kao što je već objavljeno, nije više bila za to sposobna.

Geheime Staatspolizei -- Stapoleitstelle Wien
Nachrichtenübermittlung

Empfänger		Betreff		Absender	
Ort	Datum	Ort	Datum	Ort	Datum
Wien	23. 5. 41	Berlin	23. 5. 41	Wien	
Zusammenhang		Betreff		Absender	
RSHA - ROEM 4 D 3 KLEIN 3 - 1914/41		Berliner		Wien	
1. V. GEZ. : M U E L L E R, SS-Brigad. + +		Berliner		Wien	

BERLIN RUE 91 403 23/5/41

AN ALLE STAPOLEIT- UND STAPOSTELLEN (EINSCHL. PROTOKTORAT) - AN ALLE KOMMANDEURE DER SIPO UND DES SD (IN GEN.-GOV., - AN DIE DIENSTSTELLEN PARIS, BRUESSEL, DEN HAAG, OSLO. - NACHRICHTLICH AN ALLE HOEHEREN SS- UND POLIZEUEHRER - AN ALLE BEFEHLSHAEBER DER SIPO UND DES SD (AUCH IN DEN BESETZTEN GEBIETEN) - AN ALLE INSPEKTEURE DER SIPO UND DES SD - AN ALLE SD-(LEIT)-ABSCHNITTE

BETR.: FESTNAHME SERBISCHER STUDENTE UND INTELLIGENZ.

BEZUG: HIESIG. FS V. 5.4. UND BLITZ-FS V. 12.4.41

DIE AUF GRUND DER HIESIGEN ERLASSE V. 5.4. UND 12.4.41 FESTGENOMMENEN SERBEN SIND BIS AUF WEITERES EINEM KZ-LAGER ZUZUFUEHREN. VON DER STELLUNG EINES SCHUTZHAFTANTRAGES UND BEHAENDIGUNG VON SCHUTZHAFTBEFEHLEN KANN ABGESEHEN WERDEN. - FALLS UNTER DEN FESTGENOMMENEN SERBEN SICH PERSONEN BEFINDEN, DIE NACH EINGEHENDER PRUEFUNG ALS DEUTSCHFREUNDLICH EINGESTELLT ANGESEHEN WERDEN KOENNEN, KANN IHRE ENTLASSUNG NACH VORHERIGER UNTERSCHRIFTLICHER VERPFLICHTUNG VERFUEGT WERDEN. ZUR ENTLASSUNG BELANGENDE PERSONEN SIND MIR UNTER BEIHAUE VON LICHTBILDERN UND

EINES EINGEHENDEN BERICHTES UEBER DIE BISHERIGE TAEITIGKEIT UND AUFENTHALTSORTE ZU MELDEN.

RSHA - ROEM 4 D 3 KLEIN 3 - 1914/41

1. V. GEZ. : M U E L L E R, SS-Brigad. + +

Heinrich Müller, SS-general i šef Uprave IV RSHA (Gestapo), naredio je prvih dana rata protiv Jugoslavije svojim organima na području Trećeg Reicha i već okupiranih zemalja da pohapse studente Srbe i pripadnike inteligencije uopće. Mjesec dana kasnije, 23. svibnja 1941. godine, kao što se vidi iz gornjeg faksimila, naredio je da se pohapšeni sprovedu u koncentracione logore.

2. Zato je Vojni zapovjednik odlučio da povjeri obrazovanje vlade popularnom bivšem vojnom ministru, generalu Milanu Nediću, koji je poznat kao vatreni neprijatelj komunista. On mu je dao odriječene ruke što se tiče izbora njegovih saradnika, a odgovoran mu je zato da ustanički pokret u zemlji bude za kratko vrijeme ugušen. Nedić je danas podnio listu svojih saradnika. Po njoj, Ačimović zadržava Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ljotićeva grupa je zastupljena s tri ministra. Lista sadrži veći broj ministara s izuzetkom generala Josifa Koštica, poznatog po svojoj sposobnosti, kao ministra pošta i telegrafika. Iako sva imena ne zadovoljavaju, Nedićev prijedlog je primljen da bi se odmah mogla energično poduzeti borba protiv komunista i terorista.

Štiti ..

4. Vojni zapovjednik nije dao generalu Nediću nikakvu obećanja kao protivuslugu za uništenje komunista i ustanka. Odrješeno je samo povećanje žandarmerije od 5.000 na 10.000 ljudi i obrazovanje lokalnih pomoćnih borbenih odreda za samoodbranu od svega 5.000 ljudi. Nedić se nada da će na taj način stvoriti red, što pretpostavlja da stanovništvo pristane uz njega. Pošto vlada po svemu nije jača od prethodnije — sve zavisi od toga da li će Nedićeva lista imati dovoljnu privlačnu snagu. Ako ne uspije, preostaje samo da Zapovjednik bez srpske pomoći upravlja zemljom i da jedino njemačkim trupama poduzme vojno uništenje ustanka.

5. Predlažem da se obrazovanje vlade tretira u njemačkoj štampi kao unutrašnja srpska stvar i samo ukratko, a pri tome bi se moglo spomenuti da je time srpskom narodu pružena još jedna prilika da se sopstvenom snagom oslobodi komunista i zla.

O uslovima pod kojima je došlo do formiranja Nedićeve vlade, Tasa Dinić je pred isljednikom Ozne, 22. veljače 1946. godine, izjavio:

U to vreme partizanska akcija bila je ojačala, a komesarska uprava nije bila dovoljno

jaka niti je imala potrebnog autoriteta, pa se zbog toga osetila potreba za formiranjem uprave u koju bi ušli ljudi ja eg autoriteta. Tako je obrazovana Nedi eva vlada ... Ne znam ta - no ko je odigrao glavnu ulogu oko obrazovanja Nedi eve vlade, ali mislim da je to bio Ljoti .

Milana Nedi a izvode na pozornicu

Slu aj Milana Nedi a višestruko je zanimljiv i indikativan i zaslužuje da mu se posveti nešto više pažnje.

General Milan Nedi je sjeo u fotelju kraljevskog ministra vojske i mornarice u trenutku kada je Milan Stojadinovi , neposredno poslije neuspjeha na izborima od 11. studenog 1938. godine, reorganizovao svoj kabinet, imenuju i istovremeno Milana A imovi a za ministra unutrašnjih djela. Poslije Stojadinovi evog pada, u velja i 1939. godine, Milan Nedi je bio prisiljen da položaj ministra vojske i mornarice privremeno ustupi svom bratu, generalu Milutinu Nedi u, da bi se prilikom formiranja vlade Cvetkovi -Ma ek, kolovoza iste godine, ponovno vratio na taj položaj.

Poznat kao ovjek kneza Pavia, a u najužim krugovima i kao izraziti germanofil, Nedi se ubrzo po ponovnom dolasku na položaj ministra vojske i mornarice sukobio s tadašnjim na elnikom generalštaba *generalom Dušanom Simovi em.* Netrpeljivost koja je postojala izme u njih dvojice odranije, sve je više rasla i pretvaraju i se u otvoreno neprijateljstvo, istovremeno dovodila u najvišim vojnim krugovima Kraljevine do stvaranja dviju grupa: germanofilske — na elu s Nedi em, i anglofilske — na elu sa Simovi em. Iz te borbe, a u skladu s tadašnjom op om orijentacijom jugoslavenske vanjske i unutrašnje politike, Nedi je izišao kao pobjednik: 15. sije nja 1940. godine knez Pavle je smijenio Simovi a i na njegovo mjesto postavio germanofila generala Petra Koši a, a Simovi je premješten za komandanta Sarajevske vojne oblasti, odakle e se tek poslije Nedi eve ostavke vratiti u Beograd i preuzeti dužnost komandanta Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva.

U jesen 1940. godine vojvoda od Kenta je predložio knezu Pavlu da jugoslavenska vlada odobri

izgradnju tajne britanske podmorničke baze u zaljevu Boke Kotorske. Iako se radilo o vrlo povjerljivim razgovorima, njemački poslanik u Beogradu Viktor von Heeren je slijedećeg dana zatražio da ga knez Pavle primi i oštro je protestovao protiv takve kombinacije!

Šta se dogodilo?

General Simović i tadašnji predsjednik jugoslavenske vlade *Dragiša Cvetković* kategorički su tvrdili da je ministar vojske *Milan Nedić* o prijedlogu vojvode od Kenta telefonski obavijestio von Heerena, na što je ovaj odjurio u dvor.

A kada su njemačke trupe u listopadu 1940. godine ušle u Rumuniju i Mađarsku, Milan Nedić je na jednom sastanku s knezom Pavlom, predsjednikom vlade Dragišom Cvetkovićem i ministrom vanjskih poslova Cincar-Markovićem energično zahtijevao da se im prije i po svaku cijenu postigne definitivni sporazum s Nijemcima. Nekoliko dana kasnije (1. studenog 1940), on je taj zahtjev i pismeno formulisao u obliku memoranduma, smatrajući ga za potrebno, kako je napisao u uvodnom pasusu,

da u ovom trenutku, kobnom po dalji opstanak naše države, postavi izvesna pitanja i da da potrebnog potstreka za naš dalji politički i vojno-politički stav u današnjoj evropskoj situaciji.

Pošto je konstatovao da se »ne sme ... i ne može ... više govoriti o našoj neutralnosti«, Nedić je odmah postavio i pitanje:

Hoćemo li i sa Nemačkom i Italijom ili protiv njih?

Nakon analize vojno-političkog položaja Jugoslavije i konstatacije da se Jugoslavija ne može oduprijeti eventualnom njemačko-italijanskom napadu (»Možemo li da se odupremo? NE, KATEGORIČKI NE.«), te da stoga »moramo napustiti definitivno sve odnose i koketovanje sa Engleskom«, Nedić na kraju postavlja »... jasno pitanje: Da li da pristupimo Osovini?« — da bi odmah u produžetku i odgovorio na njega:

Mislim da još ima vremena. Nemačka je zauzela ceo evropski kontinent i postala je njen

neograni eni gospodar sa svojih 80 miliona Nemaca. Osim toga Nemačka je naš moćni susjed. Prirodno je što uzimamo u obzir i ovu mogućnost. Ako se na to odlučimo, šta postićemo time? Prvo, produžimo sebi život; drugo, ograničimo i naše zahteve naših požudnih susjeda i najzad, ako i izgubimo na kraju izvesne delove naše zemlje da bi zadovoljili svoje susjede, u svakom slučaju ne bismo izgubili toliko kao kad bismo bili njihov neprijatelj i kada bi nam to bilo silom oteto.

Citirani *memorandum Nedi* je dostavio knezu Pavlu, predsjedniku vlade Dragiši Cvetkoviću i — njemačkom poslaniku u Beogradu Viktoru von Heerenu!

Upravo u to vrijeme knez Pavle je saznao da njegov ministar vojske održava vezu sa svojim daljnjim rođakom, samozvanim jugoslavenskim »vojom«, Dimitrijem Ljotićem i da se u štampariji Ministarstva vojske, s njegovim odobrenjem, štampa »Bilten« Ljotićevog fašističkog pokreta »Zbor«. Revoltiran Nedi evim miješanjem u vanjsku politiku, koju je oduvijek smatrao isključivo svojim područjem rada, i plašeći se da sprega Nedi — Ljotić ne ugrozi njegov položaj i planove, knez Pavle je početkom studenog 1940. godine saopćio Dragiši Cvetkoviću da smijeni Nedi. Petog studenog 1940. godine Milan Nedi je podnio ostavku ...

Nastaje i da pred Nijemcima prikrije pravu pozadinu Nedi evog smjenjivanja, vlada Dragiše Cvetković, koja je i sama težila uspostavljanju što tješnjih veza s Hitlerovim Trećim Reichom, lansirala je, u saglasnosti s knezom Pavlom, preko svojih organa, dezinformaciju kako je Nedi smijenjen zato što je predlagao da Jugoslavija uđe u rat na strani zapadnih demokracija! Ovaj potez je uspio: u britanskoj štampi su se pojavili članci o Milanu Nedi u kao žrtvi njegovog probritanskog raspoloženja, a njemački listovi su donijeli istovremeno više ogorčenih napada na smijenjenog jugoslavenskog ministra vojske i mornarice. Čak je i *Franz Neuhäuser*, generalni konzul Trećeg Reicha i glavni Göringov povjerenik za Jugoslaviju, koji se pred svojim pretpostavljenima uvijek hvalio izvanrednim vezama s jugoslavenskim vladajućim krugovima, nasjeo podvali i izvijestio Berlin u smislu verzije

koju je proturila Cvetkovi eva vlada. A taj Neuhausenov izvještaj je imao za posljedicu da je njemačka obavještajna služba — ne koordiniraju i u dovoljnoj mjeri svoj rad s Ministarstvom vanjskih poslova Tre e g Reicha, koje je posjedovalo kopiju Nedi evog memoranduma — registrovala Milana Nedi a kao protivnika Tre e g Reicha i u toku neposrednih priprema napada na Jugoslaviju, unijela ga u »Knjigu potjernica za Jugoslaviju«! Tako su organi Abwehra, koji su s njemačkim trupama ušli u Beograd pod komandom kapetana Keisewettera, odmah priveli Milana Nedi a na saslušanje i naredili mu da do daljnjega ne napušta kuću. Međutim, ubrzo je cijeli slučaj bio razjašnjen. Vojnoobavještajno odjeljenje Vrhovne komande Wehrmachta se 28. travnja 1941. godine obratilo Ribbentropovom Ministarstvu vanjskih poslova s pitanjem kako da se postupa s generalom Milanom Nedi em, i pošto su Nijemci, o igledno, s Nedi em računali u svojim političkim kombinacijama u okupiranoj Srbiji, odmah su uslijedile odgovarajuće direktive. Da izvršni organi ipak slučajno ne bi i na njega primijenili odredbe »Uredbe o registrowanju odbjeglih ratnih zarobljenika«, na elnik Komandnog štaba vojnog zapovjednika Srbije, generalštabni pukovnik Gravenhorst, dostavio je 4. lipnja 1941. godine zainteresovanim ustanovama i komandama sljedeći dopis:

Skrećete pažnju da raniji ministar vojske, komandant III jugoslavenske armije* u ovom ratu, general Milan Nedić, Beograd, Nemanjina ulica (ne zamjenjivati ga s njegovim bratom Milutinom Nedi em, koji je 1938/1939. bio ministar vojske), *ne smije biti uhapšen, niti sproveden u Njemačku* na osnovi gore navedene uredbe, pošto, *po izričitoj naredbi Vrhovne komande suhozemne vojske*, ima biti privremeno *ostavljen na slobodi*, pod kontrolom.

Prilikom velike eksplozije skladišta municije u Smederevskoj tvrđavi, 5. lipnja 1941. godine, međutim

„ **General Milan Nedić** je u travanjskom ratu **1941. godine bio komandant** Treće grupe armija u kojem je sastavljeno **Brš** * Treća armija pod komandom generala Liije

mnogobrojnim žrtvama u Smederevu našli su se i sin i snaha Milana Nedića. SS-major Karl Kraus je tada poslao Nediću pismo s izrazima saučestvovanja

Militärbefehlshaber in Serbien
Kommandostab

Belgrad, den 4. 6. 41

An
KreisKommandantur OK I/834,
Belgrad.

über Person Nr. 599

Betr.: Verordnung über die Erfassung entwichener Fr. Gef.
Bezug: Mil. Bef. Komstab Abt. Qu. Nr. 38/41 geh.v.15.5.41

Es wird darauf aufmerksam gemacht, dass der
frühere Kriegsminister, Führer der III. Jugosl.
Armee in diesem Kriege, General Milan Nedić,
Belgrad, Nemanejina (nicht zu verwechseln mit des-
sen Bruder Milutin Nedić, der 1938/39 Kriegsminister
war) auf Grund der Bezugsverfügung nicht verhaftet
und nach Deutschland überführt werden darf, da er
auf ausdrücklichen Befehl des OKH unter Überwachung
vorläufig in Freiheit zu belassen ist.

Es ist ihm also nach der Registrierung durch
den Bürgermeister ein Urlaubsschein gemäß Bezugs-
verordnung auszustellen.

Für den Militärbefehlshaber in Serbien
Der Chef des Kommandostabes
Gravenhorst
Oberleutnant i. G.

W

12.6.41-24.7.41

Nachrichtlich:
Einsatzgruppe des S. D.
Wehrmachtverbindungsstelle, Belgrad.

Sicherheitspolizei und SD E. F. Belgrad	
Datum: 5. 7/ 1941	Anl.:
B. Nr.: 586/41	
Beleg:	

*Am 1. 7. 41 bekanntgegeben für
links 19. 7. 41*

Nr. Protokoll	Datum	Usp. Nr.
5-12	3	

links 6/6.41

Na elnik Komandnog štaba vojnog zapovjednika Srbije, generalštabni potpukovnik Gravenhorst, upozorio je 4. lipnja 1941. godine Kreiskommandanturu Beograd da se naredba o hapšenju i sprovo enju jugoslavenskih oficira u Njema ku ne odnosi na generala Milana Nedića, jer on po »izri itom nare enju Vrhovne komande vojske« treba da privremeno ostane na slobodi »pod kontrolom«. Beogradski je Gestapo (Djelatna komanda Sipo i SD Beograd) ve sutradan, 5. lipnja 1941. godine, registrovao prijem tog upozorenja.

i ponudio mu da ga službenim njema kim automobilom odveze u Smederevo na sahranu. Nedi je tu ponudu odbio. Poslije toga je pukovnik Gravenhorst naredio da se Milanu Nedi u izda uvjerenje da se nalazi na slobodi.

Ko su ustanici?

Nedi eva li nost nije imala »o ekivanu privla - nu snagu«, kako je Felix Benzler priželjkivao i formiranje njegove vlade nije dovelo do nikakve bitne promjene u odnosu snaga izme u ustanika i okupatora. Ustanak se i dalje nezadrživo širio i Wehrmacht je bio prisiljen da u okupiranu Srbiju do - vla i nova poja anja: prvo je stigao jedan puk iz Gr ke, zatim, u drugoj polovini rujna, iz Francuske 342. pješadijska divizija oja ana jednim tenkov - skim bataljonom i najzad, po etkom studenog, 113. pješadijska divizija koja je bila povu ena s Isto - nog fronta.

Predstavnici njema ke politi ke obavještajne službe nikako se nisu zadovoljavali samo tim da presudno uti u na formiranje i sastav kvislinške uprave i da kontrolišu njen rad. Izbijanje ustanka i njegovo razgaranje postavljalo je pred njih nove i specifi ne zadatke. U prvom redu trebalo je ta no utvrditi ko je organizator ustanka i ko rukovodi borbama. Iako su iz propagandnih i psiholoških razloga za ustanike upotrebljavali izraz »komuni - sti ke bande«, vrhovi Wehrmachta i u Berlinu i na Balkanu i u Srbiji, i dalje su uporno zastupali gle - dište da im je glavni i najopasniji protivnik »srpska oficirska klika« i da su ustanici ve inom povampi - reni ostaci bivše jugoslavenske vojske. Me utim, zahvaljuju i svom iskustvu i agenturnim mrežama, Fuchs, Kraus i Helm su od prvog trenutka shvatili da su u pitanju komunisti i da u borbi protiv njih treba znala ki i vješto iskoristiti upravo one grupa - cije koje vrhovi Wehrmachta smatraju neprijate - ljem broj jedan. Takvo shvatanje i orijentaciju oni su uspjeli da nametnu i Turneru i Benzleru.

Iako je Ribbentrop telegramom od 4. kolovoza 1941. stavio do znanja Benzleru da se po njegovom mišljenju »iza takozvanih srpskih komunista ipak nesumnjivo kriju pripadnici srpske zavjereni ke klike, kojima mora da je stalo do njihovog zanata«,

Benzler je ipak uporno ostao pri svom shvatanju situacije i etiri dana kasnije, 8. kolovoza, odgovorio Ribbentropu slijede e:

1) Nema ovdje nikakve osnove za prihvatanje mišljenja da takozvana srpska zavjereni - ka klika stoji iza sadašnjeg komunisti kog ustani kog pokreta. Prema razvoju komunisti kog ustanka, ostaci srpskih vojnih grupa - cija i etnici zauzeli su najviše stav iš ekiva - nja, a djelomi no ak i odbijanje ... Zavjere - ni ka klika zastupa nacionalni velikosrpski program, a komunisti sovjetski.

Istovremeni oštar postupak protiv komunista i zavjerenika, a time nužno i protiv nacionalne srpske inteligencije, doveo bi odmah do srpsko-komunisti kog jedinstva.

Raspoložive njema ke trupe i policija suviše su slabe da bi s tim mogle okon ati...

Stoga je nare eno da Srbi, i to komesarska vlada i stanovništvo, što prije izigraju srpske komuniste i prije svega uspostave op i red i poredak ... Preporu ujem zato ... poja anje njema kih policijskih snaga. Osim toga, ovdje e biti u injen pokušaj *da se protiv komunisti kog ustani kog pokreta* poja a borba srpske žandarmerije pomo u njene korjenite reorganizacije i *da se privremeno odlože mjere protiv nacionalisti ke srpske grupacije, koja je u razvitku*. Borba protiv te grupacije, prema stanju stvari, može se voditi tek poslije slamanja komunisti kog terora, a i tada e se mo i uspješno organizovati samo pomo u obimnih masovnih hapšenja i neposrednog deportovanja u neku sigurnu oblast.

Sli nu liniju usoro e po eti da zastupaju i spro - vode i organi Abwehra u Srbiji. Na pomolu su bile nove obavještajne igre.

Kraus posreduje izme u Mihailovi a i Koste Pe anca

Poslije prvog svjetskog rata u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca osnovano je »Udruženje etnika« sa Glavnim odborom u Beogradu i organizacijama, odnosno pododborima, u svim krajevima Kraljevine

gdje je bilo srpskog življa. U početku su glavnu rije u Udruženju vodili etnici u esnici u balkanskim ratovima, prvom svjetskom ratu i topli kom ustanku 1917. godine. Na čelu Udruženja je bio *Košta Milovanović Pećanac*, kojeg su velikosrpski elementi slavili kao nacionalnog heroja. Iako su prvobitni zadaci organizacije bili njegovanje borbenih tradicija etnika, staranje o porodicama poginulih etnika i o etnicima invalidima, etnička organizacija je ubrzo po osnivanju pretvorena u oružane i najreakcionarnijih krugova velikosrpske buržoazije, oružane kojim su se ti krugovi služili za gušenje naprednog radničkog pokreta, kao i borbe građanskih političkih stranaka za nacionalnu ravnopravnost u novoj državi. Kratko rečeno, »Udruženje etnika« se pretvorilo u pomoćnu režimsku poluvojnu organizaciju s izrazito žandarmerijsko-polijskim obilježjima.

U slučaju rata i okupacije zemlje »etničko udruženje« je trebalo da organizuje i povede etnike u borbu protiv okupatora. Prema nekim dokumentima, izgleda da je Pećanac, na osnovi Uredbe o etničkim komandama, prvih dana travnja 1941. godine dobio u tom smislu direktivu Ministarstva vojske i mornarice i već prvih mjeseci okupacije počeo organizovati svoje etničke odrede u Srbiji. Međutim, usprkos želji nekih njegovih vojvoda da zajedno s partizanima krenu u borbu protiv Nijemaca, od toga nije bilo ništa: *na pozornicu je stupio Gestapo!*

Inženjer Sebastijan Roš, Nijemac, doselio se u Srbiju prije prvog svjetskog rata. U braku s ponijemnom Slovenkom imao je dva sina: *Dušana* i *Borda*. Osnovavši svoje eksport-import poduzeće, *braća Roš* su između dva rata postali zastupnici njemačke teške industrije i rade i na nabavkama za potrebe jugoslavenskog Ministarstva vojske i mornarice brzo su se obogatili. Tada se otvorio i oženio s kćerkom norveškog pisca Petera Eggea, autora poznatih romana »Srce«, »Pastor Hals«, »U fjordovima« itd. i dobio »u miraz« titulu norveškog poasnog konzula u Beogradu. Opunomoćnik Uprave VI RSHA, Karl Kraus našao je u oružju i Dušanu iskusne i vrijedne informatore i saradnike.

Došla je 1941. godina i s njom okupacija. Zamijenivši civilno odijelo s uniformom SS-majora,

Kraus napušta svoj dotadašnji skromni stan u Balkanskoj ulici i seli se na Slaviju, u Katan i evu broj 8, u ku u bra e Roš.

Mito je bilo omiljeno sredstvo bra e Roš u poslovanju s jugoslavenskim partnerima. Duga ka je lista podmi ivanih jugoslavenskih funkcionera i na njoj je bilo i pukovnika i generala i admirala, ali na ovom mjestu je dovoljno napomenuti injenicu da se na njoj, kao »poslovni ortak«, nalazio i predsjednik Udruženja etnika Košta Milovanovi Pe anac. Uostalom, lan uprave udruženja bio je i or e Roš.

Nedostaju podaci o tome kada je i kako or e Roš u okupiranoj Srbiji uspostavio vezu s Pe ancem, ali je injenica da su se njegovim posredovanjem glavni etni ki vojvoda i šef EK Sipo i SD Beograd SS-major Kraus sastali polovinom kolovoza 1941. godine u Plo niku kod Niša.

Glavni štab narodnooslobodila kih partizanskih odreda Jugoslavije je u svom »Biltenu« broj 4 od 3. rujna 1941. godine o tom sastanku objavio slijede e podatke:

Do tog sastanka je došlo tako da je gestapovac Kraus poslao Pe anc u potrebne njema ke putne isprave pomo u kojih je taj izdajnik došao na sastanak. Pri susretu su se ta dva pobratima srda no izljubili i duboko dirnut K. Pe anac je podario Krausu svoj etni ki znak, a Kraus Kostu svoj revolver kao simbol budu ega krvoproli a.

Da bi Krausove direktive sproveo u život, Pe anac je pozvao svoje vojvode iz Šumadije, isto ne i zapadne Srbije na sastanak i oni su od 24. do 26. kolovoza na Bukulji kod Aran elovca vije ali o situaciji u Srbiji i dogovorili se o borbi protiv partizana. U pismu poslanom s tog sastanka 26. kolovoza »vojvodi Milošu Kosan i u«, Pe anac piše da se nalazi »sa više od 20 vojvoda i više od 200 etnika u jednoj planini u društvu viših i nižih oficira i enerala kao i sa nema kim pretstavnicima« i dodaje:

Nalazim se danas u vrlo teškom položaju zbog narodne revolucije, koju ve ina pomažu, ako budemo te sre e te se njih spasemo —

spasi me tako ne samo Šumadiju već i celu našu zemlju.

Ja se ovde nalazim u društvu najjačih umova koji su u Beogradu i Šumadiji...

Dvadeset i sedmog kolovoza, po završetku zбора etničkih vojvoda, kojem je, izgleda, prisustvovao i SS-major Karl Kraus, Pećanac je izdao »Proglas dragom narodu«, štampan u Beogradu, u kojem je stajalo:

Od danas kada ja primam odgovornost pred našim narodom kazniće se smrću u svaki ko bude pokušao da Državne i samoupravne objekte, železnice, mostove, puteve, Državne zgrade i privatnu imovinu šteti i uništava, kao i sve što pripada okupatorskim vlastima.

Ne postoje ta ni podaci o tome koliko su brojale u to vrijeme Pećanske etničke formacije, ali, sudeći po svemu, mogle su brojati oko dvije hiljade ljudi, od kojih su, prema nedinevskim i ljotičevskim dokumentima, neki bili »posve lošeg karaktera, skloni pirotu i kocki«, a bilo je među njima »i nekih osuđenih za krađu«, zatim »kockara i bandita«.

Na saslušanju u Državnoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, 9. siječnja 1946. godine, kvisling Milan Nedić je izjavio:

Nekako istovremeno sa mojom vladom Nemci su uspostavili kontakt sa izvesnom grupom etnika pod komandom Koste Pećanca, koja je do tog vremena bila u šumi. Ovaj kontakt takođe je uspostavljen preko dr Krausa, šefa Gestapa. Na dan-dva pre organizovanja moje vlade Košta Pećanac dao je takođe proglas narodu, pozivajući i sve one etnike koji nisu bili pod njegovom komandom da se pridruže njegovim odredima. Odmah posle ovoga Pećanac je došao u Beograd, javio mi se i stavio na raspoloženje. Na ovaj način moja vlada došla je do prvih oružanih odreda.

Gestapo je u stvari bio taj koji je te prve oružane odrede, bradajući etnike s mrtvačkim glavama na crnim šubarama, stavio na raspolaganje Nediću.

evoj vladi »narodnog spasa«. I umjesto da krene u borbu protiv okupatora, kako je to Uredbom kraljevskog Ministarstva vojske i mornarice o etni koj komandi bilo predviđeno, Pećanac je zajedno s okupatorom krenuti u borbu protiv partizana i vlastitog naroda.

Međutim, Pećanac nije bio jedini koji se po okupaciji »odmetnuo u šumu«. Polovinom svibnja na obroncima planine Suvobor, na mjestu zvanom Ravna gora, pojavilo se tridesetak uniformisanih i naoružanih pripadnika Kraljevske jugoslavenske vojske na čelu s generalštabnim pukovnikom, bivšim vojnim atašeuom u Sofiji i Pragu,¹ *Dragoljubom Dražom Mihailovićem*. Došli su iz Bosne. Sklanjaju i se od Nijemaca, s jedinim ciljem da izbjegnu odvođenje u zarobljeništvo, oni su od prvog dana zauzeli stav izbjegavanja. Toj grupi su postepeno pridolazili još neki oficiri i podoficiri, koji su na razne načine izbjegli zarobljavanje. Neki od njih su želili da nastave borbu protiv okupatora, a neki samo da spase glave. U takvoj situaciji, potpuno samoinicijativno. Draža Mihailović šalje pridošlice, kao i pojedince koji su se odranije nalazili s njim, u razne krajeve Srbije, sa zadatkom da se povežu s uglednijim »nacionalno svjesnim ljudima«, da prikupljaju podatke o snagama okupatora, da pripremaju spiskove ljudi sposobnih za vojsku, a od izvjesnog broja takvih da odmah formiraju odrede. Istovremeno je Draža Mihailović svom štabu na Ravnoj gori dao naziv »Komanda etničkih odreda«, a sebe proglasio »komandantom gorskog štaba«. Tako je ponikao etnički Ravnogorski pokret.

Početkom srpnja 1941. godine u Srbiji počinju partizani s izvođenjem akcija, kojima se priključuju i neki etnički odredi Draže Mihailovića. Međutim, Draža Mihailović i njegovi najbliži saradnici odlučno su protiv takve »preuranjene akcije« i preduzimaju, negdje s manje, negdje s više uspjeha, mjere da svoje nedisciplinovane odrede vrata »na pravi put«.

U međuvremenu Draža saznaje za postojanje Pećančevih etničkih odreda i 15. kolovoza 1941. godine šalje mu pismo u kojem, između ostaloga, piše i sljedeće:

U vezi naređenja koje ste dobili iz Ministarstva vojske i mornarice pred početak ratnih

operacija, obzirom na sadašnju situaciju, a shodno l. 8 Uredbe o etni koj komandi, nast mi je dostaviti Vam slede a uputstva za Vaš rad:

1. — Celokupan Vaš rad uputite na oblast naše Kraljevine južno od linije: dolina reke Nišave—dolina reke Toplice do Kuršumlije—Novi Pazar—Pe —Skadar.

6. — Momenat za našu akciju nije još sazreo, ali može nastupiti svakog asa, te stoga treba brzo, energično i temeljito raditi. U prilogu Vam šaljem u izvodu govor Pretsednika Vlade generala g. Simovića, koji ta no potvrđuje ovo gledište.

Poručenik Mešković, koji je Pećancu donio ovo pismo, tvrdi da mu je ovaj tada prezrivo dobacio:

Poručite vi svome Pukovniku, da jedini ja mogu da obrazujem odrede u zemlji i da jedino ja mogu biti Komandant tih odreda. Ako bih ja htio, ja bih mogao da uzmem tog Pukovnika za svog Načelnika Štaba. Ali to sve otpada. Rasturajte se vi sa Ravne Gore i dođite meni, jer ja sad idem na jedan istorijski put, koji će spasti naš narod.

Takav stav prema Draži Mihailoviću i njegovim odredima došao je do izražaja i u Pećancu »Proglasu dragom narodu« od 27. kolovoza, u kojem on poziva »izvesne, bez moga odobrenja obrazovane elite ... da odmah i do određenog roka stupe u naše redove i pod moju komandu«.

Na pomolu je bio sukob između Pećanca i Draže Mihailovića. Ali, Gestapo je ponovno uzeo stvari u svoje ruke. Nastojeći da stvori što dublji jaz između partizana i etnika Draže Mihailovića, Kraus istovremeno poduzima korake da pomiri Pećanca i Dražu Mihailovića. Ulogu posrednika povjerava generalu *Bozi Putnikoviću*, koji 22. rujna 1941. godine piše Pećancu:

Pored tolikih tvojih uspeha ovamo u Beogradu smatram da ništa nije manje važnosti i tvoj sporazum sa Dražom ...

Sa Dražom si postigao sporazum u tako važnim i glavnim linijama. On se sastoji u sledećem:

- a) usvajanje od ranije predložene linije dejstva tvojih i Dražinih odreda,
- b) svi se Dražini odredi isto no od te linije stavljaju pod tvoju komandu — a svi se tvoji odredi zapadno od te linije stavljaju pod Dražinu komandu. O ovome vas dvojica imate odmah da obavestite odnosne odrede,
- v) vas dvojica imate jedan drugome najhitnije uputiti po jednog svoga najpoverljivijeg oveka koji će stalno biti u štabovima vas dvojice, i služiti za vezu u smislu najprisnije saradnje,
- g) u tvoj obrazovani komitet ovde u Beogradu ima i Draža odmah da odredi i svoje ljude, koji će najprisnije raditi sa tvojim ljudima, i time sa injavati jedno nerazdvojno telo, sa zadacima i dužnostima koje si ti njima ve izdao ili koje im vas dvojica, ti i Draža, budete naknadno izdavali.

SVE JE OVO SADA SVRŠENA STVAR KOJU JE NAŠ NAROD, I KROZ TEBE I KROZ DRAŽU, NAJISKRENIJE ŽELEO. Sada samo napred sa najboljim nadama i uverenjem u uspeh.

O igledno, Gestapo je te stvari sredio kako je odgovaralo njema kom okupatoru, ne vode i uopće ra una o shvatanjima i stavovima Pe anca. Njega preko Putnikovi a samo obavještava o *»njegovom* (sic!) sporazumu sa Dražom«, stavljaju i mu do znanja da je »sve ... ovo sada *svršena stvar*«!

Ali, na tom se nije sve završavalo. U istom pismu general Putnikovi , koji je bio tijesno povezan s Gestapom, dodaje:

Od tvoga oveka Dr. Raše obavešten si, kako nas je on, mene i onog Peri a odveo kod g. Krausa, sa kojim smo sva pitanja najlepše uredili i pored sve težine izmišljene i savršeno odurno odvratne situacije. G. Kraus je zaista bio najre e uvi avan ovek, da je to za krajnje poštovanje.

A ko su bili »Dr. Raša« i »onaj Peri «? Prvi je bio agent Gestapoa »R-13«, Raša Arsenijevi , zaje-arski zubar i Pe an ev vojvoda »Rtanjski Rado-

mir«, a drugi obavještajni oficir Draže Mihailovića, poručnik Slavko Pipan!

»Sada samo napred!« — kaže general Putniković. A to »napred sa najboljim nadama i uverenjem u uspeh« značilo je: u borbu protiv partizanskih odreda i ustanka!

Za Dražu Mihailovića, koji je u međuvremenu stupio u vezu i s Ljotićem, Nedićem, Aćimovićem i Dragim Jovanovićem, nije bilo tako jednostavno da za račun okupatora povede svoje odrede odmah u otvorenu borbu protiv partizana. On je bio, a i sam je to isticao, »engleski ovjek«, a izbjeglička jugoslavenska vlada u Londonu ga je prihvatila kao svog eksponenta i predstavnika u zemlji, iako je, kako je to konstatovao šef vojnog kabineta predsjednika te vlade *major Ivojin Knežević*, »izbio kao iz zemlje, ni od koga određen, nikakvim ukazom postavljen«.

Krećući se preko oslobođene partizanske teritorije, u Dražin štab na Ravnoj gori je 25. listopada 1941. godine stigao čak i predstavnik savezničke komande za Srednji istok *A. D. Hudson*, onaj isti Hudson koji je godinu dana ranije, na zahtjev Nijemaca, u neutralnoj Jugoslaviji, bio proglašen za »personu non grata«.

Međutim, i njemački krugovi, koji su smatrali da se srpski »nacionalni elementi« mogu iskoristiti u borbi protiv partizana, i da ih u toj borbi treba i iskoristiti da bi se uštedila njemačka krv, bili su također uporni. Ovaj put je na pozornicu istupila njemačka vojno-obavještajna služba (Abwehr), zapravo referat I H Asta Beograd (Abwehrstelle Beograd), kojim je rukovodio profesor slavistike na univerzitetu u Grazu i nekadašnji saradnik SD-a Graz, a sada kapetan Wehrmachta, *dr Josef Matić »Pandur«*. Došlo je i do takvih situacija da se na Ravnoj gori, u štabu Draže Mihailovića, istovremeno našli i Matić i Hudson, došlo je 11. studenog 1941. godine u selu Divcima i do direktnih razgovora Draže Mihailovića s načelnikom štaba zapovjednika Srbije potpukovnikom Kogardom... Ali, to je bitna igra u kojoj je Gestapo uglavnom bitno posmatrao.

Reorganizacija aparata **RSHA** u **Srbiji**

Dok je u listopadu i studenom 1941. godine Srbijom tutnjala prva velika njemačka ofanziva, a

partizanski odredi u ogor enim borbama s njema - kim divizijama i kvislinzima svih vrsta branili tada najve u oslobo enu teritoriju okupirane Evrope — »Uži ku republiku«, *SS-major Karl Kraus je napu - stio Beograd i otišao u Njema ku.* Odmah zatim došlo je do spajanja Djelatne grupe za Jugoslaviju i Djelatne komande Beograd u jednu ustanovu. Me - utim, bio je to samo po etak reorganizacije apa - rata RSHA u Srbiji.

U sije nju 1942. godine iz Norveške, gdje je vršio dužnost zapovjednika policije poretka, u Beograd je došao *general SS-a i policije*, stari austrij - ski žandarmerijski oficir, *August von Meyszner*. Njegovim dolaskom zapo ela je nova faza njema ke okupacione politike u Srbiji. U novonastalim uslo - vima, kada je glavnina partizanskih snaga, pod uza - stopnim udarcima okupatora, kvislinga i etnika Draže Mihailovi a bila primorana da se povu e u Sandžak, a zatim u Bosnu, njema ki okupator pro - cjenjuje da mu više nije potrebno bilo kakvo takti - ziranje prema srpskim kolaboracionistima i zavodi kruti policijski režim, u kojem Nedi eva »vlada« i upravni aparat postaju samo jedna od bezuvjetno poslušnih poluga okupacionog sistema. Farsa o kvislinškoj upravi, koja e, pod nadzorom okupa - cionih vlasti, biti odgovorna za cjelokupnu admini - straciju i upravu u Srbiji kona no se rasplinula.

Meysznerovo nadležstvo *višeg vo e SS-a i poli - cije u Srbiji* obuhvatalo je *Policiju poretka*, na elu sa *zapovjednikom policije poretka (Befehlshaber der Ordnungspolizei — BdO)* i *Policiju sigurnosti i službu sigurnosti (Sipo i SD)* na elu s njenim zapovjednikom (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst — BdS*). Dok je Meyszner direktno podre en Himmleru, BdO i BdS su, isto - vreme, podre eni i svojim centralama u Berlinu: *Glavnoj upravi policije poretka (Hauptamt Ord - nungspolizei)*, odnosno *RSHA-u*.

Kao BdS, a to je zna ilo i najviši šef Gestapoa, u Beogradu se pojavljuje bivši šef Gestapoa u Kol - nu, zatim šef jedne od pet Djelatnih grupa (EG) formiranih pred njema ki napad na Poljsku, *SS - pukovnik dr Emanuel Schäfer*, koji u drugoj polo - vini sije nja 1942. godine preuzima od SS-pukov - nika Fuchsa cijeli personal njegove Djelatne grupe (Einsatzgruppe), izuzev *Hansa Helma, koji odlazi*

u Zagreb na dužnost policijskog atašea pri tamošnjem Poslanstvu Trećeg Reicha.

Schäferova ustanova, prilagođena organizacionoj semi RSHA, popunjava se novim personalom i ubrzo, s terenskim ispostavama, broji *oko sedam stotina ljudi*. Na čelo III Odjeljenja (SD) ustanove BdS dolazi nekadašnji rukovodilac referata VI SD-odsječka u Celovcu (Klagenfurtu), a zatim, po okupaciji Jugoslavije, šef Djelatne komande (EK) Osijek, *SS-major Hans Rexeisen*, a odjeljenje IV (Gestapo) preuzima *SS-major Bruno Sattler*. Tu je i odjeljenje VI (SD-inostranstvo) BdS-a na čelu sa *SS-poručnikom Erichom Gollom*, ali ono svoj rad usmjerava skoro isključivo prema inostranstvu i njegovi pipci se iz Beograda šire prema Bugarskoj, Albaniji, Turskoj, Italiji...

Istovremeno i *Milan Nedić*, predsjednik »vlade narodnog spasa«, doživljava neugodne trenutke: Meyszner mu 13. veljače 1942. godine, bez ikakvog posebnog obrazloženja, stavlja do znanja da njegova ustanova preuzima nadležnost po svim policijskim pitanjima i »pravo usmjeravanja i nadzora« srpskih vlasti i srpske policije«. Tako su »Srpska državna straža«, novostvorena ustanova »Srpska državna bezbednost«, na čelo postavljena *Dragi Jovanovi*, zadržavaju i pritom sve ostale funkcije koje je već imao, i »Specijalna policija« izuzeti iz nadležnosti kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova, kojem su preostale samo upravne funkcije bez izvršne vlasti.

Gestapo je, u najširem smislu te riječi, postao apsolutni gospodar okupirane Srbije. A njegova *glavna aktivnost*, osim »usmjeravanja i nadzora« cjelokupnog kvislinškog aparata, *biće*, uz pomoć istog aparata, okupacionih ustanova i jedinica Wehrmachta, *usmjerena* u prvom redu na održavanje »mira i reda«, a to je značilo *na borbu protiv Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog pokreta*.

Igra s Dangi em i oko Dangi a

Prvog veljače 1942. godine oko podne, pred Narodnom skupštinom u Beogradu, u kojoj se nalazio Stab komandujućeg generala i zapovjednika Srbije Paula Badera, zaustavio se njemački vojni automobil. Dva njemačka oficira i dva četnika s crnim

šubarama na glavama krenuli su stepeništem u zgradu, i prošavši kroz nekoliko dugih hodnika ušli su u jednu ve u salu.

Bili su to kapetan Abwehra, rukovodilac referata I H Asta Beograd *dr Josef Mati*, na elnik Baderovog štaba *pukovnik Kewisch*, etni ki »komandant isto ne Bosne« *major Jezdimir Dangi* i vojvoda *Pero ukanovi*.

Ubrzo se pojavio i general Bader u pratnji svojih oficira.

Tako se *Jezdimir Dangi*, koji je ve od jeseni 1941. godine bio u vezi s Abwehrom, dok je druga velika njema ko-ustaška ofanziva tutnjala isto nom Bosnom, kona no našao za istim stolom s njema - kim generalom Baderom.

U istražnom postupku vo enom poslije rata, Jezdimir Dangi je o tom susretu s Baderom izjavio:

Mi smo dvojica ušli u jednu ve u salu, a malo poslije toga došao je general Bader i sa njim još oko etrdeset lica, njema kih oficira i civila, koje nijesam poznavao. im je njema ki general ušao, ponudio nas je da sjednemo za jedan okrugli astal. Kad smo sjeli, rekao mi je da je uo preko radija da me je emigrantska vlada odlikovala »Kara or evom zvijezdom«, a zatim mi pokazao tekst ugovora o sporazumu, koji je ležao na astalu. Ugovor je bio na njema kom jeziku ...

Pero ukanovi, koji e po povratku iz Beograda sa svojim etni kim odredom pri i partizanima, a zatim postati i vije nik AVNOJ-a, ispri ao je, mnogo godina kasnije, novinaru i publicisti Mihailu Mari u, slijede e o susretu s generalom Baderom:

Njema ki general je estitao Dangi u na odlikovinu »Kara or eva zvijezda«. Toga se dobro sje am, jer znam kako sam ja dobio na solunskom frontu ovo odlikovanje, pa me je iznenadilo, jer, evo, sad neprijatelj estita na »Kara or evoj zvijezdi« našem oficiru. Vjerujte, nešto me je steglo u grlu i od tog trenutka sam po eo — razmišljati...

Njema ki zapovjednik Srbije i etni ki »komandant isto ne Bosne« trebalo je da potpišu ugovor

o saradnji. O tome je Dangi pred isljednikom Ozne izjavio:

Ugovor je imao sedamnaest ta aka koje su se uglavnom odnosile na slijede e:

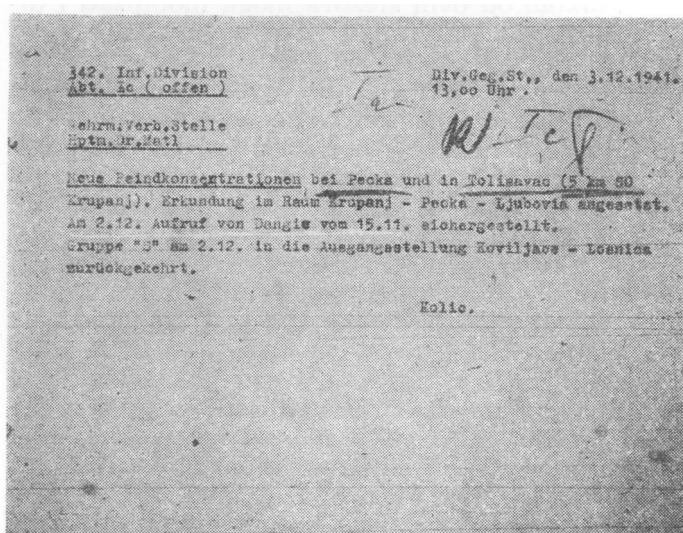
Glavnokomanduju i general Srbije i major Jezdimir Dangi sklapaju ugovor sa ciljem da se povede zajedni ka borba etnika i Nijemaca protiv komunista; od 17 srezova u Bosni formira se operativna zona iji bih ja bio guverner, s tim što bih se upravljao prema nareenjima njema kog generala u Sarajevu. U svakom od ovih srezova mogu mobilisati i držati po jedan svoj bataljon. Mogu izabrati grad u koji u smjestiti sjedište mog štaba.

U ugovoru je ta no bilo predvi eno u kojim e mjestima »bosanske zone« biti, pored etnika, njema ka i hrvatska vojska. Hrvatska vojska se ne bi smjela kretati po ovoj teritoriji bez mog pristanka. U tekstu je naglašeno da je ovo samo po etak povlastica koje njema ka komanda daje meni kao predstavniku srpskog naroda u Bosni. Za sve ljudstvo dobiu potrebnu koli inu oružja, pješadijskog i artiljerijskog.

Osim ovih ta aka u ugovoru je bilo da se ja obavezujem da u uvati saobra ajne komunikacije, osigurati normalan rad u rudnicima i obezbjeđivati kretanje njema kih trupa na ovoj teritoriji. Mogu u Tuzli ili Sarajevu izdati svoj dnevni list. Ovom prilikom mi je general Bader, kao dodatak ugovoru, usmeno saopštio da izjavim u kojoj visini tražim mjese nu pla u u dinarima, a da njena visina može i i do 1,200.000 mjese no.

Beogradska agentura ustaške obavještajne službe, kojom su iz Zemuna rukovodili domobranski bojni (major) Zvonimir Rogoz i funkcioner UNS-a Drago Jilek, odmah je saznala za Dangi ev boravak u Beogradu i za njegove pregovore s Baderom. U Zagrebu je došlo do uzbune. Siegfried Kasche, poslanik Tre eg Reicha u tzv. NDH, intervenisao je preko Ministarstva vanjskih poslova i njema ki komandant Jugoistoka, general Kuntze zabranio je Baderu sklapanje bilo kakvog sporazuma s bosanskim etnicima, jer se time narušava integritet savezni ke Paveli eve »Nezavisne Države Hrvatske«.

Poslije petodnevnog boravka u Beogradu, za koje je vrijeme stanovao kod pukovnika Kewischa, Dangi se vratio u isto nu Bosnu razo aran. Me utim, ostao je i dalje u vezi s Abwehrom, naro ito s kapetanom Matlom. Nije postao »guverner« isto ne Bosne pod njema kom zaštitom, ali su ga Nijemci i dalje snabdijevali oružjem i municijom, izravno i preko Nedi a. Zna ilo je to za Dangi a da sve nade još nisu izgubljene i on je svojim odredima izdao nare enje da udare na partizane. To se i dogodilo.

etni ki »komandant isto ne Bosne«, žandarmerijski major Jezdimir Dangi , uspostavio je vezu s Abwehrom ve u jesen 1941. godine i ponudio Nijemcima svoje usluge u borbi protiv partizana. »Koli «, to jest potporu nik Hans Kohl, javlja 3. prosinca 1941. godine radiogramom, preko obavještajnog odjeljenja Štaba 342. njema ke pješadijske divizije, kapetanu dr Josefu Matlu, rukovodiocu referata I H beogradskog Asta, da je došao do Dangi evog proglasa od 15. studenog.

Nakon mjesec i po dana, u drugoj polovini ožujka 1942. godine, Jezdimir Dangi je ponovno došao u Beograd. Ovaj put je razgovarao ne samo s kape- tanom Matlom i pukovnikom Kewischem, ve i sa na elnikom Upravnog štaba zapovjednika Srbije dr Haraldom Turnerom i njegovim zamjenikom dr Georgom Kieselom. Primio ga je najzad i šef beo-

gradskog Gestapoa SS-potpukovnik Emanuel Schäfer koji je dotada pratio veze, susrete i kombinacije predstavnika Wehrmachta s etničkim »komandantom istočne Bosne« samo kao »posmatrač«. O susretu s Dangi em SS-potpukovnik Schäfer je izvijestio šefa Ureda IV (Gestapo) RSHA, SS-generalu Heinricha Miillera:

Dangi a sam primio u prisustvu SS-majora dr Weinmanna i SS-kapetana Rexeisena i zadržao ga dvadeset minuta. Ostavio je utisak da je potpuno siguran u podršku njemačkih oružanih snaga njegovoj borbi protiv komunističke područne Bosne.

U prilogu ovog Schäferovog dopisa nalazio se i opširan izvještaj o Dangi u:

Žandarmerijski major Jezdimir Dangi , od ljeta 1941. godine vodi na području Vlasenice, Zvornika i Doboja Srbe istočne Bosne koji su se podigli protiv ustaškog masakra. Za vrijeme ustanka je izbjegavao da se bori protiv njemačkih oružanih snaga. Već 1941. godine se trudio da izbjegne svako miješanje s komunistima i partizanima i da srpski nacionalni karakter svog pobunjeničkog pokreta održi istim od bilo kakve komunističke tendencije. Karakterno i lojalno držanje majora Dangi a priznale su i nadležne njemačke vojne ustanove u Srbiji i Bosni. U prvoj polovini siječnja 1942. stupio je pukovnik Kewisch, načelnik Štaba komandujućeg generala u Srbiji, u pregovore o saradnji s Dangi em, u cilju smirenja istočno-bosanskog područja.

Pored ostalih, u ove pregovore je bio uključen i ministar-predsjednik Nedić. Cilj pregovora je da Dangi i njegova grupa estvuju u ugušenju komunističkog ustanka u Bosni. Ovi događaji su u Berlinu poznati iz informacije SS-potpukovnika Teichmanna (riječ je o Ludwigu Teichmannu, Schäferovom zamjeniku — napomena autora). Pregovori su, međutim, propali zbog nepopustljivog držanja Pavelića.

Dangi je tretiran kao partner u pregovorima, pa su ga vojne ustanove zapovjednika Srbije u svakom pogledu i dalje pomagale, iako je

zapovjednik Jugoistoka izri to zabranio daljnje veze. Po nare enju pukovnika Kevvischana ro to je Abwehr Beograd, odnosno kapetan Abwehra dr Mati, imao stalnu vezu s Dangiem.

Uvi aju i da se njegov »slu aj« može pozitivno riješiti samo na najvišem nivou u Berlinu, Dangi 24. ožujka 1942. godine piše pismo na dvije gusto kucane stranice *li no Reichsführeru SS-a Heinrichu Himmleru*, u kome su, izme u ostaloga, i ovi redovi:

Ja i moji ustanici se nismo digli protiv njema ke vojne sile i okupacije. Mi smo priznali pobjedu Velike Njema ke i mirno položili oružje pobjedniku. Izazvani zlo inima ustaša, ponovo smo se latili oružja za spas golog života. Ali pojavili su se i komunisti, koji se sa svojim odredima bore i protiv njema ke vojske. Dokaz da se ja i moji nacionalni etnici nismo nikad tukli protiv Njema ke je vidno dat i prilikom ulaska njema kih divizija u Bosnu ove zime, kada sam izdao nare enje da se ne smije ni jedan jedini metak ispaliti na slavnu i nepobjedivu njema ku vojnu silu. ...

Sad su se pojavile i komunisti ke proletherske brigade. One su sastavljene od komunisti kih elemenata iz više balkanskih država, me u kojima se nalazi najve i dio Hrvata, bosanskih Muslimana i Jevreja. Moje jedinice su jedine u stanju na bosanskoj teritoriji da obezbijede red, jer su uistinu jedina konstruktivna snaga. Za vrijeme njema ke kaznene ekspedicije to je posvjedo eno. Ja sam dokazao svoju potpunu lojalnost njema koj sili i potvrdio da nemam ni eg zajedni kog sa komunisti kom akcijom.

Dozvoljavam sebi nadu da u ovom molbom i ovim izvještajem umoliti odgovaraju e njema ke faktore da preduzmu potrebne mjere. Osnova nacional-socijalisti ke doktrine je da svaki narod, gdje živi u ve ini, ima prava na zagarantovan slobodan život. U ovoj našoj borbi samo nam Velika Njema ka može pomoći. — Major Jezdimir Dangi .

Me utim, ustaška obavještajna služba je i ovaj put brzo saznala za Dangi ev dolazak u Beograd. Ponovo je došlo do protesta i intervencija Paveli a, Kvaternika, Kaschea... U takvoj situaciji general Kuntze, komandant Jugoistoka, šalje iz Soluna zapovjedniku Srbije lakonsko nare enje:

etni kog vo u Dangi a uhapsiti!

Sada dolazi do uzbune u Beogradu. Saznavši od Kieszela da postoji nare enje za Dangi evo hapšenje, Nedi upozorava mjerodavne njema ke faktore:

Ne u mo i da sprije im katastrofalne posljedice Dangi evog hapšenja. Dangi je srpski nacionalni junak, koji je potpuno potisnuo Mihailovi a, pa zato molim da se povu e nare enje o hapšenju.

Pukovnik Kewisch, koji je skupa s kapetanom Matlom »zakuhao« cijelu stvar oko Dangi a, nema drugog izlaza ve da postupi po nare enju i on, u ime Štaba zapovjednika Srbije, izdaje nare enje za Dangi evo hapšenje. Znaju i da Dangi više nije u Beogradu, ve na putu u isto nu Bosnu, on se nada da njegovo nare enje »sticajem okolnosti« ne e mo i da bude izvršeno.

Istovremeno šef beogradskog Gestapoa Emanuel Schäfer šalje Heinrichu Müllem u Berlin telegram, u kome se ogra uje od »slu aja Dangi «, navode i da su ga obra ivale isklju ivo ustanove Wehrmachta, nastoje i da isklju e Gestapo, »koji bi u stvari tu bio nadležan«. Naglasivši da se zbog Dangi evog hapšenja može o ekivati ostavka Nedi eve vlade i rasplamsavanje ustanka u Srbiji, Schäfer obavještava vrhovnog šefa Gestapoa da e odletjeti avionom u Solun, da bi o svemu li no razgovarao s komandantom Jugoistoka, generalom Kuntzeom.

Premda mu je pukovnik Kewisch za let u Solun stavio na raspolaganje svoj avion, u razgovoru s Kuntzeom i lanovima njegovog štaba Schäfer nije Kewischa nimalo štedio. U jednoj njegovoj zabilješci stoji da je u tim razgovorima ustanovljeno da su vojne ustanove u slu aju Dangi a »apsolutno zabrazdile«. I dalje:

Sada, kada su se kola krivicom njema kih vojnih ustanova potpuno zaglibila, pristupilo

se bližem upoznavanju zapovjednika Sipo i SD (to jest Schäfera — napomena autora) sa »slu-
ajem Dangi a«, u nadi da će on biti u moguć-
nosti da stvari opet uredi.

Tako je »slu aj Dangi « prešao u nadležnost Ge-
stapoa: general Kuntze je naredio Schäferu da upo-
zori pukovnika Kewischa da po toj stvari ne smije
više ništa poduzimati.

U vezi s naredjenjem o Dangi evom hapšenju,
usprkos suprotnim Schäferovim nastojanjima, ko-
mandant Jugoistoka je ostao na stanovištu da se
ono ne može povući, ali je i sam izrazio nadu da
se to naredjenje neće moći sprovesti u život. Pretpo-
stavljao je da je Nedić na vrijeme upozorio Dan-
gi a o opasnosti koja mu prijete.

Međutim, to se nije dogodilo. Odred Nijemaca
pod komandom potporučnika Rana uhapsio je Dan-
gi a 11. travnja 1942. godine na putu između
Bašte i Rogatica, u selu Drlama, gdje se Dangi
na putu za istu stranu Bosnu, zadržao kod nekog popa.
U svom izvještaju potporučnik Ran piše:

«etnički vođa Dangi me je pitao da li ga vo-
dim u SS-policiju. Kad sam mu rekao da ga
sprovodim po naredjenju vojnih vlasti, primi-
jetio je:»

— Odlično, gospodine potporučniče. Siguran
sam da će se sve svršiti dobro, jer ja imam
debelu leđa kod njemačkog zapovjednika Sr-
bije.

Na kraju, pred polazak, major Dangi je izja-
vio nekim svojim ljudima da odlazi u Beograd
po pozivu na pregovore, što je bila njegova
laž, vjerovatno da bi sebe prikazao još uvijek
gospodarom situacije i kod Nijemaca cijenje-
nom ličnošću.

Po dovođenju Dangi a u Beograd Schäfer je za-
tražio od Kewischa da mu ga odmah preda. Prema
nekim podacima, u krugovima oko vojnog zapovjed-
nika Srbije postojala je namjera da se etnički »ko-
mandant istočne Bosne« strijelja, kako bi se uklo-
nio glavni svjedok njihovog neuspjelog politizira-
nja, ali Gestapo je to spriječio.

Beogradski Gestapo je raspolagao s nekoliko za-
tvora. Jedan od njih, namijenjen disciplinski kaž-

njenim pripadnicima SS-a, nalazio se u istoj zgradi gdje i Schaferov »štab«, u Ulici Miloša Pocerca. Pošto je Reichsführer SS-a Heinrich Himmler naredio da se prema uhapšenom Dangi u postupa »najpristojnije i s po astima«, Schäfer ga je tu smjestio.

Specijalna misija Karla Druškovića

U igru s etničkim »komandantom istočne Bosne« majorom Jezdimirom Dangićem, u vrijeme njegovog drugog boravka u Beogradu, krajem ožujka 1942. godine, umiješao se, po nalogu »s najvišeg mjesta«, uvijek po imenu *Karl Druschkowic*. Kako je na njegovu pojavu u Beogradu reagovao beogradski Gestapo i šta se zatim događalo vidi se iz izvještaja od 31. ožujka 1942. godine, kojeg su potpisali viši vođa SS-a i policije na području opunomoćenog komandanta generala u Srbiji SS-general i generallajtnant policije August Meiszner i zapovjednik policije sigurnosti i SD-a SS-potpukovnik Emanuel Schäfer:

S potpuno pouzdane strane bilo je saopćeno da su jednu deklaraciju Nedićeve vlade, prije nego što su je nadležni ministri potpisali, ali u njihovo ime, navodno, jedan oficir njemačkog Wehrmachta i jedan civil avionom prenijeli u Berlin. Kako je dalje bilo saopćeno, na dan potpisivanja ove vladine deklaracije kod Nedića je, navodno, bio generalštabni pukovnik Kewisch, šef Štaba komandanta generala i zapovjednika Srbije, s jednim civilom. Provjeravanjem putnika kod Lufthanse ustanovljeno je da je generalštabni pukovnik Kewisch koristio za let u Berlin isti avion s izvješnim *Druschkowicem*.

Kako se, nadalje, povjerljivo moglo ustanoviti, u slučaju tog civila radilo se, navodno, o bivšem austrijskom oficiru s ličnim imenom Karl. Druschkowicu je lično ime Karl i služio je u austrijskoj vojsci.

Kada je 30. 3. 1942. upravnik policije Jovanović podnio izvještaj zapovjedniku policije sigurnosti o hapšenju jednog engleskog oficira, zajedno s nekim apotekarom i nekim Židovom, prešao je u razgovoru, između ostaloga,

i na vladinu deklaraciju o kojoj je riječ, i koji se prepis nalazi u prilogu. Mada ja nisam spomenuo nikakvo ime, Jovanović je izjavio da je ovu vladinu deklaraciju odnio u Berlin Druschković. Jovanović je izjavio da on to zna sasvim sigurno, jer je ministar-predsjednik Nedić i u slučaju Dangića koristio Druschkovića kao kurira za Berlin.

U toku današnjeg dana povjerljivo je saopćeno da je, u trenutku kada je ministru-predsjedniku saopćen izvještaj o hapšenju napred imenovanih, u sobi ministra-predsjednika bio prisutan i Druschković. On je na to zamolio ministra-predsjednika da o izvršenom hapšenju ne daje nikakva obavještenja Policiji sigurnosti.

Izgleda da je Nedić zaista pokušao telefonskim putem da odvrati upravnika policije da ne proslijedi izvještaj zapovjedniku policije sigurnosti. Ovaj je, međutim, u međuvremenu bio obaviješten o činjenici stanju telefonom od strane ministra unutrašnjih poslova, a usmeno od strane upravnika policije (riječ je o A. Imoviću i Dragomu Jovanoviću — nepomena autora).

Druschković je stoga danas saslušan u prisutstvu višeg vođe SS-a i policije, SS-general Meysznera, kao i zapovjednika Policije sigurnosti i službe sigurnosti, SS-potpukovnika dr. Schafera.

Druschković je ostavio utisak izrazito smetena i uzrujana osobe. On je isprva tvrdio da nema nikakvo odobrenje da govori, ali je zatim pristao da saopćiti, da se u Srbiji nalazi po tajnom nalogu

- 1) SS-general *Bergera*,
- 2) nadležstva Abwehra Berlin,
- 3) Ministarstva vanjskih poslova.

Na pitanje da li se, kao što je trebalo, prijavio nadležnim ustanovama radi objašnjenja u vezi svog zadatka, mogao je samo navesti da se prijavio SS-generalu Meyszneru i privrednom odjeljenju nadležstva Abwehra u vezi s kupovinom konja.

Pošto mu je bilo prigovoreno, dodao je da ga je Nedić koristio kao kurira i u slučaju Dangića i u slučaju vladine deklaracije. Tvrdio je,

me utim, da je predmet o vladinoj deklaraciji samo ponio u Berlin, ali da se nije javio u Ministarstvo vanjskih poslova, i da je ovu deklaraciju opet vratio Nedi u. Razlog putovanja u Berlin avionom nije naveo.

S obzirom na injenicu da se Druschkowic bez znanja nadležnih ustanova bavio krupnim politikim pitanjima Nedi eve vlade; da se bez znanja nadležnih ustanova stavio na raspolaganje Nedi evoj vladi kao kurir i angažovao se po pitanju koje je moglo dovesti do krize vlade u Beogradu, a time i do krajnje opasne situacije po vladu Reicha i okupacione trupe; da je pri tome izigrao njema ke vlasti kod srpskog ministra-predsjednika utoliko što je molio ministra-predsjednika da ne proslijedi izvještaj zapovjedniku Policije sigurnosti — Druschkowic je danas, u sporazumu s vo om SS-a i policije SS-generalom Meysznerom, uhapšen radi daljnjeg razjašnjanja slu aja i radi spre avanja daljnjeg politikog i kriminalnog uticaja.

Ko je zapravo bio Karl Druschkowic?

Bivši austrougarski oficir, rodom iz Brežica, *Karlo Druškovi* je prije rata živio u Beogradu i bavio se trgovinom rasnih konja. Kretao se u tzv. višim krugovima, naro ito me u lanovima »Dunavskog kola jaha a«, prijateljevao s ministrima, poslanicima, višim oficirima, industrijalcima i obavještajno radio za njema ki Abwehr, održavaju i direktno vezu s *dr Leopoldom Törringom*, oficirom Asta Berlin. Istovremeno je po pitanjima ekonomske špijunaže tijesno sara ivao s Franzom Neuhausenom.

Tadašnji obavještajni zadaci Karla Druškovi a, pa prema tome i njegova aktivnost na tom polju, bili su uslovljeni njema kom politikom na Balkanu, a posebno prema Jugoslaviji, koju je njema ki ministar vanjskih poslova von Ribbentrop, u razgovoru s japanskim poslanikom Oschimom 23. velja e 1941. godine u Berlinu, formulisao ovim rije ima:

... Jugoslavija e morati ranije ili kasnije, pristupanjem Trojnom paktu ili nekim drugim ugovorom, pre i u naš tabor... Na taj na in Balkan e se na i u našim rukama.

Da bi što lakše ostvarili taj cilj, Nijemci su se u odnosima s najvišim ličnostima jugoslavenskog režima služili, pored ostalog, i suptilnim metodama podmičivanja. Kada je, na primjer, prilikom izložbe automobila predsjednik Kraljevske vlade (1935—1939) Milan Stojadinović zastao zadivljen kod najnovijeg modela mercedesa, prisutni Franz Neuhäuser je odmah reagirao:

— Bi e mi drago da ovaj automobil smatrate li svojim.

Stojadinović se zahvalio i prihvatio poklon.

Stojadinovićev nasljednik na položaju predsjednika Kraljevske jugoslavenske vlade Dragiša Cvetković je bio pasionirani ljubitelj konja i imao je vlastitu ergelu. Kada se postavilo na dnevni red pitanje pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, ministar vanjskih poslova njemačkog Reicha, von Ribbentrop, naredio je da se iz uvezenih konja Age Kana kupi jedan rasni trkač i konj i u njegovo ime pokloni Cvetkoviću. Taj zadatak je uspješno obavio *Karlo Drušković*, koji je i inače prijateljivao sa Cvetkovićem.

Nekoliko dana po slomu Kraljevske jugoslavenske vojske u Beogradu se pojavio savjetnik Ministarstva vanjskih poslova Reicha baron Kiinsberg i zaplijenio arhivu jugoslavenskog Ministarstva vanjskih poslova. U njegovoj ekipi, kao prevodilac, u uniformi vojnog službenika Wehrmachta, našao se i Karlo Drušković, sada već Karl Druschkovic. Završivši posao otpremanjem jugoslavenske arhive u Reich, Kiinsberg se sa svojom ekipom, početkom ljeta 1941. godine, vratio u Berlin.

O ponovnoj pojavi Karla Druškovića u Beogradu govore citirani njemački dokumenti od 31. ožujka 1942. godine. On se tada izaslao preko beogradskog Gestapoa, preko Abwehra i Milana Nedića povezao sa Jezdimirom Dangićem, odnio u Berlin njegovu već spomenuto pismo Himmleru, a zatim se opet vratio u Beograd. Zašto? Na to pitanje nedostaje jasan odgovor. Sudeći po svemu i Himmler i Ribbentrop i Gestapo u Berlinu su željeli da ih on mimo svih njemačkih faktora u Beogradu obavijesti šta se to zapravo događalo sa Dangićem i oko Dangića. Usto, a ovo je utvrđeno, general Gottlob Berger, šef Glavne upra-

ve SS-a, povjerio mu je zadatak da pokuša preko Dangi a da nabavi ve i broj bosanskih brdskih konja za potrebe Waffen SS-a!

Na intervenciju iz Berlina Schäfer je morao brzo da pusti Druschkowica na slobodu, a u arhivi beogradskog Gestapoa je ostao i dokument u kojem se našla ova ocjena o njemu:

Njegovi navodi koji se odnose na u eš e u ostvarivanju važnih ugovora između njemačkog Reicha i ranije srpske vlade djelomično odgovaraju injenicama.

Pod »ranijom srpskom vladom« Gestapo je, o igledno, podrazumijevao Kraljevsku jugoslavensku vladu na elu s Dragišom Cvetkovićem; »važni ugovori« su se odnosili na Trojni pakt, a Druškovićev u eš e u svemu tome: na konja iz štale Age Kana, poklonjenog Cvetkoviću.

Što se ti e Dangi a, on je poslije kra eg boravka u »po asnom zatvoru« beogradskog Gestapoa, upućen u Njema ku, u zarobljeništvo. Pored njemačkih obzira prema Paveli evoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, na takvu odluku je nesumnjivo uticala i ocjena iznijeta još na konferenciji u Štabu komandanta Wehrmachta na Jugoistoku:

Dangi li no nema ozbiljniji uticaj u etničkim formacijama. Ne manju, ako ne i ve u ulogu imaju školovani oficiri koji se nalaze na komandnim položajima. Što se ti e snaga pod Dangi evom komandom, on ima pod sobom najviše hiljadu loše obu enih ljudi.

Major Jezdimir Dangi , kome je još za vrijeme njegovog prvog boravka u Beogradu Milan A imović prenio saglasnost Draže Mihailovića s njegovom »politikom«, udaljen je s pozornice. Me utim, Nijemci su istovremeno naredili Paveli u da se »pomiri« s etnicima na teritoriji Bosne i on je pod brojem 1035/42 izdao uputstvo pod naslovom *»Postupak prigodom ponude etnika za pregovore i predaju«*:

U zadnje vrijeme pojavio se među etnicima ja i pokret za predaju našim vlastima pa i za suradnju sa ovim protu komunistima (parti-

zanima)... Nije isključeno da je ovo eventualno i sugerirano izvana savezno sa dogajama u svijetu ...

... Poglavnik je odredio:

1) Na elno treba svuda ponudu etnika za pregovore i predaju prihvatiti, ali samo od stvarnih njihovih predstavnika ...

2) Sve pregovore vršiti u svakom slučaju povjerenstvo u koje ulaze: zapovjednik divizije, veliki župan i ustaški stožernik ...

Dok postoji opasnost od partizanskih oružanih bandi, etničke postrojbe moraju suraivati sa oružanim snagama NDH na suzbijanju i uništenju partizana, te u tu svrhu mogu zadržati oružje ... etnici koji budu ranjeni u borbi sa partizanima mogu se liječiti u bolnicama i ambulancama, kao i ostali pripadnici oružanih snaga NDH ... Pripadnicima etničkih postrojbi mogu se dati nagrade i odlikovanja ukoliko se istaknu u borbi protiv partizana ...

Ubrzo zatim došlo je do niza ustaško-etničkih sporazuma o saradnji u borbi protiv partizana. Ve 27. travnja 1942. godine je komandant 3. domobranskog zbora u Sarajevu, pukovnik Šimi , javio Ministarstvu hrvatskog domobranstva:

U Mrkonji gradu 27. travnja došli su zapovjednik etničke komande »Koi« uitelj Drenovi i predstavnik političkih organizacija Mitrovi .

Istoga dana je etnički vojvoda *Uroš Drenovi* sklopio s predstavnicima tzv. Nezavisne Države Hrvatske pismeni sporazum o »likvidaciji uzajamnih neprijateljstava« i »zajedničkoj akciji protiv partizana«, u kojem se, između ostalog, kaže:

Hrvatske oružane snage zajedno sa etnicima u gradu kao i na terenu suzbijati i poništavati komunističke bande ...

Sve akcije oko uništenja komunističkih bandi vršiti se po sporazumu zapovjednika hrvatskih oružanih snaga i zapovjednika etničkih organizacija.

U toku svibnja i lipnja 1942. godine potpisani su sli ni sporazumi izme u ustaša i etni kih komandanata na podru ju srednje i isto ne Bosne.

Slu aj Vojislava Voje or evi a

U zgradi Ministarstva vazduhoplovstva Reicha u Berlinu održano je 16. rujna 1941. godine savjetovanje posve eno eksploataciji okupiranih zemalja. Predsjedavao je Reichsmarschall Hermann Göring, druga li nost nacisti kog režima, ministar vazduhoplovstva, vrhovni komandant Luftwaffe i rukovodilac etverogodišnjeg plana, najviše ustanove za koordinaciju i razvoj ratne privrede Tre eg Reicha.

Principijelno — rekao je Göring opunomoenicima za privredu pri njema kim okupacionim komandama — na okupiranim teritorijama odgovaraju u ishranu treba osigurati samo onima koji rade za nas.

Za sprovo enje te »politike« u okupiranoj Srbiji bio je zadužen generalni opunomo enik za privredu Franz Neuhausen.

U sije nju 1942. godine, etiri mjeseca poslije, Göringove berlinske konferencije, u Beogradu je, u Centrali za žito, održan sastanak na kome se *Vojislav Vojo Dor evi*, predsjednik Saveza srpskih zemlji radni kih zadruga, suprotstavio nekim zahtjevima Neuhausenovog predstavnika. Nije se radilo ni o emu naro ito ozbiljnom: predlagao je tek toliko da se ograni e prerogative njema ke firme »Uljarica a. d.« i da se otkup i izvoz uljanih plodova iz Srbije u Reich organizuje i obavlja preko zemlji radni kih zadruga. Ali, i to je bilo dovoljno da se Odjeljenje III (SD) B S-a, koje je pratilo zbivanja na svim klju nim sektorima okupirane Srbije, pa i u Savezu srpskih zemlji radni kih zadruga, zainteresuje za »slu aj or evi a«. Ubrzo zatim »slu aj« je preuzelo Odjeljenje IV BdS-a (Gestapo), i Vojislav Dor evi se našao u zatvoru.

Dok su se mnogi istaknuti predstavnici kvislinškog aparata, na elu s predsjednikom »vlade« Milanom Nedi em, zauzimali za or evi a, ljoti evci su preduzeli sve da ga dotuku. Radilo se u prvom redu o osveti: Dor evi se u predratnoj Jugoslaviji odlu no suprotstavljao prodoru Ljoti evog »Zbora« u srpsko zemlji radni ko zadrugarstvo.

U dosjeu koji je beogradski Gestapo ispostavio na ime Vojislava Đorđevića, našao se priličan broj protivurjevnih obavještenja. Naročito su ga teško teretile dostave u ime Rade Pavlovića i advokata Nedeljka Brankovića, istaknutih »zboraša«, koji će se kasnije pojaviti kao rukovodioci diverzantskih grupa, oba enih za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Đorđevićem se u Beogradu nalazio i neki bugarski podoficir, dezertir, preko koga je Dorđević pokušao da doturi pismo svojoj ženi i bratu Žarku. Međutim, Bugarin je to pismo predao zatvorskoj upravi i uz to dao izjavu kojom je teretio Đorđevića. Nekoliko dana kasnije Gestapo je u njegovu Beogradu ubacio ljotu evca Radojka Đurića, koji mu se predstavio kao pripadnik ravnogorskog etničkog pokreta. Provokacija je uspjela: Đurić je u svom izvještaju ocijenio Đorđevića kao »ovjeka koji nije prijateljski raspoložen prema nacističkoj Njemačkoj«. Zatim se u »slučaju Dorđević« umiješao i agent beogradskog BdS-a pod šifrom »118«. Kako je do toga došlo i šta se zatim dogodilo vidi se iz bilješke SS-potpornika Heinza Schrötera iz Odsjeka »C« Odjeljenja III (SD) o razgovoru s tim agentom 31. kolovoza 1942. godine:

Danas me je posjetio agent 118 i saopćio mi da ga je prije nekoliko dana pozvao brat dr Voje Đorđević, kojeg je uhapsilo ovo nadleštvo, u Glavni savez zemljoradnika zadruga. Brat, po imenu Žarko Dorđević, predložio mi je tom prilikom da ustanovi koji referent u ovdašnjem nadleštvu obrađuje slučaj Đorđevića, koji je tumač pri tome angažovan i koje tačke optužbe postoje protiv njega. Žarko Dorđević je imao informacije da taj referent prilikom saslušavanja postupuje vrlo strogo, ali da je tumač naklonjen Đorđeviću i da prilikom saslušavanja izopćuje iskaze u korist Đorđevića. Brat ga je naročito molio, ako je ikako moguće, da mu pribavi prepis optužbe, a ukoliko to ne bi mogao, da mu barem ukratko prepiše glavne tačke optužbe.

U vezi s tim treba napomenuti da je, prema navodima agenta 118, Glavni savez zemljoradnika zadruga raspisao nagradu od milion dinara za svaku uspješnu intervenciju za Đorđevića.

Agent 118 je predložio da mu se prednji podaci stave na raspolaganje i da, poslije prijema navodnog mita, otkrije podmi Ivanje.

Agent 118 je ukazao još i na to, da je Glavni savez zemljoradničkih zadruga jako zainteresovan da izbjegne postavljanje komesara u Glavnom savezu, pošto bi u tom slučaju, navodno, došle na vidjelo stvari koje bi jako teretile cio rad Glavnog saveza.

Po primitku ove Schröterove bilješke, SS-potpukovnik Teichmann, šef Odjeljenja III BdS-a, pribilježio je uz njeno zaglavlje: »Po mom mišljenju mogao bi se uhapsiti i brat« Voje or evi a, a izme u pretposljednem i posljednjem pasusa, u vezi s prijedlogom agenta »118« da se primi mito, pribilježio je: »Ne! Ne treba odobriti! S rukovodiocem IV odmah dogovor!« Po ovom nare enju je i postupljeno.

Premda je, na kraju krajeva, i Dimitrije Ljoti intervenisao kod Haralda Turnera da se Vojislav or evi ipak pusti na slobodu, s »rukovodiocem IV«, to jest sa šefom Gestapoa, stvar je bila dogovorena i Gestapo je Vojislava or evi a strijeljao.

I emigraciju treba razjediniti

Prilikom svoje prve posjete Berlinu u svojstvu poglavnika »Nezavisne Države Hrvatske, 7. lipnja 1941. godine, Paveli je, kako to proizlazi iz zapisnika zvani nog Hitlerovog prevodioca Paula Schmidta, saop io Führern da namjerava »da istrijebi sve Srbe s podru ja Nezavisne Države Hrvatske«. A prema onome što je zapisao general Walter Warlimont, pomo nik na elnika Operativnog odjeljenja Vrhovne komande Wehrmachta, Adolf Hitler je prilikom razgovora o ustaškom terorizmu pokazao »upravo cini no razumijevanje« za taj terorizam.

Krajnjim nacisti kim ciljevima u odnosu na narode Jugoslavije odgovarala je i ustaška politika genocida prema Srbima, i etni ka politika genocida prema Hrvatima i Muslimanima. I jedna i druga služile su nacisti koj postavci da »inferiorne narode«, a me u njih su po nacistima spadali svi Slaveni, treba broj ano smanjiti.

Me utim, nacisti se nisu zadovoljavali raspirivanjem hrvatskog i srpskog nacionalizma samo u

zemlji. Nastojanja i Gestapoa i Abwehra u tom pravcu protezala su se čak i na jugoslavenske emigrantske krugove.

Krajem rujna 1941. godine, pošto se prethodno u šumadijskom selu Ba sastao sa Dražom Mihailovićem, *dr Miloš Sekuli*, jedan od lidera Zemljoradničke stranke, otputovao je vlakom iz Beograda u Carigrad. U džepu je imao uredan pasoš na tu ime, snabdjeven peatima njemačkih okupacionih vlasti. I ne samo to: nosio je sa sobom tekst programa Ravnogorskog etničkog pokreta, »Memorandum episkopa Valerijana, vikara njegove svetosti Patrijarha — predat generalu Dankelmanu, vrhovnom komandantu oružanih snaga u Srbiji, avgusta 1941« i 24 fotografije o ustaškim zverstvima nad srpskim življem u Bosni i Hrvatskoj.

Na intervenciju predsjednika Kraljevske jugoslavenske vlade generala Simovića, dr Sekuli je specijalnim britanskim avionom prebačen s Bliskog istoka u London. Njegov dolazak u britansku prijestolnicu uzdrmao je još više i onako nesložne krugove jugoslavenske emigracije i rasplamsao među njima nacionalističke netrpeljivosti. Jer i »Memorandum episkopa Valerijana« i program Ravnogorskog etničkog pokreta i Sekuli ev naknadno napisani »Izveštaj o stanju u zemlji« nisu govorili o zverstvima koje su ustaški izrodi, *pod zaštitom nacističkog okupatora*, počinili nad srpskim življem, već su te zločine pripisivali — Hrvatima. Najzad, ni na jednoj od 24 fotografije koje je Sekuli donio nisu se mogli vidjeti izvršioци tih zločina! *A poslije rata takve i njihove slike fotografije i filmovi pronađeni su u fotoarhivama Gestapoa!*

Govoreći o posljedicama rasturanja »Memoranduma episkopa Valerijana« u Sjedinjenim Američkim Državama, tadašnji ministar emigrantske jugoslavenske vlade *Sava Kosanović* je napisao:

Ovaj Memorandum je u *svom efektu* jedan od najuspješnijih akata Göbbelsove propagande... Misao je bila: konačno razbijanje ideje o Jugoslaviji, a upotrebom u Americi da se provocira srpsko javno mišljenje i s tim da se zastrašuju srpski članovi vlade u Londonu... Tom akcijom je stvarno rehabilitovan Nedić, kome je davana uloga branitelja srpstva.

A poznati američki književnik slovenačkog porijekla *Louis Adami*, navode i da su britanske vlasti hapsile, a zatim »na intervenciju i uz garanciju jugoslovenske vlade u Londonu« pustile na slobodu Miloša Sekulića, napisao je, u svojoj knjizi »My native land« i slijedeće rečenice:

Sve ili večinu sliku koje je ponio Sekulić, snimili su gestapovski agenti i dostavili ih na prikladan način onima koji su željeli da ih pošalju ministrima u London. I u tome im je Gestapo pomogao. Sekulić se »izvukao« iz okupirane Jugoslavije sa nedićevskim i njemačkim pasošem u Tursku... Po njemu je ovaj materijal, odobren od Gestapa, hitno poslan u London.

Pod uticajem »dokumenata« koje je dr Sekulić ponio sa sobom iz okupirane zemlje, »Srbobran«, list »Srpske narodne odbrane«, koji je izlazio u Sjedinjenim Američkim Državama pod pokroviteljstvom kraljevskog jugoslavenskog poslanika *Konstantina Fotića*, javno je proklamovao da je jugoslavenska ideja sahranjena i donio rezoluciju protiv »versalske greške i mitosa Jugoslavije«, a kralja Petra pozvao da se proglasi kraljem Srbije!

Skoro istovremeno, krajem prosinca 1941. godine, ministar vanjskih poslova jugoslavenske izbjegličke vlade, *Momilo Ninić*, poslao je Konstantinu Fotiću pismo u kojem mu je, između ostalog, pisao i slijedeće:

Ja ne verujem da će se više moći i obnoviti Jugoslavija, onakva kakva je bila. Mi ne možemo imati nikad mira sa Hrvatima. Slovenci ne mogu imati za prijatelje samo onda ako smo jaki... Stvorimo veliku Srbiju sve do Ogulina...

Misiju dr Sekulića Gestapo je mogao da uknjiži kao pozitivnu stavku u svoj bilans.

Međutim, njemačka obavještajna služba, na planu raspirivanja hrvatskog i srpskog nacionalizma, nije se zaustavila samo na misiji dr Miloša Sekulića. To dokazuju i neki detalji »služaj *Križek-Ruskovi*«.

Još prije njemačko-talijanskog napada na Jugoslaviju, za njemačku vojnoobavještajni centar u

Pragu (Abwehrstelle-Ast Prag) radio je agent po imenu *Antonin Križek*. Rukovodilac mu je bio šef referata III F *Alfred Klausnitzer*, alias »*dr Klement*«. Abwehr je Križeka zaposlio u jednoj uvozno-izvoznoj firmi, što mu je omogućilo avalo esta putovanja u Jugoslaviju i Tursku. Njegov glavni zadatak u to vrijeme bio je obavještajni rad prema ehoslova koj emigraciji u tim zemljama. Me utim, neposredno poslije okupacije Jugoslavije, u lipnju 1941. godine, »trgovac« Antonin Križek ponovno dolazi u Carigrad. Tada uspostavlja vezu i s jugoslavenskim emigrantima: *Milošem Tupanjaninom*, bivšim poslanikom Zemljoradni ke stranke, *Vasilijem Trbi em*, saradnikom *Jovana onovi a*, »delegata Kraljevske jugoslovenske vlade za Bliski istok i veze sa zemljom«, pa ak i s jugoslavenskim poslanikom u Ankari — Ilijom Šumenkovi em. Oni mu predaju pisma, novac, zlato i druge predmete da ih odnese u okupiranu Srbiju na odre ene adrese. Me utim, Abwehr fotokopira sva pisma koja Križek nosi, i on ih tek zatim predaje adresatima u Beogradu.

Njema ka vojno-obavještajna služba je koristila Križeka i na liniji *Tupanjanin—Draža Mihailovi*. Tako je on u srpnju 1942. godine prenio Tupanjaninu poruku Draže Mihailovi a, koju je dobio u Beogradu preko Tupanjaninovih beogradskih prijatelja. I? toj poruci Draža Mihailovi je naveo etiri svoja punkta u Beogradu preko kojih mu treba slati materijal i poštu. Obavještavaju i izbjegli ku vladu u Londonu o ovoj Mihailovi evoj poruci, Tupanjanin je napomenuo da je tu poruku dobio preko apsolutno sigurnog ovjeka, koji je ve etiri puta prenosio vijesti od njega u Srbiju i iz Srbije njemu.

Taj Tupanjaninov radiogram je uhvatila i dešifrirala njema ka radio-prislušna služba. O tome je odmah obaviješten zapovjednik policije sigurnosti i službe sigurnosti (BdS) u Beogradu SS-pukovnik Schäfer, s nare enjem da izvidi o emu se radi i da poduzme potrebna hapšenja. Me utim, do hapšenja nije došlo: oficir za vezu BdS-a s Abwehrom, *SS-porunik Fritz Günther Müller* je obavijestio *SS-pukovnika Schäfera* da se radi o obavještajnoj igri s kojom je Ast Beograd na elno upoznao BdS još u travnju, i Schäfer nare uje svojim službama da tu igru ne ometaju, ve da je samo pažljivo prate. Da bi potpuno umirio svoje konkurente iz Gestapoa, Klausnitzer nare uje Križeku da

prilikom prolaska kroz Beograd posjeti odjeljenje VI BdS-a i o svemu li no obavijesti njegovog rukovodioca *SS-poru nika Ericha Golia*. U toku razgovora s Gollom, po etkom listopada 1942. godine, Križek ga obavještava da je on Tupanjaninu prenio poruku Draže Mihailovi a s ozna enim beogradskim punktovima za vezu. Istovremeno mu je rekao da e narednih dana prebaciti u Carigrad Tupanjaninovog saradnika i prijatelja, bankovnog inovnika Matu Ruskovi a, s kojim je ve duže vremena u vezi, snabdjevenog odgovaraju im materijalom i novim porukama Draže Mihailovi a, *da bi na taj na in u vrstio svoje veze s britanskom obavještajnom službom*, za koju Tupanjanin radi.

Prave i službenu bilješku o ovom razgovoru, SS-poru nik Goli je na kraju upozorio eventualne korisnike podataka iz ove bilješke da treba »izbjegavati svaki zahvat u krugu osoba s kojima Križek održava veze«.

Desetak dana kasnije, sredinom listopada, kapetan Klausnitzer je posjetio SS-pukovnika Schäfera i lipoznao ga s materijalima koje je Križek dobio od veza Draže Mihailovi a u Beogradu, s tim da ih prenese Tupanjaninu. Obavijestio ga je isto tako da je Mati Ruskovi u, pored ostalog, povjerio i zadatak uspostavljanja stalne radio-veze izme u etni ke radio-stanice u Beogradu, poznate pod šifrom »506«, i neke radio-stanice britanske obavještajne službe na Bliskom istoku, te da e se on poslije kra eg boravka u Carigradu vratiti u Beograd.

Snabdjeven pasošem na ime Matej Ruži ka i potrebnim vizama, Mate Ruskovi je s Križekom 17. listopada 1942. godine stigao u Carigrad. Do Sofije ih je pratio Klausnitzer.

Križek i Ruskovi se u Carigradu sastaju s Tupanjaninom. Me utim, umjesto da se vrati u Beograd, Ruskovi ostavlja Križeka na cjedilu i odlazi u Kairo gdje je Englezima ispri ao sve što je znao. Tridesetog studenog 1942. on je avionom preba en u London i poslije mjesec dana provedenih u jednom logoru, pušten na slobodu. Kasnije, u prvoj polovini 1944. godine Ruskovi e, zajedno s dr Brankom ubrilovi em, pozvati pristalice Zemljoradni ke stranke da se priklju e narodnooslobodila kom pokretu, a zatim e se, još u toku rata, u velja i 1945, vratiti u oslobo eni Beograd.

Križek se u kontaktima s Tupanjaninom i njegovim vezama u zemlji predstavljao kao trgovac koji silom prilika radi za Nijemce, ali je, inače, njihov protivnik. Takvim ga je smatrao i Ruskovi. Međutim, posumnjao je u njega i napustio ga.

Dok se Ruskovi još nalazi u logoru kraj Londona, sredinom prosinca 1942. godine, Draža Mihailovi je preko svoje obavještajne službe došao do podataka da Križek radi iskreno za Nijemce i odmah je javio emigrantskoj vladi u Londonu: »Imamo podatke da je Križek gestapovac.«

Ubrzo poslije dezertiranja Mate Ruskovića, beogradski Gestapo saznaje da se *Ikonija Jefić* priprema za bjekstvo »u šumu«. Pošto je veza Draže Mihailovića preko Križeka do Tupanjanina išla ne samo preko Mate Ruskovića nego i preko Ikonije, Schäfer odlučuje da okona igra. Osim Ikonije Jefić, Gestapo je pohapsio u Beogradu i veći broj drugih osoba, od kojih su neke i strijeljane. Ikonija Jefić je poslije saslušanja u beogradskom Gestapou, na zahtjev Abwehra prebačena u Prag, a Križeku je zabranjeno putovanje u Tursku.

Da li je ovakav finale »slučaja Križek« bio i rezultat stalne surevnjivosti i nepovjerenja RSHA prema Abwehru i njegovim poduhvatima — teško je reći, ali kada je riječ o odnosima njemačke politike i vojne obavještajne službe, ne treba ni tu mogućnost gubiti iz vida.

Major Todorovi i radio-stanica »506«

U rukopisu svojih memoara napisanih poslije rata, koji se nalaze u Vojno-istorijskom institutu JNA u Beogradu, *general Dušan Simović*, predsjednik Kraljevske jugoslavenske vlade u izbjeglištvu tokom 1941. godine, napisao je:

... Prvu vest o stvaranju ustaničkog jezgra na Ravnoj Gori... doneo je jedan strani diplomata na prolazu iz Beograda kroz Lisabon i tamo predao zastupniku poslanika Koji u, koji mi je istu dostavio u London po specijalnom kuriru. Taj izveštaj sam primio početkom avgusta 1941. U izveštaju je bilo navedeno inicijalima ime komandanta »D. M.« i date talasne dužine i vreme za hvatanje radio-telegrafске veze. Izveštaj je potpisao »štab. Major ŽP. T.«, koga sam odmah po rukopisu po-

znao, da je to *Žarko P. Todorovi*. Pošto je izveštaj bio znatno ranijeg datuma i vreme za hvatanje veze određeno u julu, to svi pokušaji britanske tajne radio-službe da tu vezu uhvate nisu uspeli.

Major Kraljevske jugoslavenske vojske *Žarko Todorovi* je zaista poeo s radom na formiranju etničke ilegalne organizacije u Beogradu već u julu 1941. godine. Cilj mu je bio da, prije svega, izgradi obavještajnu mrežu preko koje će prikupljati podatke interesantne za Mihailovičev štab na Ravnoj gori i da raznim kanalima pokuša uspostaviti vezu s kraljevskom izbjegličkom vladom.

U proljeće 1942. godine Abwehr i Gestapo su ustanovili da na teritoriji Srbije radi nekoliko tajnih radio-stanica. Trebalo je poduzeti odgovarajuće protumjere...

Jednog proljetnog dana 1942. godine, u Beograd je stiglo iz Soluna pedesetak njemačkih vojnika. Uselili su u vilu koja se nalazila u jednoj od mirnih ulica koje se na Dedinju odvajaju od širokog bulevara. Bio je to vod 4. izviđačkog bataljona službe veze vojske. Pošto se nalazio pod komandom *poručika Wollnyja*, on je, po uobičajenoj praksi, a iz konspirativnih razloga, nosio naziv *»Wollnyjev vod«*.

Pošto je smjestila svoje aparature i montirala antene tako da se spolja nije moglo ništa neobičajno primijetiti, ova specijalna jedinica njemačke prislušne službe se dala na posao. Raspolažu i posebnim automobilima, snabdjevenim goniometrijskim uređajima, koji su krstarili po terenu, ubrzo je *»Wollnyjev vod«* otkrio nekoliko tajnih radio-stanica. Pripadale su uglavnom etničkim štabovima, koji su održavali pomoću njih međusobnu vezu, ali istovremeno i vezu s britanskim obavještajnim centrima na Malti i na Bliskom istoku. Tada su na pozornicu stupili Wollnyjevi eksperti za dešifriranje, koji su samostalno, i uz pomoć agenata koje je njemačka obavještajna služba ubacila u redove etničkog ravnogorskog pokreta, uspjeli da proniknu u tajne kodove koje su te radio-stanice koristile. One radio-stanice koje su etničkim štabovima služile za međusobnu vezu, Nijemci su i onda kada su im bile na dohvat ruke, ostavljali na miru. Praćenje njihovog rada omogućilo im je uvid u aktivnost, planove i namjere etničkog pokreta Draže Mihailovića a

— njema kog saveznika u borbi protiv NOV i PO Jugoslavije, ali istovremeno i mogu eg protivnika u slu aju anglo-ameri kog iskrcavanja na teritoriju Jugoslavije. Agenti Abwehra i Gestapoa u etni kim redovima, a naro ito ve spomenuti Antonin Križek, kao i beogradski inžinjer folksdoj er Erich Grothe, ak su takve radio-stanice snabdijevali materijalom za održavanje i opravku i rezervnim dijelovima, kako Nijemci ne bi ostali bez tih izvora informacija. Me utim, prema radio-stanicama koje su održavale vezu s Bliskim istokom, direktno ili preko britanske vojne misije pri štabu Draže Mihailovi a, i dostavljale podatke o kretanju i koncentraciji njema kih trupa, o vojnim objektima i sli no, Nijemci su poduzimali rigorozne mjere.

»Wollnyjev vod« je osim ostalih ubrzo otkrio i jednu radio-stanicu lociranu u Beogradu. Pošto je dešifriranjem njenih depeša utvr eno da ona štabu Draže Mihailovi a prenosi, uglavnom, izvještaje i informacije u kojima se govori o unutrašnjoj organizaciji ravnogorskog etni kog pokreta, odlu eno je, kao i u drugim sli nim slu ajevima, da se ta stanica ne dira. Ali, sredinom 1942. godine u Beogradu se pojavila još jedna tajna radio-stanica. Wollnyjevi specijalisti su zapo eli s pra enjem njenih emisija. Prili no dugo nisu bili u stanju da odgonetnu šifru kojom se služila. Tek kada su sakupili hrpu od preko dvije stotine depeša, uspjeli su da prodru u tajnu šifre. Njema ka komanda je bila zapanjena! U radio-depešama su se nalazili vrlo precizni podaci o vojnim transportima kroz Beograd, o stanju na zemunskom aerodromu, rezervama goriva u skladištima na podru ju Beograda, dolasku tankera s te nim gorivom, o raznim tvornicama vazduhoplovne industrije, smještaju njema kih vojnih ustanova i štabova, o stanju radio, telefonske i teleprinterske mreže Wehrmachta u Srbiji itd.

Pošto su svi dešifrirani telegrami bili potpisani brojem »506«, administracija »Wollnyjevog voda« je otvorila dosije s naslovom *»Slu aj 506«*

U me uvremenu uhva eni i dešifrirani radiogram šefa britanske vojne misije pri štabu Draže Mihailovi a, kojim je on »radio-stanici 506« izrazio naro itu zahvalnost za usluge u injene britanskoj obavještajnoj službi, još više je ubrzao akciju na njenoj likvidaciji i otkrivanju obavještajne mreže koja je stajala iza nje.

Vozila »Wollnyjevog voda« s goniometrijskim uređajima poela su da krstare ulicama Beograda u vrijeme rada »radio-stanice 506«. Nakon izvjesnog vremena, sredinom prosinca 1942. godine, ustanovljeno je da se »radio-stanica 506« nalazi u gornjem dijelu Aleksandrove ulice (danas Bulevar revolucije). Ubrzo zatim je utvrđena i kuća u kojoj se stanica nalazi.

Njemački policajci su 28. prosinca 1942. godine predvele tu kuću u neprimjetno blokirali. I kada su se pripremali da u nju uđu, na vratima su se pojavili mladi i djevojka. Legitimisali su ih i uhapsili. Odmah zatim upali su u kuću i prodrli u sobicu na mansardi, gdje su radio-telegrafistu zatekli s rukom na tasteru ... Pred njim su bili šifrirani radiogrami.

Uhapšeni mladi se zvao *Thomir Jakšić*, a djevojka koju je vodio sa sobom radi kamuflaže bila je njegova vjerenica. Vlasnik stana, *Branimir Hrگا*, bio je radio-telegrafista.

Istraga je već u toku, no i dala dobre rezultate. Sutradan ujutro, *Dragomir Tomašević* je kao i obično pošao na svakodnevni posao. Bio je šef telefonskog odjeljenja Nedićevog ministarstva pošta, telegrafa i telefona i jedan od najboljih stručnjaka za radiotehniku i telefonske uređaje s kojim je to ministarstvo raspolagalo. Na putu od stana prema ustanovi zaustavili su ga gestapovci i uhapsili.

Tomašević je priznao da je početkom 1942. godine stupio u vezu s etničkom organizacijom *majora Todorovića* u Beogradu, da se preko nje povezo s britanskom obavještajnom službom i da je za potrebe te službe konstruisao radio-stanicu kojoj je dao šifru »506«. Naravno, ni jednom riječju nije spomenuo da je prije rata, kao na čelnik odjeljenja u Ministarstvu pošta Kraljevine Jugoslavije, rukovodio tajnom engleskom radio-stanicom smještenom u Ulici Prote Mateje, u blizini beogradskog Glavnog telegrafa. Od svojih veza odao je samo osobu koja se u depešama često spominjala pod pseudonimom *Ullmann*. Bio je to beogradski industrijalac *Luka Špartalj*, vlasnik tvornice metalnih proizvoda, koja je bila preuređena za proizvodnju dijelova potrebnih njemačkoj avijaciji, što mu je omogućilo da dolazi do dragocjenih saznanja. I *Tomašević* i *Špartalj* su strijeljani a da nisu odali svoje saradnike.

Kao i u drugim slu ajevima kada je želio da sa-
uva tajnost prislušne službe i njenih rezultata, Ge-
stapo je i u »Slu aju 506« sproveo »sudski postu-
pak« protiv Tomaševića u vlastitoj režiji. U arhivi
zapovjednika policije sigurnosti i službe sigurnosti
u Beogradu sa uvan je akt od 19. travnja 1943. go-
dine, koji ilustruje postupak »gestapovskog pravo-
su a«:

Prijeki sud zapovjednika policije sigurnosti i
SD-a u Beogradu, u sastavu:

- 1) SS-pukovnik dr Schaefer kao predsjednik,
- 2) SS-majordr Weinmann kao porotnik,
- 3) SS-kapetan Hausding kao porotnik,
- 4) SS-porodnik Mueller kao zastupnik optužbe,
- 5) pripadnik SS-a Französy kao tuma i
- 6) kancel. namještenica Sachs kao zapisnikar

Dragomira Tomaševića, ro . 12. 11. 1900.
u Petrovcu,

Tihomira Jakšića, ro . 9. 10. 1919. u Sla-
vonskoj Požegi i

Bogoljuba Zeevića, ro . 8. 8. 1914. u Iva-
njici

na smrt.

Tomaševiću je dokazano, a i priznao je da je
od ožujka 1942. igrao vode u ulogu u izgradnji
radio-mreže pokreta DM, da je u Beogradu
rukovao ilegalnim radio-predajnikom i da je
napravio niz drugih predajnika za organizaci-
ciju. Osim toga poslao je iz Beograda mnogo-
brojne izvještaje glavnom štabu DM-a;

Jakšić je od ožujka 1942. u Beogradu rukovao
jednim ilegalnim radio-predajnikom pokreta
DM i uspostavio radio-vezu beogradske organi-
zacije DM-a sa glavnim štabom, i izra-
vao radio-predajnike;

Zeević je od srpnja 1942. do svog hapšenja
bio kurir beogradskog štaba organizacije DM.
Presuda se ima odmah izvršiti.

paraf: Sch/äfer/, SS-pukovnik

U »Slu aju 506« iznimku je predstavljao *Braní-
mir Hrga*. Gestapo ga je planirao za »specijalnu
upotrebu« i u o ekivanju okolnosti koje e to omo-
gu iti, smjestio ga u zgradu njema ke policije u
Beogradu (današnji Dom .TNA). Hrga je tu oprav-

ljao razne aparate i za ra un Gestapoa pratio emisije nekih tajnih radio-stanica. Na taj na in je i provjeravan, jer je emisije tih radio-stanica istovremeno pratio i jedan pripadnik »Wollnyjevog voda« iz vile na Dedinju. Me utim, nije se pružila povoljna prilika za koriš enje Hrge kao radio-telegrafiste u »radio-igri« s nekom od britanskih radio-stanica na Srednjem istoku i Gestapo ga je 1944. godine pustio iz zatvora.

Pošto je beogradski Gestapo preko svog agenta »S-5«, bjeloemigranta Grigorija Ozereva, ve od ranije pratio rad Žarka Todorovi a, izvršeno je, u vezi sa slu ajem radio-stanice »506«, i njegovo hapšenje.

Istraga nad *majorom Žarkom Todorovi em* je, izme u ostaloga, pokazala da je on pod pseudonimom »Walter« rukovodio i radom etni ke obavještajne organizacije nazvane »Štab 133«, koja je djelovala me u domobranskim oficirima na teritoriji »Nezavisne Države Hrvatske«. S tim u vezi Todorovi je preba en u Zagreb i predat tamošnjoj »*Djelatnoj grupi E Policije sigurnosti i službe sigurnosti*«, na elu koje je stajao *SS-potpukovnik Günther Hermann*, a koja je bila formirana u travnju 1943. godine. Me utim, ubrzo poslije toga Todorovi je, pod prili no misterioznim okolnostima, uspio da pobjegne iz gestapovskog zatvora, ali je ostao da ilegalno živi i radi u Zagrebu.

U igru tada ulazi Helmov agent *Radoslav Spitzer*, inovnik transportnog preduze a »Schenker & Comp.«. On dostavlja svom šefu adresu stana u kojem se krije Todorovi , ali Gestapou ne pada ni na kraj pameti da ga hapsi. Naprotiv! Spitzer, koji je i dotada za ra un Gestapoa obavještajno obra ivao organizaciju Draže Mihailovi a u Zagrebu i njene veze s oficirima u domobranstvu i politi arima građanskih stranaka, postaje Todorovi ev povjerljivi ovjek i nosi njegovu poštu beogradskom etni -kom centru i obratno. Me utim, prije nego što bi je predao adresatima, Gestapo bi tu korespondenciju fotokopirao. Mjere opreznosti etni kog centra su tolike da on poštu za Todorovi a stavlja u zamiješan kruh koji se zatim pe e. Ali, i Helm ima svog »pekara«: iz kruha koji Spitzer donosi, pošta se vadi, fotokopira i odmah stavlja u ve zamiješano tijesto . . . Taj novope eni kruh Spitzer predaje **Todorovi u.**

Gestapo je na taj na in kontrolisao cjelokupnu aktivnost etni kog centra u Zagrebu i njegove veze s beogradskim centrom organizacije Draže Mihailovi a. A kada bude ocijenio da mu to nije više potrebno, uhapsi e i Todorovi a. U knjizi »Za istoriju naših dana«, koju je 1949. godine objavio u Lilleu, u Francuskoj, *Boško N. Kostić* e napisati da je *major Žarko Todorović* završio u koncentracionom logoru Mauthausenu, gdje su ga oslobodile savezni ke trupe.

Dvostruka igra lijepe »Cige«

SS-major Adolf Nassenstein, predratni pomo nik Karla Krausa, opunomo enika Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, a zatim, u prvom periodu, okupacije, pripadnik Fuchsove »Djelatne grupe za Jugoslaviju« i »Djelatne komande Beograd«, zadužen za borbu protiv britanske agenture, upoznao se u maju 1941. godine u Dubrovniku s jednom ljepuškastom djevojkom. Kada je poslije završenog posla u Dalmaciji krenuo u Beograd, poveo je i svoju novu poznanicu, koja mu je u me uvremenu, po svemu sude i, postala ljubavnica. Me utim, po ve banalnom špijnskom scenariju, nije se sve na tome završilo: lijepa poznanica je postala Nassensteinova špijunka. Radila je pod pseudonimom »*Ciga*« specijalno na obradi punktova talijanske obavještajne službe u Beogradu, a održavala je veze i s obavještajnom organizacijom etni kog ravnogorskog pokreta u Beogradu.

Adolf Nassenstein je u jesen 1942. godine premješten. Odlaze i iz Beograda predao je dužnost svom saradniku *SS-poru niku Erichu Gollu*, koji je dotada, u okviru BdS-a, bio zadužen obradom poljske emigracije u Srbiji. Me u agentima koje je Goli preuzeo od Nassensteina bila je i »Ciga«.

Jednog dana je »Wollnyjev vod« uhvatio dvije depeše koje je emitovala radio-stanica »506«. Kada su Wollnyjevi dešifranti otkrili tajni kod te radio-stanice, utvrdili su da je rije o depešama beogradske etni ke organizacije Vrhovnoj komandi Draže Mihailovi a. U prvoj je stajalo da žena-agent koja održava vezu »s jednim obavještajnim oficijom Gestapoa«, javlja da je »obavještajni funkcioner Gestapoa« Nassenstein poslan u Lisabon, gdje e, predstavljaju i se za Engleza pod imenom *Cecil*

Rodes, raditi za njema ku obavještajnu službu. Bio je tu i podatak da je Nassenstein djelomi no engleskog porijekla (što je bilo ta no, jer mu je majka bila Engleskinja) i molba da se ovo obavještenje prenese britanskoj tajnoj službi. Druga depeša je sadržavala podatke o organizaciji ustanove zapovjednika Sipo i SD u Beogradu (BdS).

SS-pukovnik Schäfer je naredio da se i SS-porunik Goli i »Ciga« odmah uhapsu. Istraga je pokazala da mladi SS-porunik nije odolio arimalijepe »Cige«: postao je njen ljubavnik i u intimnim trenucima ispri ao joj kamo je nestao njegov prethodnik... Pravdao se da je »Cigu« smatrao pouzdanim i provjerenim saradnikom, ali mu to nije pomoglo.

SS-porunik Erich Goli i »Ciga« su sprovedeni u Njema ku: on je osu en na kaznu zatvora, a »Ciga« je, kao engleski agent, poslana u koncentracioni logor.

»Srpski Gestapo«

Jednog dana, u drugoj polovini srpnja 1942. godine, agenti Specijalne policije su doveli u logor na Banjici zatvorenika optuženog da je pripremao atentat na predsjednika srpske kvislinške vlade generala Milana Nedi a.

Bio je to *Strahinja Janji*.

Me u polaznicima Vojne akademije u Beogradu, koji su završili školovanje 1927. godine, nalazio se i dvadesetogodišnji Strahinja Janji, rodom iz Klenja kod Šapca. Ostao je u aktivnoj vojnoj službi (Oto ac, Vinkovci, Bitolj) do lipnja 1932. godine, kada je kao komandir mitraljeskog odjeljenja u bitoljskom garnizonu otpušten iz vojske. O Janji evoj daljnjoj »karijeri« govori se u dokumentu beogradskog Gestapoa od 28. srpnja 1942. godine, nastalom baš u vezi s njegovim hapšenjem i sprovo enjem u logor na Banjici:

. . . kao porunik je morao da napusti tadašnju jugoslavensku vojsku jer je otkrio pederašku aferu, u koju su bili umiješani i visoki jugoslavenski oficiri. Potom se zaposlio u beogradskoj Op ini kao sekretar odjeljenja gradske trošarinske uprave . . .

Za vrijeme *Stojadinovi* eve vlade Janji se priključio Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici (JRZ), a kasnije Ljoti evoj stranci. Ministar-predsjednik *Cvetkovi* ga je postavio za sekretara u Predsjedništvu vlade. Janji se na toj dužnosti mnogo zalagao za širenje nacionalsocijalističke propagande, te je 27. ožujka 1941. godine morao da pobjegne.

Kada se po završetku rata vratio, u njegovom nadležstvu mu je saopšteno da je otpušten iz službe, ali da će biti zadržan kao honorarni službenik.

U ljetnim mjesecima 1941. godine Janji se ponudio Policiji sigurnosti u Beogradu za rad na suzbijanju komunista. Kada je njegova ponuda bila odbijena, a nije ga preporučio ni izvanredni komesar za inozemna pitanja u srpskom Ministarstvu unutrašnjih poslova (riječ je o Tasi Dini u — napomena autora), sakupio je na vlastitu inicijativu odred od stotinu ljudi i stupio u borbu protiv komunista u okolini Kragujevca.

Neposredno poslije krvavog masakra u kojem je našlo smrt nekoliko hiljada nedužnih Kragujevčana, Svetozar Janji je, na preporuku Marisava Petrovića, komandanta Šumadijskog odreda Ljoti evih dobrovoljaca, postavljen za predsjednika kragujevačke opštine. Na toj dužnosti je izvršio mnogobrojne ucjene, silovanja, pljačke i druga zlodjela, tako da je i sam kvisling Nedić, koji mu je prethodno, »zbog njegovog energičnog nastupa«, pismeno izrazio zahvalnost, našao za potrebno da ga, početkom siječnja 1942. godine, smijeni i uhapsi. Međutim, tada se umiješao Gestapo i Janji je zbog »radikalnog antikomunističkog stava«, kojim je »mnogo doprinio suzbijanju nedjelja bandi«, brzo pušten iz zatvora, rehabilitovan i postavljen za predsjednika Leskovčke opštine.

Janji je u Leskovcu nastavio da radi isto ono zbog čega je u Kragujevcu bio smijenjen i uhapšen. Poslije dva mjeseca Nedić ga je ponovno smijenio, ali ga ovaj put nije hapsio već ga je postavio za komandanta novoformiranog »Specijalnog odreda pri Predsjedništvu vlade« — odreda koji je igrao ulogu Nedićeve »lične garde«.

Upravo u to vrijeme, novopostavljeni BdS u Srbiji, SS-potpukovnik dr Emanuel Schäfer nastoji da stvori posebnu »domoroda ku« agenturu, koja će raditi isključivo za Gestapo i preko koje će, pored ostalog, kontrolisati i rad cjelokupne kvislinške uprave i svih njenih organa. Prikupivši obavještenja o dotadašnjem držanju i radu Strahinje Janjića, Schäfer je odlučio da njemu povjeri zadatak stvaranja organizacije, koja će, nešto kasnije, sama sebi dati naziv »Srpski Gestapo«.

Beskrupulozan, patološki ambiciozan i ubijajući u svoju veličinu, Strahinja Janjić se odmah dao na posao. Prve agente je našao među pripadnicima svog »Specijalnog odreda«, a zatim je sam, ili preko njih, zavrbovao nekoliko pripadnika »Srpske državne straže«, »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, nekoliko školaraca, inženjera kvislinškog aparata i trgovaca koji su pomogli.

Polovinom 1942. godine »Srpski Gestapo« je, prema nekim podacima, imao svega trinaest agenata. Međutim, ambicije i pretenzije Strahinje Janjića bile su kudikamo veće: on pokušava da kritikuje neefikasnost Nedićeve kvislinške uprave, da govori kako će smijeniti Nedića i »uspostaviti red« u Srbiji, pa čak predlaže predstavniku Ministarstva vanjskih poslova Treuera Reicha Benzleru i višem vođi SS-policije u Beogradu Meyszneru da mu se povjeri formiranje dviju srpskih SS-divizija: jedne za istočnu, a druge za afrički front!

Koliko je Strahinja Janjić bio ubijajući u svoje sposobnosti vidi se i iz njegovog »personalnog upitnika«, na čijem je arhivu beogradskog Gestapoa. Ispunjavaju i rubriku »Specijalista, na kojem području rada (hapšenja, saslušavanja itd.)« on je napisao: »ZA SVE!«

Saznavši za Janjićeve pretenzije Milan Nedić je prvo rasformirao »Specijalni odred«, a zatim naredio da se on uhapsi. Tako se Janjić našao u logoru na Banjici. Međutim, ponovno je Gestapo intervenisao i Janjić je poslije nekoliko dana pušten na slobodu.

Razmatrajući i »slučaj Strahinje Janjića«, SS-potpukovnik Fritz Strecke iz Odjeljenja IV BdS Srbije, pregledao je sav materijal koji se odnosio na njega

i zatim sastavio »kratak sadržaj akata« o Strahinji Janji u, u kojem je stajalo i slijede e:

Kako se vidi iz akata, kapetana Strahinju *Janji a*, koji je do velja e 1942. godine bio nekoliko mjeseci u Kragujevcu predsjednik gradske opštine i isljednik 5. dobrovolja - kog odreda, terete za razne zlo ine i prekršaje. Me u ostalim, navodno su se dešavali zlo ini nasilja, silovanja ženskih osoba i protivpravna prisvajanja stvari od vrijednosti...

... Usmeno pitan o tim stvarima, *Janji* pori e da je u Kragujevcu u inio ma šta što bi bilo kažnjivo. ... On priznaje da su za vrijeme dok je on bio predsjednik kragujeva ke opštine, kažnjavani batinanjem ne samo muškarci nego i žene, ali tvrdi da je propisno predavao zaplijenjene stvari od vrijednosti i ostalo. Priznanice o ovoj predaji Janji nosi sa sobom. Kako se vidi iz priloženog prepisa, predsjednik Ministarskog savjeta, armijski general *Nedi* mu je izjavio zahvalnost povodom njegovog energičnog nastupa. Takve izjave su mu dali i starješine garnizona, oficir na službi u garnizonu kapetan dr *Zimmermann*, a i Tajna vojna policija u Kragujevcu. ...

Pribavljeni su, doduše, i podaci o kažnjivim postupcima Janji a, ali još nisu dokazani. Treba pretpostaviti da je Janji brutalan i da na osnovi toga uspijeva da se probija u svim pravcima. Ali nije ni isključeno da Janji nije moralno sasvim vrst. Za vrijeme njegovog rada ovdje, u tom pogledu još ništa nije ustanovljeno.

Upravo zato što se Janji svojim držanjem umije probiti u svim pravcima, on se i može upotrijebiti.

Srpske vlasti su se sigurno uplašile Janji a, jer im je njegova sadašnja djelatnost nepoznata i jer je on pod našom zaštitom. Vlasti zbog toga osje aju izvjesnu opasnost po sebe i htjele bi da uklone Janji a.

Izašavši iz Banji kog logora Strahinja Janji je nastavio s harangom protiv Nedi a, ali ni Nedi njemu nije ostao dužan. Ono što se tada desilo vidi

se iz slijedećeg dokumenta, nađenog u arhivi beogradskog Gestapoa:

Bilješka Beograd, 12. kolovoza 1942.

1) Na dan 12. 8. 1942. oko 11,00 sati saopštio mi je lično kapetan Strahinja Janjić da su mu toga dana oko 05,00 sati došla u zgradu dva srpska agenta, da bi ga uhapsili. Uz upotrebu blage sile Janjić je sa svojim ljudima agente istjerao iz zgrade i pokazao im svoju legitimaciju, koju mu je izdalo ovo nadležstvo, na šta su se oba agenta izvinila i opet udaljila (kurziv autora).

Provjeravanjem kod ovdašnjeg pomoćnika upravnika policije, ustanovljeno je da je ovo naređenje za Janjićevu hapšenje izdao kapetan Minić iz Srpske državne straže. Naređenje pod br. 1798 nosi datum 11. 8. 1942. Akt je potpisao zamjenik komandanta straže. Potpis ne itak. Pomoćniku upravnika policije je naređeno da poukazuje agente da Janjić ne može biti uhapšen bez odobrenja ovog nadležstva. Srpskim nadležstvima su odmah izdata odgovarajuća uputstva.

Prilaže se Janjićev izvještaj o prednjem događaju.

Zgrada u kojoj su Nedićevi agenti pokušali da uhapsu Strahinju Janjića, a koja se spominje u citiranom aktu, nalazila se u Ulici Starine Novaka i predstavljala je neku vrstu kasarne »Srpskog Gestapoa«.

Kako se vidi, Milanu Nediću nije pošlo za rukom da po drugi put uhapsi svog »konkurenta« Strahinju Janjića. A ovaj je, uvjerivši se u zaštitu Gestapoa, uporno nastaviti putem kojim je i do tada išao, ubijajući ga je »proviđenje« upravo njega odredilo da postane »firer nacionalsocijalističke Srbije«.

Krajem 1942. godine »Srpski Gestapo« je veobrojao preko stotinu članova. Oni su u svojoj zgradi u Ulici Starine Novaka bili podvrgnuti strogom kasarnskom režimu, prolazili su kroz obuku »političkog vaspitanja« i obuku obavještajne službe. Među njima je bilo i nekoliko Slovenaca i Hrvata, ali su oni morali da pređu u pravoslavnu vjeru. Strahinja Janjić je bio neprikosnoveni šef i vođa grupe,

a dvanaestoricu svojih prvih saradnika je nazvao »apostolima«, namijenivši im najviše položaje u Srbiji kada on preuzme vlast.

Poput Janjića, i ostali pripadnici grupe su nastojali da pronađu u Beogradu pa i u unutrašnjosti Srbije osobe koje će, kao agenti i informatori, raditi za »Srpski Gestapo« u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta i kontroli kvislinškog aparata. Osim toga oni su, u manjim ili većim grupama, povremeno odlazili na teren, po potrebi oblačili seljačka odijela, pretvarali se u etnike Draže Mihailovića, a ponekad nastupali i u uniformama Wehrmachta, praveći se da ne znaju srpski jezik.

Sve u svemu, aktivnost »Srpskog Gestapoa« nije dala rezultate koje je Schäfer očekivao. Izvještaji koje je primao od Janjića svodili su se manje-više na obične denuncijacije, a nadležni njemački policijski organi su poduhvatale njegovih ljudi na terenu, u svojim izvještajima ocjenjivali, uglavnom, kao običnu pljačku i nasilja.

U takvoj situaciji Milan Nedić 22. 2. 1943. godine šalje vojnom zapovjedniku Srbije predstavku u kojoj ukazuje na to da je Strahinja Janjić poznat kao kriminalac i da je, pošto su njemačke okupacione vlasti naredile da ga se pusti iz logora i ovladaju ga da formira svoju grupu ljudi koja će raditi za okupatora, okupio oko sebe uglavnom ljude mračne i sumnjive prošlosti. U pismu vojnom zapovjedniku Nediću napominje da njega niko nije zvanično obavijestio o ovoj Janjićevoj organizaciji, te da mu uopće nije poznat cilj njegovog stvaranja, šta ona radi i čemu služi; predstavu o toj organizaciji da ima isključivo na osnovi izvještaja svojih organa s terena, a oni mu javljaju da je to »nemoguća organizacija«, koja najgrublje način »ruši ugled srpske uprave i njemačke uniforme«, vrijeđaju i na svakom koraku i njega i njegove ministre i druge visoke funkcionere, koji iskreno i lojalno saraduju s okupacionim vlastima.

Uvidjevši najzad i sam da od »Srpskog Gestapoa« ima više štete nego koristi, šef BdS-a dr Emanuel Schäfer je odlučio da ga rasformira i dio njegovog ljudstva, na čelu sa Strahinjom Janjićem, pošalje »na rad« u Njemačku. Janjić je duboko razočaran i ubijedio da mu je Nedićev ministar unutrašnjih poslova Tasa Dinić »namjestio igru«,

nastoji da mu se osveti i 24. travnja 1943. godine dostavlja SS-majoru Brunu Sattleru, šefu Odjeljenja IV (Gestapo) BdS-a Beograd, slijede i izvještaj:

Ovih dana je ministar unutrašnjih poslova intervenisao za oficira CIRILA HADŽI-PAVLOVIĆA, kojeg je Gestapo uhapsio, i koji se nalazi u koncentracionom logoru.

Ministar Dinić je u više navrata postavio rasno pitanje u Jugoslaviji i u Srbiji. Međutim, njegova intervencija se u ovom slučaju odnosi baš na jednog Cincarina, a poznato je, i na to upozoravam, da su Cincari gotovo svi Cigani.

Ako se precizno ispita porijeklo ministra Dinića, ustanoviće se i njegovo cigansko porijeklo, jer na to ukazuje već i ime i prezime TANASIJE DINIĆ.

Međutim, taj izvještaj ne može imati nikakve reperkusije po Dinića, a Janjić, nekoliko dana kasnije, morat će da sa dvadeset i šest pripadnika svoje grupe otputuje u Berlin, gdje je dobio zadatak da obavještajno radi među stranim radnicima, u prvom redu radnicima iz Srbije i drugih krajeva Jugoslavije.

Njemački dokumenta govore i o tome šta se dalje događalo. Tako je 30. lipnja 1943. godine antikomunistički referent Uprave IV RSHA javlja beogradskom Gestapou slijedeće:

»Strahinja Janjić i osobe koje pripadaju njegovoj grupi stigli su 7. 5. 1943. u Berlin. Raspoređeni su u grupama po trojica u različita poduzeća.

U okviru snabdijevanja ovog kruga osoba potrebno je da im se osim novca, s vremenom na vrijeme daju i cigarete ili duhan. Pošto ovdje s tim artiklima raspoložemo u vrlo ograničenim količinama, molimo vas da nam javite da li bi se tamo moglo nabaviti cigareta i duhana i uz priznanicu mjesečno slati ovdašnjem referatu IV A 1 radi podjele agentima.

Zbog hitnosti stvari molim za skoro rješenje.

Iz svog berlinskog stana, koji je pretvorio u neku vrstu kancelarije, Janjić je rukovodio svojim agentima, raspoređujući ih po fabrikama i industrijskim poduzećima glavnog grada Njemačke. Gestapo

ga je redovno obavještavao o dolasku novih transporta radnika iz Jugoslavije i njegovi agenti su se ubacivali me u radnike još dok su bili u obaveznom karantinu, ispipavali njihovo raspoloženje i vrbovali me u njima nove agente. U nastojanju da otkriju simpatizere narodnooslobodilačkog pokreta, oni su radnike na razne načine provocirali, pa su ih čak nagovarali i na ilegalni rad. A zatim — zatim bi ih prijavljivali Gestapou koji ih je hapsio. Postoje podaci o tome kako su Janjinevi agenti uspjeli da nagovore nekoliko jugoslavenskih radnika da podmetnu paklenu mašinu na jednu berlinsku željezničku stanicu. Janji je, naravno, o akciji na vrijeme obavijestio Gestapo i uslijedila su hapšenja...

Me utim, iako udaljen iz Srbije, Janji nikako nije mogao da se pomiri s činjenicom njegovim stanjem i da se odrekne svojih političkih ambicija i planova.

Milivoje Malešević je 1942. godine bio jedno vrijeme pratilac šefa »Srpskog Gestapoa«. Me utim, brzo je napustio Janji i njegovu družinu i dobrovoljno otišao na rad u Njemačku. Jednog dana, dok je u Berlinu tražio dokumente radi povratka u tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku i stupanja u Pavličevu vojsku, Malešević je došao u vezu s Janjinim emisijom. Ubrzo zatim Gestapo je primio od njega izvještaj kako mu je Janji, obučeni u njemačku uniformu, ispričao da sa svojom grupom radi za Gestapo, ali protiv Nedića, te da će njegovi ljudi biti avionima prebačeni u Srbiju radi izvođenja velike akcije u kojoj će Nedić biti zbačen, »a poslije toga će se ići protiv Crnogoraca i Hrvata«.

Na osnovi izvještaja jednog agenta, koji je iz Berlina bio stigao u Beograd, BdS u Srbiji je 4. 1. 1944. godine poslao Upravi IV RSHA slijedeći i dopis:

Prema jednom ovdje pribavljenom povjerljivom izvještaju, *Janji* je me u srpskim radnicima u Berlinu, navodno, izazvao pravu uzbunu, stvorivši na taj način kod njih takvu nesigurnost, da su oni od straha pred njim, bježeli i na različite načine, napuštali Berlin.

Janjinevi specijalisti je, navodno, da hapsi srpske radnike bez stvarnog razloga, ili samo na osnovi otrcanih optuživanja, poslije čega po pravilu slijedi intervencija prijatelja ili prijateljica uhapšenih.

Uz obe anje da e isposlovati da imenovanog puste na slobodu, Janji , navodno, na ženske moliteljice ve inom vrši pritisak da jednu no spavaju s njim, u emu uglavnom uspijeva, ili daje ista obe anja ako mu se za uzvrat dadnu životne namirnice ili cigarete.

Pošto Gestapo uhapšenike, zbog pomanjkanja dokaza, ionako za nekoliko dana pušta na slobodu, Janji se, navodno, prsi svojim visokim vezama i puštanje na slobodu pripisuje svom uticaju. Me u srpskim radnicima na podru ju Reicha Janji primjenjuje srpske metode i ško di njema kim interesima.

Da ne bi berlinsku centralu Gestapoa optere i vao svojom doma om problematikom, referent beogradskog Gestapoa je u gornjem dopisu naknadno prekrizio zadnju re enicu.

Pošto je primila gornji dopis, centrala Gestapoa je zatražila od BdS-a Beograd detaljnije informacije i ocjenu Strahinje Janji a. S izradom odgovora bio je zadužen SS-kapetan Poeck iz referata la Odjeljenja IV BdS-a Beograd, ina e bivši rukovodilac ispostave BdS-a u Kragujevcu, a zatim u Kraljevu. Evo šta je on, 24. travnja 1944. godine, napisao:

Iz akata s kojima se ovdje raspolaže... vidi se da se u slu aju Janji a radi o više nego sumnjivoj li nosti, kojoj se, me utim, ne mogu pore i inteligencija i, naro ito, sposobnost prilago avanja. Prema ovdašnjem gledištu, Janji a treba ocijeniti kao konjunkturistu i reklamera, kome je prije svega stalo do toga da se njema kim nadleštlima prikaže u povoljnom svjetlu, da bi onda, snabdjeven svim mogu im ovlaš enjima i nalozima, stvorio mo nu poziciju za svoje li ne interese.

Izgleda da je umjesno da se Janji a kao agenta kona no otpusti i natjera da u Njema koj radi. Dosada nije postigao ništa pozitivno i treba ga smatrati fantastom, koji je njema ka nadleštva stajao mnogo vremena i rada, a da se nisu postigli spomena vrijedni rezultati.

»Rukovode a ustanova Gestapoa u Be u obaviještena je u istom smislu, pošto se i tamo nalaze akta o Janji u.

Naknadno, 1. svibnja, na margini ovog dopisa, SS-major Brunno Sattler, šef Odjeljenja IV BdS-a Beograd, napisao je olovkom:

Ova ocjena je nepravedna prema ovom apsolutno germanofilskom ovjeku.

Me utim, Sattlerova napomena nije izmijenila sudbinu Strahinje Janji a: njegova karijera je bila završena, a rukovo enje njegovom agenturom u Berlinu preuzela su dvojica njegovih dotadašnjih saradnika.

Po odlasku Strahinje Janji a iz Beograda u Berlin, tridesetak pripadnika »Srpskog Gestapoa« je produžilo s radom pod rukovodstvom njegovog dotadašnjeg zamjenika »apostola« Svetozara Ne aka. Iz svog sjedišta u Ulici Žorža Klemansoa, oni su, po potrebi, pojedina no ili u manjim grupama, slati na teren sa specijalnim zadacima. Tako je ve u svibnju 1943. godine iz njegove grupe poslat u logor u Nišu Nikola Ahac kao »zarobljeni partizan«. Prividno »premla en«, trebalo je da stekne povjerenje logoraša, a zatim da »pobjegne« i preko osoba, za koje e saznati od njih, prebaci se u partizane. Me utim, logoraši su brzo uo ili da se radi o provokatoru ... S približno istim ishodom završili su se i sli ni poduhvati pripadnika »Srpskog Gestapoa« poslanih u Srem, Banat, Šumadiju, Bor... Najzad, u velja i 1944. godine, i Ne akova grupa je rasformirana a njeni pripadnici su nastavili da pojedina no rade za Odjeljenje IV BdS-a Beograd. Jednom od njih, Dragomiru Cati u, Gestapo je otvorio u Beogradu radnju za prodaju bombona, kao obavještajni punkt, šestorica su poslani u diverzantsku školu na Iriškom Vijencu, Ne ak je preba en »na rad« u Banat pod imenom Miloš Anti ...

Agenti Gestapoa denunciraju kapetana Abwehra

Po etkom 1940. godine, ubrzo po dolasku u Beograd, glavni opunomo enik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju SS-major Karl Kraus je slu ajno upoznao *Veru Peši*, mladu, ljepuškastu novinarku, rodom iz Leskovca. Uslijedili su sastanci, izleti automobilom i ljubav — bar s Verine strane. Usprkos upozoravanju prijatelja, naro ito jugoslavenskog generalštabnog majora Slavka Radovi a, da je

Kraus njema ki špijun, Vera nije htjela da prekine veze s njim. Naprotiv, pristala je da obavještajno radi za Krausa, koji ju je povezao s Hansom Troetschelom, službenikom odjeljenja za štampu Njema kog poslanstva u Beogradu, za koga je prevodila njema ki propagandni materijal.

Grupa anglofilski i frankofilski raspoloženih funkcionera Uprave grada Beograda je odlučila da onemogu i Peševu u njenom radu za Nijemce i uhapsili su je, nadajući se da će od nje izvući podatke o špijunskim vezama i aktivnosti Krausa i Troetschela. Međutim, kada je Kraus saznao šta se dogodilo njegovoj prijateljici, uslijedile su intervencije. Poslanik Viktor von Heeren je lično skrenuo pažnju prvom kraljevskom namjesniku Pavlu Karajeviću u slučaju Vere Peševine, ističući da je ona uhapšena samo zato što se eksponirala kao prijatelj Njemačke. Klupko se brzo odmotavalo: knez Pavle je pozvao predsjednika vlade Dragišu Cvetkovića, a ovaj upravnika grada Beograda Drinića...

Našavši se na slobodi, Vera Peševa je, prema jednim podacima, provela kraće vrijeme u Beogradu, gdje se »liječila« od posljedica saslušavanja u beogradskoj policiji, a prema drugim je bila protjerana u Leskovac. U svakom slučaju ubrzo se ponovno našla u Beogradu i nastavila s radom za Krausa i Troetschela, kao da se ništa nije ni dogodilo...

Kada su Reichsdeutschen i pripadnici njemačkih diplomatsko-konzularnih predstavništava, poslije obaranja vlade Cvetkovića — Maček, pošli prvih dana travnja 1941. godine da napuštaju Jugoslaviju, Karl Kraus je ponudio Veri Peševi da s njemačkim pasošem napusti zemlju. Ona je to odbila i ostala je, kao i on, u Beogradu.

Odmah po okupaciji Vera Peševa s pripadnicima grupe »Signal« radi na pripremama antimasonske izložbe, prikuplja podatke i daje Gestapou mišljenje o ljudima za koje se on interesuje. U jesen 1941. godine njen »zaštitnik« Karl Kraus napušta dužnost šefa Djelatne komande (EK) Beograd i odlazi u Reich, ali Vera nastavlja s radom za njemačku obavještajnu službu, a istovremeno postaje i metresa Tase Dinića, tadašnjeg pomoćnika ministra unutrašnjih poslova u Nedićevoj kvislinškoj vladi.

O špijunskoj djelatnosti Vere Peševine po odlasku Karla Krausa saznale su se poslije rata neke pojednosti, koje su bile u vezi s ravnogorskim etničkim

kim pokretom. Tako je u toku istražnog postupka Draža Mihailović izjavio:

Koncem avgusta ili početkom septembra, došao je kod mene Živojinović, bivši potpukovnik jugoslovenske vojske, i doneo mi je jedno pismo od Nedića. Pismo je bilo vrlo kratko, samo dva reda, i njime me Nedić poziva da dođem u Beograd na sastanak. Uz pismo Živojinović mi je predao i legitimaciju za put poslanu od Nedića.

Dražo Mihailović nije lično otišao u Beograd. Poslao je Nediću u delegaciju na čelu sa svojim ašom i u pratnji majorom Aleksandrom Mišićem.

Milan Nedić je pred isljednikom izjavio:

Cilj ove delegacije bio je uspostavljanje veze između mene i Draže na bazi borbe protiv partizana. Pokazali su mi punomoćje potpisano lično od Draže Mihailovića a sa ovlaštenjem da mogu sa mnom voditi razgovore i doneti potrebnu odluku.

Ja sam pristao na saradnju sa Dražom Mihailovićem i obećao mu pomoć. To je bio zaključak pregovora između mene i te delegacije.

Iza ovih pregovora i dogovora Mihailović — Nedić stajao je Upravni štab zapovjednika Srbije na čelu sa dr Haraldom Turnerom. Međutim, novopostavljenoj opunomoćnoj komandujućem generalu Franzu Böhme, koji je sredinom rujna 1941. godine dobio naređenje da primjenom najbrutalnije sile uguši ustanak u Srbiji, nije pokazao smisla za Turnerove kombinacije i zatražio je da se etnici Draže Mihailovića polože oružje i pošalju u zarobljeništvo. Tako je otvorena saradnja Nijemaca i etnika Draže Mihailovića morala biti odgođena za kasnije ...

U međuvremenu Živojinović je postao jedan od komandanata Nedićevih kvislinških formacija. Ali sumnja u njegovu privrženost »njemačkoj stvari« rasla je i novi šef Gestapa u Beogradu (BdS) SS-potpukovnik Schäfer je naredio da ga se uhapsi i sprovede u zarobljeništvo. U akciju tada stupa — *Vera Pešić*, Živojinovićeva davnašnja poznanica. Na njenu intervenciju Živojinović je oslobođen i pošto ga je povezala sa SS-kapetanom Hansom Rexeisonom, ru-

kovodiocem Odjeljenja III BdS-a Beograd, postavljen je za okružnog načelnika u Leskovcu.

Partizanski pokret u krajevima oko Leskovca je neprekidno zadavao glavobolju i kvislinškoj upravi i Nijemcima. Akcije »išenja« su se redale jedna za drugom, ali bez vidnijih rezultata. Ispostavi BdS-a u Leskovcu, formiranoj u ljeto 1942. godine, trebalo je pomoći i tako je *Vera Peši* poslata iz Beograda u svoj rodni grad. Postala je sekretarica, a usput i ljubavnica, okružnog načelnika Živojina Đurića.

Zahvaljujući i tome što je odranije poznavala neke pripadnike naprednog radničkog pokreta u Leskovcu, Vera Peši je, po nalogu beogradskog Gestapa i njegove leskovačke ispostave, ubrzo uspostavila vezu s Kukavićkim partizanskim odredom, pa je čak odlazila i na sastanke s predstavnicima partizana. Organi Specijalne policije su joj ušli u trag, i, ne znajući i pokušajima radi, uhapsili je! Beogradski Gestapo i Tasa Dinić, koji je u međuvremenu postao ministar unutrašnjih poslova u Nedićevoj vladi, odmah su intervenisali. Vera je izašla iz zatvora, da bi, kao bivši hapšenik, još uspješnije nastavila svoj špijunski posao protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Koliko je Vera Peši bila revnosna u svom radu za Gestapo pokazuje i podatak da je ona, zajedno s Đurićem, svom glavnom naredbodavcu SS-majoru Rexeisenu podnijela prijavu čak i protiv jednog njemačkog oficira. Radilo se o kapetanu Abwehra dr. Josefu Matlu. Uostalom evo tog dokumenta:

Danas su me izvijestili agentkinja »Vera« i *pučnik Đurić*, da ih je oboje 16. 6. 1943. posjetio u Leskovcu neki kapetan njemačkog Wehrmachta dr. Mate (Matini ili Matti) iz Beograda, u građanstvu po zanimanju profesor univerziteta, koji je zauzeo stav protiv isenjanja njemačkog Reicha, pa čak i protiv ministara vanjskih poslova von Ribbentropa, kao i protiv Gestapa.

On je izjavio pred okružnim načelnikom Đurićem, predsjednikom opštine Leskovac, pred još jednim Srbinom i pred »Verom«, da je politika Reicha u Srbiji i Hrvatskoj skroz pogrešna. Kada bi njemački Wehrmacht imao stvar u svojim rukama, tada bi bilo sve dobro.

Ali ovdje ima rije Gestapo.

Politika ministra vanjskih poslova Reicha von Ribbentropa nije pravilna. M. je navodno rekao doslovno: »Kada bih ja nešto rekao, Ribbentrop bi otišao Führeru i ja bih bio lišen čina. Ja s ovom politikom ovdje nisam zadovoljan, ali, nažalost, ne mogu ništa uiniti protiv nje.«

M. je porijeklom iz Ostmarka (nacisti ki naziv za Austriju — napomena autora).

On je govorio protiv djelatnosti njemačke uprave, protiv ubijanja i izjavio da je stru njak za balkanska pitanja.

U prednjem izvještaju o ito se radi o kapetanu Mattlu, profesoru univerziteta iz Graza i poznavao Balkana, koji radi za Ast Beograd. Ovaj metod stvaranja popularnosti kod Srba i izdaje svakog njemačkog i nacionalsocijalističkog držanja nije samo stvar nemarnosti, već se grani i s patologijom.

Agentkinja »Vera« i uri su prilikom podnošenja izvještaja napomenuli da im je odvratio ovakvo ponašanje jednog njemačkog oficira, koji je bio u uniformi s ordenima. Oni su, potpuno pravilno, izjavili, da im je nerazumljivo kako je on mogao da tako govori pred nepoznatim Srbima. Oboje tvrde da je njemački kapetan ovo iznio iz najdubljeg uvjerenja, iako ga uopće nisu bliže poznavali.

Na ovom dokumentu je SS-pukovnik Schäfer napisao: »Zasada priključiti aktima«.

Rexeisen je doslovno zabilježio navode »Vere« (Pešić) i urija (Živojina), premda je znao da se radi o kapetanu Abwehru dr. Josefu Matlu, šefu referata I H Asta Beograd, inače profesoru slavistike na univerzitetu u Grazu, koji je prije rata, jedno vrijeme, bio i saradnik SD-a! Što se pak tiče Schäferovog naloga da se ovaj dokument »zasada priključiti i aktima«, a to je značilo da se po njemu trenutno ništa dalje ne poduzima, on je najvjerojatnije bio rezultat njegovog zaključka da je Matlovim nastupom želio da zadobije povjerenje saradnika, Pešića i urija, radi nekih svojih obavještajnih ciljeva. Ipak, za svaki slučaj, SS-kapetan Rexeisen je akt prosljedio »registraturi da ispostavi lični dosje« Josefa Matla!

Osim obavještajnog rada protiv narodnooslobodilačkog pokreta Vera Pešić je, kao glavni savjetodavac ispostave BdS-a u Leskovcu, obrađivala i etnički kompleks. Međutim, u rujnu 1943. godine, etnici Draže Mihailovića su je uhvatili. Usprkos nastojanju Zivjina i Gestapa da je oslobode, provela je nekoliko mjeseci u raznim etničkim štabovima i onda su je, u veljači 1944. godine, likvidirali, smatrajući da ona zapravo radi za narodnooslobodilački pokret, što nije bilo tačno.

Gestapo i Srpska pravoslavna crkva

Nacistička obavještajna služba se još u predratnim godinama interesovala za Srpsku pravoslavnu crkvu zbog njenog uticaja na unutrašnju i vanjsku politiku Kraljevine Jugoslavije i zbog njenih dugogodišnjih veza i odnosa s anglikanskom crkvom, odnosno crkvenom hijerarhijom Velike Britanije.

Izbijanjem drugog svjetskog rata to se interesovanje još više pojačalo, da bi doseglo kulminaciju prvih mjeseci 1941. godine, kada se radilo na pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Agentura Uprave VI RSHA u Jugoslaviji ukazivala je tada na činjenicu da je velika većina pravoslavnog svećenstva izrazito anglofilski raspoložena i da je protiv potpisivanja Trojnog pakta. Glavnim predstavnikom te struje u vrhovima crkvene hijerarhije smatran je patrijarh *Gavrilo Dožić*.

Došli su rat i okupacija. Nastupaju i pravcem povlačenja Kraljevske jugoslavenske vlade, Djelatna komanda (EK) SS-majora Hintze je, kao što je već rečeno, u manastiru Oštrogu uhapsila patrijarha Gavrila, sprovela ga u Beograd i strpala u zatvor. O daljim namjerama Gestapa u vezi s patrijarhom Gavrilom govori *šef Djelatne komande (EK) Beograd Karl Kraus* u svojoj službenoj prilozi od 2. svibnja 1941. godine, u kojoj izričito naglašava da prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi treba postupati »s najvećom taktičnošću, izbjegavajući na tome greške«, jer se ne smije »ni u kom slučaju, pogrešnim postupkom, patrijarhu Gavrilu dati priliku da se odbrani«. Gavrilo, doduše, nije u narodu naročito omiljen — piše dalje Kraus — ali ipak činjenica da je on vrhovni crkveni poglavnik i da srpska crkva svojom dobrom organizacijom ima ogroman uticaj u na-

rodu, uslovljavaju da mjere protiv Gavrila moraju biti, putem propagande, pripremljene na zaista dobar na in.«

U istoj pribilješci Kraus predlaže da »srpske ustanove za propagandu, s materijalom koji e dobiti od nas«, to jest od Gestapoa, povedu propagandnu akciju protiv patrijarha Gavrila, da predstavnici okupacione i A imovi eve kvislinške uprave prime deputaciju srpskog klera, u koju bi »trebalo odabrati Gavrilove protivnike i njegove suparnike«, i da eventualno srpski pravosudni organi pokrenu postupak i organizuju »proces protiv Gavrila zbog pronevjere državnog novca«.

Krausov prijedlog u vezi s »pronevjerom državnog novca« vjerovatno se odnosio na injenicu da je *Hintzeova »Specijalna komanda«*, prilikom hapšenja patrijarha, pronašla u manastiru Oštrog ve u koli inu dinara i nešto zlata, koje je ostalo iza kraljevske vlade kada je bježala iz zemlje.

Upoznat s Krausovim namjerama, šef Gestapoa *Heinrich Müller* je odmah poslao u Beograd *SS:potporu nika dr Neuhausa*, koji je radio u odgovarajućem referatu RSHA za crkve, sa zadatkom da zaplijeni arhivu Srpske pravoslavne crkve, organizuje njeno prouavanje i prisustvuje saslušanju patrijarha Gavrila.

RSHA nije bio jedina ustanova Tre eg Reicha koja se po okupaciji interesovala za problematiku Srpske pravoslavne crkve. *Dr Felix Benzler*, predstavnik Ribbentropovog Ministarstva vanjskih poslova pri zapovjedniku Srbije, ak je smatrao da ta problematika spada prvenstveno u njegovo područje rada. Zato je, saznajući za boravak dr Neuhausa u Beogradu, zatražio sastanak s njim, da bi uskladili politiku prema pravoslavnoj crkvi i u vezi s tim utvrdili nadležnosti.

Me utim, dogodilo se ono što se esto doga alo u odnosima između pojedinih njema kih ustanova: nastoje i da cjelokupnu akciju u odnosu na Srpsku pravoslavnu crkvu zadrži u rukama organa RSHA, Neuhaus je izigrao Benzlera. U svojoj pribilješci o razgovoru s Ribbentropovim predstavnikom on je naveo kako se Benzler »pravio obaviještenim« iako o stvarnoj situaciji ima »vrlo nejasnu i mutnu predstavu«, te da je on na niz pitanja koja mu je Benzler postavljao odgovorio tek toliko »koliko je to smatrao cjelishodnim«. Na kraju Neuhaus primje uje

da Benzleru nije ništa rekao o svom sastanku s A i-
movi em, a iz itave pribilješke je o igledan omalo-
važavaju i odnos prema Benzleru i izbjegavanje da
se ponovno sastanu, iako je to ovaj želio.

Tako je problematika pravoslavne crkve, uspr-
kos i kasnijim Benzlerovim nastojanjima da to spri-
je i u ime prestiža svog ministarstva, ostala skoro
isklju ivo u domenu RSHA. A s koliko je pažnje ta
problematika obra ivana pokazuje i »Plan stvarnih
akata« referata III F Djelatne komande Beograd,
zaduženog za vjerska pitanja, prema kojem su u
vezi sa *Srpskom pravoslavnom crkvom* obra ivana
slijede a pitanja: organizacija (postanak i razvoj
— III/141), proglasi, pastirska pisma itd. (III/142),
priredbe (III/143), financiranje (III/144), štampa
(III/145), preduzete mjere (III/146), veze prema
drugim crkvama (III/147), veze s komunizmom
(III/148), veze prema desni arskim krugovima
(III/149), panslavisti ke struje (III/150), op a pita-
nja (III/151) itd.

Upravni štab vojnog zapovjednika na elu s *Ha-
taldom Turnerom* smatrao je Krausov plan kom-
promitacije i smjenjivanja patrijarha Gavrila brzo-
pletim i nerealnim i patrijarh je pušten iz zatvora
i interniran u manastir Rakovicu. No, »igra« se na-
stavila. Zbog ustanka koji je buknuo u Srbiji pod
rukovodstvom Komunisti ke partije Jugoslavije,
Gestapo je odlu io da tu »igru« pokuša usmjeriti
u drugom pravcu. Tri dana pred formiranje Nedi-
eve »vlade narodnog spasa«, 27. kolovoza 1941. go-
dine, interniranog patrijarha je posjetio *SS-poru-
nik Georg Mayr*; rukovodilac referata III F Djelat-
ne komande Beograd.

O toj posjeti i razgovoru s patrijarhom Gavri-
lom SS-poru nik Mayr je istog dana napisao slije-
de u službenu pribilješku:

Na dan 27. 8. 1941. imao sam još jedan raz-
govor s Gavrilom. *Tom prilikom sam mu pred-
ložio da izradi nacrt proglaša Sinoda protiv
komunizma*, da bi tako Sinodu bio nešto od
pomo i u njegovom radu. Ja sam mu ukazao
na to da bi se on ipak morao osje ati obavez-
nim da u granicama mogu nosti sara uje na
reorganizaciji crkve, iji je autoritet, uslijed
doga aja nastalih u ožujku jako potkopan. Na-

dalje sam mu rekao da bi pripremom proglasa skinuo sa Sinoda veliki posao, odnosno, da bi mu pokazao put u kakvu se formu jedan takav proglas najbolje zaodijeva.

Gavrilo je odgovorio da nije u stanju da to u ini pošto je interniran i da se on ve pomirio s takvom svojom sudbinom. Za sudbinu crkve on ne bi mogao ništa u initi, a Sinod e se ve potruditi da crkvu spasi od potpune propasti.

Ja sam mu još jednom objasnio da ovaj nacrt koji se od njega traži ne e biti iskoriš en kao njegov zvani ni ekspozicija, nego da bi mogao samo isto poslovno i i na ruku Sinodu.

Gavrilo se nije dao nagovoriti i rekao je da on ne može pisati o takvoj stvari, ija mu potreba nije poznata, pošto je potpuno izoliran od vanjskog svijeta, te niti ita novine, niti sluša radio.

Pošto zbog Gavrilove tvrdoglavosti nije više bilo izgleda ni za kakav uspjeh, razgovor je potom prenio na drugu temu.

Slijede i su me razlozi naveli da pokrenem ovo pitanje: razna njema ka i srpska mjesta su dosada djelovala na Sinod da dadne izjavu protiv komunizma, a Sinod, odnosno njegovi članovi, izjavljivali su da e se crkva, im joj to bude mogu e, odazvati ovom zahtjevu i da e rado biti spremna da sudjeluje na obnovi Srbije. Jedan drugi klerikalni krug se izgovara da na taj na in ne može ništa doprinijeti, jer je, gledano s crkvenog stanovišta, korisnije da se crkva ne upli e u politiku koja joj je dosada donosila samo štete.

Prošlo je ve više od 14 dana a da crkva nije ništa poduzela u vezi s ovim. Ja sam htio da s nacrtom, kojeg bi izradio patrijarh Gavrilo, stupim pred Sinod i podnose i mu ga, da izjavim kako patrijarh želi da proglas, koji je u pitanju, bude sastavljen u tom ili sličnom obliku. Pretpostavljao sam da bi Sinod poslije ovakvog podstreka prije pristao na izdavanje proglasa.

Zasad, dakle, ostaje još samo jedan put: navaljavati na Sinod toliko dugo dok on ne izjavi da je spreman da o ovoj neophodnosti vodi potrebnog ra una. (Kurziv autora.)

Tako je propao pokušaj Gestapoa da privoli patrijarha Gavrila na saradnju s okupacionim vlastima. Istina, SS-poru nik Mayr je produžio s nastojanjima u tom pravcu, pa je u travnju 1942. godine podnio BdS-u izvještaj u kojem je izrazio mišljenje da bi patrijarh, ako se režim prema njemu poboljša, ili ako bude pušten na slobodu, vjerovatno bio spreman da izda proglas protiv komunizma. Me utim, SS-pukovnik Schäfer je smatrao tu akciju ne-realnom i na Mayrovom izvještaju je stavio primjedbu da je pitanje patrijarhovog proglasa zastarjelo, te da, u datim okolnostima, crkvu treba ostaviti po strani od zbivanja u Srbiji.

Upravo u to vrijeme patrijarh Gavriilo se ozbiljno razbolio, što je gestapovce prili no zabrinulo, jer su se plašili da bi njima neprijateljska propaganda mogla Njema ku okriviti za smrt srpskog patrijarha, što bi, kako je Schäfer naveo u jednom svom izvještaju Upravi IV RSHA, predstavljalo za Tre i Reich »veliki gubitak prestiža«. U vezi s tim problemom SS-poru nik Mayr je predložio da se patrijarh prebaci u neku banju u unutrašnjosti Srbije, a da Odjeljenje VI BdS-a istovremeno proturi obavještenje »neprijateljskoj obavještajnoj službi o tobožnjem puštanju patrijarha na slobodu«.

Nema podataka o tome da li je i u kojoj mjeri ovaj Mayrov prijedlog usvojen i sproveden u život, ali je injenica da je patrijarh proveo izvjesno vrijeme u nekom sanatorijumu u Srbiji, a zatim, kada mu se zdravstveno stanje poboljšalo, ponovno je interniran u manastir Rakovicu.

Stav patrijarha Gavrila je nesumnjivo uticao na držanje znatnog broja pravoslavnih sveštenika prema okupatoru i kvislinzima. To pokazuje i dokument na en u arhivi beogradskog Gestapoa, koji predstavlja zabilješku o prisluškivanju jednog telefonskog razgovora i doslovno glasi:

Predsjednik opštine u Nišu je zvao telefonom Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu, gdje je govorio s ministrom *Dini em.*
Niš: Javljam Vam se zbog parastosa Srbima koje su pobili komunisti. Ovdašnji sveštenici se ustru avaju da održe ovo bogosluženje, jer navodno nisu dobili nikakvo odobrenje od mitropolita.

Dini: Tako nešto! Platite im i oni moraju da se mole. Njihova roba, naše pare. Koliko vam popova treba za to? Deset popova, 10.000 dinara, jedan episkop 5.000 dinara, samo platite! Parastos se 22. 6. 1943. mora održati!

Me u velikodostojnicima Srpske pravoslavne crkve koje je njema ka obavještajna služba u pred-ratnom periodu registrovala kao izrazite anglofile, nalazio se i *episkop ži ki Nikolaj Velimirovi*, usprkos injenici što je on bio jako blizak vo i pronacisti kog pokreta »Zbor« Dimitriju Ljoti u i što je taj pokret javno podržavao.

U okviru akcije sakupljanja crkvene arhive, SS-potporu nik Neuhaus je izvršio, ubrzo po dolasku u Srbiju, polovinom maja 1941. godine, pretres i u manastiru Ži i. Tada je razgovarao i s Nikolajem. U izvještaju koji je poslije toga poslao u Berlin, Neuhaus je ponovno okvalifikovao Nikolaja kao tipi nog predstavnika proengleske linije u crkvenim redovima, dodaju i usput i vlastitu ocjenu da je »Nikolaj (je) tip podmukle, prepredene i brutalne Balkan ine«.

No, upravo taj i takav Nikolaj Velimirovi je ostavljen na slobodi. Možda je tome doprinijela i injenica da se je u Krausovim rukama ve nalazio memorandum *dr Vojislava Janji a*, bivšeg ministra vjera u šestoj i sedmoj vladi Nikole Paši a (1924. godine), u kojem je stajalo:

U Srbiji ima Srpska pravoslavna crkva najve i autoritet. Od svih episkopa, srpski narod najviše voli episkopa ži kog NIKOLAJA VELIMIROVI A. On je svojim spisima poznat u e-lom svetu. Razgovarao sam s njim i *mi smo izradili plan za kolaboraciju Srpske pravoslavne crkve sa nema kim vlastima*, kako bismo odmah postigli potrebni mir u zemlji i spasii srpski narod daljeg uništavanja. (Kurziv autora.)

Molim da budem saslušan i rado u dati sve potrebne informacije.

5. maja 1941.
u Beogradu

Dr Vojislav Janji , s. r.
bivši ministar

Me utim, ni s episkopom Nikolajem stvari nisu tekle glatko. Gestapo je s nepovjerenjem primio Janji evu ponudu i da bi stvari izveo na istac orijentisao je prema Nikolaju svoju agenturu, u kojoj su najistaknutija mjesta zauzimali episkopovi li ni prijatelji, *protojerej Milivoj Crv anin*, zatim *dr Veseliti Šarenac* (*Dr Sa* ili *»Sa«*) i službenik sekretarijata Patrijaršije *Pavle Mati*. Pošto je Nikolaj u Vrnja koj Banji održao javnu propovijed, u kojoj se odlu no izjasnio protiv narodnooslobodila ke borbe, na razgovor s njim, u pratnji Ljoti evog predstavnika »ministra« Ol ana, otišao je li no *šef Odjeljenja III (SD) Einsatzgruppe SS-potpukovnik Ludwig Teichtmann*. Trebalo je zajedno s Nikolajem prona i neko rješenje pitanja pravoslavne crkve, koje bi isklju ilo patrijarha Gavriila. Nije poznato kako je tekao razgovor izme u Teichmanna, Ol ana i Nikolaja, ali neki tragovi ukazuju da su se u cio slu aj uplele nepredvi ene okolnosti. O tome govori Helmova pribilješka od 23. prosinca 1941. godine:

Državni savjetnik dr Turner je saop io preko telefona da zasada, do njegovog povratka oko 10. 1. 1942, u pravoslavnoj crkvi ne treba preduzimati mjere.

Stoga bi trebalo privremeno odložiti namjeru da se episkop Nikolaj dovede u okolinu Beograda, pošto postoje obavještenja prema kojima *postoje veze izme u Nikolaja i Draže Mihailovi a*, a posmatranje ove okolnosti još nije završeno. Dva sata kasnije, državni savjetnik dr Turner je saop io da je razgovarao s armijskim generalom Nedi em i da na osnovi tog razgovora Nikolaja treba odmah internirati u okolinu Beograda. Po njegovoj želji i po želji armijskog generala Nedi a, Einsatzgruppaa bi trebalo da sprovede i internira Nikolaja.

I pored svega toga Nikolaj nije odmah interniran. Predosje aju i, ili, možda, znaju i šta mu se sprema, on je prvih dana sije nja 1942. godine *obavijestio Gestapo da je spreman na punu saradnju u borbi protiv partizana i narodnooslobodila kog pokreta*. Zahvaljuju i tome, kao i intervenciji *Dimitrija Ljoti a*, Nikolaj je ostao na slobodi, u manastiru Ljubostinja, još punu godinu dana, sve do

18. prosinca 1942. godine, kada je, zbog saradnje s jednim etničkim štabom Draže Mihailovića, prebačen u manastir Vojlovicu kod Panjeva i tu stavljen pod stražu.

Pola godine kasnije, u lipnju 1943. godine, i *patrijarh Gavriilo* je prebačen iz Rakovice u manastir Vojlovicu. SS-poručnik Mayr, koji je i dalje uporno obrađivao problematiku Srpske pravoslavne crkve, redovno je posjećivao obojicu istaknutih crkvenih velikodostojnika i o tim posjetama uvijek pravio službene pribilješke. Međutim u tim pribilješkama nalazi se i ova:

Na dan 29. 6. 1943. posjetio sam episkopa Nikolaja. Kada sam ušao u sobu, upravo je praznio pehar vina i bio je potpuno pijan. Pošao je k meni, ponudio mi mjesto, kleknuo na zemlju i počeo plakati, pri čemu je stalno grlio oba moja koljena. Odjednom je posegao za pištoljem i molio me da ga ubijem jer je imao viziju, i stoga zna, da su Nijemci, koje inače toliko poštuju, pobili skoro sve sveštenike u njegovoj eparhiji. Pošto nisam mogao trpjeti ove trapave povjerljivosti, htio sam ga ostaviti samog, na što je on potrčao sve do vrata, te me je opet zagrlio i udario u urlanje. Ruku mi je okvasio suzama, te me privukao svom silom na grudni i ljubio u vrat. Odgurnuo sam ga tada u stranu, na što se on izvinio i rekao da je pretjerao, da je on u oči ima njezima kog oficira prašina, te je ponovno kleknuo, izljubio moje prašnjave izmeće i molio me da mu donesem pozitivnih vijesti iz njegove eparhije, te da on bezuslovno želi da govori sa svojim zastupnikom, vikarnim episkopom Vikentijem Prodanovim. Nikada ne može zaboraviti SS-potpukovniku Teichmannu što ga nije odmah ubio, još u Trsteniku. On sada mora da se pati i trpi, te je već na kraju sa živcima, pa nema više nikakve svrhe da dalje živi. Opet su granule suze tako da to o igledno više nije mogao da sluša njegov nekak, *profesor Veltmirović*, koji se nalazio u susjednoj sobi, te je odjednom došao u sobu. Povukao je episkopa Nikolaja u stranu i o igledno ga nagovarao da toliko ne pretjerava. Ja sam se tada najhitnije udaljio, pošto se Nikolaj upravo spremao da me opet zagrlji.

Treba još primijetiti da je Nikolaj krajnje bijesan, što je u isti manastir smješten i patrijarh. Pla nim glasom je izjavio: »Prije sam ovdje bio general, a sada sam još samo kaplar. Niko me više ne sluša. uvari, naro ito ovaj Horwath, sa svojim hrvatskim imenom, stara se još samo o patrijarhu, a mene kinji gdje god to može. Ja Vam ipak dugujem zahvalnost što ste udaljili onoga gangstera, agenta Živkovi a.«

U rujnu 1943. godine, kada se rimski to ak » eli ne osovine« polomio, a divizije Wehrmachta bile primorane da se ubrzano povla e na svim ratnim poprištima, u Beograd je stigao *specijalni opunomo enik Ministarstva vanjskih poslova Tre eg Reicha*, dobar poznanik i ovjek od povjerenja Adolfa Hitlera — Hermann Neubacher. Njegov glavni zadatak je bio da objedini sve snage voljne da se iz ovih ili onih razloga bore protiv narodnooslobodila kih pokreta Jugoslavije, Gr ke i Albanije.

Ubrzo po dolasku Neubachera i »slu aj patrijarha Gavrila« je ponovno postao aktuelan. Vidi se to i iz službene pribilješke *SS-kapetana dr Ernsta Weinmanna*, prvog oficira BdS-a Beograd za vezu s vojnim okupacionim ustanovama, koja nosi datum 15. 12. 1943. godine i u kojoj itamo:

Savjetnik poslanstva *dr Klaiber* je saop io da je ministar-predsjednik *Nedi* posjetio specijalnog opunomo enika Ministarstva vanjskih poslova. Nedi je izjavio da smatra da je došlo vrijeme da se patrijarh Gavrilo opet postavi na svoj stari položaj, ali pod uslovom, da nedvosmisleno prihvati njegovu — Nedi e vu politiku, i da u najoštrijoj formi u ime pravoslavne crkve zauzme stav protiv Sovjetskog Saveza i protiv Tita. Nedi e u ovom smislu podnijeti pismeni prijedlog tek onda kada Gavrilo na to pristane i prihvati odgovoraju u obavezu. Da bi imao jasnu sliku o patrijarhovom duševnom raspoloženju, Nedi namjerava da u subotu, 18. 12, u pratnji nadležnog resornog ministra *Joni a*, posjeti patrijarha u Vojlovici, da bi se tamo s njim dogovorio. Specijalni opunomo enik Ministarstva vanjskih poslova preporu uje ovaj put.

Savjetnik poslanstva dr Klaiber moli da mu se do sutra ujutro saop i kakav stav ovo nadležstvo zauzima o tom pitanju.

Me utim, ni od Nedi evog pokušaja, koji je Neubacher preporu io, nije bilo ništa. Pošto se, pod udarcima NOVJ, položaj njema kih okupacionih snaga u Jugoslaviji sve više pogoršavao, zapovjednik policije sigurnosti i SD-a u Beogradu je predložio da se patrijarh Gavriilo i episkop Nikolaj iz manastira u Vojlovici prebace u Njema ku. Dr Neuhau, koji je u me uvremenu ve postao SS-major, javio je, 14. 5. 1944. iz Berlina, u ime Uprave IV RSHA (Gestapo), slijede e:

Po nare enju *SS-generalu Miillera* molim da se hitno dostavi iscrpno ljekarsko mišljenje o zdravstvenom stanju obojice sveštenika. U njemu naro ito treba da bude provjereno mogu li oni, bez ozbiljne štete po zdravlje, izdržati transport u Njema ku i da li bi promijenjene klimatske prilike u Njema koj mogle imati kakvog šetnog uticaja na njihovo zdravstveno stanje. Skre em pažnju na to da bi smrt ma kojeg od njih za vrijeme njihovog boravka u Njema koj imala krajnje šetne posljedice i da bi je neprijateljska agitacija na Balkanu i u cijelom svijetu propagandisti ki iskoristila protiv Reicha, kao tobožnje gestapovsko ubistvo. Mora se, dakle, pod svim okolnostima sprije iti smrt Gavriila i Nikolaja za vrijeme njihove internacije u Njema koj. Molim da se ove okolnosti savjesno ispitaju i najhitnije dostavi izvještaj.

Ubrzo zatim su i Gavriilo i Nikolaj odvedeni u Njema ku i smješteni u koncentracioni logor Dachau. Hermann Neubacher i Gestapo e pokušati i u trenutcima agonije Tre eg Reicha da ih aktiviraju na liniji stvaranja jedinstvenog antikomunisti kog fronta svih srpskih kvislinških snaga i formacija koje su se, poslije oslobo enja Srbije, našle na tlu Austrije, Slovenije i Istre. Pusti e iz koncentracionog logora i patrijarha Gavriila i episkopa Nikolaja i prebaciti ih u Bavarsku »na lije enje i oporavak«.

Patrijarh Gavriilo Doži e se vratiti poslije rata u zemlju i preuzeti dužnost poglavara Srpske pravo-

slavne crkve, a episkop Nikolaj Velimirović se postati perjanica etni ko-ljoti evske emigracije u nje-
noj borbi protiv nove Jugoslavije.

U osvrtu na knjigu Waltera Hagen (Willhelm Höttl) »Tajni front«, koju je pisao poslije rata u jugoslavenskom zatvoru, ing. Hermann Neubacher je napisao i slijedeće:

Nije ta no da je Gavrilo bio spreman da pak-
tira s Nijemcima nakon što je bio pušten iz
koncentracionog logora ... Patrijarh Gavrilo
se držao krajnje rezervisano. On nikada nije
bio prijatelj Nijemaca. U suštini je zastupao
stanovište da on postoji za sve Srbe pravo-
slavne vjere bez obzira na njihovu politi-
ku opredijeljenost. Njegov povratak u Jugoslaviju
samo je konzekventan nastavak takvog drža-
nja.

Kome je trebao kralj Petar II u Srbiji?

Jednog toplog julskog dana 1942. godine dopu-
tovao je iz Beograda u Carigrad *Boško Kostić*, šef
kabineta Nedićevog ministra privrede Mihajla Olu-
šana i lični prijatelj i sekretar Dimitrija Ljotića, sa
zadatkom da u Turskoj nabavi pamuka za tvornice
tekstila u Srbiji i konzerviranog mlijeka za djecu
izbjeglica iz Bosne i Hrvatske. Istovremeno je Vr-
hovna komanda Draže Mihailovića poslala emigrant-
skoj vladi u Londonu radiogram u kojem je sve-
srdno preporučio Kostića, kao osvjedočenog prija-
telja etničkog ravnogorskog pokreta.

Šef kraljevskog jugoslavenskog obavještajnog
centra u Carigradu, *major Vladimir Perić*, kome je
radiogram bio prosljeđen, objeruje da je prihvatio
Kostića, koji se zatim, uz njegovu pomoć, sastao
s jugoslavenskim ambasadorom u Ankari *Ilijom
Šumenkovićem* i generalnim konzulom u Carigradu
Ljubomir Hadžićem.

Kostić se jedne noći, u Perićevom stanu, sastao
i s *kapetanom* britanske obavještajne službe *Mal-
colmom Burrom*, koji je u prvom svjetskom ratu
bio član britanske misije za solunski front, a zatim
dugo godina živio u Jugoslaviji i kao entomolog
proučavao kukce na njenom području.

Jugoslavenski predstavnici i Malcolm Burr su
obećali Kostiću da će mu pružiti punu pomoć i

omogu iti mu da uspješno obavi službeni posao kojim je došao u ime Nedićeve vlade. Oni su intervenisali i kod pukovnika *Thomasa Mastersona*, šefa kairskog centra britanske tajne službe za Balkan, i ovaj je poduzeo potrebne mjere da se Kostić obezbijedi pedeset vagona pamuka i tri vagona konzerviranog mlijeka, s tim da se u okviru tog posla izdvoje određeni novani iznosi za potrebe pokreta Draže Mihailovića.

Među povjerljivim obavještenjima koja je Kostić dao Periću, a koja su zatim prenijeta i emigrantskoj vladi u Londonu i engleskoj obavještajnoj službi, našli su se i podaci o odnosima u Nedićevoj kvislinškoj vladi, o situaciji u zemlji i brojnom stanju i dislokaciji nekih njenih jedinica u Srbiji. Perić je bio oduševljen i obavijestio je emigrantsku vladu da je Kostić »pošten, ovjek, dobar patriota i ličnost potpuno odana jugoslovenskoj emigraciji«.

Međutim, *Boško Kostić je bio stari špijun Gestapa (pod šifrom »B 0018«)* i sve što je radio, radio je po uputstvima Odjeljenja VI BdeS-a Beograd, kojem je po povratku iz Turske podnio opširan izvještaj. Za Nijemce, osim šifara koje je donio, naročito je bio značajan njegov susret s *Burrom*, jer su oni Burra smatrali jednim od najboljih stručnjaka »Intelligence servicea« za Jugoslaviju i tražili su za njim i njegovim predratnim vezama. *Malcolm Burr* se nalazio u »Knjizi potjernica«, ali je Gestapo tek naknadno ustanovio da je on napustio Jugoslaviju još 1940. godine.

Po Kostićevom povratku, šef etničkog obavještajnog centra u Beogradu (»komandant sjevernih pokrajina«) major Žarko Todorović je javio, 16. rujna 1942. godine, šifrovanim radiogramom štabu Draže Mihailovića:

Boško Kostić, sekretar Olanina, koji je nosio Ljotićevo pismo kralju i Jefiću, isporučio je šifru koju je po njemu navodno poslao potpukovnik Vlada Perić iz Carigrada. Perić mu je navodno pokazao pismo Slobodana (odnosi se na predsjednika jugoslavenske izbjegličke vlade Jovanovića — napomena autorä) da se komandantu (odnosi se na Dražu Mihailovića — napomena autora) javi da mnoge depeše vlade ne dobija ...

Pošto su Nijemci posjedovali šifru jugoslaven-skog generalnog konzulata u Carigradu, kojom se služio i major Peri za vezu s emigrantskom jugo-slavenskom vladom, što Kostić, naravno, nije znao, oni su lako provjerili tačnost Kostićevih izjava po povratku iz Turske. I, nije prošla ni godina dana, a Kostić je, »po nalogu Nedićeve vlade«, ponovno »poslovno« doputovao u Carigrad.

Igra se ponovila.

Devetog srpnja 1943. godine, poslije sastanka s Kostićem, major Peri njegovu poruku prenosi iz Carigrada jugoslavenskoj vladi u London:

Vest o eventualnoj ženidbi kraljevoj izazvala je veliko uzbuđenje u narodu i ona može imati katastrofalnih posljedica . . . Narod ne želi da se on sada ženi u izgnanstvu, kada je ceo narod u crno zavijen . . .

Svi pokušaji Nedića da dođe u lični kontakt sa generalom Mihailovićem propali su. On molio da general Mihailović izabere mesto boravka gde želi i sa brojem ljudi koliko želi. . . Njegovu naoružanje i snabdevanje biće Nedićeva briga. Kada Nemci pođu na evakuaciju, Nedić smatra da će njegova uloga tada biti završena i tada neka dođe general Mihailović ili lice koje Nj. V. kralj odredi...

Sve trupe koje je uspeo do sada da spremi, koje su već sada 80 % za generala Mihailovića, staviće njemu na raspolaganje, njemu ili nekome drugome koji se odredi i kada za to dođe momenat.

Kada je ing. Hermann Neubacher, specijalni izaslanik Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Reicha za Balkan, u jesen 1943. godine počeo da sprovodi u život plan o objedinjavanju svih reakcionarnih snaga na platformi zajedničke borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, *Gestapo* se, u vezi s tim, angažovao na sprovođenju plana prebacivanja kralja Petra Drugog iz Londona u Srbiju, u štab Draže Mihailovića.

Rukovodilac referata Uprave VI RSHA za Italiju, Jugoslaviju i Mađarsku, *SS-major dr Wilhelm Höttl*, u knjizi »Tajni front« (Die geheime Front), koju je objavio 1950. godine u Austriji pod pseudonimom *Walter Hagen* (imena dvojice njegovih sino-

va), posvetio je nekoliko stranica ovom pothvatu. Po njegovim navodima »ideja da se kralj Petar II iz Londona ponovno dovede u Srbiju« potekla je »od jednog visokog etni kog rukovodioca koji je stalno bio u vezi s Petrovim dvorom u Engleskoj i koji je tvrdio da postupa s njegovim znanjem i odobrenjem«. U njema kim krugovima se, prema Höttlu, alias Hagenu, vjerovalo da bi kraljev dolazak doveo do osipanja »Titovog oslobodila kog pokreta, koji je samo u vrhu komunisti ki«, i okupljanju svih Srba, pod kraljevom komandom, u etni kim redovima. »Za likvidaciju preostalih Titovih bandi u Srbiji bi se pobrinuli etnici, a u Hrvatskoj Nijemci i Hrvati i ne bi im bilo teško da to sprovedu.« Höttl zatim objašnjava da bi se prethodno *»izme u kralja Petra, kao vo e ponovno ujedinjenog srpstva i Nijemaca morao utana iti modus vivendi«*, i da bi se etnici morali obavezati da ne e ništa poduzimati protiv njema kih trupa ni u Hrvatskoj ni u Srbiji.

Naravno, — piše dalje u svojoj knjizi Höttl — teško je ocijeniti u kojoj je mjeri kralj odobrio navedene prijedloge, i da li bi ih srpska strana lojalno sprovodila. Me utim, neosporno je dokazano da su i Mihailovi i Nedi , kao i ve ina nacionalisti kih vo a, zauzeli blagonaklon stav prema planu te akcije. Njema ka radio-prislušna služba je ustanovila da su na ovu temu zaista izmijenjeni radiogrami izme u etni ke Vrhovne komande i neke srpske službe u Engleskoj. Tom prilikom su se etni ki rukovodioci u odnosu na kralja služili i argumentom da on više nema emu da se nada od zapadnih sila, pošto su se one otvoreno opredijelile za Tita. Oni su ak zastupali stanovište da odre eni britanski politi ki krugovi ne bi imali ništa protiv toga da jednom ovakvom akcijom i bijegom kralja budu stavljeni pred svršen in. Engleska bi od toga imala i korist, jer bi pred Sovjetskim Savezom mogla mirne savjesti da skine sa sebe svaku krivicu za ono što se dogodilo. Iz niza naknadnih pitanja, koja je srpska radio-stanica u Engleskoj postavljala, moglo se zaklju iti da se kraljeva okolina ne protivi takvim razmišljanjima, i da, u najmanju ruku, projekt nije unaprijed odbacila.

Höttl ne spominje nijednu osobu koja je uzela u eša u stvaranju ovog plana »tako smjelog i punog fantazije«, kako sam kaže. Me utim, iz arhive Gestapoa se vidi da se je zapravo radilo o ideji voe »Zbora« *Dimitrija Ljotića*, i da je u nastojanjima da se ona sprovede u život, naro ito aktivno u estvovao njegov blizak saradnik *Boško Kostić*, koji je krajem 1943. godine, u nekoliko navrata, putovao u Berlin i Be na razgovor sa *Wilhelmom Höttlom!*

Iako je po Höttlovim navodima plan o dovoenju kralja Petra II u Srbiju »naišao na veliko interesovanje kod njema ke tajne službe«, pa je za njega ak »i *dr Ernst Kaltenbrunner*; Heydrichov nasljednik, bio jako zagrijan«, on nije sproveden u život. Prema Höttlu, glavni krivac je za to, navodno, Ribbentrop, » ovjek krut i bez fantazije«, koji je bio protiv namjeravane akcije, vjeruju i da »Hitler takav pothvat nikada ne e odobriti«. Na kraju Höttl dodaje:

Kada je, me utim, Kaltenbrunner u ljeto 1944. neposredno izvijestio Hitlera o svojevremenim namjerama, koje su tada, doduše, ve pripadale historiji, ustanovio je da Hitler *ni u kom slu aju ne bi zauzeo negativan stav prema tom projektu*. Ali ova konstatacija više nije imala prakti ne vrijednosti. Bilo je, još jednom, prekasno. Vrijeme, kada se takav plan još mogao realizovati, bilo je davno prošlo. Njema ka tajna služba ništa više nije poduzimala da bi stvar ponovno pokrenula.

Ima i drugih podataka o tome da je *Petar II Kara or ević* zaista namjeravao da se iz Kaira avionom prebaci u Srbiju. To potvr uje i *Andrija Lonarić*, koji se 1943. godine s britanskim *majorom Ericom Greenwoodom* spustio padobranom u Homolje, u estvovao u neuspjelim pokušajima diverzija na Dunavu, proveo nekoliko mjeseci u štabu Draže Mihailovića, održavao vezu s Dragišom Cvetkovićem u Niškoj Banji, zatim dvaput putovao na liniji Beograd—Sofija—Carigrad i natrag, da bi se u rujnu 1944. godine ponovno obreo u Kairu. Taj stari višestruki špijun, poslije rata je postao povjerljiva li nost ekskralja Petra II, i po njegovom nare enju, a za ra un više obavještajnih službi, našao se 30. sije nja 1948. godine ilegalno u Beo-

gradu, a ubrzo zatim i u zatvoru, gdje je, na zahtjev isljednika Udbe, napisao svoju autobiografiju. U njoj je doslovno naveo i ovo:

Odmah po dolasku u Pariz, kralj me je angažovao na obavljanju raznih poslova (riječ je o bivšem kralju Petru II — napomena autora). Po etkom jeseni 1947. uputio me je zajedno sa Miomirom Radovanovićem u Španiju ... U putovanju s kraljem sam se obavezno viđao jedanput nedeljno, a kasnije sve češće. Jednom prilikom ispričao mi je, sa priličnom detaljnošću, da je posle položenog pilotskog ispita, krajem 1943. imao nameru da sa nekolicinom istaknutih ličnosti avionom pobjegne iz Kaira i da se prebaci u Srbiju u Mihailovičev štab. Međutim, britanske vlasti su osujetile njegovu nameru. Na raspolaganje su mu dali, umesto četveromotornog, dvomotorni avion sa kojim nikada ne bi stigao na cilj.

Toliko o ovom slučaju. A što se tiče gestapovca Boška Kostića, on se u Beogradu pojavljuje u pratnji Dimitrija Ljotića, kada je ovaj u Wiener-Neustadtu obilazio diverzantsku grupu *Radoslava Rade Pavlovića*, koju je Gestapo ubrzo poslije toga padobranima spustiti u oslobođenu Srbiju. Zatim, polovinom ožujka iste godine, Kostić kao Ljotičev delegat odlazi skupa s Milanom Armićem u Vrhovnu komandu Draže Mihailovića, koja se u to vrijeme nalazila u Rudanki, nedaleko od Doboja.

Kostić u svojoj knjizi »Za istoriju naših dana«, naravno, ni jednom riječju ne spominje svoj rad za Gestapo. On sebe prikazuje isključivo kao »nacionalnog borca za jedinstvo Srba u borbi protiv komunističke opasnosti«, pozivajući se i na Dražino priznanje, koje mu je ovaj, prema njegovim navodima, odao prilikom dolaska u Rudanku:

General Mihajlović, kazavši nam da sednemo, rekao je:

»Pratim ja Vaš rad, gospodine Kostiću, od samog početka. Naravno, u stopu sam Vam pratilo putovanja u Tursku i mogu Vam reći u ime moje i mojih komandanata: Hvala Vam na svemu ...«

Zahvalih se rekavši: »Gospodine Ministre, verujte da tu moje zasluge nema mnogo. Sve što sam radio, inio sam po direktivama i uputstvima Milana Nedi a i Dimitrija Ljoti a. Jer ja sam bio njihov kurir, delegat i tuma njihovih misli.«

Sutradan, 16. ožujka 1945. godine, Kostić je krenuo nazad u Austriju. Osim pisama koja je Draža Mihailović slao Ljoti u, te *Sev evi u i uj u*, etni kim vojvodama koji su uz pomoć Nijemaca koncentrisali ostatke svojih snaga na prostoru Istre i Slovena kog primorja, nosio je i jedno kratko pismo Milana A imovi a vo i »Zbora«, koje je A imović potpisao pseudonimom »Košta«:

Dragi i poštovani gospodine Stojane (pseudonim Ljoti a — napomena autori). Blagodare i Gospodu Bogu najzad smo stigli. Stvari su svršene, mislim, na zadovoljstvo sviju nas. Ovde sve dobro i stvari se trezveno i realno prosu uju. O svemu e Vas obavestiti gospodin Kostić .

Ja ostajem ovde.

Vas i sve Vaše srda no pozdravlja,

Vaš

Košta

Milan A imović je bio u pravu ukoliko je pod »Gospodom Bogom« podrazumijevao — Gestapo.

Tasa Dini bježi prvi

U listopadu 1942. godine, u trenutku kada se zastava s kukastim križem vijorila na Elbrusu, najvišem vrhu Kavkaza, a Göbbels bu no najavljuvao brzi pad i posljednjeg sovjetskog uporišta u Staljingradu, SS-major Rexeisen, šef Odjeljenja III BdS-a Beograd, posjetio je ministra unutrašnjih poslova Nedi eve kvislinške vlade Tasu Dini a u njegovom stanu i o razgovoru koji su njih dvojica tada vodili napisao službenu bilješku u kojoj su bile doslovce i ove rije i:

Tasa Dini se ne bi ustru avao da sada uništi stotine hiljada Srba da bi se zadobilo povjerenje njema kog vodstva u iskrenost Srbije.

Me utim, ratna sreća je tokom 1943. godine potpuno okrenula prema nacima i Wehrmachtu: poslije izvanrednih pobjeda kod Staljingrada i Kurska, Crvena armija je na svim pravcima prešla u nezadrživo nastupanje prema zapadu. Udarcima anglo-američkih snaga Rommel je izbačen iz Afrike, a fašistička Italija je kapitulirala. Usprkos četvrtoj, petoj i šestoj velikoj neprijateljskoj ofanzivi snage NOV i PO Jugoslavije su stalno jačale, oslobađaju i sve veća područja Jugoslavije. I vjerne saradnike okupatora počinje sve više i više da hvata panika.

SS-podoficir Kehrler iz Odsjeka A Odjeljenja III BdS-a Beograd napravio je 1. travnja 1944. godine slijedeći u bilješku:

Agent »Weber« je, prilikom jednog razgovora s njim, izjavio da je Tasa Dini na putu da napusti svoju germanofilsku politiku i da on vjeruje da Dini već traži vezu s Dražom Mihailovićem.

Agent »Weber« kaže da mu je Dini, u prisustvu Damjana Kovačevića, intendanta pozorišta Popovića i Vladimira Vujića, prigovorio što ga je svojevremeno doveo u vezu s njima kim ustanovama i da je kriv što se on, Dini, previše eksponirao u svojoj germanofilskoj politici.

Pri dnu ove bilješke je dopisano:

Priključiti li nominalni dosjeu Tase Dini a D-4 u kasi registrature.

»Weber« je u stvari bio Milan Banić, stari agent Gestapoa, koji je zaista još prije rata Tasi Dini a »doveo u vezu s njima kim ustanovama«, to jest povezao ga s Karlom Krausom, tada glavnim opunomoćenikom Ureda VI RSHA u Kraljevini Jugoslaviji. On je za vrijeme okupacije postao inovent referata za kulturu opunomoćenika Ministarstva vanjskih poslova Reicha u Beogradu.

Pošto je s još nekoliko strana bilo nagovještaja o kolebanju Tase Dini a, koji je u međuvremenu, u studenom 1943. godine, promijenio resor i postao Nedićev ministar socijalne politike, BdS Beograd je odlučio da rasvijetli njegovo držanje.

Krajem svibnja 1944. godine SS-poru nik Heinz Schröter, »referent za kulturu, umjetnost, nauku i štampu« u Odjeljenju III BdS-a Beograd, sastao se u stanu Marije Bauderer s domaćinom i Zoranom Vukovićem. Razgovarali su o Tasi Dini, o njezinom dolasku i njegovom dolasku.

Zoran Vuković je ranije bio šef Ljotičeve omladine i šef Odjeljenja »S« sekretarijata »Zbora«. Od prvih dana okupacije radio je uglavnom za Abwehr, i kao saradnik bio veoma cijenjen, ali je istovremeno, pod pseudonimom »Zorvuk«, dostavljao izvještaje i beogradskom Gestapou.

A *Maria-Marion Bauderer?*

Rođena u Gymnichu 1899. godine, u njemačkoj obitelji Esch von Achten, ona je poslije prvog svjetskog rata dugo godina živjela u Venecueli, a zatim je došla u Beograd. Govorila je njemački, engleski i francuski, a s vremenom je prilično naučila i hrvatskosrpski. Stanovala je na Obilježju u ulici Vencu broj 30 i radila kao učiteljica jezika. Međutim, taj njen poziv je bio samo kamuflaža za njenu špijunsku djelatnost u službi Abwehra.

Polovinom 1940. godine Marion Bauderer je pokušala da zavrbuje jugoslavenskog vazduhoplovnog kapetana Miljka Boškovića i neke njegove kolege. Oni su »pristali« da rade za njemačku obavještajnu službu i ona ih je povezala s poručnikom Ernstom Schillerom, pomoćnikom vojnog atašea Treuge Reicha u Beogradu. Igra je poela. Postupaju i po direktivama kontraobavještajnog odjeljenja Generalštaba, Bošković i njegovi drugovi su zakazali Schilleru sastanak na kojem će mu predati »obavještajni materijal«. Tek što su to učinili pojavili su se »iznenada« organi kontraobavještajne službe i policije i uhapsili Schillera i kamuflaže radi, prisutne jugoslavenske oficire. Uhapšena je i Maria-Marion Bauderer i osuđena na dvadeset godina zatvora. Zbog svog diplomatskog statusa, a i na intervenciju predsjednika vlade Dragiša Cvetkovića, poručnik Schiller je pušten iz zatvora i napustio je Jugoslaviju. Međutim, nakon nekoliko mjeseci on se ponovno pojavio na listi diplomatskog kora u Beogradu u svojstvu pomoćnika njemačkog vojnog atašea!

Mariju-Marion Bauderer oslobodile su iz zatvora njemačke trupe u travnju 1941. godine, i ona je, prema podacima iz njenog kartona, skupa s posinikom Ivom Volekom, nastavila s radom za Abwehr.

Iako je u prosincu 1942. godine, vjerovatno zbog nekih specijalnih zadataka koje je Baudererova dobila od Abwehra, bilo »svim pripadnicima SD-a i SIPO-a zabranjeno da se druže s B-ovom«, BdS Beograd se kasnije, u izmijenjenim uslovima, ipak koristio njenim uslugama.

U opširnoj službenoj zabilješci o razgovoru voenom 26. svibnja 1944. godine s »gospo om Bauderer i Zoranom Vukovi em«, kojem se kasnije prikljuio i Tasa Dini , SS-porunik Schröter je napisao:

1) Tasa Dini je ostavio utisak umornog i slomljenog ovjeka. Odmah na početku razgovora se žalio da boluje od želuca i da mu to pričinjava poteškoće već više od godinu dana; da bi želio da ode na duže vrijeme u Karlove Vary, jer ga na to prisiljava ne samo njegovo narušeno zdravstveno stanje, nego i nepovoljne radne prilike; osjećao se prezasićen radom. Zna i uvidio da nema povjerenje ministra-predsjednika, a s druge strane ni ministar-predsjednik nema više njegovo povjerenje, što, međutim, ne treba smatrati nekom njegovom političkom aspiracijom. On nema nikakvih drugih želja niti kakvih drugih ambicija osim da služi svom narodu i da svom narodu čini dobro.

2) U pogledu njegovih osjećanja nesigurnosti... D. uopće nije ništa spominjao, ali su mi gospođa Bauderer i Vukovi pričali, prije nego što je D. došao, da se on više ne osjećao sigurnim i da radi toga hoće da za neko vrijeme premjesti svoje konačno stanje kod gospođe Bauderer. ...

3) U pogledu unutrašnje političke situacije, D. vidi jedini izlaz u objedinjavanju svih nacionalnih snaga u borbi protiv komunizma. DM je danas toliko moćan faktor, da se prilikom rješavanja unutrašnjih političkih problema više ne može i zaobilaziti. On u unutrašnjosti ima za sobom sto posto stanovništva, a u Beogradu najmanje sedamdeset posto. Sporazum sa DM-om, koji bi se morao ostvarivati postepeno i u etapama, bio bi posljednji izlaz pred krajnjom konzekvencom nove borbe Nje-

ma ke protiv cjelokupnog srpskog naroda. Takav sporazum ni danas nije nemogu, ali je svakako potrebno da se ostave po strani li ne ambicije, kako DM-a tako i Nedi a i Ljoti a. Svaki se od njih trojice danas rukovodi ambicijom da on bude taj koji e mladom kralju Petru, prilikom njegovog povratka, predati državu u ruke. Uostalom, ve je postignut sporazum izme u Nedi a i DM-a. eka se samo povratak Neubachera, da bi mu se taj sporazum podnio na odobrenje. Taj sporazum bi se sastojao iz slijede e tri ta ke:

- a) DM se obavezuje da e se uzdržavati od svake sabotaze i napada na njema ke oružane snage, a ove, da ne e u nikakvom obliku napadati DM-a;
- b) isto važi i u odnosu izme u DM-a i legalnih srpskih oružanih snaga;
- c) borba protiv komunizma vodi e se zajedni ki.

Naravno, postojala bi opasnost da DM pomo u ovog sporazuma dobije u ruke cijelu srpsku državu, ali bi se moralo postupati diplomatski i vješto, kako bi se ovo sprije ilo. Za ovo su pak potrebni bolji takti ari nego što se sada mogu na i u Nedi evoj okolini. Osim toga, trebalo bi o ekivati da e DM ovim sporazumom izgubiti nešto simpatija u narodu i da e se simpatije naroda okrenuti više prema Nedi u.

U slu aju da ovaj sporazum ne izgleda prihvatljiv, ili da iz nekog drugog razloga ne bi mogao biti ostvaren, *on bi se mogao staviti na raspolaganje kao pregovara s DM-om* (kurziv autora). Zato mu je, me utim, potreban pristanak s njema ke strane, dok bi, s druge strane, bilo potrebno da se Nedi ne upozna s pregovorima, jer bi on na taj na in mogao dobiti mogućnost da osujeti njegove namjere zbog surevnjivosti prema tu im uspjesima.

4) O op oj evropskoj situaciji D. je iznio svoje li no mišljenje da e se ovaj rat završiti *kompromisnom pobjedom Njema ke i Engleske*. Engleska je dosada napregla sve sile da u najve oj mjeri oslabi njema kog i ruskog protivnika. Njema ka još nije dovoljno oslabljena,

a i Amerika je prejaka. Stoga engleska politika danas polaže sve na to da Ameriku navede na invaziju u Evropi, koja bi Ameriku stajala ogromnih žrtava. U trenutku kada bi njema ki isto ni ili zapadni front bio poljuljan, Engleska e se morati osje ati pobu enom da Njema koj pohita u pomo . Potpuno na istoj liniji, Engleska svjesno drži Tursku izvan rata, jer kad bi Engleska želila da Tursku natjera u rat, ona bi to ve odavno mogla da u ini. Japanu i Americi e se, dalje, prepustiti da na Dalekom istoku me usobno iskrvare, poslije ega e jaka Britanija i ratom oslabljena Njema ka, kao kompromisni pobjednici, mo i izi iz rata. *Treba se nadati da e prilikom podjele interesnih sfera izme u Njema ke i Engleske* Balkan biti prepušten njema kom uticaju. Balkan više ne e ništa da zna o engleskoj politici i njenim metodama.

Pri e Tase Dini a o »kompromisnoj pobjedi Nijemaca i Engleza« i podjeli interesnih sfera izme u njih, bile su namijenjene šefu BdS-a dr Schäferu, jer je Tasa Dini vrlo dobro znao zbog ega je SS-poru nik Schröter došao u stan Baudererove. Meutim, njegova nastojanja da se nametne za pregovara a s Dražom Mihailovi em imala su, ukoliko se to uop e može re i, realnije osnove. Ipak, to mu nije pošlo za rukom. Nijemci su procijenili da postoje prikladnije osobe za posao te vrste. Smatraju i, me utim, da im Dini još može zatrebati, dozvolili su mu da ode »na lije enje« u Karlove Vary. Snabdjeven preporukom SS-pukovnika dr Emanuela Schäfera da mu se sve njema ke vlasti na u pri ruci, on 15. lipnja 1944. godine odlazi u Karlove Vary. Da mu se slu ajno ne bi dogodila kakva nezgoda pri prolasku preko teritorije »Nezavisne Države Hrvatske«, šef beogradskog Gestapoa mu daje i pratnju do Novog Sada, a i pismenu »specijalnu potvrdu« koja je glasila:

SS-narednik Sörgel iz ustanove zapovjednika policije sigurnosti i službe sigurnosti ima re enje da otprati srpskog državnog ministra Dini a sa suprugom od Beograda do Novog Sada. Putovanje e se obaviti automobilom broj 1536, kojem je dodijeljen šofer edomir

Parezanovi iz Beograda i SS-narednik Sörgel, koji se se istim kolima vratiti u Beograd najkasnije 10. 4. 1944. Putovanje ministra je u interesu Reicha. Mole se sve njemačke ustanove za pomoć i podršku.

Pet dana kasnije, 20. lipnja, agent Milan Bani »Weber« javlja Gestapou:

Cijeli Beograd zna da bjekstvo ministra Tase Dini i njegove žene u Karlove Vary ne treba pripisivati bolesti već paničnom strahu za život.

Dini je, nažalost, svuda podbacio. Prije svega u potpunosti je izgubio vjeru u njemačku pobjedu u ovom ratu. Potražio je i našao na inače da se približi masonima i anglofilima. Pri tome su ga masoni vješto iskoristili i izigrali. Njegov zamjenik (inače poznati mason) postao je posljednjih mjeseci, u bukvalnom smislu riječi, njegov duhovni vođa i njegova desna ruka. Pošto je ukinuo sve da se dodvori anglofilima i pokretu Draže Mihailovića, ovi su ga odbacili i potpuno kompromitovali, zahvaljujući njihovom smiješnom kukavičluku. Da bi to postigli, Dini ukinulo je rečeno da su ga Dražine bande osudile na smrt. Nije mu preostalo ništa drugo već da svoj dragocjeni život spašava bjekstvom.

Taj isti Milan Bani, alias »Weber«, našao je za potrebno da i Tasi Dini pošalje pismo u Karlove Vary, koje je po reči riječi ima pjesme koja se prije rata često mogla čuti u beogradskim restoranima i barovima: »Zbogom, moj gardijski oficiru!« (Adieu mein Gardeoffizier):

Naše drugarstvo nije od jučer. Staro je nekih dvanaest godina. Kroz svih tih dvanaest godina nailazio sam na ljude iz tvoje najbliže okoline koji su tvrdili da te znaju bolje od mene, da su pratili tvoju životnu karijeru od tvoje najranije mladosti, da si uvijek bez duše i srca, s jedne strane mračan tip koji ne preza ni pred kakvim sredstvima da bi postigao svoje ciljeve, a s druge strane »hohštapler« koji umije dobro da prodaje svoju duhovnu prazninu. Odgova-

rao sam i sebi i njima: »Mante se ljudi! Ako ništa drugo, Tasa je junak, a junaku se praštaju svi grijesi i poroci!«

Zaista sam vjerovao da si junak. U tom uvjerenju ja ala me i tvoja fotografija, na kojoj cijelu lijevu stranu tvojih grudi krase bezbrojna odlikovanja.

Ali naišao je 16. i 17. aprila 1944. godine (savezni ki avioni su tada, na pravoslavni Uskrs, bombardovali Beograd — napomena autora). Ti si ve prvog dana Uskrsa kidnuo na Torlak da odande spasavaš srpski narod. I spasavao si ga s periferije Beograda puna dva mjeseca. Divio sam se tvojoj istrajnosti u bježanju pred opasnoš u, koja jedva da je i postojala, udio sam se da tebi, »lafu« centralnog Beograda (»Ruskog cara«, »Mažestika« itd.), ne dodija periferija, lišena savremenog komfora, koji je tvom srcu toliko prirastao.

I, dodijalo ti je! Ali nisi se vratio u centar Beograda, nego si klisnuo ak u Karlove Vari, da odande spasavaš srpski narod.

Na zdravlje, Taso! Ne zamjeram ti što pred polazak nisi ak ni telefonom poželio sre u prijateljima koji ostadoše u Beogradu, jer si imao pre eg posla, a i žurilo ti se, po ela je ve invazija na zapadu ... U hitnoj žurbi, nadam se, valjda nisi zaboravio da poneseš svoju najve u dragocjenost — ve spomenutu fotografiju, na kojoj je tvoj herojski lik iski en bezbrojnim odlikovanjima za hrabrost.

Svoje »lije enje« u Karlovim Varyma Tasa Dini je »po savjetu lije nika« stalno produžavao, ali ono ipak nije moglo trajati unedogled. Poslije mjesec i po dana, 31. srpnja 1944. godine, bez sumnje teška srca, javio je Emanuelu Schäferu da se vra a u Beograd i zamolio ga da mu 3. kolovoza pošalje automobil u Novi Sad ...

Ovaj put je Dini ev boravak u Beogradu trajao tek nešto malo više od mjesec dana. Istog dana kada je vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije maršal Tito naredio Glavnom štabu NOV i PO Srbije da jedinice pod njegovom komandom prodrna na odsjek Negotin—Brza Palanka i kod Turn Severina uspostave vezu sa snagama Crvene armije, 6. 9.

1944. godine, sa beogradske željezničke stanice krenula je kompozicija specijalnog vlaka. Među putnicima, zapravo »vođa puta« je bio — Tasa Dini .

Sa Tasom Dini em — izjavi se Dragi Jovanovi na saslušanju pred isljednikom Ozne 3. kolovoza 1945. godine — još početkom septembra emigrirali su, koliko se sećam, Damjan Kovačević , Dragi Stojadinović , brat Milana Stojadinovića , Augusta, žena dr Milana Stojadinovića , Milan Stojimirović -Jovanović , upravnik Državne arhive, dr Aleksandar Cincar-Marković , dr Miroslav Spalajković , dr Goran Perić , Milorad Dimitrijević , direktor »Simensa« i ministar pošta i telegrafa, Toša Miletić , Budimir Nikić , kapetan dobrovoljačkog korpusa i još mnogi...

A sam Dini , govoreći pred isljednikom Ozne o svom odlasku iz Beograda, rekao je kratko i otvoreno:

Meni je uglavnom bio cilj da odem ma kako, ma s kim i ma kojim putem iz zemlje.

Odmah po dolasku u Beograd Dini se odvojio od grupe emigranata s kojima je stigao, i oputovao u Berlin, gdje ga je, na željezničkoj stanici, sačekao SS-poručnik Heinz Schröter, njegov stari poznanik iz Beograda. Istog dana poslije podne otišli su zajedno u centralu RSHA. Primio ih je šef RSHA Ernst Kaltenbrunner. Razgovoru se ubrzo pridružio i šef Gestapo-a Heinrich Müller. Posebno je razmatrana situacija u Srbiji i mogućnost objedinjavanja »svih nacionalnih snaga« u borbi protiv narodno-oslobodilačkog pokreta. Ponovno su, međutim, pravili račun bez krmar...

Nepunih godinu i po dana kasnije, 9. siječnja 1946. godine, Tasa Dini u svom stanu u Salzburgu, prijateljski razgovara s američkim »diplomatom« jugoslavenskog porijekla Džordžom Milovanovićem:

— Samo kada se završio ovaj prokleti rat i prestale patnje mog jadnog naroda — kaže Dini svom gostu Milovanoviću i dodaje: — Nadam se da će uskoro prestati i moje patnje i potužanje. Nadam se da će mi saveznici koje vojne

vlasti odobriti kona no boravak u Austriji. Nikome u životu nisam ostao dužan, pa u umeti da se odužim i saveznicima. Ne tražim bogzna šta. Samo miran kutak u kome u pri ekati da se sredi situacija u mojoj zemlji, da se vrati u Beograd njegovo veli anstvo mladi kralj, pa da i ja pohitam da mu služim kao što sam služio i njegovom ocu blaženopo ivšem kralju Aleksandru. Dotle, stojim na raspolaganju saveznicima.

Ugodan razgovor Dini a i Milovanovi a prekinulo je zvonce na vratima. A pred vratima su stajali pripadnici ameri ke vojne policije s nalogom za hapšenje Tase Dini a.

Pošto je iz ameri kog zatvora u Tullnu kraj Be-a, 28. sije nja 1946. godine, avionom preba en u Beograd, gdje je tjedan dana proveo u ambasadi SAD, Dini je izru en jugoslavenskim vlastima.

Na posljednjem saslušavanju pred isljednikom Ozne 3. ožujka 1946. godine, Tasa Dini je, pošto je prethodno u više navrata izrazio spremnost da sve svoje »znanje i umijenje« stavi na raspolaganje novoj Jugoslaviji, u jednom trenutku doslovno rekao:

Mislio sam da nisam tako crn, a sada mi je sve jasno i sam se sebe gadim ...

Imao je i ega da se gadi!

U grupi izdajnika i kvislinga na elu s Dražom Mihailovi em našao se u lipnju 1946. godine pred Vojnim vije em Vrhovnog suda FNR Jugoslavije i Tasa Dini . Osu en je 15. lipnja 1946. na kaznu smrti strijeljanjem, a u presudi je sažeto re eno da je kriv:

... što je u aprilu 1941 godine, kao komandant puka razoružao svoj puk i predao ga Nemcima, pa, nastavljaju i saradnju koju je još pre rata zapo eo sa agentima Gestapoa, odmah po dolasku u Beograd stavio se na raspoloženje šefu Gestapoa Krausu; kada je krajem aprila 1941 godine stvorena komesarska uprava sa Milanom A imovi em na elu, on je postavljen za pomo nika komesara unutrašnjih poslova i u tom svojstvu, kao li nost

osobitog poverenja Nemaca i po njihovom nalogu, organizovao i rukovodio istragom o događajima od 27 marta 1941 godine i rezultate istrage, koji su predstavljali državnu tajnu, predao Nemcima;

Što je dok je bio pomoćnik komesara unutrašnjih poslova rukovodio policiskim aparatom zajedno sa A. Imovićem i po njihovom naređenju policija je hapsila taoce u raznim mestima Srbije, predavala ih Nemcima, a oni ih streljali, u Beogradu, Valjevu, Šapcu, Užicu i drugim mestima;

Što je pored dužnosti pomoćnika komesara za unutrašnje poslove bio i izvanredni komesar za personalne poslove i davao saglasnost na odluke o postavljanju službenika u svim granama državne uprave i donosio odluke o otpuštanju službenika bez prava na žalbu, te je ovu dužnost vršio sve do bekstva iz zemlje. Za ovo vreme otpustio je iz službe oko 10.000 službenika naklonjenih oslobodilačkom pokretu, a nije je otpuštanje povlačilo upućivanje u koncentracione logore;

Što je od oktobra 1942 godine do novembra 1943 godine kao ministar unutrašnjih poslova Nedićeve vlade rukovodio policisko-upravnim aparatom u Srbiji preko koga je vršio zločin nad narodom, a od tada do oslobodjenja zemlje kao ministar socijalne politike svim snagama radio na vršenje okupatorskog položaja u zemlji i gušenju narodnog ustanka; i što je po raznim mestima u Srbiji držao govore pozivajući i na borbu protivu narodnooslobodilačkog pokreta, a u listu »Novo vreme« pisao članke u istom duhu i veličao nacional-socijalizam.

Posljednji »podvizi« i bekstvo Dragog Jovanovića

Ni Dragi Jovanović nije bio imun na paniku koja je poela da hvata kvislinge u Srbiji u drugoj polovini 1943. godine. Međutim, za razliku od Tase Dinića, koji je prve dvije godine okupacije, radio i za Gestapo, i javno i tajno istupao kao ogorčeni protivnik ne samo narodnooslobodilačkog pokreta nego i anglofilskih krugova, uključujući i i ravnogorski etnički pokret (još u martu 1943. je agent »118« u izvještaju Gestapou pisao: »Kakav strah

masoni i plutokrati pokazuju kad uju ime Tase Dini a«), Dragi Jovanovi se ve ranije, po zadatku ili uz pre utnu saglasnost svojih stvarnih gospodara Nijemaca, povezao sa štabom Draže Mihailovi a i inio mu razne usluge. Izme u ostaloga poslao je Draži Mihailovi u, u travnju 1942. godine, na poklon, uzgred re eno, i jedno psetance, o kome e biti govora ak i na su enju Draži Mihailovi u.

O svojim vezama s Ravnogorskim etni kim pokretom Dragi Jovanovi e u toku istražnog postupka izjaviti:

Krajem 1941. godine osetio sam se li no vezanim za organizaciju Draže Mihailovi a. Smatrao sam da je to pravi nacionalni put i da je to ono što sobom nosi budućnost. Smatrao sam da je potrebna koordinacija sa tom organizacijom u borbi protiv komunista. Odmah, od početka, u Upravi grada Beograda isključio sam na pogodan način svako interesovanje i praćenje rada u cilju sprečavanja organizacije Draže Mihailovi a. Prve pozdrave Draži Mihailovi u slao sam preko Milana Kalabi a. U leto 1942. godine Nikola Kalabi je li no došao kod mene u Beograd i sastali smo se u Beogradskoj opštini. Kasnije smo se sastajali u Šatornji, Topoli, Aran elovcu, kod Mladenovca u banji Selters, kod Ralje, u Ražani i Pranjanima.

Na tim sastancima razgovarali smo obično o razvoju događaja u Beogradu, o držanju dobrovoljaca, naročito o komunistima, o akcijama koje vode etnici protiv komunista i o Kalabi evim potrebama. Njegovim zahtevima izlazio sam u susret. Pomagao sam ga novcem, odećom, oružjem i municijom.

U većini slučajeva mene je Kalabi pozivao na sastanak, a u dva ili tri slučaja sam ja tražio sastanak sa njim. Sastanke smo ugovarali preko Koste Košuti a, zvanog poru nik Janko.

Uviđaju i da se njemačka kola sve brže kotrljaju nizbrdo Dragi Jovanovi počinje da u i — engleski! Agent »Jelen«, koji se javlja i pod šifrom »119«, tj. Vladimir Geršeljman, alias Waldemar von Hörschelmann von Epichnellen, upozorava u jednom svom izvještaju beogradski Gestapo da treba saslu-

sati izvjesnu gospo u Popovi kod koje Dragi Jovanovi od kolovoza 1943. godine ubrzano u i engleski. Da je to, a i mnogo šta drugo bilo ta no, vidi se iz izjave koju je doti na gospo a Popovi dala SS-poru niku Hansu Bergeru iz Odjeljenja VI BdS-a Beograd:

Ja sam ro ena Engleskinja. Moj muž je Srbin i nalazi se u njema kom zarobljeništvu. Odskora dajem asove iz engleskog jezika gospodinu Jovanovi u. On se prema meni odnosi vrlo ljubazno i est sam gost u njegovom domu. On to o igledno ini zato da bi u meni imao zaštitu u slu aju engleske pobjede. ak mi je rekao: »Gospo o, vi se ne bavite politikom, ali želim neke stvari da vam objasnim. O meni crveni šire pri e da sam udovište. Štampaju letke, pišu svašta u tim njihovim ilegalnim novinama. Me utim, evo, da li ste vi stekli takav utisak o meni?« Odgovorila sam: »Bože sa uvaj!«, a on je nastavio: »Sve što inim u skladu je s politikom koju vodi naša emigrantska vlada u Londonu. Srbija ne može da bude komunisti ka. Moj zadatak je da po svaku cijenu sa uvam poredak koji je stvoren 1918. godine. I ja ne u birati sredstva da izvršim taj zadatak. Nijemci su privremeno ovdje. To ne može dugo da traje. Za našu saradnju s okupatorom imamo odobrenje i krune i emigrantske vlade. Budite uvjereni u ovo što vam govorim, naravno, u najve em povjerenju.«

Kolovoza 1943. godine Dragi Jovanovi je kratkim postupkom, sude i po svemu u dogovoru s Dražom Mihailovi em, smijenio potpukovnika or a Cosi a, šefa obavještajnog odsjeka Srpske državne straže (SDS). »Jelen«, alias Waldemar von Horschelmann, koji je držao Cosi a na vezi kao veoma zna ajnog informatora (» «), odmah je reagovao dostavljaju i beogradskom Gestapou izvještaj:

Telefonsko smjenjivanje or a Cosi a ima za cilj da se na njegovo mjesto dovede ovjek iz štaba Draže Mihailovi a. Tim postavljanjem presta e svaka mogu nost kontrole Srpske državne straže (SDS), pa u situaciji koja predstoji može dovesti do ozbiljnih posljedica. Ve-

libor Joni se nije suprotstavio ovoj smjeni, a Tanasije Dini smatra da je to u duhu stvaranja antikomunističke koalicije. Kod »Srpske krune« sam uzgredno poveo razgovor o kvalitetima Čosića i izrazio u enje zbog njegovog smjenjivanja kada se odli no znaju njegove zasluge u borbi protiv komunista. Dragi Jovanović mi je odgovorio: »Morate da shvatite da nastaje trenutak smjene: oni koji su dosada saradivali s okupatorom tajno, izlaze na vidjelo, a mi se povla imo u sjenku. Naša je dužnost da sa uvamo vlast i poredak Kraljevine Jugoslavije. I sve je podre eno tom cilju.« Mislom da ovome nije potreban nikakav komentar. Njema ku, koja je prema njemu pokazala toliko blagonaklonosti, Jovanović smatra ve poraženom. Nije li se on, prema tome, oduvijek pretvarao? Ako se zna da je njegov saradnik Ljubomir Petrović — bio u vezi sa mnogom pod šifrom »ŽIRA« — otputovao u Tursku bez znanja njema kih vlasti, onda izvla im zaklju ak da »ŽIRA« ima zadatak da se preko tamošnjeg poslanika emigrantske vlade poveže s njom i da joj da na odobrenje planove u vezi s prednjim.

Ovakvi i sli ni izvještaji o Dragom Jovanović u nisu zbunjivali šefa beogradskog Gestapoa SS-pukovnika Emanuela Schäfera, jer ga je *Jovanović sam* redovno obavještavao o svojim kontaktima s Dražom Mihailovićem i njegovim ljudima. Takvi izvještaji jednostavno su odlagani u dosje pod šifrom »J-55«. Na i e se u tom dosjeu pribilježen i slijede i telefonski razgovor između nepoznate osobe iz Kosjerića (K) i »pretstojnika policije Jovanović a« koji je govorio iz Mladenovca (M) s telefona broj 4. Razgovor je vo en 13. kolovoza 1944. godine u 13,25 sati, a pribilježila ga je njema ka telefonska prislušna služba:

K: Pozvao je najprije Beograd, telefon broj 27630, gdje mu je re eno da je JOVANOVIĆ u MLADENOVCI. Potom je pozvao MLADENOVAC, gdje je dobio JOVANOVIĆA, ali se s njim nije mogao sporazumjeti zbog smetnji na telefonskom vodu. Telefonistkinja u centrali VALJEVO je posredovala razgovoru tako da je

najprije predavala BEOGRADU šta je ula iz KOSJERICA, koji je dalje prenosio MLADENOVCU i obratno.

»Da li se može dogovorena stvar uiniti danas?«

M: Ko pita?

K: Gospodin koji je prije dva dana govorio u Aran elovcu.

M: Dobro. Danas od 19—24 sata.

K: Gdje?

M: U selu Ražanima, u blizini Kosjeri a, a izaslanici tj. pratioci moraju ekati u Zarkovu. Ja u do i sa starim gospodinom u 19,30 ili 20,00 sati.

K: To me se ne ti e. Mene se ti e samo selo Ražani. Ja u tu ekati sa cijelim društvom.

M: Da li je na telefonu stvarno gospodin iz Aran elovca? Neka mi to još jednom potvrdi.

K: Da, ja sam gospodin iz Aran elovca.

M: U redu, ja u sti i u Ražaneve eras.

K: Gospodin Jovanovi neka do e sa svojim društvom, jer u i ja do i sa svojim.

Odmah zatim pozvao je Jovanovi sa telefona broj 25 u MLADENOVCU telefon broj 43443 u BEOGRADU.

M: Gospodine predsjedni e, ja u danas otputovati u 18,00 sati.

B: Ne ujem dobro.

M: Ja u danas u 17,00 asova do i k vama.

B: Dobro. Tja.

(Prednji izvještaj je predat u 15,20 asova telefonom dežurnom podoficiru zapovjednika policije sigurnosti i SD-a za gospodina SS-pukovnika dr Schäfera.)

Uz predmet J-55

paraf: K »256«

(Jovanovi)

Pro itavši ovaj »rezultat prisluškivanja« SS-pukovnik Schäfer nije bio iznena en jer je vrlo dobro znao da Dragi Jovanovi radi na ugovaranju sastanka izme u Draže Jovanovi a i predsjednika kvislinške vlade Milana Nedi a, koji je trebalo da dovede do daljnjeg objedinjavanja »nacionalnih snaga« u borbi protiv NOV i PO Jugoslavije. Kako je došlo

do tog sastanka i šta je sve na njemu dogovoreno objasnio je Dragi Jovanović u toku istražnog postupka protiv njega:

U avgustu 1944. pozvao me je Kalabi na sastanak u Selters, kraj Mladenovca. Tu je rekao da sutradan treba da dođem u Topolu, kako bi o važnim stvarima razgovarao sa Raikom i Nedićem. (Riječ je o dvojici etničkih komandanata — napomena autorä.)

U Topoli ih nisam našao pa sam se odvezao u Aranđelovac. Tamo, u jednoj kafani, video sam Nešku Nedića, Kalabića i Raika. Raik mi je rekao:

— *Pozvali smo vas da organizujete sastanak Milana Nedića sa Dražom* (kurziv autorä). Nastupila su teška i opasna vremena. Moramo da radimo zajedno.

Rekao sam da mogu da organizujem taj sastanak i pitao sam da li Draža išta zna o tome? Odgovoreno mi je potvrdno. Kazao sam da ću razgovarati sa Nedićem i, ukoliko pristane, dovešću ga. Raik je rekao:

— Mi imamo vremena. Sutra do deset sati otkujemo odgovor. Mi ćemo vas pozvati telefonom.

Otišao sam posle kod Nedića i rekao mu:

— Gospodine Nediću, vi ste me sumnji ili za veze sa organizacijom Draže Mihailovića. Evo, došao sam da vas pitam da li hoćete da odete na sastanak sa Mihailovićem?

On mi je odgovorio:

»Dabome da hoću.«

Kad me je Raik pozvao telefonom iz Šatornje ili Topole, odgovorio sam da stvar stoji kako je ugovoreno. Oni su rekli da ćekam dalje obaveštenje do nedelje. U nedelju pre podne pozvan sam na određeni broj telefonom iz *Kosjerića*. Javljeno mi je:

»Dvadeset sati, Draža.«

Tako je bilo ugovoreno.

Seo sam u moja kola i uzeo jednog šofera pozadi. Otišao sam kod Nedića, gde sam stigao oko 4 sata. Tamo je bio i njegov brat Mića. Rekao sam:

— Gospodine Nediću, sada je momenat da idemo.

Njemu je izgledalo malo suviše riskantno da po e samo sa mnom bez pratnje. Ja sam rekao:

— Nemojte se plašiti. Tako je dogovoreno.

Još sam rekao da treba da pozovem generala Damjanovi a, i ja sam ga pozvao.

U prvim kolima bio sam ja s pratiocem, u drugim Nedi . Preko Obrenovca i Valjeva stigli smo u Ražanu oko 20 asova. U Ražani nas je sreo jedan ovek koji nam se predstavio kao komandant mesta, i pozvao nas u svoju ku u, preko puta pošte- Ušli smo u sobu u kojoj su bili Nikola Kalabi , Neško Nedi i Ra i . Pozdravili su se s Nedi em i brzo otišli.

Došli su opet oko 11 sati i pozvali Nedi a, Damjanovi a i mene, da po emo. Krenuli smo na odre eno mesto. Na jednoj okuci kraj starog selja kog plotu, stajao je jedan mitraljez gotovo na samom drumu. Ra i i Kalabi su zaustavili kola i pozvali nas da si emo. Nedi a, Damjanovi a i mene u jednoj maloj seoskoj ku i ekao je Draža Mihailovi .

Pozdravio se s Nedi em i Damjanovi em, a ja sam mu se tek tada predstavio. Ušli smo u selja ku sobu gdje je bio jedan krevet, sto i dve klupe i gde su, pored Draže, bili još pukovnik Baleti , Lalatovi i još jedan oficir, mislim Miliki , a bili su tu i Ra i i Kalabi .

Kada smo ušli unutra, mislim da nas je Mihailovi ponudio rakijom. Nedi je odbio, a Draža je upitao kojim dobrom dolazimo. Tada je Nedi po eo da govori da je zemlja u opasnosti i da je došao da vidi može li se štogod u initi za njen spas. Govorio je i na koji na in misli da zemlji treba pomo i.

Kazao je da treba da prestanu plja ke, a da za izdržavanje ljudstva Draži stavlja na raspolaganje 100 miliona dinara.

Glavni dogovor bio je oko nabavke oružja: da Nedi kod Nemaca izdejstvuje da se ono dobije. Mihailovi je kazao da ima dovoljno ljudi, ali mu nedostaju oružje i municija. Prisutni oficiri tražili su da im se nabavi oko 60.000 pušaka. Na kraju je Nedi izjavio da preuzima obavezu da izdejstvuje kod Nemaca 30.000 pušaka, 500 puškomitraljeza i nešto- minobaca a.

— Vi mi garantirete da sve ovo ne e biti upo-

trebljeno protiv okupatora, a ja garantujem da u u initi sve što je potrebno da nam Nemci daju oružje, municiju i ode u.

Mihailovi je dugo utao. utao je i kada je Nedi zatražio da ovaj sastanak ostane u najveoj tajnosti.

Na tom sastanku napomenuo sam da bi trebalo da bude manje zlonamernosti i manje neprijateljstava između dobrovoljaca i etnika, da ne prave smetnje jedni drugima, kao što su do tada inili. Tako je, uglavnom, razgovor završen. Oko 12 sati mi smo otišli. Ja sam okrenuo kola i vratili smo se u Ražanu kod urovi a, komandanta mesta, samo nas trojica, i tu smo prespavali. Oko pola 5 seli smo u kola i vratili se u Beograd.

Desetak dana poslije sastanka Nedi a i Draže Mihailovi a, održanog 20. kolovoza 1944. godine u selu Ražana, Dragi Jovanovi se ponovno sastao s vrhovnim etni kim komandantom. O tome je pred isljednikom izjavio:

Krajem avgusta 1944. javio sam Kalabi u u Topolu da imam vrlo važne vesti o povla enju Nemaca sa Balkana.

Kad smo se našli, Kalabi mi je rekao:

»Ovo je toliko važno da moraš da ideš kod Ci e.«

Odmah mi je rekao da do em u Gornju Šatornju, gde e me on ekati. U Gornjoj Šatornji našao sam pred kafanom neke oficire koje sam poznavao odranije jer su bili na dužnosti u Nacionalnoj službi za obnovu Srbije. Posle desetak minuta došao je Kalabi . Otišao sam da se pozdravim sa Dragišom Vasi em, koji je stanovao u dvorištu te kafane.

Ja, Kalabi i potpukovnik Mojsilovi , koji je ranije bio u Srpskoj državnoj straži, krenuli smo preko Rudnika za Gornji Milanovac i Pranjane, gde smo stigli oko etiri sata po podne. Pred školom sam zatekao jedan autobus Srpske državne straže. Tu me je kao starog poznanika i zemljaka do ekao i pozdravio potpukovnik Relji , koji mi je rekao da moji bivši oficiri, Brana Živkovi i Stojanovi , mole da do em do njih da me vide. Ja nisam hteo da se

pojavljujem napolju, pa sam ostao u automobilu, izgovaraju i se da nemam vremena.

Deset minuta kasnije Kalabi u je nare eno da krenemo.

U mom automobilu kojim sam li no upravljao bili su još Kalabi i Mojsilovi . Strašnim, izlokanim putem odvezli smo se blizu jednog vinograda. Na 400 metara pred vinogradom sreli smo etiri Beogra ana sa inženjerom Joksi em na elu. Se am ga se, imao je sede brko-,ve. Mislim da je tu bio i sudija Mrvaljevi i još dvojica ili trojica. Svi su se pozdravili sa mnom, a Kalabi je otišao kod Draže. Vratio se posle etvrt sata i rekao:

»Hajdemo u Pranjane da ve eramo, jer je nezgodno da sada idemo kod i e, pošto se kod njega nalazi — ovo sam ime prvi put uo — Mak Daul!«

Kalabi je rekao da emo kod i e kasnije. Vratili smo se u Pranjane do škole, a zatim smo u jednoj maloj ku ici kod škole ve erali. Posle osam asova, mrak je ve uveliko pao, ponovo smo se vratili gore.

Presreo nas je general Mihailovi sa pukovnikom Baleti em, Lalatovi em i još nekim mladim oficirima.

Kalabi i ja rukovali smo se s Dražom, Baleti em i Lalatovi em. Draža je pitao gde emo da razgovaramo i brzo dodao: »Možemo i ovde u šljiviku.«

Popeli smo se u šljivik, gde sam im izneo razloge svoje posete: da saopštim sigurne podatke o odluci Nemaca da definitivno napuste Srbiju. Samoinicijativno sam rekao Mihailoviću da smatram da je sada momenat da se zauzmu gradovi, jedan po jedan, i na taj na in omogu i uvo enje vlasti vrhovne državne uprave, koja e, do dolaska vlade, voditi poslove. Mihailović me je pažljivo slušao, ali kad sam mu kazao da bi Bugare trebalo razoružati, kategori ki je odbio, jer se to protivilo njegovoj politici.

Rekao je:

»Ne dozvoljavam da se Bugari razoružaju.«

Na osnovi sporazuma Nedi —Draža Mihailović Nijemci su uspjeli da doture etnicima, po jednim

podacima 6.000, a po drugim 10.000 pušaka s municijom ...

Bili su to posljednji trzaji samrtnika: i okupator i njegove sluge su morali da bježe iz Srbije ispred jedinica NOVJ i Crvene armije, koje su nezadrživo nastupale.

Organizator mog povlačenja — izjavio je Milan Nedić na saslušanju poslije rata — bio je Kronholc (riječ je o Robertu Kronholzu, poznatom agentu njemačke obavještajne službe još u predratnoj Jugoslaviji — napomena autora). On je došao kod mene 6. oktobra 1944. oko 11 časova i rekao da je sve spremno za polazak.

Krenuli smo sa tri putnička automobila. Jedan je bio moj, a dva Kronholcova. ...

Pobjegao je i beogradski Gestapo.

Na saslušanju Dragi Jovanović je isljedniku OZNE izjavio:

Nikakvog plana nije bilo. Mogu mirno reći, da su i Nemci bili izgubili glave i da su usled naglog napredovanja Rusa kroz Banat gledali da se oni izvuku. A o nekom planu evakuacije Nedićeve vlade i ostalih, koji su emigrirali ne može biti ni govora. Svako je gledao da ode kako zna i ume, a izvestan broj je tražio veze sa etničkim komandantima i pokušao tim putem da se ukloni...

Nedićev ministar Velibor Jonić u svom iskazu pred isljednikom OZNE je izjavio:

Dragi Jovanović je stigao u Beograd svojim kolima, sa svojom suprugom. On je odbio da primi bilo koga. Do Beograda ga je pratio jedan automobil sa nekoliko gestapovaca, kao lično obezbjeđenje. Sa sobom je doneo grdne kufere, pune dragocenosti. On je još i ranije sve pripremio za svoje bekstvo i odlazak mu je bio pripremljen. Onak je imao i nova kola.

I dalje:

Mi smo sa Dragim Jovanovićem i njegovim ljudstvom prekinuli svaki kontakt i veći dola-

skom u Be isplatili im po nekoliko piata i zadržali za obezbe enje vlade samo nekoliko inovnika koji nisu bili kompromitovani delima koja su na duši imali Dragi Jovanovi , Paranos, Be arevi , Vujkovi i drugi...

Dragi Jovanovi je iz Be a preba en u Ifen kod Obersdorfa. O tome je pred isljednikom Ozne izjavio:

U Ifen sam došao u pratnji jednog nema kog agenta u automobilu koji je bio odre en da me doprati u Ifen, a moje kofere su vozom donela dva druga nema ka agenta. Po dolasku u Ifen, poru nik Gestapoa koji je tada bio na službi, Kriger, rekao mi je slede e: »Vi ste najavljeni sa svojom porodicom, vi ete ovde biti kao i ostali po asni gost, ve eras u vas predstaviti ostalim gostima. U hotelu je odre eno vreme jela koga se treba držati, šetati se možete levo i desno do mosta iz Riklerna i do sela Bada, a ako bi hteli dnevne izlete da pravite morate prethodno da mi najavite.« Zapi tao me je koliko imam novca i zabeležio, rekao mi je da nikakvu korespondenciju za inostranstvo i sa Nema kom ne mogu da vodim mimo njega. Zatražio je putne isprave moje i moje porodice i zadržao ih kod sebe. Na kraju, tražio je moju asnu re da u se u svemu držati propisa. Prema pri anju ostalih gostiju ista procedura je bila i sa njima.

U ve e u pola osam u holu sam ja i moja porodica bili predstavljeni ostalim gostima. Od gostiju sam saznao da oni svoju korespondenciju jednim delom dobijaju preko komandanta, a drugi deo preko popa u Riklernu, pa sam i ja otišao do tog popa i zamolio ga za dozvolu da i ja koristim njegovu adresu. Odobrio mi je i preko njega sam dobio dva ili tri pisma od svoga pomo nika or evi a (Dor evi se nalazio sa vladom u Kicbihelu).

Dragi Jovanovi je u hotelu Ifenu ostao sve do 27. travnja 1945. godine. Tada je otišao u Bregenz, gdje je, u švicarskom konzulatu bezuspješno pokušao da dobije ulaznu vizu za Švicarsku. Šta se je

dalje događalo o tome je Dragi Jovanović pred isljednikom izjavio slijedeće:

Ja, kada sam došao u Bregenc, našao sam nekog Savu Stanića, trgovca iz Beograda, koga li nisam poznavao, ali poznajem njegovu porodicu i mladi brata koji je drug moje kćerke, koji mi se stavio na raspoloženje i koji mi je rekao da on već dve godine iako u službi IS-a (engleske obavještajne službe — napomena autorä) živi u Nemačkoj, da ima veze sa Gestapom i sa Batom Milenkovićem da bi se kamuflirao i da on poznavaju i mene, želi da mi pomogne ... Ja sam pokušao da se ilegalno prebacim u Švajcarsku, na što mi je on rekao da to nije potrebno, da riskiram da budem uhapšen u Švajcarskoj, već da je on, bez poteškoća sutra ili prekosutra kad do u saveznicke trupe meni legalnim putem pribaviti dozvolu da odem. Ja sam ostao. Francuzi su 30. aprila bombardovali Bregenc i u isti ušli već sutradan, 1. maja, oko 14 časova. Ja sam ležao bolestan, pa sam zamolio Stanića da odmah ode do francuskog komandanta da nas prijavi i da zatraži protekciju kao za Jugoslovane. On je otišao sa mojim pasošem i ja sam ostao u krevetu u hotelu. Jedan sat iza toga došao je jedan podoficir i dva vojnika i uhapsili su me. Meni je jasno bilo da je Stanić izvršio denuncijaciju i da je bio provokator. Odatle sam sproveden, bez ikakvog saslušanja za Karlsruhe, gde sam ostao u zatvoru do 12. jula, uopšte nenaslušan, kada su me preuzele jugoslovenske vlasti.

Me utim, Dragi Jovanović nije baš tako jednostavno dospio nazad u Jugoslaviju, kako on to sam opisuje. Šef delegacije Komisije za istraživanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Andrija Pejović, o njegovom pronalazačenju i hvatanju piše:

U društvu mog bliskog saradnika, jednog jesenjeg dana 1945. išao sam ulicom Karlsruhe u francuskoj okupacionoj zoni. Kada smo bili u blizini komande mesta, prišao nam je nepoznati čovek i obratio se po malo ćudnim rečima:

— Moje ime nije važno, a i vaše me ne interesuje. Dobro bi bilo da se sklonimo sa ulice, kako bih mogao da vam pružim jedno interesantno obaveštenje.

— Po imo u francusku komandu mesta — mahinalno sam odgovorio.

Nepoznati se nije zbunio. Pošao je s nama. im smo ušli u zgradu, i dok smo išli hodnikom, on je bez okolišanja nastavio:

— Ne znam zbog ega ste vi ovde. Sigurno imate neki posao. Ali, ovde ima i onih drugih. Video sam nekoliko puta policajca Dragog Jovanovi a. Do sada nisam mogao ta no da ustanovim gde stanuje. ini mi se da on i ne stanuje stalno na istom mestu. Uvek mi je izmicao za dlaku. Ali, ako vam je potreban, sigurno ete ga na i na putu od bolnice, pa ovde pored komande i tamo do onog parka. To mu je jedna od njegovih staza kojom se esto krete. Sastaje se samo sa jednim ovekom. Poslednja tri dana nije se ni sa njim vi ao. Da li vam je to dovoljno? — upitao je na kraju. Za u eno sam pogledao prvo nepoznatog, a zatim druga pored sebe. Primetio sam da je ovaj i njemu sumnjiv.

— Ako nam govorite istinu zašto insistirate da ostanete anonimni? — upitao sam.

— On je opasan tip — nastavio je nepoznati.

— Njega obavezno treba odvesti ku i ili ovde ubiti. Kasnije, teško e se mo i uhvatiti. Izgubi ete mu trag. Prekrsti e se u nekog frica.

— A šta vi radite ovde? — iznenada je upitao moj saradnik. — Da li ste bili u zarobljeništvu?

— To nije važno. Ono što je momentalno najvažnije, to je da govorim istinu. Ako mi verujete — u redu, a ako ne — opet u redu — završio je nepoznati i napustio nas. (Prema nekim podacima Dragog Jovanovi a je pronašao Banjalu anin Ratko Mari i , koji je kao rezervni oficir bio u talijanskom zarobljeništvu, a poslije kapitulacije Italije se prebacio u Švicarsku. Ne zna i, me utim, da je on identičan s ovim »nepoznatim« o kojem piše Andrija Pejovi . Napomena autorä.)

Sutradan smo ponovo bili u komandi mesta. Posle razgovora sa francuskim komandantom,

kada smo ustali da po emo, moj saradnik je pogledao króz otvoren prozor i uzviknuo:

— Eno ga! On je!

Pogledao sam kroz prozor, ali nisam video nikoga ko bi privukao moju pažnju.

— Video sam Dragog Jovanovi a — uzbu eno nastavi moj saradnik i izlete iz kancelarije.

Odmah sam potr ao i ja. Stigao sam ga na ulici. Kada sam se okrenuo video sam i našeg novog prijatelja — francuskog komandanta mesta kako tr i za nama. Oko tri stotine metara dalje stigli smo zlo inca. Moj saradnik ga je uhvatio za ruku i uzviknuo da stane.

Naglim pokretom Jovanovi je uspeo da se otme i da potr i ulicom što je brže mogao. Nastala je prava trka. Niko od prolaznika nije mogao da zaklju i ko koga goni. Napred je tr ao Jovanovi , za njim moj saradnik, a iza njega ja. Na kraju, pristižu i me, tr ao je i francuski komandant mesta.

Najzad moj saradnik je stigao Jovanovi a i vrsto ga uhvatio za ramena. Ubrzo pritr ali smo i nas dvojica. Jovanovi nije mogao više da se otrgne. Sa rukama podignutim u vis, nemo no nas je, naizmeni no, posmatrao.

Prepoznaju i francusku uniformu na našem novom prijatelju, Jovanovi mu se obratio:

— Molim vas, ovo je protivzakonito. Ja sam ovde pod zaštitom saveznika.

— Ništa ne brinite — odgovorio mu je na francuskom komandant mesta. — Bi ete i dalje pod našom zaštitom. Nemojte pokušavati ništa, jer nema izgleda da ete bekstvom nešto uspeti. Uostalom, ako vam je savest ista nemate ega da se bojite.

Jovanovi je sa nepoverenjem krenuo sa nama. Uz put se stalno osvrtao i nešto gun ao. A zatim, u momentu naše nebudnosti, gurnuo je ruku u džep i iz njega izvadio neki otrov i hitro ga progutao.

Stigavši do komande mesta, Jovanovi a smo hitno kolima prebacili u obližnju bolnicu. Brzom intervencijom lekara život mu je bio spašen.

Naša zamisao da ga živog prebacimo u Jugoslaviju i izvedemo pred sud naroda ipak e se

ostvariti — pomislio sam u jednom trenutku. Po Jovanovi evom ozdravljenju, francuske vlasti su nam ga kao ratnog zlo inca predale. Nekoliko dana kasnije smestili smo ga u naš zatvor u Mekenbajernu, u koji smo smeštali i ostale ratne zlo ince koje su nam, na naša traženja, predavale savezni ke vlasti u Austriji i Nema koj.

Tu se Jovanovi sreo sa svojim jednomišljenicima, me u kojima je bio i ratni zlo inac Veli-bor Joni . Obojicu smo, kratko vreme posle toga, prebacili u Beograd.

U grupi kvislinga i izdajnika na elu s Dražom Mihailovi em na optuženi koj klupi pred Vojnim vije em Vrhovnog suda FNRJ na i e se i Dragi Jovanovi . Osu en je na smrt i strijeljan. Presuda je glasila da je kriv što je:

... odmah po okupaciji stavio se na raspoloženje nema kim okupacionim vlastima i kao poverljiva osoba Gestapoa, sa kojim je i ranije održavao veze, po predlogu Nemaca bio postavljen za izvanrednog komesara uprave grada Beograda, upravnika grada Beograda i predsednika beogradske opštine, a u novembru 1941 godine, po zahtevu generala Majsnera, postavljen za šefa srpske državne bezbednosti i, kona no, u leto 1944 godine za izvanrednog komesara grada Beograda i srezova vra arskog, gro anskog i posavskog sa izvanrednim ovlaš enjima za gušenje narodnog ustanka na toj teritoriji;

Nastavljaju i poznati sistem beogradske glavnja e ubijanja, mu enja i proganjanja najboljih narodnih sinova koji je sistem u staroj Jugoslaviji sprovodio kroz 20 godina, optuženi Jovanovi Dragomir služe i predano nema - kom okupatoru protiv svoga naroda za vreme rata i okupacije u nizu zlo ina u inio je i slede e: sredio i stavio na raspoloženje okupatoru policisko-špijunski aparat zloglasne uprave grada Beograda; organizovao specijalnu policiju sa zloglasnim agentima Paranosom, Be arevi em, Kosmajcem, Gruji i em i drugima; kao šef srpske državne bezbednosti rukovodio navedenim policiskim aparatom i davao uput-

stva i narednja srpskoj državnoj straži, srpskoj graničnoj straži, okružnim i sreskim nadležnostima i gradskim policijskim pretstojništvima, pa je itav taj policiski i upravni aparat pod njegovim rukovodstvom, a po narednji Gestapoa za sve vreme rata i okupacije u Beogradu i unutrašnjosti Srbije vršio masovna hapšenja, premlaćivanja, streljanja rodoljuba i druge zločine; zajedno sa Gestapoom a po naredbi Nedićeve vlade organizovao koncentracioni logor na Banjici u Beogradu u kome su bile mučene i odvedene na streljanje desetine hiljada ljudi po njegovom prethodnom odobrenju; naredbom uprave grada Beograda I, broj 9991 od 23 septembra 1943 godine formirao preki sud za područje uprave grada Beograda koji je osudio na smrt veći broj lica; naredio da se za svakog žandarma ili policiskog agenta vrše streljanja ljudi za odmazdu; kao šef srpske državne bezbednosti izdao naredbu da se svaki stanovnik Beograda koji sazna ili primi na stan lice koje je učestvovalo u oslobodilačkoj borbi pa ga ne prokaže biti streljan; organizovao prinudno uplivanje na radove u Srbiju i Nemačku; stupio još u 1941 godini u saradnju sa etnicima, od 1944 godine lično sa optuženim Mihailovićem i etničkom organizacijom slao oružje, municiju, novac i drugo.

Što se pak tiče šefa Gestapoa u okupiranoj Srbiji, SS-pukovnika dr Emanuela Schäfera, on je iz Beograda otišao na dužnost BdS-a u Trst i tek je 1953. godine izveden pred sud u Zapadnoj Njemačkoj. Zbog svega što je počinio kao zapovjednik Djelatne grupe Sipo i SD u okupiranoj Poljskoj, zatim, od početka 1942. godine, kao zapovjednik Sipo i SD (BdS) u okupiranoj Srbiji i napokon u Trstu, osuđen je — na šest i po godina zatvora! Kaznu je izdržao i nastavio da živi u Rajnskoj oblasti kao penzioner.

Milan A imovi još jednom na sceni

Prilikom drugog sastanka s Dražom Mihailovićem, krajem kolovoza 1944. godine, Dragi Jovanović je saznao da se »kod njega nalazi... Mak Daugel«!

Kao šef američke vojne misije pukovnik Robert H. McDowell se noć u izme u 21. i 22. kolovoza 1944. godine spustio padobranom kod sela Pranjana, u trenutku kada su, uvjereni se konačno da od etničke borbe protiv Nijemaca nema ništa, sve britanske vojne misije bile već napustile Dražu Mihailovića i njegove štabove.

Saznavši od Dragog Jovanovića za McDowellov boravak u štabu Draže Mihailovića, specijalni izaslanik Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Reicha ing. Hermann Neubacher je odlučio da stupi u vezu s Amerikancem. Šef Gestapoa za Srbiju, dr Emanuel Schäfer, koji je prisno saradivao s Neubacherom i njegovom uredu dodijelio SS-majora Rexeisenka kao svog oficira za vezu, stavio je u te svrhe Neubacheru na raspoloženje — *Milana A imovića*.

Prvih dana listopada 1942. godine A imović je morao da napusti položaj ministra unutrašnjih poslova u Nedićevoj vladi. Razloge njegovog povlačenja objasnio je pred isljednikom poslije rata njegov dotadašnji pomoćnik, a zatim nasljednik, Tasa Dinić slijedeći im riječi:

Mislim zbog nesuglasica s Nedićem... Ne bih mogao tačno da kažem kakve su bile nesuglasice, ali mislim da je to poticalo otuda što je A imović favorizirao i podržavao organizaciju Draže Mihailovića. Tako je A imović predložio da se svuda po unutrašnjosti u okružnim i sreskim mestima, po opštinama, formiraju odbori sastavljeni od desničara, koji bi nezavisno od zvaničnih upravnih vlasti povelili inicijativu za obezbjeđenje reda i mira. Ovi odbori bili bi direktno pod centralnim odborom u Beogradu. Tendencija stvaranja ovih odbora bila je da se oni stave na raspoloženje Draže Mihailovića i da rade kao njegovi organi... Saradnja između Mihailovića i A imovića bila je Nemcima poznata...

Šta se u međuvremenu s njim događalo?

Do smjenjivanja Milana A imovića došlo je u vrijeme kada nadležni njemački faktori nisu smatrali da im je u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta na području Srbije potrebna saradnja s Ravnogorskim etničkim pokretom i kada su ti isti faktori još uvijek zazirali od stvarnih namjera

i ciljeva Draže Mihailovića. A imovi u se ipak nije ništa neugodno dogodilo: proveo je izvjesno vrijeme u Njemačkoj kao gost vrhovnog šefa Gestapoa Heinricha Miillera, a zatim se vratio u Beograd ne preuzimajući i nikakvu funkciju u kvislinškom aparatu. No, njegovih pet minuta je ipak na kraju došlo. U stenografskim bilješkama sa susreta Draži Mihailoviću nalazi se i ovaj dijalog između optuženog Draže Mihailovića i predsjednika suda:

Optuženi: Po etkom septembra (1944. godine — napomena autorä) došao je Milan A imovi iz Beograda. Javio mi se i kazao da Nojbaher želi sastanak sa američkim predstavnikom.

Pretsednik: Sa kojim predstavnikom?

Optuženi: Sa predstavnikom Amerike?

Pretsednik: Kako mu je bilo ime?

Optuženi: Pukovnik Mak Daul.

Pretsednik: Dobro.

Optuženi: Ja sam rekao da ću upitati pukovnika i doveo sam A imovića kod pukovnika Mak Daula. On mu je izložio da Nojbaher želi sastanak. Pukovnik Mak Daul mi je rekao da dođem. Prima sastanak. Kazao je A imoviću: »Može.«

Sam Neubacher tokom događaja prikazuje nešto drukčije. U svojim memoarima »Sonder-Auftrag Südost 1940—45«, objavljenim 1956. godine u Zapadnoj Njemačkoj, on je napisao:

... poslije odlaska engleskih oficira za vezu, u glavnom stanu Draže Mihailovića pojavila se američka vojna misija, koja se s njim kretala sve do listopada 1944. godine. Na njenom čelu je bio pukovnik McDowell iz O.S.S. (Office of Strategic Services = vojna obavještajna služba), profesor balkanskih nauka na univerzitetu u Bostonu. Ja sam u taboru Draže Mihailovića uživao toliko dobar glas da je McDowell uskoro obratio pažnju na mene u pozitivnom smislu. ... čuo sam da McDowell želi da se sastane sa mnom... Uložio sam mnogo truda da bi u Njemačkoj glavnom stanu dobio odobrenje da razgovaram s McDowellom. Pogrešno sam zamišljao da se on uopće ne zove McDowell, već da je to oficir koga sam ranije poznao, jer je bilo jako upad-

ljivo kako je dobro obaviješten o meni. Mu-
kom sam postigao da Hitler da svoj pristanak
da se ovaj kontakt ostvari preko posrednika.
Posrednik je dobio od mene samo nalog da
sazna o emu zapravo McDowell ho e da raz-
govara sa mnom. Donio mi je temu razgovora
po McDowellovoj želji u obliku ta nih, po ta -
kama sre enih bilježaka, koje sam od rije i do
rije i zapisao. Uništio sam ih tek 1946. godine
u jugoslavenskom zatvoru. Nalazile su se u
mojoj drugoj listnici, s ijim postojanjem nije
ra unao policajac koji mi je, 2. srpnja 1946.
godine, prilikom mog dolaska u beogradski za-
tvor u »Staroj upravi«, oduzeo jednu liscu.

Moglo je to biti krajem srpnja ili po etkom
kolovoza 1944. godine, kada je uspjeh invazije
ve bio osiguran bitkom kod Avranches, kada
mi je McDowell poru io slijede e:

»Ovlašten sam od svoje vlade da razgovaram
s poslanikom Neubacherom. Pitanja koja su
protiv interesa jednog od visokih saveznika ne
mogu biti predmet razgovora.

Ovlašten sam da s poslanikom Neubacherom
razgovaram o svim pitanjima i da s njim ugo-
vorim i takva utana enja koja se ti u njema -
kih oružanih snaga na Balkanu.

Osim toga, ovlašten sam da razgovaram i o
pitanjima koja prelaze okvire Balkana i da o
tome podnesem izvještaj.

Ovlašten sam da, zbog pretresanja pitanja koja
se ti u op e ratne situacije, ameri kim avio-
nom prebacim jednog njema kog opunomo e-
nika s jugoslavenske teritorije u ma koju neu-
tralnu državu, pa i u Sjedinjene Države. Za
naro ito važne razgovore došao bi i jedan opu-
nomo enik iz SAD u Evropu.

U slu aju razgovora s dr Neubacherom na srp-
skoj teritoriji bilo bi mi stalo do toga da raz-
govoru prisustvuje Draža Mihailovi , iji sam
gost.

Poslanika Neubachera smatramo ovjekom ve-
likog iskustva i prakti nim Nijemcem. On e
najbolje znati što treba initi sada, kada se
ovaj rat o igledno približava kraju.«

Neubacher o igledno griješi u datumima: McDo-
11 mu nije mogao ništa poru iti »krajem srpnja

ili po etkom kolovoza 1944. godine« jednostavno zato što je, kao što smo već rekli, u štab Draže Mihailovića stigao tek u noć 21. na 22. kolovoza. Međutim, na pitanje ko je koga pozvao na sastanak, Neubacher McDowella ili McDowell Neubachera, nemoguće je dati jasan odgovor. Sudeći po svemu inicijator susreta je bio Neubacher, preko A imovića, premda on tvrdi da je bilo obrnuto:

Interesantno je da Neubacher u svojim memoarima ne spominje svog »posrednika«, inače bliskog saradnika Rudolfa Stärkera, koji je igrao ključnu ulogu u njegovim vezama i sa Dražom Mihailovićem i sa McDowellom. Bivši njemački trgovac, Stärker je u periodu 1942/1943. godine prilikom vremena proveo kao obavještač u Carigradu, a zatim je došao u Beograd. Objasnivši pred sudom kako je McDowell saopćio A imoviću da pristaje na sastanak s Neubacherom, Draža Mihailović je dodao:

... Posle vrlo kratkog vremena od toga odobrenja da Neubacher može doći, dolazi Stärker na sastanak, a vodi ga A imović. Na tom sastanku bili smo sami, pukovnik Mak Daul, ja i Stärker.

Pretsednik: Predmet razgovora?

Optuženi: Predmet razgovora bio je, ja sam dao u samom iskazu... Ja bih molio da me potsetite...

Pretsednik: Tu smo, pred kraj, potsetite se sami.

Optuženi: Ja bih molio da me potsetite.

Tužilac: Jeste li zamoreni?

Optuženi: Ja bih molio da dovršimo to.

Tužilac: Ako ste umorni recite.

Optuženi: Ja znam šta je bilo. Njegova tendencija ... Stärker je prvo izvinuo Neubacheru da je on hitno morao da ode na put i da nije mogao doći na sastanak. Njegova tendencija bila je da Nemačka želi da razgovara sa zapadnim saveznicima. Sastanak je trajao tri četvrti sata. Nije bio dugačak.

Premda razgovor Neubacherovog predstavnika s američkim pukovnikom McDowellom nije doveo do konkretnih rezultata, Rudolf Stärker je nastavio da održava vezu sa Dražom Mihailovićem.

Vratimo se ponovno u sudnicu, gdje na pitanje predsjednika Vojnog vijeća a Vrhovnog suda FNRJ odgovara optuženi Draža Mihailovi :

Pretsednik: Jeste li prilikom otstupanja iz Bosne (treba: u Bosnu — napomena autorä) imali još gde sastanak sa Šterkerom i A imovim?

Optuženi: U selu Draginju (nekadašnji posavotamnanski srez — napomena autorä), u drugoj polovini meseca septembra.

Pretsednik: Je li došao u ne ijoj pratnji?

Optuženi: Ja ne znam, ali prvi sastanak je objašnjen.

Pretsednik: A je li došao u pratnji Milana A imovi a?

Optuženi: I na jednom i na drugom sastanku nikada Milan A imovi nije mogao prisustvovati. A ovaj sastanak bio je u selu Draginju, upravo u jednoj zasebnoj kući i južno od toga sela. Na tom sastanku Šterker je prikazao jedan olovkom pisan veliki elaborat, koji je pokušao da čita, ali je bio jako uzbuđen i nije mogao da prevodi na francuski dovoljno dobro. On je pokušao da optužuje Crvenu armiju.

Pretsednik: Jeste li imali još koji sastanak sa Šterkerom?

Optuženi: Imao sam u oblasti Srednjeg. Ja sam u Bosnu došao preko Badovinaca. Prešao sam kroz celu severnu Bosnu i spustio se ka oblasti Sarajeva, gde mi je on novembra meseca uputio poruku za sastanak, koji sam ja odobrio.

Pretsednik: Novembra meseca?

Optuženi: Ja mislim novembra 1944.

U mešovitoj grupi, 28. listopada McDowell je napustio štab Draže Mihailovića i sa provizornog leteliste kod aerodroma kod Doboja odletio avionom u Italiju. Beograd je oslobođen, a Neubacher je svoje »Nadleštvo Ministarstva vanjskih poslova Reicha za Srbiju, Grčku, Albaniju i Crnu Goru« prebacio u Beograd. Tu je i Milan A imović kao predstavnik Draže Mihailovića za vezu sa Neubacherovim nadleštvom. On čak raspolaže njegovom radio-stanicom preko koje održava vezu sa komandom Vrhovnom komandom. Tu je i stari pripadnik BdS-a Beograd

SS-major Rexeisen, koji je zadužen obavještajnim praćenjem svih zbivanja u srpskoj kvislinškoj emigraciji, pri čemu mu, pored ostalih agenata, naročito pomaže Milan Banić »Weber«.

Premda se neumitni poraz Njemačke već jasno nazirao, Gestapo uporno nastavlja sa svojim radom. Bavi se čak i takvom fantastičnom kombinacijom kao što je, na primjer, slanje agenta preko Švicarske u SAD! Bio je to beogradski advokat, rođak i bliski saradnik Dimitrija Ljotića, Milan Fotić, brat dugogodišnjeg kraljevskog jugoslavenskog poslanika u Washingtonu Konstantina Fotića, koji je poslije formiranja vlade Tito—šubašića, u studenom 1944. godine, smijenjen, a zatim je u SAD formirao neki komitet za pomoć Draži Mihailoviću.

Pred isljednikom OZNE SS-kapetan Rudolf Schrems, referent za »Nezavisnu Državu Hrvatsku« u odjeljenju Uprave VI RSHA, u vezi s tim slučajem je izjavio:

Rexeisen je još u Beogradu stajao u vezi s nekim stanovitim Milanom Fotićem. Njegov brat je bio član jugoslavenskog komiteta u Washingtonu. Na temelju prijedloga Rexeisena Fotić je bio poslan u »Wannsee-Institut«, da bi tamo naučio upotrebu jednog ključa za šifriranje napamet. Istovremeno je s njim bilo utanačeno vrijeme radiotelegrafisanja. On je uz pomoć naše službene ustanove trebao da ode u Ameriku i da iz Amerike pokuša uspostaviti radio-vezu. Mislim da je u veljači ili u ožujku 1945. oputovao u Trst, odakle ga je BdS Trst prebacio u Švicarsku, s tim da odatle sam pokuša da oputuje u Ameriku. Za putovanje u Trst od mene je dobio nekoliko hiljada lira. S njim smo izgubili vezu.

»Wannsee-Institut« na istoimenom jezeru kod Berlina bio je specijalna ustanova RSHA za obuku agenata, a BdS u Trstu, koji je prebacio Milana Fotića u Švicarsku bio je u to vrijeme SS-pukovnik Emanuel Schäfer, dugogodišnji šef Gestapoa (BdS) za Srbiju. Međutim, kako je to izjavio i Schrems, Milan Fotić se nikada nije javio svojim gestapovskim gospodarima: iskoristio je, izgleda, priliku da pobjegne što dalje i od Njemačke i od Jugoslavije. Uostalom, da je i želio da se posluži šifrom koju je

napamet naučio u »Wannsee-Institutu«, ne bi to mogao učiniti: već početkom svibnja 1945. godine više nije bilo ni Trećeg Reicha ni Gestapa!

Što se tiče Milana A. imovića, on je, kao što smo već vidjeli, zajedno s Boškom Kostićem, agentom Gestapa i Ljotićevim emisarom, polovinom ožujka 1945. godine stigao iz Beča u Rudanku kod Doboja, gdje se tada nalazila »Vrhovna komanda« Draže Mihailovića. Postao je zatim član civilnog štaba etničkog generala Trifunovića i poginuo u borbi s jedinicama Jugoslavenske armije.

GESTAPO U »NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ«

»Štab Gestapoa« stiže u vilu na Tuškancu

Ustaški poglavnik Ante Pavelić još nije ni stigao u Zagreb a u vilu na Tuškancu već se bio smjestio »Štab Gestapoa« za upravo proglašenu »Nezavisnu Državu Hrvatsku«. Bila je to grupa od dvadesetak SS-oficira i SS-podoficira — *Djelatne komande policije sigurnosti i službe sigurnosti (Einsatzkommando Sipo und SD)* na čelu sa *SS-majorom Wilhelmom Beissnerom*.

Iako je imao tek trideset godina, Beissner je bio stari član nacističke stranke i dugogodišnji pripadnik SS-a. Još u vrijeme afere s »Tehničkom unijom« radio je u Spoljnopolitičkom uredu NSDAP, u odjeljenju kojim je rukovodio Walter Mallettke, i tu se prvi put sreo i upoznao s problematikom Jugoslavije. Nekoliko godina kasnije, u listopadu 1940. godine, izbili su na vidjelo neki njegovi sumnjivi novinarski poslovi i on je morao da napusti Rosenbergov ured. Tada je Heydrich preuzeo Beissnera u RSHA i povjerio mu u Upravi VI referat za Jugoslaviju.

U vili na Tuškancu našli su se uz Beissnera i pripadnici Uprave VI RSHA koji su još u predratnom periodu radili »na terenu«, u Jugoslaviji, a koji su dane travanjskog rata proveli u Zagrebu: *SS-major Adolf Nassenstein*, *SS-kapetan Rudolf Kob* i *SS-po-*

ru nik *Rolf Bluhm*. Bili su tu, zatim, *SS-poru naci Marschelke* i *Kelber*; a me u prili no brojnim personalom nižih SS-oficira, SS-podoficira i inovnika nalazio se i *SS-potporu nik Herbert Scheiber*, koji e se kasnije pretvoriti u *ustaškog bojnika* (majora) *Gvozdi a*, Beissnerova sekretarica, gospo ica *Roe-rner*; koja je bila doma ica vile, gospo ica *von Gager-n*, predratna sekretarica Karla Krausa, glavnog opunomo enika Uprave VI RSHA za Jugoslaviju.

Hitler obmanjuje Mussolinija

Neposredno po ulasku trupa nacisti kog Wehr-machta u Prag, u Berlinu su se pojavili emisari *dr Vlatka Ma eka*, vo e Hrvatske selja ke stranke (HSS). Talijanski ministar vanjskih poslova *grof Galeazzo Ciano* je njihov boravak u njema koj pri-jestolnici registrovao u svom Dnevniku pod datu-mmo 17. ožujka 1939. godine slijede im tekstom:

Duce je izvanredno zabrinut i potišten. Prvi put ga vidim u ovakvom raspoloženju... Tišti ga hrvatski problem. Boji se da bi Ma ek mogao proglasiti nezavisnost i staviti se pod nje-ma ku zaštitu. »U tom slu aju postoje samo dvije mogu nosti«, rekao je, »ili emo ispaliti prvi hitac na Njema ku, ili e nas smrviti re-volucija, koju e podi i sami fašisti, jer nitko ne bi mogao otpjeti da se kukasti križ u vrsti na Jadranu.«

Istog dana (17. 3. 1939) nave e Ciano je primio njema kog ambasadora u Rimu *Hansa Georga von Mackensena* i, kako je zapisao u svojoj pribilježsci, skrenuo mu pažnju »na neke vijesti koje su po ele kolati, a koje se odnose na za nas naro ito delikat-no pitanje: hrvatski problem ... Govori se o mogu -nosti da se Ma ek obrati Berlinu kako bi uz nje-ma ku pomo ostvario svoj program o autonomiji ili nezavisnosti...«

Me utim, Hitleru je tada bilo stalo do dobrih odnosa s fašisti kom Italijom i *Joachim von Ribben-trop* je 20. ožujka 1939. poru io von Mackensenu da talijanskoj vladi saop i da »Njema ka nema ni-kakvih ciljeva u bilo kojoj zoni Mediterana, koji Führer smatra talijanskim morem« i da »Njema ka demantuje sve glasine o njenom interesovanju za

hrvatsko pitanje ...«, obe avši da e o ovom pitanju dati jasna uputstva, što je i u inio internom okružnicom Ministarstva vanjskih poslova od 25. ožujka 1939. godine, koja je dostavljena svim njema kim ustanovama koje su dolazile u obzir, a u kojoj je, izme u ostaloga, stajalo i ovo:

Naš stav o svim pitanjima narodnosti i manjina zemalja u Sredozemlju mora voditi računa i o željama talijanske vlade ... Odnose s hrvatskim organizacijama (u interesu njema - ko-talijanskih odnosa) ubudu e ne treba više njegovati...

Taj stav Njema ke potvrdio je i *Hermann Göring* u razgovoru s Benitom Mussolinijem i grofom Cianom u Rimu 15. travnja 1939. godine, rekavši im da je njemu bila prenešena želja nekih Ma ekovih saradnika da ih on primi, ali da je on to odbio, davši im do znanja da se »moraju obratiti Rimu«, jer Njema ka stoji na stanovištu »da Jugoslavija stoprocentno spada u interesnu sferu Italije«.

U još nekoliko navrata su šefovi Njema ke ubjeivali svoje talijanske saveznike da Jugoslaviju, a naro ito Hrvatsku, smatraju »interesnom sferom Italije«. Oni su to ponovili i neposredno poslije kapitulacije Kraljevske jugoslavenske vojske.

Opisuju i razgovor koji je 22. travnja 1941. vodio u Be u sa svojim njema kim kolegom von Ribbentropom, Galeazzo Ciano je izme u ostalog pobilježio:

Führer potvr uje politi ku nezainteresiranost Njema ke u pogledu Hrvatske; dakle, s njegove strane nema nikakvih prigovora tome da se uspostavi personalna unija izme u Kraljevine Italije i Hrvatske... ak što se ti e pripojenja itave Dalmacije Italiji, Führer nije stavio nikakav prigovor, pošto priznaje da se radi o isklju ivo talijanskim interesima ...

Me utim, bile su to samo prazne rije i. Na suenju glavnim nacisti kim ratnim zlo incima u Nürnbergu, u nekoliko navrata je istaknuto, a u toku procesa i dokazano, da su nacisti u me unarodne odnose unijeli elemente me unarodnog gangsterizma. A taj »princip« je važio prema svima

pa i prema saveznoj fašističkoj Italiji. To je, između ostalog, potvrditi i aktivnost službi Glavnog ureda sigurnosti Reicha (RSHA) na teritoriji »Nezavisne Države Hrvatske« od prvog dana njenog postojanja.

Prvi zadaci i dalekosežni planovi

Prvi i osnovni zadatak Beissnerove *Djelatne komande (EK Zagreb)* u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« bilo je hapšenje osoba koje su se nalazile u »*Knjizi potjernica*«. Koriste i se po potrebi i usluga *Tajne vojne policije (Geheime Feldpolizei — GFP)*, ekipe gestapovaca su se odmah bacile na posao, a u tu akciju su se uključili i organi upravo osnovane ustaške policije. Dio zagrebačkog zatvora je bio specijalno »rezervisan« za zatvorenike iz »*Knjige potjernica*«. Međutim, to Beissneru nije bilo dovoljno: on je imao i poseban zatvor uz vilu u Tuškancu! Tu su, prije otpremanja u Njemačku, zatvarane i saslušavane osobe za koje hapšenje ni Pavelićeva policija nije trebalo da zna.

Kako se u Zagrebu postupalo po »*Knjizi potjernica*« pokazuju dva njemačka dokumenta o slučaju *Evansa Erlyja*. U prvom, pod naslovom »Predaja u policijski zatvor«, konstatuje se da je »Evans Erly, činovnik britanskog konzulata, rođen 6. 12. 1909. u Liverpoolu ... privremeno uhapšen 18. 4. 1941. u 15,00 sati«, da je »uhapšenik njemačke policije sigurnosti« i da se »predaje u policijski zatvor«, gdje ga treba »smjestiti odvojeno«. Uhapšenika je, po naredjenju zapovjednika policije sigurnosti i službe sigurnosti, SS-majora Wilhelma Beissnera, sproveo i u ustaški zatvor predao SS-podoficir Deyerler.

Pošto ustaška policija u to vrijeme još nije bila stigla da se snabdije vlastitim pečatima, potvrda o prijemu uhapšenika je ovjerena okruglim pečatom »Banovina Hrvatska Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu«.

U drugom dokumentu, »Einsatzkommando Zagreb« 9. svibnja 1941. izvještava Upravu IV RSHA (Gestapo) da je na osnovi »Velikog abecednog izvanrednog spiska potjernica« uhapsila Evansa Erlyja, koji je kao »novinar radio u engleskom konzulatu u Zagrebu, u odjeljenju za štampu, a kasnije u odjeljenju za šifru« i sprovela ga u zatvor Državne poli-

cije u Grazu, zamolivši Upravu IV RSHA »da hitno dostavi uputstvo ustanovi Državne policije u Grazu šta treba uraditi sa E-om«. Kopiju ovog dopisa EK Zagreb je poslala u Beograd Djelatnoj grupi policije sigurnosti i službe sigurnosti dr Fuchsa i šefu Ustanove za iskorištavanje materijala — Jugoistok, SS-majoru dr Jonaku.

Za odnose ustaške policije prema Gestapou karakterističan je i slučaj *dr Hinka Krizmana*. Ustaše su odmah po stvaranju »Nezavisne Države Hrvatske« uhapsili dr Hinka Krizmana, čelika rukovodstva Samostalne demokratske stranke (SDS) i bivšeg ministra i zatvorili ga u leopoldovsku kaznionicu. Pošto se Krizman nalazio u »Knjizi potjernica«, ustaška policija ga je, na zahtjev EK Zagreb odmah predala Nijemcima i oni su ga otpremili u Graz.

Iako je postupak po »Knjizi potjernica« obuhvatao priličan broj osoba, on je ipak bio manje-više rutinski posao, kojim su u Djelatnoj komandi Zagreb (EK Zagreb) rukovodili *SS-poručnici Marschelke* i *Kelher*. Planovi Beissnera i njegovih naredbodavaca bili su, međutim, mnogo, mnogo dalekosežniji. Trebalo je u prvom redu ostvariti što tješnju saradnju s ustaškom policijom, koristiti i njene usluge u borbi s protivnicima Trećega Reicha, a istovremeno, po ustaljenom gestapovskom principu, preko vlastite špijunske mreže nadzirati i njen rad, kao, uostalom, i rad svih ostalih organa vlasti tzv. NDH. Trebalo je, zatim, stvoriti takvu obavještajnu mrežu koja će uspješno pratiti cjelokupni život NDH, sva zbivanja u njenom javnom, političkom, privrednom i kulturnom životu. Osim toga, trebalo je u saradnji s ustaškom obavještajnom službom, ali i bez nje, postaviti i protiv nje, stvarati kanale koji će s jedne strane omogućiti obavještajno prodiranje u dijelove Hrvatske priključene Italiji, ili zaposjednute talijanskim trupama, a s druge strane, uglavnom preko hrvatske emigracije, u neutralne zemlje od Turske i Švicarske pa do Španije i Južne Amerike.

U prvoj Pavelićevoj vladi, formiranoj 17. travnja 1941. godine, ministar unutrašnjih poslova je postao *Andrija Artuković*. U okviru tog ministarstva stvoreno je po etkom svibnja »Ravnateljstvo za javni red i sigurnost« — »Ravsigur« na čelu s *Eugenom Didom Kvaternikom*, koji se još prije rata bio povezo s RSHA-om preko nekog Gestapoa. Stari pri-

jatelji Wilhelm Beissner i Eugen Kvaternik ponovno se sreću i nastavljaju saradnju. Iako je ministar vanjskih poslova Trećega Reicha Joachim von Ribbentrop, iz obzira prema Talijanima, bio protiv otvorenog povezivanja njemačke i ustaške policije, Eugen Kvaternik, posredovanjem Beissnera, već sredinom lipnja odlazi u Berlin na razgovore sa šefom RSHA-a Reinhardom Heydrichom. Gestapovci nisu mnogo marili za Ribbentropove diplomatske finese.

Ubrzo po povratku Eugena Kvaternika iz posjete Heydrichu, u Zagrebu se pojavljuje *Konrad Klasser*; u svojstvu novinara njemačkog lista »Deutsche Zeitung in Kroatien«. Međutim, niti je on bio novinar, niti mu je to bilo pravo ime.

Kurt Koppel postaje Konrad Klasser

Još u doba nezavisne Austrije austrijska policija je uhapsila *Kurta Koppela*, rukovodioca komunističke omladine u Gornjoj Austriji. Da li zato što je povjerovao da ga je izdao neko iz vlastitih redova, ili zbog kukavičluk, mladog Kurta, koji je tada imao nešto preko dvadeset godina, policija je brzo slomila, zavrbovala ga i pustila na slobodu. On je nastavio s »ilegalnim radom«, ali protiv svoje partije, a kada je, poslije Anshlusa, ožujka 1938. godine, Gestapo preuzeo agenturu austrijske policije, preuzeo je i Kurta Koppela, iako mu je majka bila Židovka. I ne samo to. Da bi ga što više vezao uz sebe, Gestapo mu je uzeo u zaštitu i rodbinu po majci.

Ne sumnjaju ni u Koppela, Bruno Dubber, jedan od rukovodilaca ilegalne Komunističke partije Austrije, šalje ga polovinom 1938. godine u Španiju. Pod imenom *Konrad Klasser*; Koppel preko Pariza odlazi u Španiju. Ali, njegov put ne režira samo KP Austrije već i bečki Gestapo.

Uoči sloma španske republike, Konrad Klasser, s ostalim borbicima internacionalnih brigada, prelazi u Francusku i javlja se njemačkom konzulatu u Parizu. Traži i odobrenje za povratak u Austriju, on piše opširan izvještaj o svemu što je doživio, saznao i vidio u Španiji. Njegov izvještaj u centrali Gestapoa privlači pažnju: veoma je precizan, jezgrovit i objektivan. Zatim iz Berlina stiže naredjenje da

Konrad Klasser otputuje u Be i da se tamo odmah javi *Lambertu Leutgebu*, šefu obavještajnog referata be kog Gestapoa.

U srpnju 1940. godine javio je policijski ataše pri poslanstvu Tre eg Reicha u Beogradu, *Hans Helm*, svom šefu *Heinrichu Mülleru* da je u Splitu, na plaži, pod predsjedništvom sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Austrije Kopléniga, održan sastanak CK KP Austrije, i da je na tom sastanku odlučeno da se preko postoje ih punktova u Slovačkoj i češkoj obnove partijske organizacije u Austriji. Helm je istovremeno javio da je taj zadatak povjeren funkcioneru KP Austrije *Erwinu Buschmannu*, i da će Buschmann otputovati u Bratislavu, gdje mu se nalazi javka u knjižari neke *Bluehove*.

Podaci do kojih je Helm došao uz pomoć kraljevske jugoslavenske policije, bili su više nego dovoljni da šef Uprave IV RSHA Heinrich Müller poduzme efikasnu protuakciju. A u toj protuakciji glavnu ulogu je dobio Kurt Koppel, koji se upravo bio vratio u Be iz Švicarske, gdje je proveo izvjesno vrijeme po zadatku Gestapoa, a u vezi s radom tamošnje njemačke emigracije.

S legitimacijom trgovačkog putnika knjižarske struke, Koppel je odmah krenuo u Bratislavu i »služajno« se pojavio u knjižari Bluehove. Sve što se je dalje odigralo podsjeća na dobro režirani špijunski film. A režiser tog filma je bio šef Gestapoa Heinrich Müller.

Nastupaju i oprezno, na izgled potpuno nezainteresovano, Koppel je brzo zadobio povjerenje Bluehove. Ispostavilo se čak da su pred nekoliko godina skupa bili na jednom omladinskom komunističkom sastanku u Bratislavi. I, poslije izvjesnog vremena, Bluehova je u svojoj knjižari upoznala Koppela s Erwinom Buschmannom. Koppel je u početku odbio da razgovara o politici pred »nepoznatim strancem«, ali mu je Bluehova rekla da može s njim slobodno da govori o svemu. Ubrzo se Koppel približio i Buschmannu, koji je tada upotrebljavao lažna imena »Schmudler« i »Gerber«, i Buschmann ga je jednog dana zapitao da li bi mu mogao pomoći i da se ilegalno prebaci u Austriju. »Ne kaju i se«, Koppel je »najzad« odgovorio potvrdno.

Vrativši se odmah u Be, Koppel je uz pomoć Grete Kahane, svoje ljubavnice, tako ier nekadašnje

aktivistkinje KP Austrije, pripremio Buschmannu »ilegalni stan«, i onda ga je, jedne noći, prebacio iz Slovačke u Austriju i doveo u Beču.

Igra je poela. Buschmann se, pod stalnim nadzorom Gestapa, a uz pomoć Koppela, povezuje s pojedinim komunistima i grupama i radi na obnavljanju KP Austrije. Da bi preko tajne radio-stanice u Bratislavi podnio izvještaj Kominterni, Buschmann, uz pomoć Koppela, ponovno odlazi u Slovačku. Međutim, s radio-vezom nešto nije bilo u redu i Buschmann šalje Koppela u Beograd, da tamo na

32 17

Quellenangabe →

Der Gewältemann ist ein sehr guter und sorgfältiger Mitarbeiter der bisherigen Dienststelle, die aus Banja-Luka stammt und dort bei der Gründung des korrekteren Komitees eine führende Rolle spielte. Seine Beziehung zum Ustaša-Polizeiführer ist nicht gut und er hat selbst die Enttarnung von Miletic vorgeschlagen. Der Hinweis auf die Ursprungstätigkeit einzelner Verbindungsleiter war auf Miletic gerichtet.

Hans Tayer
X/1/v
Konrad / 20/v.

Jedan od mnogobrojnih izvještaja Konrada Klassera policijskom atašeu Hansu Helmu, kojim ga obavještava da su netačne informacije koje dovode u pitanje sigurnost njegovog saradnika (navjerovatnije jedan od braće Rebac iz Banjaluke) nije mu je izvještaje dostavljao.

ugovorenu javku preda izvještaj i da se poveže s funkcionerom KP Austrije Juliusom Izraelom Kornweitzom, koji ilegalno živi u Zagrebu pod imenom Christian Jensen. Kada je Koppel krenuo na put, Heinrich Müller je javio Hansu Helmu da mu se u Beogradu na e pri ruci.

Svoj prvi zadatak na tlu Jugoslavije Kurt Koppel je obavio na zadovoljstvo i Buschmanna i ¹—Müllera. Od tada je on esto Buschmannov kurir na liniji Be —Bratislava. Poštu koju nosi Gestapo prethodno fotokopira. A o opreznosti i pedantnosti Koppela i njegovih naredbodavaca govori najbolje podatak da se Koppel prilikom dolaska s poštom iz Bratislave, od granice do Be a prebacivao specijalnim automobilom Gestapoa, a zatim se, pošto bi pošta bila fotokopirana, vra ao na granicu i redovnim autobusom dolazio po drugi put u Be .

U sije nju 1941. godine Gestapo je ovu igru prekinuo: uhapsio je Buschmanna i sve važnije funkcionere koji su bili s njim u vezi u Austriji, Bratislavi i Pragu. U Be u je uhapšen i Julius Kornweitz.

Eugen Kvaternik je tražio od *Beissnera* i *Heydricha* iskusnog i sposobnog savjetnika, koji e »*Ravsiguru*« i »*Ustaškoj nadzornoj službi* — *UNS-u*«, specijalnom organu, kojeg je ustaški pokret upravo stvarao, po ugledu na nacisti ku Službu sigurnosti (Sicherheitsdienst — SD), pomo i u organizovanju borbe protiv Komunisti ke partije Jugoslavije. Dobio je *Komada Klassera*. Me utim, uloga ovog iskusnog gestapovca ne e se svesti samo na ono što je Kvaternik želio. On e svojim savjetima zaista svesrdno pomagati ustaškim policijskim i obavještajnim organima u borbi protiv KPJ i narodnooslobodila kog pokreta, ali e istovremeno i u njima, ali i ne samo u njima, stvarati razgranatu špijunsku mrežu, koja e djelovati isklju ivo za ra un Gestapoa. Da bi taj drugi dio svoje misije što uspješnije obavljao, Klasser e se ak i oženiti s jednom ustaškom policijskom inovnicom. Ustaška obavještajna služba e s vremenom uvidjeti kakvu je zmiju sama sebi u njedra stavila, ali e biti kasno. *Branko Rukavina*, jedan od šefova ustaške obavještajne službe, nosi e se ak mišlju da ubije Klassera. Izvrši e i pripreme za izvo enje »komunisti - kog atentata« na njega, ali e Klasser preko svojih špijuna u ustaškoj policiji sve to na vrijeme saznati i cijeli taj poduhvat e pasti u vodu.

Afera Mitterhammer

U prvom periodu svoje aktivnosti u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, sve do pred kraj 1941. godine, šef EK Zagreb Wilhelm Beissner je u svojim izvještajima zauzimao izrazito proustaški stav, podržavaju i i pravdaju i sve mjere i zlo ine ustaških vlasti. Istovremeno je nastojao da onemogu i one njemačke krugove koji su još uvijek smatrali da je u interesu Treuge Reicha da se ne napuste kombinacije s Maekom i HSS-om, već da upravo na toj strani treba tražiti alternativu ustaškom režimu, koji nema oslonca u narodu.

Po etkom svibnja 1941, nepun mjesec dana poslije osnivanja ustaške »NDH«, ataše za štampu njemačkog poslanstva *Otto Mitterhammer*, predratni referent za štampu njemačkog generalnog konzulata u Zagrebu, inače rodom iz Bosne, održao je tajni sastanak s pripadnicima HSS-a *ing. Augustom Košutićem*, *Leakovićem* i *Mirkom Glojnaricom*. Želeći ih pridobiti za obavještajnu saradnju, Mitterhammer im je govorio i o mogućnostima da se, uz podršku Treuge Reicha, nepopularni Pavelićev režim zamijeni režimom u kojem bi glavnu ulogu igrali istaknutiji HSS-ovci.

Nije utvrđeno na koji način, ali ustaše su saznali za ovaj sastanak i 6. svibnja 1941. godine uhapsili Košutića, Leakovića i Glojnaricu, a Ministarstvo vanjskih poslova NDH je uložilo protest Berlinu. U igru se odmah umiješao i Beissner, koji je brzo došao u posjed zapisnika ustaške policije o ovom slušaju, i na zahtjev Glavne uprave sigurnosti Reicha (RSHA), dostavio ga 13. svibnja Upravi VI RSHA kao prilog vlastitom izvještaju, u kojem je javljao da je Mitterhammerov sastanak s ljudima iz HSS-a

... izazvao kod hrvatskih ustanova veliko negodovanje i mučnu uzbuđenu. U svim razgovorima, posebno u posljednje vrijeme, čak i s najvišim hrvatskim vlastima, kao maršalom Kvaternikom, stalno se pokreće razgovor o slušaju Mitterhammera. Hrvati o tome imaju utisak da je njemačka strana ovim razgovorom htjela pokrenuti saradnju s bivšim Maekovim ljudima protiv Pavelićeve vlade. Izgleda da je Mitterhammer, koji je vrlo dobro poznat kao

nadripolitikar, o čemu vam je već objavljeno, prilikom ovog sastanka dao o izgledan primjer nerealnog političkog rada.

Njemački poslanik me je zamolio da poduzmem odgovarajuću istragu o ovom slučaju i da ga izvijestim, rekavši mi da on lično više ne smatra Mitterhammera pogodnim da bude predstavnik njemačke štampe.

Nadalje mi je poslanik rekao da mu izgleda nemoguće da Mitterhammer i dalje radi u svom dosadašnjem svojstvu savjetnika za štampu kod poslanstva, ukoliko se pokaže da su istiniti prigovori koji dolaze s hrvatske strane protiv njega u vezi s ovim sastankom.

Kao što je već objavljeno, hrvatski učesnici na ovom sastanku... bili su uhapšeni. Mitterhammer je nakon toga intervenisao, između ostalog, i kod *dr. Ive Bogdana*, šefa Presbira hrvatske vlade, da se uhapšeni Hrvati puste na slobodu. Ovaj pokušaj intervencije je prirodno samo pojačao utisak kod hrvatskih ustanova da je postojalo službeno naređenje nadležnih ustanova Reicha da se održi ovaj sastanak.

Premještanjem Mitterhammera iz Zagreba u Beograd i puštanjem na slobodu uhapšenih Košutića, Leakovića i Glojnarica (14. svibnja 1941) ova je afera bila okončana i skinuta s dnevnog reda.

Zagrebački Gestapo protiv beogradskih kvislinga

U kojoj mjeri Beissner bio spreman da podržava ustaške stavove pokazuje i ovaj niz dokumenata pronađenih u tajnim arhivama Gestapoa. Među njima je i izvještaj o formiranju kvislinške Nedićeve vlade u okupiranoj Srbiji, koji je on 13. rujna 1941. godine poslao Upravi IV RSHA (Gestapo), a tek znanja radi i Djelatnoj grupi (EG) u Beogradu:

Kada se u Zagrebu saznalo za naimenovanje *general Nedice* za šefa srpske vlade — objavljao je Beissner — izazvalo je to u nadležnim hrvatskim krugovima opće zaprepaštenje i veliko učenje. Kao što je poznato, Nedić je za vrijeme svoje djelatnosti, kao ministar vojske u ranijem srpskom režimu, bio po zlu čuven

kao izraziti neprijatelj Osovine i politike koju je ona zastupala. U Zagrebu vlada mišljenje da su njemačke okupacione trupe, povjeravanjem obrazovanja vlade Nedića, ponovno legalizovale djelovanje srpske zavjereničke klike, koja je u toku rata bila zbrisana.

Kako je već javljeno, u Zagrebu je primljeno više izvještaja da Srbi sa svoje strane sve ulažu da bi od nadležnih njemačkih vlasti dobili odobrenje za organizovanje oružanih jedinica, koje bi zatim trebalo da predstavljaju osnovni kadar za akciju koju bi u zgodnoj prilici proveli protiv Reicha.

Istovremeno hrvatski krugovi ukazuju na to da iz dokaznog materijala jasno proizilazi da ustanici koji se nalaze na hrvatskom području primaju uputstva direktno iz Beograda.

Kako se vidi iz više ovdašnjih izvještaja, koji su vam slati, ovdje pristigla obavještenja uglavnom potvrđuju navedene bojazni hrvatskih krugova. Nedavno pristigla obavještenja slažu se u tome da general Nedić ne raspolaže nikakvim autoritetom u samoj Srbiji. Uticaj njegove vlade jedva da seže preko granice atara grada Beograda. Time je misija generala Nedića već poslije nekoliko nedjelja promašila svoju stvarnu svrhu; štaviše, mora se konstatovati da je nastupilo dalje uznemirenje u zemlji. Molimo vas da ovo primite na znanje.

No, ni to nije bilo sve. Pet dana kasnije, 18. rujna 1941. godine, Beissner prosljeđuje RSHA-u i Djelatnoj grupi u Beogradu pismo koje je primio od ustaškog »vojskovođe« *Slavka Kvaternika* o *Dragom Jovanoviću*, upravniku grada Beograda. Kvaternik je javljao Beissneru da je Dragi Jovanović veliki prijatelj Engleza, da je vjerovatno bio u njihovoj službi, da je zbog toga u velikosrpskim vojnim krugovima uživao veliko povjerenje, te su ga oni, unato njegovim sklonostima alkoholizmu, kockanju i ženskarenju, a i raznim korupcionaškim aferama, uvijek zaštićivali.

I kod mnogih članova sadašnje srpske vlade — pisao je Kvaternik Beissneru — Dragi Jovanović uživa naročito povjerenje. U dobrim je odnosima s ministrom unutrašnjih poslova

Milanom A imovi em i šefom vlade generalom Nedi em.

Prilikom preuzimanja vlade od strane ministra-predsjednika Nedi a, Jovanovi je sakupio policijske inovnike i održao im huška ki govor protiv Hrvata i Hrvatske. On je naglasio da e Bosna biti pripojena Srbiji i da e dobiti regenta. Imenovani Jovanovi je neprijateljski raspoložen i prema Nijemcima. To je poznato mnogim osobama u Zagrebu, pošto je nekoliko godina bio sa službom u policijskoj direkciji u Zagrebu.

Na kraju pisma Kvaternik napominje da

... s obzirom na važan položaj koji Dragi Jovanovi zauzima, i s obzirom na stanje u Srbiji, smatra za potrebno da iznese gornje podatke da bi se oni dostavili svim nadležnim ustanovama.

Me utim, *SS-pukovnik Fuchs*, gospodar i zaštitnik Dragog Jovanovi a, oštro je reagirao na ovaj Beissnerov dopis:

Gornjim dopisom — javio je on 26. rujna Beissneru — upoznali ste me s pismenom ocjenom koju je maršal Kvaternik dao o Jovanovi u.

Nemogu e je da ovakve lokalno obojene izvještaje dostavljate Glavnom uredu sigurnosti Reicha, jer se ina e tamo mogu i suviše lako izvla iti pogrešni zaklju ci.

Ovakve slu ajeve treba da dostavite Djelatnoj grupi, koja e ih zatim, sa svojim mišljenjem, proslijediti RSHA-u.

Molim Vas da ubudu e postupate na odgovaraju i na in.

Kao šef Odjeljenja IV (Gestapo) Djelatne grupe u Beogradu, *Hans Helm* je sa svoje strane 2. listopada 1941. poslao centrali Gestapoa u Berlinu izvještaj koji pobija Kvaternikove navode o Jovanovi u:

Da bih sprije io ovakve lokalno obojene izvještaje, slobodan sam upozoriti na to, da ocjene koje hrvatske ustanove daju o srpskim

li nostima treba primati s oprežnošću. Usprkos svim manama koje ima upravnik policije u Beogradu, a koje su i nama poznate, treba primijetiti da je saradnja između u Djelatne grupe (EG) Policije sigurnosti i službe sigurnosti i Uprave grada Beograda odlična i da se ona, na kraju krajeva, svodi na Jovanovićevu inicijativu.

Da bi se izbjegli pogrešni zaključci, Djelatnoj komandi u Zagrebu je naređeno da izvještaje ovakve vrste ubuduće šalje preko Djelatne grupe Policije sigurnosti i službe sigurnosti.

Slučaj Pavelićevog doglavnika Mile Budaka

Gestapovac Wilhelm Beissner je u svako doba imao pristup kod Pavelića, a ustaški ministri i visoki funkcioneri su se prosto utrkiivali da mu ine razne usluge, nastoje i da se preko njega dodvore i povežu s moćnom Himmlerovom mašinerijom, stvarnim gospodarom Trećeg Reicha. Pritom njihova pojedinačna »antinjemačka« istupanja nisu igrala nikakvu ulogu. Zapravo, i jedna i druga strana su preko takvih »ispada« prelazile utke. To, donekle, potvrđuje i slučaj Pavelićevog doglavnika Mile Budaka.

Georg (Jörg) Schumacher, okružni vođa njemačke narodnosne grupe za okrug »Srednja Drava—Illova«, dostavio je 17. kolovoza 1941. vođi njemačke narodnosne grupe u Hrvatskoj *dr Branimiru Altgayeru* povjerljiv izvještaj u kojem je stajalo:

U Virovitici je prekjučer održana velika manifestacija ustaškog pokreta, kojom prilikom je izvršeno posvećivanje zastave Hrvatskog radničkog saveza (HRS). Na ovoj manifestaciji je doglavnik i ministar prosvjete *dr Mile Budak* u estvovao kao glavni govornik. Njemačka narodnosna grupa je bila pozvana da u estvuje na ovoj svečanosti.

Prilikom svečanog dočeka i ja sam, na njemačkom jeziku, pozdravio ministra-doglavnika *dr Budaka* u ime njemačke narodnosne grupe. Neosvrćući se na pozdrav, Budak me je osornim glasom upitao da li govorim hrvatski. Odgovorio sam mu potvrdno, uz primjedbu: »Prema književnom jeziku ne sasvim besprijekor-

no.« Tada me je upitao koliko dugo sam ve ovdje, na šta sam mu odgovorio: »Kod Virovitice sam ve preko dvadeset godina.« Ministar-doglavnik dr Budak mi je na taj odgovor rekao: »Kada bih ja bio dvadeset godina u Reichu, znao bih bolje njema ki nego hrvatski«, pa se okrenuo, a da se sa mnom uop e nije ni oprostio. Ovakav postupak je kod prisutnih Hrvata izazvao podrugljivo smješkanje.

Za vrijeme svog govora, ministar-doglavnik dr Budak je rekao i to da ustaški pokret mora preduzeti iš enje svojih redova, jer se u njega uvukao i ološ. Ovaj ološ sada stupa u redove »Kulturbunda« (»Kulturni savez«, organizacija folksdoj era — napomena autora). U »Kulturbunds uop e ima mnogo ubreta. ak se primaju i Srbi. Na to je prisutnima postavio pitanje: »Nije li tako?« Logornik Baki , koji je stajao kraj njega, povikao je: »Tako je!« Ovo je izazvalo dugotrajno pljeskanje i smijeh, nar o ito lanova Hrvatskog radni kog saveza iz Osijeka, što su prihvatili i ostali prisutni. Me u prisutnim Nijemcima je ova izjava ministra-doglavnika Budaka izazvala najve e negodovanje i ogor enje.

Altgayer je 5. rujna Schumacherov izvještaj proslijedio SS-majoru Beissneru, »s molbom na znanje i eventualno podnošenje izvještaja mjerodavnim ustanovama« a ovaj ga je 13. rujna proslijedio RSHA-u u Berlin i Djelatnoj grupi Sipo i SD u Beogradu, uz napomenu da je o ovom Budakovom ispadu razgovarao i sa maršalom Kvaternikom, koji je s tim ve bio upoznat, i da mu je on izjavio da je poglavnik zvao ministra Budaka zbog njegovih izjava na razgovor

i da mu je tom prilikom zabranio da se u svojim govorima upušta u politika pitanja takve vrste. Prema obavještenju maršala Kvaternika ovom prilikom je rasprava izme u Paveli a i Budaka bila, sa strane Paveli a, vrlo žu na. Poglavnik je Budaku zaprijetio da e ga odmah smijeniti s položaja ministra ako se ovakav slu aj ponovi, a ostalim ministrima i ustaškim rukovodiocima je skrenuo pažnju da se ubudu e u govorima ne doti u stvari koje pogajaju neku drugu zemlju.

Tri mjeseca kasnije *Mile Budak* je naimenovan za poslanika »Nezavisne Države Hrvatske« pri vladi Tre eg Reicha. U vezi s tim Beissner je 28. 11. 1941. javio RSHA-u:

Kako je ve javljeno, *Budak mi se preko agenta obratio s molbom da ga upoznam s nekom osobom preko koje bi mogao održavati vezu s Reichsfiihrerom SS-a*. Budak je tom prilikom naglasio svoju želju da bi htio da do e s Reichsfiihrerom SS-a u tijesnu vezu. U današnjem razgovoru s Budakom, *on mi je ovu molbu još jednom ponovio*. Prema primljenom uputstvu, ja sam Budaka uputio na SS-generalu Miillera. Koliko se može predvidjeti, Budak e u toku slijede eg tjedna otputovati u Berlin i, što je mogu e prije, javiti se SS-generalu Müllem.

A ko je bio »SS-general Müller« poznato je: vrhovni šef Gestapoa!

Neslavan kraj Beissnerove »Djelatne komande Zagreb«

Period uzajamnog povjerenja izme u SS-majora Beissnera i ustaša ipak nije dugo trajao. Premda je svesrdno podržavao Paveli a i ustaše, Beissner im nikada nije potpuno vjerovao. To potvr uje i injenica da je, preko svog saradnika SS-potporu nika Herberta Scheibera, organizovao u zagreba koj telefonskoj centrali prisluškivanje službenih i privatnih razgovora ministara i drugih ustaških visokih državnih i strana kih funkcionera!

Po etkom 1942. godine Beissner dolazi do ubjenja da se ustaški režim suviše sporo mijenja u pravcu pravog nacional-socijalizma i da u njemu ima kolebljivih elemenata, koji ak nisu spremni ni na temeljito rješenje židovskog pitanja. Tu je, najzad, i poslanik Siegfried Kasche, SA-general, koji se s tim i takvim režimom potpuno identifikovao. A Beissner je vrlo dobro znao da Kasche ve odavno ne trpi SS-ovce, koji su namjeravali da ga ubiju prilikom likvidacije Röhma i rukovodilaca SA 30. lipnja 1934. godine, što je on pukim slu ajem izbjegao.

U takvim uslovima ambiciozni Beissner se sve više okreće prema maloj ali ekstremnoj grupi »hrvatskih nacional-socijalista« na čelu sa *Slavkom Govedićem*. On »Hrvatsku nacional-socijalističku stranku rada« više ne koristi samo kao izvor špijuna, već njenom rukovodstvu stavlja u izgled da bi Njemačka mogla blagonaklono gledati na njihov eventualni pokušaj da preuzmu vlast u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«! Uz podršku Beissnera, Govedić počinje da priprema »pučku« protiv Pavla. Međutim, ustaše saznaju za njegove planove i za ulogu njihovog prijatelja Beissnera u njima, i uz pomoć i podršku poslanika Kaschea prelaze u protunapad. Sve se završilo s tim da su Govedić i neki njegovi najbliži saradnici bili pohapšeni. Već inače je ipak, na zahtjev Kaschea, puštena i mobilisana u domobranstvo i na taj način uklonjena iz Zagreba.

Što se pak tiče *Wilhelma Beissnera*, on je u travnju 1942. godine navratnanos morao da napusti glavni grad Hrvatske, a njegova *Djelatna komanda Sipo i SD Zagreb* je rasformirana.

Beissner se više ne pojavljivati na Jugoistoku. Jedno vrijeme je bio u centrali RSHA u Berlinu, gdje je u Upravi VI radio u referatu za Bliski istok, neko vrijeme u pratnji *jerusalimskog velikog muftije Emina El-Huseinija*, koji je od Engleza pobjegao Nijemcima, a zatim, u studenom 1942. godine, kada su njemačke trupe okupirale Tunis, Beissner odlazi u tu zemlju na dužnost zamjenika *SS-pukovnika Valtera Rauffa*, šefa *Djelatne grupe (EG) Sipo i SD*.

Jedan od glavnih zadataka Rauffove *Djelatne grupe* je bila likvidacija oko 60.000 tuniskih Židova. Međutim, dogodilo se nešto neuobičajeno: jedne večeri u La Goulettei, predgrađu grada Tunisa, Rauff i Beissner su održali sastanak s pedesetak najistaknutijih Židova i saopćili im da će tunisku židovsku zajednicu ostaviti na miru ukoliko im ona isplati otkup od 500 kg zlata. Pregovarači su sklopili sporazum i razišli se. Zlato tuniskih Židova je prebačeno u Portugal i uloženo u supertajni fond, koji će se poslije rata koristiti za financiranje prebacivanja nacističkih ratnih zločinaca iz Evrope u zemlje Bliskog istoka, sjeverne Afrike i Južne Amerike.

U svibnju 1943. godine, poslije kapitulacije njemačkih snaga u sjevernoj Africi, Wilhelm Beissner ponovno odlazi u Berlin. Zatim, u rujnu iste godine,

13.8.1942

Geheim

1) An den Reichsleiterhauptamt
-Amt IV-
nachrichtlich an
-Amt VI-
Berlin.

Betr.: Informationsbericht über Unruh.
Vorg.: -None.
Anl.: 1.

In der Anlage wird ein wertvoller Bericht des Hauptschriftleiters der kroatischen Tageszeitung "Neue Ordnung" und der "Deutschen Zeitung in Kroatien" Dr. Hermann Probst mit der Bitte um Kenntnisnahme überreicht.

Dr. P. weilte als Gast ungarischer Propagandastellen 8 Tage in Budapest, wo er Gelegenheit hatte, mit zahlreichen Ministern und führenden ungarischen Persönlichkeiten Besprechungen durchzuführen.

Wie bereits mitgeteilt, wird eine engere nachrichtendienstliche Zusammenarbeit des Dr. Probst an die hiesige Dienststelle beabsichtigt.

- 2) W. S. [Handwritten signature]
- 3) M. [Handwritten signature]
- 4) [Handwritten initials]

Od jeseni 1933. godine u Zagrebu je boravio kao dopisnik Radio-Berlina i nekih njemačkih listova novinar dr Hermann Probst. Međutim, njegov glavni zadatak bio je da za *raun Abwehra* proučava politička zbivanja u Jugoslaviji, te da, kako je to Hans Helm u jednom svom kasnijem izvještaju definisao, »različit snage protiv beogradskog centralizma usmjeri u regularan tok«. Premda su radikalni nacisti iz esesovskog obavještajnog kompleksa Probstu smatrali politički nepouzdanim, on je ipak za obavještajne usluge u inžene Reichu odlikovan željeznim križem, što se veoma rijetko događalo kada se radi o civilnim osobama. Uvidjeli su da pozicije Abwehra u odnosu na RSHA sve više slabje, veoma inteligentni i lukavi Probst, obavještajac velikog formata, poeo je polovinom 1942. godine da radi i za Gestapo. Vidi se to i iz dopisa Hansa Helma, poslanog Upravama I i VI RSHA 13. kolovoza 1942. godine, kojim ih obavještava da im »u prilogu dostavlja povjerljivi izvještaj urednika hrvatskog tjednika 'Neue Ordnung' i Deutschen Zeitung in Kroatien' dr Hermanna Probst, s molbom da ga uzmu na znanje«. A Probstov »povjerljivi izvještaj«, koji obuhvata devet kućanih strana, po njemu riječima: »Premda Maarska spolja pruža sliku konsolidovane države, zemlja se neopozivo kreće prema krizi...«

skupa sa *SS-kapetanom Skorzenyjem*, rukovodio-
cem Odjeljenja VI S Uprave VI RSHA, nadležnog
za sabotaže i diverzije i školovanje ljudi za tu dje-
latnost, u estvuje u pripremanju otmice Mussolini-
ja i ostaje poslije toga po specijalnim zadacima u
sjevernoj Italiji, gdje ga zati e i kraj rata. Prema
nekim podacima prvih poslijeratnih godina je vi-
an sa svojom zagreba kom ljubavnicom u Milanu,
a zatim u Münchenu, gdje je ranjen od bombe koju
je netko podmetnuo u njegov automobil. Rane je
prebolio i... nestao!

Vrhovni sud ilea je 1962. godine odbio zahtjev
vlade Savezne Republike Njema ke da joj se izru i
ratni zlo inac Walter Rauff, optužen, izme u osta-
loga, i za likvidaciju 97.000 Židova ugušenih u auto-
mobilima s gasnim komorama, koje je on li no
izumio još 1941. godine kao rukovodilac voznog
parka RSHA. Wilhelm Beissner tom prilikom nije
spomenut, ali se može pretpostaviti da se i on, po-
put *dr Mengelea, Ante Paveli a, šefa Gestapoa Hehi-
richa Miüllera*, svog nekadašnjeg šefa Rauffa i mno-
gih drugih nacisti kih zlo inaca, »rimskim putom«,
izgra enim uz podršku odre enih vatikanskih kru-
gova, i pomo u zlata tuniskih Židova, dokopao neke
južnoameri ke države.

Na konferenciji za štampu, održanoj 27. svibnja
1977. godine u Ljubljani, šef be kog Dokumentacio-
nog centra Saveza židovskih progonilaca nacizma
ing. Simon Wiesenthal je rekao da šezdesetgodišnji
Walter Rauff još uvijek mirno živi u Punta Areni,
u ileu.

Ubistvo Hampa »u po bijela dana«

Me u Govedi evim pristalicama bio je i tride-
setogodišnji folksdoj er *Wilhelm Hamp*, rodom iz
Sira a kod Daruvara, koji je sa ženom i dvoje djece
živio u Zagrebu, Katan i eva 3/1. Pripadao je folks-
doj erskoj poluvojnoj koj organizaciji »Deutsche
Mannschaft« (»Njema ka mom ad«) i radio u orga-
nizaciji »Todt«.

Osmog travnja 1942. godine, u okviru ustaške
akcije protiv Govedi evih »pu ista«, trojica usta-
ških policijskih agenata su oko 11 sati nave e upali-
u Hampov stan i uru ili mu poziv da se sutra,
9. travnja, u osam sati ujutro javi na odsluženje
vojnog roka. Hamp je odbio da potpiše prijem po-

ziva, tvrde i da je on već mobilisan u »Njema ku mom ad«. Došlo je do svađe i Hamp je razoružao ustaške agente ...

Međutim, »služaj Hamp« se okončati tek četiri mjeseca kasnije. U jednom povjerljivom aktu Oblasno vodstvo Deutsche Mannschafta Zagreb—Bosna izvijestilo je, 6. kolovoza 1942. godine, njemačkog poslanika Kaschea, organizaciju »Todt«, vođu u njemačke narodnosne grupe u Hrvatskoj dr. Altgayera, Zemaljsko vodstvo Deutsche Mannschafta, generala Glaise-Horstenaua, zagrebačku Feldkommandanturu i policijskog atašea SS-majora Hansa Helma:

Šestog kolovoza 1942. godine oko 10 sati i 15 minuta, pripadnici ustaške policije su na oštru Hatzove i Palmotićeve ulice, na pločniku, pred gostionicom »Ovi«, ubili Wilhelma Hampa.

Okružni vođa »Deutsche Mannschafta« u istom aktu objašnjava šta se sve dogodilo s *Hampom* poslije Govedićevog »puta«, odnosno poslije njegovog sukoba s trojicom ustaških policijskih agenata:

Neposredno poslije toga bilo je zamoljeno da drug Hamp bude premješten na područje Reicha. U obrazloženju njegove molbe bilo je navedeno da su u naše nadležstvo stigla nesumnjiva obavještenja, prema kojima je ustaška policija dovela u pitanje život i ličnu sigurnost drugoga Hampa, jer je s višeg mjesta bila izdata zapovijest da se Hamp na svaki način uini neškodljivim.

Na to je policijski atašea Njemačkog poslanstva u Zagrebu saopćio pod br. 825/42. od 15. 4. 1942. da je državni sekretar gospodin, Eugen Kvaternik usmeno garantovao da se folksdojgeru Wilhelm Hampu neće ništa dogoditi.

Na osnovi te garancije Njemačko poslanstvo je preko svog policijskog atašea istim dopisom javilo da više nije potrebno preseljavati drugoga Hampa u Reich, jer za njega više ne postoji nikakva opasnost.

Pošto su naknadno, unatoč garanciji koju je dao gospodin državni sekretar, ovom nadle-

štvu ponovno stigla obavještenja *da su agenti ustaške policije opet dobili nalog da Hampa svakako uklone*, ovo nadležstvo je, dopisom Jossi 10/42. od 18. 4. 1942. ponovno dostavilo policijskom atašeu Njema kog poslanstva prijedlog da se porodica Hamp što skorije iseli u Reich.

Uz ponovno ukazivanje na garanciju gospodina državnog sekretara, ni ovom prijedlogu nije udovoljeno.

Iz svih ovih događaja jasno se vidi da su Hampa ipak, *u po bijela dana, na ulici, u centru Zagreba, ubili organi ustaške policije javno, s predumišljajem, a možda i po naređenju*, usprkos garanciji koju je svojevremeno dao gospodin državni sekretar Eugen Kvaternik. Pošto je Hamp poginuo ne samo kao prvoklasni pripadnik »Deutsche Mannschafta«, nego i *kao istaknuti nacional-socijalista*, »Deutsche Mannschaft« je prinuđena da javno protestira zbog ovog podmuklog ubistva, što ona ovim dopisom stavlja do znanja i ustanovama navedenim u naslovu.

U dopisu RSHA-a od 6. studenog 1942. godine, konstatuje se da vodstvo njemačke »narodnosne grupe nema namjeru da zastupa interese Hampa prema hrvatskim ustanovama, i da na sve događaje u vezi Hampa gleda *kao na stvar koja se odigrala izmeđ u ustaša i hrvatskih nacional-socijalista*«. Time je i »služaj Hampa« konačno bio skinut s dnevnoga reda i predmet stavljen »ad acta«.

Novi stanar vile na Tuškancu

Poslije neslavnog kraja Djelatne komande Zagreb, cjelokupnu Beissnerovu agenturu, *sve njegove veze i zadatke*, preuzeo je *novoiimenovani policijski ataše* Tre eg Reicha u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« *SS-major Hans Helm*, dotadašnji šef Odjeljenja IV (Gestapo) u Djelatnoj grupi za Jugoslaviju u Beogradu. Premda je u Njemačkoj poslanstvu imao kancelariju, on je svoj »dodatni štab« smjestio u vili na Tuškancu, gdje je i stanovao.

Za razliku od Beissnera, Helm je izbjegavao da se bavi »visokom politikom« i svoje napore je usmjeravao, uglavnom, na *obavještajno posmatra-*

nje svih zbivanja u tzv. NDH, nastoje i da svojim radom i izvještavajem Uprava IV i VI RSHA-a, u svakom trenutku maksimalno osigura interese Tre-eg Reicha.

Helmov najvažniji saradnik i njegova »desna ruka« sve do polovine 1944. godine, bio je Kurt Koppel, alias Konrad Klasser. Sara uju i s Eugenom Kvaternikom otpo etka na izgradnji ustaškog policijskog aparata, Klasser je s vremenom stvorio svoju mrežu špijuna u svim zna ajnijim ustanovama politi kog, kulturnog i privrednog života »Nezavisne Države Hrvatske«. Helm je, ne kriju i svoje divljenje za njegov rad, imao obi aj da kaže kako bi »bez svoga Konrada« mogao »da preda klju eve svoje radnje«.

Jedan neuspjeh u borbi protiv Intelligence Servicea

U lipnju 1942. godine Hans Helm je od BdS-a iz Beograda dobio obavještenje da je u Hrvatskoj boravio izvjesno vrijeme engleski agent *Stanko Rapotec*. Nastala je potraga za vezama Rapoteca, u koju je bila uklju ena ne samo agentura Gestapoa, ve i ustaška policija. Rezultati su, me utim, bili mršavi. Sve što je Helm uspio da sazna bila su imena nekih osoba s kojima je Rapotec, navodno, dolazio u vezu, a od ustaške policije dobio je samo personalije nekog Stanka Rapoteca, koji s Rapotecom za kojim je on tragao nije imao baš nikakve veze.

A o emu se zapravo radilo?

Ubrzo poslije kapitulacije kraljevske jugoslovenske vojske Gestapo je uspio da u e u trag i likvidira sve britanske tajne radio-stanice, ostavljene na teritoriji okupirane Jugoslavije sa zadatkom održavanja veze s centrima Intelligence Servicea na Bliskom istoku i na Malti. Prema nekim podacima radilo se o pet radio-stanica, od kojih se po jedna nalazila u Zagrebu i Sarajevu. Tako je britanska obavještajna služba prvih mjeseci okupacije ostala bez radio-veze s okupiranom teritorijom Jugoslavije.

Radio-stanica izgra ena u štabu Draže Mihailovi a na Ravnoj gori uspjela je da, polovinom rujna 1941. godine, uspostavi vezu s britanskim vojno-obavještajnim punktom na Malti. Uz pomo emisija Radio-Londona na hrvatskosrpskom jeziku i

funkcionera jugoslavenske izbjegličke vlade, razmijenjen je izvjestan broj poruka i izvršeno uzajamno provjeravanje. Konačno, veza je bila uspostavljena i eterom su krenuli radiogrami...

Međutim, bili su to otvoreni radiogrami, jer nijedna strana nije raspolagala šifrom, a osim toga radio-stanica na Ravnoj gori je bila jako slaba. Da bi se ti ozbiljni nedostaci što prije uklonili, Britanci su, u sporazumu s Vrhovnom komandom Kraljevske jugoslavenske vojske, koja je, na čelu s generalom Bogoljubom Ilićem, i poslije odlaska vlade u London, ostala u Kairu, poslali u Jugoslaviju, podmornicom, ekipu koju su sačinjavali *kapetan D. D. Hudson*, *majori jugoslavenske vojske Mirko Lalatovi* i *Zaharije Ostoji* i radio-telegrafista *Veljko Dragičević*. Ta se ekipa noć u izmaku 20. i 21. rujna 1941. godine iskrcala kod Petrovca na moru, sa zadatkom da se prebaci u štab Draže Mihailovića.

U pratnji partizana, Hudson, Lalatovi, Ostoji i Dragičević su, preko oslobođene teritorije Sandžaka i Srbije došli u Užice, gdje se nalazio Vrhovni štab NOP Jugoslavije, a zatim su, bez Dragičevića, koji je prišao partizanima, 25. listopada 1941. godine stigli na Ravnu goru.

Uspješno obavljena misija kapetana Hudsona, koji je donio šifru i radio-stanicu, omogućila je britanskim tajnim službama (Special Organization Executive — SOE i Intelligence Service — IS) da uspostave radio-vezu s okupiranom Jugoslavijom. Istovremeno je *Hudson kao zvanični predstavnik britanske Komande Srednjeg istoka*, povezao radio-vezom svoju Komandu, a preko nje i Vrhovnu komandu kraljevske vojske u Kairu i jugoslavensku izbjegličku vladu u Londonu sa Dražom Mihailovićem.

Međutim, 5. prosinca 1941. godine radio-stanica u štabu Draže Mihailovića je prestala da se javlja.

Predsjednik jugoslavenske izbjegličke vlade general Simović je tražio tokom prosinca 1941. u više navrata od Engleza da ponovno uspostave vezu s Dražom Mihailovićem, moleći ih da »s obzirom na ogromnu važnost... uine sve što je moguće«.

U takvoj situaciji, na osnovi vijesti kvislinškog Radio-Beograda da je Draža Mihailović pobjegao u Bosnu, te na osnovi agenturnih izvještaja koji su kurirskim kanalima uvijek stizali s velikim zakašnjenjem, britanska tajna služba je odlučila da po-

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
Auslands-Organisation
Landesgruppe in Kroatien

Bankkonto:

Fernsprecher: Zagreb 76-55

Der Landesgruppenleiter

Zeichen und Gegenstand bei Antwort angeben

Ihr Zeichen:

Gegenstand

4/11/43

An den
Polizei-Attaché
der Deutschen Gesandtschaft
Z a g r e b .

Beiliegend überreichte ich Ihnen 3 Berichte zur Kenntnisnahme. Bei der gelben Kopie nehme ich an, dass die AST diese schon bekommen hat. Ich überlasse es Ihnen, wie weit Sie diese Mitteilungen noch weitergeben wollen.

Heil Hitler!

/Empting/
Landesgruppenleiter

3 Anlagen.

WH.C.111912

U radu njema ke obavještajne službe u estvovale su i inostrane organizacije nacisti ke partije (NSDAP). Rukovodilac »Zemaljske grupe u Hrvatskoj« Empting dostavio je, na primjer, 2. ožujka 1943. godine policijskom atašeu Hansu Helmu tri obavještajna izvještaja, skre u i mu istovremeno pažnju da je kopije priloženih izvještaja ve poslao Astu Zagreb.

šalje u Jugoslaviju dvije ekipe s radio-stanicama: jednu podmornicom prema Splitu, a drugu padobranima na Romaniju.

U drugoj polovini sije nja 1942. godine jedna britanska podmornica je iskrcala na otok Šoltu,

kod Splita, dvojicu ljudi: rezervnog poručnika jugoslavenske vojske *Stanislava Rapoteca* i rezervnog narednika radio-telegrafistu *Stevana Šinka* — predratne agente Intelligence Servicea.

Stanislav Rapotec je, izgleda, nekoliko prvih mjeseci okupacije proveo u Jugoslaviji, a zatim se prebacio u Tursku. O tome je delegat jugoslavenske emigrantske vlade na Bliskom istoku za vezu sa zemljom napisati:

Prebeglica Rapotec, rezervni oficir, koji je iz Dalmacije stigao do Carigrada, pri čemu je u Paveli evoj, hrvatskoj, državi nastala se i istrebljivanje Srba ...

Po dolasku na Šoltu Rapotec ostavlja Šinka tu s radio-stanicom, a on odlazi u Split, gdje je živio prije rata. U Splitu se povezao s etničkim komandantom za Dalmaciju, *vojvodom Ilijom Trifunovićem Biraninom*, koji je već bio u službi Talijana, predao mu izvjesnu sumu novaca, a od njega dobio poruku i naliv-pero, kao znak raspoznavanja za uvijek kojeg je Biraninu kasnije poslao delegat kraljevske jugoslavenske vlade za Bliski istok i veze sa zemljom — *Jovan Jovanović*. Krajem 1942. godine pojavio se s tim naliv-perom u Splitu, kod Ilije Trifunovića Biranina, *kapetan Nedjeljko Plešić*.

Rapotec iz Splita odlazi u Zagreb, zatim u Ljubljanu i najzad se, preko Beograda i Turske, vraća u Kairo ...

Gestapo je saznao za boravak Rapoteca u Jugoslaviji tek poslije njegovog povratka u Carigrad, pošto su dešifrovani radiogrami koje je jugoslavenski generalni konzulat u Carigradu, i u njega ugrađeni obavještajni centar na čelu s *majorom Vladimirom Perićem*, poslao izbjegličkom jugoslavenskoj vladi i primao od nje. Preduzevši na osnovi toga istragu, Nijemci su ustanovili da se Rapotec na jugoslavenskoj teritoriji zadržao oko pet mjeseci, do lipnja 1942. godine, posjetivši tom prilikom, između ostalih, i *nadbiskupa Stepinca* i Dražu Mihailovića. Međutim, prema podacima iz drugih izvora, koji također potvrđuju Rapotecovu posjetu Stepincu, Rapotec nije uspio da se sastane s Dražom Mihailovićem.

Dok je Rapotec putovao po Jugoslaviji, *Stevan Šinko* je bio na Šolti, gdje je, poslije izvjesnog vre-

mena, pao u ruke talijanskih karabinjera skupa s radio-stanicom. No, usprkos tome, ubrzo se pojavio i ostao u štabu etni kog *vojvode popa uji a*, kod Knina, kao *poru nik Stevo Jakovljevi ...*

Šef etni kog obavještajnog centra u Beogradu, major Žarko Todorovi je u radiogramu poslanom štabu Draže Mihailovi a 16. rujna 1942. godine postavio i ovo pitanje: »Da li funkcioniše Rapotecova direktna veza ili ne?«

Sude i po tome Rapotec se prilikom prolaska kroz Beograd sastao s Todorovi em i predao mu neke šifre. Me utim, Todorovi u je 15. listopada stigla slijede a radio-depeša od Draže Mihailovi a: »... Za Rapoteca znajte ubudu e da je on bio isto engleski agent.«

To isto Draža Mihailovi je ponovio i u toku su enja, rekavši za Rapoteca: »To je rezervni oficir koji je bio u službi Intelidžens servisa, ali je iskoriš avao veze katoli ke crkve.«

U »slu aju Rapotec« Gestapo je u Hrvatskoj doživio pravi fijasko u borbi protiv britanske obavještajne službe, koja je djelovala u saradnji s etni - kim pokretom Draže Mihailovi a.

Slu aj dr Augusta Mišeti a

Me u dvanaest jugoslavenskih diplomatsko-konzularnih službenika koje je beogradski Gestapo pohapsio i 3. lipnja 1941. godine sproveo Gestapou u Celovcu »na dalju nadležnost«, nalazio se i predratni jugoslavenski generalni konzul u Grazu dr August Mišeti . Optužen da se bavio špijunažom na teritoriji Tre eg Reicha, proveo je godinu dana u zatvoru Gestapoa. Na kraju, kada mu nije mogao dokazati nikakvu krivicu, Gestapo je Mišeti a pustio iz zatvora i on se vratio u Zagreb. Odmah zatim uslijedila je igra oko njega, koja s jedne strane ilustruje metode kojima se Gestapo služio da bi došao do agenata, a s druge presudan uticaj Gestapoa na državni aparat tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Sve se to jasno vidi iz dopisa koji je referat E Uprave VI RSHA, nadležan za obavještajni rad prema »NDH«, poslao 11. studenog 1942. godine policijskom atašeu SS-majoru Hansu Helmu:

Ministarstvo vanjskih poslova dopisom od 3. 11. 1942. saop ava slijede e:

»Od njema kog poslanstva u Zagrebu primljen je slijede i telegram:

Policijski ataše je 18. 9. 1942. pod. br. 2406/42 zamolio Upravu IV (Gestapo) Glavnog ureda sigurnosti Reicha da mu javi da li ona ima nešto protiv toga da se dr Mišeti , bivši jugoslavenski generalni konzul u Grazu, kojeg je Gestapo Graz, kao što je poznato, hapsio zbog sumnje da se tamo bavio špijunažom, može zaposliti u hrvatskoj državnoj službi. Ovdje se pojavilo nekoliko vode ih li nosti koje su se zauzele za dr Mišeti a. Izme u ostalih i hrvatskom ministru vanjskih poslova bi bilo drago ako bi se što prije dalo jasno mišljenje. Molim da nam se što prije saop i odluka Glavnog ureda sigurnosti Reicha.

Bio bih zahvalan ako bi mi što skorije saop ili vaše mišljenje.«

Kako me je obavijestio kriminalisti ki direktor Schmitz, referent IV E 6, protiv dalje upotrebe dr Mišeti a ne postoje nikakvi prigovori. Ipak smatram svrsishodnim da pokušate pridobiti dr Mišeti a za obavještajnu saradnju, pri emu bi se eventualno moglo operisati s obrazloženjem da protiv daljnje upotrebe M-a, doduše, ne postoje prigovori, ali s druge strane, me utim, od njega treba o ekivati da u svom daljem radu mora voditi ra una i o njema kim interesima.

Ako budete mogli da uspostavite obavještajnu vezu s M-om, molim Vas da me o tome kratko obavijestite. Po nare enju, dr Hammer, SS-major.

Na margini ovog akta Helm je pribilježio:

SS-potporu niku Huebneru.

- 1) Najprije saop iti poslanstvu odobrenje.
 - 2) Nakon nekoliko dana stupiti u vezu s M-om i, ukazuju i mu da emo s naše strane preporu iti njegovu rehabilitaciju, pokušati ga na oprezan na in upregnuti za naše svrhe.
- Molim razgovor.

Svršeno. Paraf: H/elm/, 3/XII.

Me utim, dr August Mišeti niti je pristao da bude »upregnut« u kola Gestapoa, niti je prihvatio

zaposlenje u ustaškom ministarstvu vanjskih poslova. Policijski ataše Tre eg Reicha je morao da stavi njegov predmet ad acta.

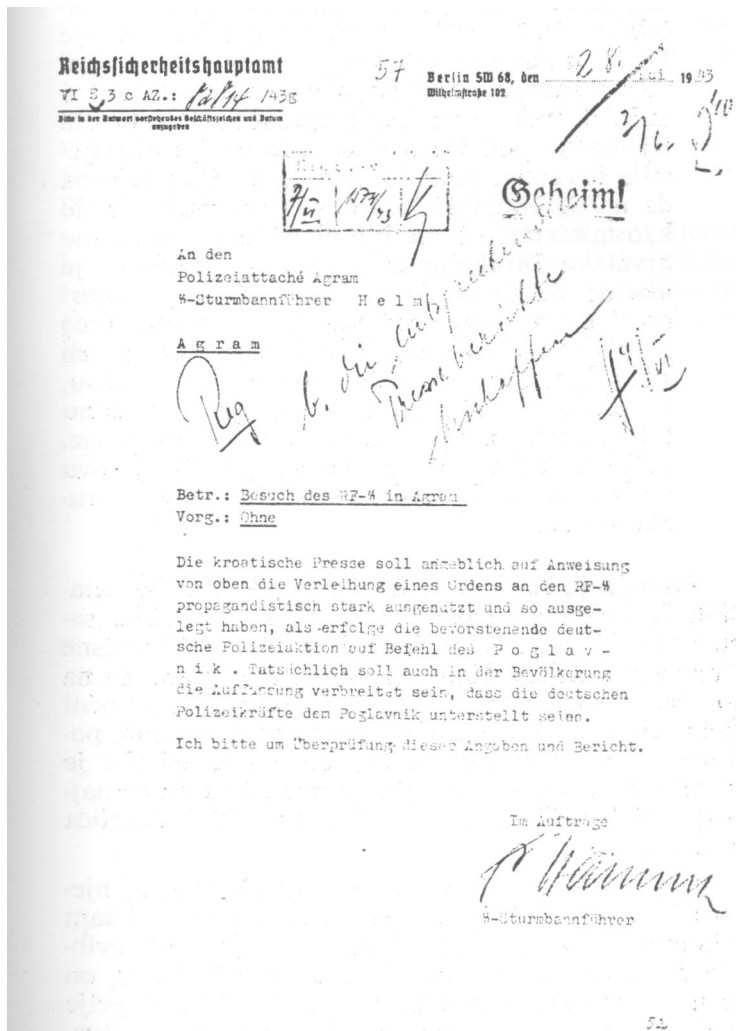
Himmler u Zagrebu

Usprkos opsežnim vojnim operacijama poduzetim po etkom 1943. godine (etvrta ofanziva — Unternehmen »Schwarz«) protiv »Titove države« (Titostaat) — kako su Nijemci nazivali oslobo enu teritoriju »Biha ke republike« — ustaški režim u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« pokazivao je sve izrazitije znake nemo i i raspadanja. U tim uslovima Reichsführer SS-a i ministar unutrašnjih poslova Tre eg Reicha Heinrich Himmler donosi odluku da u toj kvazi-državi SS i Gestapo uzmu stvari vrsto, i manje-više otvoreno, u svoje ruke. S tim zadatkom *SS-general Kammerhofer* u rano prolje e uspostavlja u Zagreb svoj štab »*opunomo enika Reichsführera SS-a u Hrvatskoj*«.

Kao da se ponavlja travanj 1941. godine: iz Berlina i drugih gradova Reicha, s okupiranih teritorija Poljske i Sovjetskog Saveza, pristižu pojedina no i u grupama iskusni gestapovci u Osijek, gdje se formira *Djelatna grupa »E« Policije sigurnosti i službe sigurnosti* za »Nezavisnu Državu Hrvatsku (Einsatzgruppe Sipo und SD »E«), koja odmah istura svoje djelatne komande (Einsatzkommando — EK) u Sarajevo, Banjaluku i Zagreb. Naredbom šefa RSHA Kaltenbrunnera od 8. travnja 1943. godine, na elo Djelatne grupe »E« je postavljen *SS-potpukovnik Günther Herrmann*.

Osnovni zadatak Herrmannove Djelatne grupe — koja e svoje sjedište krajem srpnja 1943. godine prebaciti iz Osijeka u Zagreb — bila je obavještajna borba protiv NOP-a, ali uporedo s tim i protiv svih ostalih potencijalnih i stvarnih protivnika Tre ega Reicha. Što se ti e samih egzekutivnih zahvata, s tadašnjim šefom Ravsigura (Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost »Nezavisne Države Hrvatske«) Jur i em je potpisan sporazum da hapšenja vrše ustaške vlasti na zahtjev Djelatne grupe »E« ili nadležne djelatne komande. Me utim, u sporazum je unijeta i odredba po kojoj njema ki organi imaju pravo da hapse osobe »koje se ogriješe o interese njema kog Reicha«, s tim da o tome samo obavijeste policijske organe NDH. Tako je Gestapo

i na teritoriji »Nezavisne Države Hrvatske« postao de facto potpuni gospodar života i smrti njenih državljana. Za svoje zatvorenike on je u zagreba - kom ustaškom zatvoru na Savskoj cesti ponovno osnovao svoje posebno odjeljenje, a u Jankomiru kraj Zagreba ak i poseban logor, odakle je zatvo - renike, bez ikakvog u eš a i bez znanja ustaške po - licije, prebacivao preko Brežica u Reich. Taj logor

Faksimil dopisa koji je Odsjek E 3 Uprave VI RSHA poslao 28. svibnja 1943. godine Hansu Helmu u vezi s posjetom Reichsführera SS-a Heinricha Himmlera Zagrebu.

je mogao da primi oko 200 do 300 osoba. Koga je sve i zašto Gestapo hapsio, pokazuju i neki dijelovi Kascheove »Bilješke o razgovoru s ministrima dr Lorkovi em i Vran i em..., na dan 21. 11. 1943«:

-.. Dr Vran i je spomenuo da postupak njemačke Policije sigurnosti dovodi sve više i više do neodrživog stanja. Osim naprijed navedenog slučaja ukazao je i na hapšenje gradonačelnika Dubrovnika. Nadalje je izjavio da je 17. 11. u Zagrebu bilo uhapšeno trideset željeznih radnika, koji su, o igledno, kao stranicima radnici trebali da budu sprovedeni u Reich. Njemačka policija o tome uopće nije obavijestila hrvatsku policiju, iako ona nije nadležna da u Zagrebu vrši bilo kakva hapšenja. On je kao ministar o tome bio obaviješten sa strane hrvatske Direkcije željeznica. — Nadalje je ukazao na to da je njemačka Policija sigurnosti u posljednje vrijeme uhapsila veći broj hrvatskih državljanina, da bi ih na taj način prisilila da rade za njemačku obavještajnu službu. U jednom slučaju hrvatska policija je za jednu takvu osobu ustanovila da je vojni bjegunac. Prilikom odvođenja, njemačka policija je ovu osobu otela hrvatskoj policiji silom oružja. — ...

Premda je Kasche podržavao ovakve žalbe ustaških funkcionera, nastoje i da se koliko-toliko sačuva prividnost suvereniteta Paveli i »Nezavisne Države Hrvatske«, Kammerhofer i Herrmann se na to nisu mnogo obazirali. Iza njih je stajao svemoćni Reichsführer SS-a Heinrich Himmler. Uostalom, polazeći i na novu dužnost u Zagreb, Kammerhofer je u Beču izjavio nekim svojim saradnicima da će najprije udaljiti Kaschea, a zatim ukloniti i Paveli sa vlasti.

S koliko se nipodaštavanja prema Paveli u njegovoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« odnosio i sam Himmler pokazuje njegova posjeta Zagrebu 5. svibnja 1943. godine. Prenosivši u dvorcu Mokrice, on je u glavni grad Hrvatske stigao oko 11 sati prije podne i otišao direktno u Njemačko poslanstvo, gdje je, u prisustvu Kammerhofera i Herrmanna, razgovarao s poslanikom Kascheom, a zatim i sa generalom Glaise-Horstenauom. Tek poslije toga,

u jedan sat poslije podne, došla je na red kurtoazna posjeta Paveli u, od kojeg je tom prilikom primio »Veliki orden krune kralja Zvonimira s pravom na naslov viteza«, a sat kasnije u Poslanstvu je ve po eo sve ani ru ak kojem nije prisustvovao nijedan predstavnik »Nezavisne Države Hrvatske«. U etiri sata poslije podne Himmler je iz Zagreba otputovao nazad u Mokrice. Odbio je da prisustvuje ve eri na koju je Kammerhofer namjeravao da pozove ustaškog ministra unutrašnjih poslova Artukovi a, državnog ministra Lorkovi a, ministra oružanih snaga NDH generala Begi a, »pro elnika Poglavnikovog vojnog ureda« generala Per evi a, te ustaške pukovnike Prebega, uša i Moškova. Pristao je da s njima u Poslanstvu poslije ru ka popije samo crnu kavu, ali i to na brzinu.

Što se ti e Himmlerovog osiguranja za vrijeme boravka u Zagrebu i to je »opunomo enik Reichsführera SS-a u Hrvatskoj«, general Kammerhofer, obavio bez veze s ustaškom policijom. Evo kako je glasilo njegovo nare enje s tim u vezi:

Za izvršenje mjera osiguranja odgovoran je SS-major Helm.

1) Održavanje posjete u potpunoj tajnosti, naro ito vremena i puta kretanja itd.

2) *Osiguranje pri dolasku:*

a) elna kola postavlja policijski ataše

b) Osiguranje puta žandarmerijski poru nik Forster, po uputstvima SS-majora Helma

c) Kola na za elju postavlja SS-pukovnik Egersdorf, prema uputstvima SS-majora Helma.

3) *Osiguranje za vrijeme boravka u Zagrebu:*

a) Stražu na kapiji poja ati s jednim SS-ofi cirom

b) Osiguranje vrta kao što je dogovoreno (unutrašnje osiguranje i osiguranje s ulice)

c) Osiguranje Markovog trga.

4) Osiguranje pri odlasku kao i pri dolasku, eventualno osiguranje željezni kog kolodvora.

5) U slu aju šetnje (autom), blagovremeno mi predložiti potrebne mjere osiguranja.

6) Sve mjere osiguranja izvršiti potpuno neupadljivo.

7) Za izvršenje osiguranja SS-majoru Helmu stoje na raspolaganju sve snage moga nadleštva u Zagrebu i oficiri SD-a koji stižu iz Osijeka.

Kammerhofer, v. r.

Dakle, kada se radilo o osiguranju Reichsführera SS-a na teritoriji ustaške »Nezavisne Države Hrvatske«, Gestapo nije vjerovao ni ustašama. Što se tiče »oficira SD-a koji stižu iz Osijeka«, bili su to pripadnici upravo formirane Djelatne grupe »E«.

U vezi s ordenom kojim je Pavelić odlikovao Himmlera ubrzo je došlo do prepiske između u RSHA i Helma, koji je iz Ureda VI 28. svibnja 1943. godine dobio slijedeći dopis:

Hrvatska štampa, navodno prema upustvima odozgo, jako iskorišćava u propagandne svrhe odlikovanje Reichsführera SS-a i tako ga predstavlja kao da će predstojeće akcije njemačke policije uslijediti po naredjenju Poglavnika. I u stanovništvu se nastoji proširiti mišljenje da su njemačke policijske snage potčinjene Poglavniku. Molim vas da provjerite ove podatke i izvijestite. Dr Hammer, SS-major, v. r.

Odgovaraju mi 10. lipnja 1943. godine na ovo pismo Helm opovrgavaju tobožnje podatke »o naročito velikom propagandnom korišćenju« dodjeljivanja odlikovanja Himmleru i dodaju:

Shvatanje da su njemačke policijske snage potčinjene Poglavniku, dosada se nije moglo ustanoviti. Naprotiv, moglo se primijetiti da u svim krugovima stanovništva prevladava mišljenje da će njemačke policijske snage sada preuzeti svu policijsku izvršnu vlast u Hrvatskoj. U hrvatskim policijskim krugovima primjećuje se u vezi s tim vidna uznemirenost.

U arhivi njemačkog policijskog atašea u Zagrebu našao je dokument, zapravo nenaslovljen i nepotpisan memorandum od jedanaest gusto kućanih stranica, koji takoer nosi datum 10. lipnja 1943. i završava se riječima:

Mi smo spremni, kao hrvatski patrioti i iskreni prijatelji Njemačke, da sve damo i žrtvuemo kako bi se ovo teško stanje popravilo.

A o kakvom se »teškom stanju«, po mišljenju tih »hrvatskih patriota«, radilo, pokazuju i ovi redovi iz njihovog memoranduma:

4. ...

bb) Neprijatelji su u Banjaluci u inili sve da bi iskoristili Nijemce. Stoga se me u glavnim njema kim informatorima našlo nekoliko poznatih kriminalnih tipova i istaknutih neprijatelja Njema ke. Njihove žrtve su najbolji prijatelji Njema ke i najpošteniji Hrvati. Gestapo, Služba sigurnosti, Vojna žandarmerija i mnogi ostali njema ki informativni krugovi danas progone hrvatske nacionaliste, prijatelje Njema ke.

Pukovnik Egersdorf se ponaša kao jedina policijska vlast u Banjaluci. On odre uje ak i cijene vo a i povr a. Dospio je u najuže društvo anacionalnog Hakije Bešlagi a i ing. Salihagi a, koji je u dobrom odnosu s Arapinom Emirom Šekib Arslanom iz Ženeve, engleskim pla enikom.

Nedavno je vo a etnika Uroš Drenovi sam sebe u Banjaluci unapredio u in vojvode, a svom odredu koji je nosio ime »Petar Ko i « (bivši pisac iz Bosne), navodno s dozvolom nekih Nijemaca, dao novo ime »Petar II«. Prema obavještenjima u koja mi ne možemo da vjerujemo, dešava se da oficiri njema kog Wehrmachta lumpuju zajedno s etnicima i nazdravljaju kralju Petru. Njema ki oficiri, zavedeni orgijama ovih zavodnika i orijentalnih krivovjeraca odaju se tjelesnim požudama ...

cc) Pukovnik SS formacija u Banjaluci Egersdorf zahtijevao je od Op ine smještaj za SS-ured. Gradona elnik Halidbeg Džini , poznati anglofil, dao mu je popis pravih nacionalnih i germanofilskih porodica od kojih je trebalo da on oduzme namještaj. *Nijemci su iz tih stanova odvukli perzijske ilime, umjetni ke slike, radio-aparate, kristalne vaze, luksuzne vitrine, zavjese i mnogo luksuznog namještaja* — sve što vojska ne treba,

dd) Takvi i sli ni slu ajevi nisu se dogodili samo u Banjaluci, ve i u drugim gradovima naše države ...

ee) Poznati prijatelj Srba, baron Neuhausen, organizira u Beogradu Gestapo i od Srba. Te Srbe on šalje u Bosnu. To je dokaz da su osim etnika i partizana i neki pripadnici Gestapoa naši neprijatelji. (Neuhausen nije bio baron — napomena autorä.)

Iz svega ovoga jasno je slijede e:

a. Da se njema ka obavještajna služba u N.D.H. oslanja djelomi no na Srbe, anglofile, bosanske autonomiste i feudalce, *iako je tu hrvatska država, tvorevina Fiihrera*. (Pojedine dijelove u originalu istaknuli kurzivom autori.)

Intervencija Kaltenbrunnera

Ubrzo po dolasku u Zagreb *SS-general Kammerhofer* je pokušao da cjelokupnu obavještajnu službu RSHA u »NDH« objedini u svojim rukama, odnosno u rukama njemu neposredno pot injenog rukovodioca Djelatne grupe »E« *SS-potpukovnika Herrmanna*. U tome nije uspio u potpunosti. Objašnjenje zbog ega mu to nije pošlo za rukom, nalazimo u višestruko interesantnom pismu koje mu je 14. svibnja 1943. godine poslao šef RSHA Ernst Kaltenbrunner:

Dragi Kammerhofer!

Policijski ataše u Zagrebu mi javlja da si ga obavijestio o rasformiranju nadleštva policijskog atašea u Njema kom poslanstvu u Zagrebu, koje si planirao za 1. lipnja 1943.

Ne mogu se složiti regulisanjem odnosa policijskog atašea prema Tebi i Tvom nadleštvu u tome obliku iz slijede ih razloga:

1) Ustanova policijskog atašea predstavlja instituciju stvorenu i utvr enu zajedno s Ministarstvom vanjskih poslova, na osnovi sporazuma Ministra vanjskih poslova Reicha i Reichsfiihrera SS.

2) Djelatnost Tvoje jedinice u Hrvatskoj je, s obzirom na vrstu zadatka, vremenski ograničena, dok je rad policijskog atašea, naprotiv, regulisan tako da bude trajan. Zbog toga su, izgleda, rasformiranje nadleštva policijskog atašea, a naro ito predaja akata, nesvrshodni. Stoga smatram korisnim da pouzdanici, o kojima vodi brigu policijski ataše, ostanu i dalje na radu kod njegovog nadleštva.

3) Rasformiranje nadleštva policijskog atašea imalo bi, naravno, i spoljnopolitičkih posljedica i moralo bi kod hrvatske vlade stvoriti utisak kao da se (bar sa strane SS-a i njemačke policije) sprema ograničavanje suverenih prava hrvatske države.

4) Ako bi nadleštvo policijskog atašea bilo rasformirano, ja bih, po završetku Tvoga zadatka u Hrvatskoj, bio prinuđen da opet vodim pregovore s Ministarstvom vanjskih poslova i hrvatskom vladom, radi ponovnog oživljavanja institucije policijskog atašea u Zagrebu. Iz iskustva znam da su takvi pregovori izvanredno teški i dugotrajni.

5) Kao što atašei rodova oružja kod njemačkog poslanstva u Zagrebu ne gube od svojih zadataka i funkcija djelatnošću u jedinici Wehrmachta, tako isto ni policijski ataše ne može postati suvišan zbog specijalnog djelovanja snaga SS-a i policije.

Meni je, naravno, jasno (a to sam Ti rekao i prilikom Tvoga posljednjeg boravka u Berlinu), da službeni odnos policijskog atašea i njemu pridodatih ljudi, prema Tvome nadleštvu mora biti regulisan. Predlažem da policijski ataše, zadržavaju i svoj službeni položaj u okviru Njemačkog poslanstva, stupi u Tvoj štab i da, svojim iskustvom u pogledu političkih prilika, ličnosti i svih hrvatskih vladinih ustanova, stoji Tebi stalno na raspolaganju. Policijski ataše i njegova nadleštva treba da izvršavaju uputstva koja im Ti budeš davao, ukoliko se ona ne kose s uputstvima Glavnog ureda sigurnosti Reicha. Policijski ataše i njegovi saradnici personalno i materijalno ostaju podređeni Glavnom uredu sigurnosti Reicha. U zadatke policijskog atašea spada stalno podnošenje izvještaja, koje je dogovoreno s Ministarstvom vanjskih poslova i šefovima njemačkih diplomatskih misija, a čega se ja ne mogu lišiti veći i zbog toga što bi Ministarstvo vanjskih poslova, prilikom izostajanja izvještaja policijskog atašea, moglo steći i utisak da policijski ataše više ne obavlja poslove (koji su rezultat tih izvještaja), koje je dosada vršio. Stoga moram insistirati na tome da se podnošenje izvještaja odvija i dalje u dosadašnjoj formi.

Me utim, dao sam SS-majoru Helmu uputstvo da Te obavještava o izvještajima koje podnosi Glavnom uredu sigurnosti Reicha. Policijski ataše e Ti u svako doba stavljati na raspolaganje svoja akta radi uvida.

Heil Hitler!

dr Kaltenbrunner, SS-general, v. r.

Pri dnu ovog pisma je pribilježeno da je ono »s molbom na znanje« dostavljeno: SS-potpukovniku Herrmannu, SS-majoru Helmu i šefu Uprave IV RSHA, tj. šefu Gestapoa — Heinrichu Müllem!

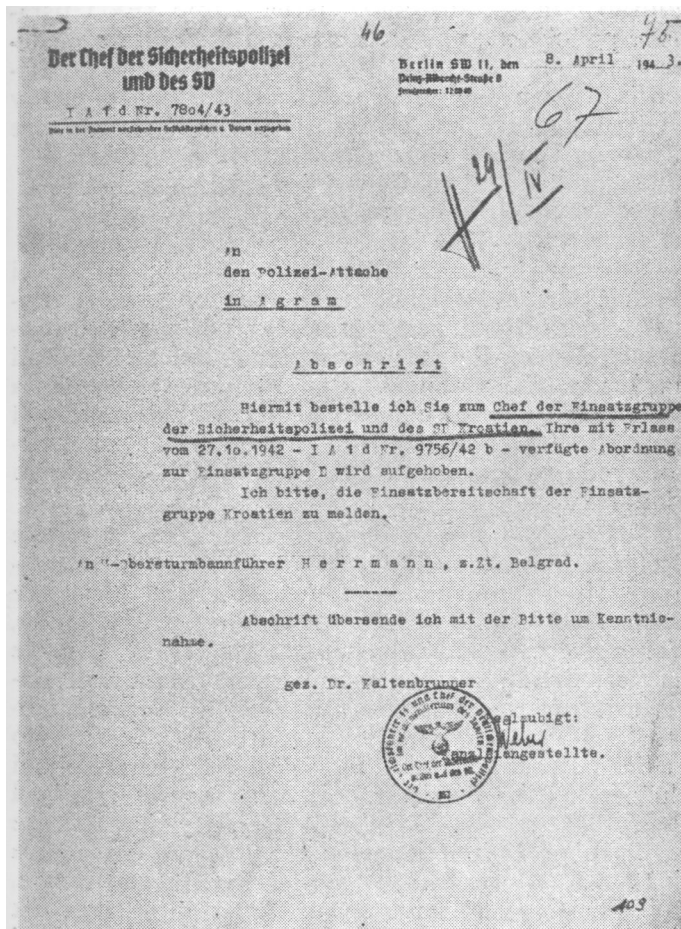
Paralelno s pokušajem likvidacije ustanove policijskog atašea u Zagrebu odvijao se i Kammerhoferov i Herrmannov pokušaj da se ukine i njegova ispostava u Sarajevu, formirana krajem 1942. godine, na elu sa SS-kapetanom *Franzom Abromeitom*. Me utim, ni taj pokušaj nije uspio. Ukazuju i na to da Abromeit ima posebne zadatke, koji obuhvataju ne samo Bosnu i Hercegovinu ve i južnu Dalmaciju, pošto obavlja poslove policijskog atašea pri njema kim konzulatima u Sarajevu i Dubrovniku, i naglašavaju i zna aj stvaranja jake agenture u politi kim krugovima bosansko-hercegova kih gradova, Helm je uspio da ubijedi Kaltenbrunnera u neophodnost da i Abromeitova ispostava ostane na svom mjestu i da produži s radom koji je, zapravo, tek bila po ela.

Tako je, na Kaltenbrunnerovu intervenciju, Gestapo na teritoriji »Nezavisne Države Hrvatske« nastavio da djeluje paralelno na dva kolosijeka: preko Djelatne grupe »E« i preko ustanove policijskog atašea. A uz njih, kao manje-više samostalan organ Uprave VI RSHA, nastavio je i s radom i *Adalbert Kungel*.

Šef Djelatne grupe »E« *SS-potpukovnik Herrmann* se nije zadovoljio samo formiranjem svojih djelatnih komandi u Banjaluci, Sarajevu, Osijeku, Zagrebu, te poslije kapitulacije Italije i u Splitu. Da bi se cijela teritorija tzv. NDH prekrila mrežom Gestapoa, djelatne komande su isturile u manja mjesta svoje podružnice (Teilkommando — TK), a ove opet u još manja svoje ispostave (Aussenstelle) i uporišta (Stützpunkt).

Štab Djelatne grupe »E« brojao je oko etrdeset SS-oficira, podoficira i pomo nih službenika. Njegova unutrašnja podjela odgovarala je op o j po

djeli ustanova Sipo i SD-a, tj. ustrojstvu Glavnog ureda sigurnosti Reicha (RSHA). Prvo odjeljenje se bavilo personalnim poslovima i vodilo spiskove agenaata svih ogranaka Djelatne grupe, dok je drugo odjeljenje obra ivalo intendantske i tehni ke poslove. Odjeljenje III (SD) je obuhvatalo etiri referata: država i pravo, narodnosni problemi, kultura i prosvjeta i privreda. Najzna ajnije je svakako bilo Odjeljenje IV (Gestapo), koje je preko djelatnih komandi (EK) i njihovih organa na terenu usmje-

Šef Glavnog ureda sigurnosti Reicha (RSHA) dr Ernst Kaltenbrunner obavještava SS-pukovnika Herrmanna, koji se u tom trenutku nalazio u Beogradu, da je postavljen za šefa novoformirane »Djelatne grupe Policije sigurnosti i službe sigurnosti u Hrvatskoj«.

rilo gotovo cjelokupnu svoju aktivnost na borbu protiv Komunističke partije Jugoslavije i protiv narodnooslobodilačkog pokreta, nastoje i da izgradi agenturu u njegovim oružanim snagama i ilegalnim organizacijama. Na čelu tog Odjeljenja stajao je *SS-major Friedrich Herbst*.

Sličeći organizacionu strukturu kao Djelatna grupa »E« imale su i njene djelatne komande, pa i njihove podružnice.

Pošto je Kaltenbrunner lično intervenisao i regulisao odnose između u Djelatne grupe »E« i ustanove policijskog atašea, Herrmann i Helm su postepeno potpuno uskladili svoje aktivnosti. Prvi je orijentisao svoju agenturu uglavnom na borbu protiv NOP-a, a drugi na još »studionije« posmatranje državnog aparata »Nezavisne Države Hrvatske«.

I protiv vlastitih saveznika

Shvativši ustašku NDH kao svoj zabran, organi njemačke obavještajne službe nisu na njenoj teritoriji vodili borbu samo protiv agentura ratnih protivnika Trećeg Reicha, već su istovremeno nastojali da kontrolišu i obavještajnu djelatnost saveznika Njemačke, iako su u borbi protiv NOP-a sarađivali i s njihovim obavještajnim organima. To se u prvom redu odnosi na fašističku Italiju i hortijevsku Maarsku.

Još je *SS-major Wilhelm Beissner*, kao šef prve Djelatne komande u Zagrebu, orijentisao prema talijanskim ustanovama u glavnom gradu Hrvatske njemačkog agenta, inače talijanskog državljanina, *Heinricha Jurkovića* alias *Karla Meinreca*, koga je na vezi držala službenica njegovog ureda von Gager. Istovremeno je posvetio pažnju i vezama talijanske i ustaške policije. Međutim, tu je doživio prilično neuspjeh: iako je viši talijanski policijski službenik *Ciro Verdiani* boravio u Zagrebu još od ljeta 1941. godine, održavao tjesne službene veze s *Eugenom Didonom Kvaternikom*, šefom Ravsigura i UNS-a, i razgranao svoje agenturne mreže, Beissner je za njegovu pravu funkciju saznao tek u veljači 1942. godine! Praćenjem rada talijanske i maarske obavještajne službe u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« nastavili su i Beissnerovi nasljednici policijski atašea *Hans Helm* i šef Djelatne grupe »E« za Hrvatsku *SS-potpukovnik Günther Herrmann*.

Ukoliko se više nazirala mogućnost kapitulacije Italije, njemačka obavještajna služba je pojačala napore da utvrdi domet i širinu talijanskih obavještajnih agentura u tzv. NDH. Kako je to činila i kakve rezultate je postizala ilustruje povjerljivi dopis zagrebačke djelatne komande poslan Helmu 17. kolovoza 1943. godine:

Dr Giorgio Mannes, trgovnik, stanom u Zagrebu, Utješinova ulica 10, i neki Casimiro Cosulich de Peine, stanom u Zagrebu, Martićeva 14a, upotrebljavaju putničke automobile s oznakom CD, a da na to nemaju pravo. Mannes vozi kola Zagreb br. 147, a Cosulich de Peine kola Zagreb br. 190.

Prema podacima hrvatske policije, obojica su povezani s talijanskom obavještajnom službom. Cosulich de Peine, koji se za vrijeme Jugoslavije zvao Kazimir Kozuli i tada radio na Sušaku za talijansku obavještajnu službu, održava još uvijek veze izmeću Sušaka i Zagreba. U Sušaku je Cosulich de Peine navodno angažovao niz svojih rođaka za tajnu službu.

Prema podacima hrvatske policije i sekretar rumunskog poslanstva Zeno Lampeonu, stanom u Zagrebu, Draškovićeva ulica 2, radi, navodno, od 1940. godine, za talijansku tajnu službu. On vozi kola Zagreb br. 133.

Imenovana trojica su se zadržavali 30. 7. u 11,00 sati u zgradi Talijanskog poslanstva u Mussolinijevoj ulici. U isto vrijeme u poslanstvu se nalazio i »predstavnik Ukrajinskog predstavništva« Vojtanovsky, stanom u Zagrebu, Rakova 11. Vojtanovskog, koji se sada nalazi u sanatorijumu »Merkura«, tamo su dosada svakodnevno posjećivali talijanski oficiri. Pretpostavlja se da i on radi za talijansku tajnu službu.

Molim Vas za obavještenje šta je Vama poznato o imenovanima i o njihovoj djelatnosti. Koliko znamo, za Vojtanovskog postoji predmet u politici odjeljenju hrvatske policije. Iz razumljivih razloga, ovo nadležstvo se nije obratilo hrvatskoj policiji.

U zaglavlju ovog dokumenta pribilježeno je olovkom: »Gospodine Klasser, molim za obavještenje šta se zna o imenovanim osobama. Paraf H/elm/20/VIII.«

Dvadesetog rujna 1943. godine, dvanaest dana poslije kapitulacije Italije, Konrad Klasser je na ovom aktu dopisao:

C./osulich/ je 8. IX pobjegao iz Zagreba putni kim automobilom. Paraf Kon/rad/ 20/IX 1943.

Poput »C-a«, to jest Kazimira Kozulića, i mnogi drugi talijanski agenti su u trenutku kapitulacije Italije pobjegli iz Zagreba i drugih gradova. Neki od njih su, me utim, ipak ostali: jednostavno su promijenili gospodara i nastavili da rade za — Gestapo.

Gestapo je veoma brzo uoio da u ustaškoj NDH aktivno djeluju dva centra maarske obavještajne službe: prvi, ugrađen u maarsko poslanstvo u Zagrebu i drugi u Osijeku i okolini, s osloncem na neke pripadnike tamošnje maarske nacionalne manjine, profašistički orijentisane. Po već ustaljenoj praksi, Beissnerova Djelatna komanda Zagreb, a zatim i ustanova policijskog atašea Treuge Reicha, stavili su oba ova centra pod kontrolu, ugradivši u njih svoje agente.

Kada su maarski agenti u proljeće 1942. godine, nastupaju i pod parolom da situacija u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« zahtijeva zajedničku akciju Nijemaca i Maara, pokušali da zavrbuju neke folksdojere funkcionere u Slavoniji, *Hans Helm* je, nastavljaju i Beissnerov rad, to brzo iskoristio: naredio im je da prihvate ponude i rade i zapravo za Gestapo ugrade se u maarske obavještajne linije. No, ni to nije bilo sve.

Primivši od svog agenta u Osijeku *Franza Schramma* nekoliko izvještaja o neprijateljskom držanju maarskih vlasti prema njemačkoj narodnosnoj grupi u pograničnim područjima Maarske i u Bačkoj, te o namjerama Maara da iskoriste sve oiglednije raspadanje ustaškog režima i anektiraju Slavoniju i Srem, Helm je odlučio da folksdojerske organizacije još više iskoristi na obavještajnom planu. Na koji način je to postigao i koliki je zamah ta akcija dobila, pokazuje zabilješka jednog

njegovog saradnika o konferenciji okružnih rukovodilaca njema ke nacionalne manjine, održanoj 13. 4. 1943. godine u Zagrebu:

Na konferenciji svih okružnih vo a njema ke narodnosne grupe razjašnjeno je pitanje obavještajne saradnje i utvr eno aktivnije uključivanje njema ke narodnosne grupe u obavještajni aparat ovdašnjeg nadleštva.

Pitanja su razjašnjena s odobrenjem vo e narodnosne grupe, koji je prisustvovao konferenciji. Okružne vo e su zamoljeni da obrate naro ito pažnju na ma arsku obavještajnu službu, na odnose narodnosna grupa—hrvatska država i na ma arske aspiracije prema Hrvatskoj.

Tako er je zamoljeno da se traga za krugovima koji su neprijateljski raspoloženi prema Nijemcima i da se što temeljitije obuhvate njihove veze prema inostranstvu.

Još prije ove konferencije, u sije nju 1943. godine, u Zagrebu se pojavio visoki funkcioner maarske obavještajne službe dr Janos Marty. Saznavši za njegov dolazak, Helm je naredio Konradu Klasseru da pažljivo prati njegov rad i veze.

Usljedio je cijeli niz Klasserovih izvještaja o radu ma arskih agenata u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, a naro ito o radu Janosa Martyja, koje je Helm, naj eš e, doslovno prepisivao i dostavljao Upravama VI i IV RSHA. Evo nekih od njih:

23. sije nja 1943. godine:

Kako smo strogo povjerljivim putom saznali, talijanska obavještajna služba je nedavno predala ma arskoj pograni noj obavještajnoj službi spisak od nekoliko stotina imena, u kojem su bili navedeni svi Talijanima poznati hrvatski saradnici Ustaške nadzorne službe i agenti ustaške obavještajne službe.

Ovaj se spisak nalazi kod jednog agenta u Gyekenyesu (ekenješu), i postoji mogu nost da se, nakon prethodnog dogovora, fotokopira preko jednog sigurnog agenta.

4. ožujka 1943. godine:

Prema strogo povjerljivim podacima policijski kapetan u Gyekenyesu dr Marti Janos je ruko-

vodilac maarske obavještajne i kontraobavještajne službe za Slavoniju.

Po svom stavu je navodno veliki germanofil i smatra da će poslije njemačke pobjede na ovom prostoru u svakom slučaju uslijediti novi poredak, u okviru kojeg će Maarska opet dobiti stare granice.

Spisak s nekoliko stotina imena hrvatskih obavještajnih agenata, koji su bili Talijanima poznati, i koji su oni dali Marima, a o kojem je bilo govora u bilješci od 23. siječnja o talijansko-maarskoj obavještajnoj saradnji protiv Hrvatske, nalazi se i kod kapetana Martyja.

Pošto je otpremila ovaj dopis, inoivnica Payer je, na osnovi Helmova pribilješke na kopiji, uvela dr Janosa Martyja u kartoteku, da bi kasnije formirala i njegov dosje, koji je dobio oznaku »B-9«.

9. travnja 1943. godine:

Dr Marty, o kojem je više puta izvještavano u vezi s maarskom obavještajnom službom, i koji rukovodi pograničnom obavještajnom službom protiv Hrvatske, bio je 24. i 25. prošlog mjeseca u Zagrebu, da bi službeno uspostavio vezu s vodećim ličnostima hrvatske policije, kao s dr Crvenkovićem itd. i eventualno ih pozvao da posjete Budimpeštu. Povjerljivo je ustanovljeno da je on za vrijeme boravka u Zagrebu razgovarao s više Hrvata, izgleda agenata.

Sada se saznaje, iz sigurnog izvora, da će dr Marty u utorak, 13. ov. mj., opet doći u Zagreb i da namjerava da se sastane s jednim agentom iz Zemuna. Dotični agent radi u Ravnateljstvu policije.

Poduzeli smo potrebne mjere za daljnje praćenje ovog slučaja.

19. travnja 1943. godine:

Kako se moglo ustanoviti, dr Marty je prema planu 13. ov. mj. došao iz Gyekenyesa u Zagreb i već je iz Koprivnice najavio posjetu Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu.

Dr Marty se u Zagrebu, između ostalog, sreo i s Adolfom Michaelisom, uredni-

kom »Reischach službe« u Budimpešti, i posjetio zamjenika glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost dr Vidalijski Ast. Osim toga, dr Marty je otkrivao jednog agenta iz Ravnateljstva policije u Zemunu, a tvrdio je da je za vrijeme boravka u Zagrebu imao još osam sastanaka. U Gyekenyes je otputovao 14. ov. mj. Kroz tri tjedna namjerava ponovno doći u Zagreb.

Deset dana kasnije, 29. travnja, Helm dostavlja u Berlin »tajni izvještaj zamjenika ravnatelja Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (dr Vidalijski — napomena autora) svom pretpostavljenom o razgovoru sa šefom maarske pogranične policije dr Janošom Martyjem, vođenom 25. 3. 1943. godine, do kojeg se došlo strogo povjerljivim putem«. Iz Vidalijskog izvještaja, koji nosi datum 8. travnja, vidljiva su Martyjeva nastojanja da uspostavi »tjese-snu saradnju« s ustaškom policijom, a tom cilju bili su namijenjeni i podaci koje je on dao dr Vidalijski o nekim osobama, o igledno kao dokaz dobre volje. Komentarišu i taj dio »tajnog izvještaja zamjenika ravnatelja Ravsigura«, Helm u svom popratnom aktu naglašava:

Naročito ukazujemo na primjedbe dr M. o rumunskom konzulu u Zagrebu Tzaralunga, koji u svom stanu, navodno, ima kratkotrasnu emisionu radio-stanicu, s kojom održava vezu s engleskom i američkom obavještajnom službom.

Nadalje ukazujem na primjedbu dr M. o rumunskom diplomatskom kuriru Protopescu i sekretaru argentinskog poslanstva u Bukureštu Nogescu, koji, navodno, rade za američku i englesku obavještajnu službu.

Dvanaestog lipnja 1943. godine Helm izvještava Berlin da je Marty »nedavno boravio nekoliko dana u Zemunu i Beogradu«, te da on »u Beogradu, navodno, ima jako dobre veze međuvladinim činovnicima bivše jugoslavenske policije, a s nekima i održava vezu preko Zemuna«.

Gestapo je u tzv. NDH pažljivo pratio i kontrolisao rad i kretanje maarskog obavještajca Janosa Martyja. To je radila i ustaška policija za svoj ra-

un, ali s obzirom na Klasserovu agenturu u vrhovima Ravsigura, sve što bi ona poduzela ili saznala dospijevalo je u kancelariju Hansa Helma. Vidi se to i iz njegovog izvještaja od *28. srpnja 1943. godine:*

Dr Marty je 27. i 28. ov. mj. opet bio u Zagrebu i posjetio ravnatelja Crvenkovića. Povjerljivim putem smo saznali iz Ravnateljstva za javni red i sigurnost da se dr Marty za vrijeme boravka u Zagrebu svaki put strogo motri i kontroliše. Ustanovljeno je da je on uglavnom u vezi s hrvatskim željeznici, koje on za vrijeme svog boravka u Zagrebu stalno sreće. Prema tvrdnjama izvora informacija poznat je taj obavještajni aparat dr Martyja u Hrvatskoj. Igra s dr Martyjem s hrvatske strane ide tako daleko da mu hrvatska obavještajna služba, prije nego on stigne u Zagreb, osigura sobu u Hotelu Esplanadi. Dr Marty je u vezi s tim i sam izrazio u enju da svaki put kada dođe u Zagreb odmah dobije sobu.

S hrvatske strane u Gyekenyes su, radi dr Martyja, već poslana dva ili tri ovjeka.

Slijede i izvještaj o Martyju Helm je dostavio Berlinu *4. kolovoza 1943. godine:*

Strogo povjerljivim putem smo saznali da maarska obavještajna služba, u prvom redu policijski kapetan Marty iz Gyekenyesa, ... namjerava da izgradi obavještajnu mrežu u Hrvatskoj, u koju svrhu su željeznici inovnici, koji rade za maarsku obavještajnu službu, već prebacili u Hrvatsku dvanaest radio-stanica. Nekoliko tih aparata se nalazi u Zagrebu, ali još nijedan odašiljač nije poeo s radom. Maarski konzulat u Zagrebu igra bitnu ulogu u prenošenju obavještenja pojedinih osoba koje rade za maarsku obavještajnu službu, a već je ueno da uglavnom željeznici dolaze u maarsko poslanstvo kao u svoju kuću. Dalje smo saznali da maarska obavještajna služba ima vezu s dvojicom oficira hrvatske vojske s aerodroma u Zagrebu, koji se nalazi još u izgradnji.

Tajnim putem smo saznali za jednog od rukovode ih agenata koji radi za ma arsku obavještajnu službu. To je policijski inovnik Alojz Strašek, šef hrvatskih policijskih agenata u Zemunu, koji je u stalnoj vezi s dr Martyjem. Pri održavanju veze s njim dr Marty se služi pseudonimom »Pišta«. On se sa Strašekom poznaje još iz Gyekenyesa, gdje je S. ranije radio u hrvatskoj pograničnoj stanici.

Pošto imamo mogućnost da prikladne agente ugradimo u radio-mrežu Ma arske, to se ovaj slučaj s naše strane naročito forsira, da bi ustanovili gdje se i s kojim ciljem postavljaju radio-stanice, i da bi uspjeli da naši agenti pomognu doći do u posjed ma arskih radio-stanica.

Polovinom kolovoza 1943. godine već se nazirala mogućnost kapitulacije Italije, u kojoj je, od 25. srpnja, poslije obaranja i hapšenja Mussolinija, na vlasti bila Badoglioova vlada. Kako je te događaje ocjenjivala ma arska obavještajna služba i šta je u vezi s njima namjeravala da poduzme, javio je *16. kolovoza 1943. godine* Hans Helm Uredima VI i IV RSHA:

Povodom razgovora s našim agentom, dr Marty je izjavio da namjerava iz Hrvatske, preko židovskih veza, da obavještajno prodre u lijevu talijansku stranu organizacije. Nažalost Ma arska je propustila da obavještajno radi protiv dosadašnjeg osovinskog partnera — Italije, i sada mora da nadoknadi propuste, pošto je razvoj u Italiji jasno ulijevo usmjeren. U svim talijanskim strankama koje su tamo došle na vlast, počinju Židovi da se uvrštavaju i mora se sa Židovima uskoiti u stranke, da bi se iz toga kasnije izvukla korist.

Prema Martyjevom mišljenju događaji u Italiji nisu izazvali veliko iznenađenje u Ma arskoj i značaj događaja u Rimu niti se potcjenjuje niti precjenjuje. On (dr Marty) može jamčiti da se talijanski događaji nisu naročito odrazili na Ma arsku.

Opisuju i zatim kako je Marty u razgovoru s Crvenkovičem rekao kako se pri odlasku u London i

Moskva pripremaju za 6. rujna »op i ustanak na Balkanu«, Helm navodi da je Crvenkovi na to primijetio »da on u Zagrebu svakog dana ima posla sa po jednim ustankom«.

Pribilježivši da dr Marty »hrvatsku obavještajnu službu ocjenjuje kao ozbiljnu igrariju djetinjastih diletanata«, Helm na kraju dodaje da dr Marty

... ne skriva svoje u enje zbog mo nog aparata Abwehrstellea (centar vojnoobavještajne službe u NDH — napomena autorä) u Zagrebu i tvrdi da »Biro za evidenciju« austro-ugarske armije u posljednjem svjetskom ratu nije imao ni upola toliko inovnika koliko zagreba ka Abwehrstelle. Prema njegovom mišljenju metode rada ove ustanove su tako sjajno hiper-

Docisclit: Mgan

Quittung

600,- RM. Apf.

wörllich: W. K. L. M. B. Reichsmark

Apf. habe ich heute erhalten.

Ort Uprava Datum 6. Kl. 43.

Unterschrift oder Dediname.
Meyer

Nakon što je punih deset mjeseci pomno pratio aktivnost ma arskog obavještajca, kapetana odnosno majora dr lanosa Martyja, zagreba ki Gestapo je uspio da ga 13. listopada 1943. godine zavrbuje uz mjese nu nagradu od 12.000 kuna. Prilikom boravka u Zagrebu on je 6. studenog 1943. dobio od supruge telegram da mu je otac na umoru, a Helm mu je istog dana preko Klassera isplatio iznos od 600 rajhsmaraka. Priznanicu na tu sumu Marty je potpisao svojim pseudonimom »Unger«. Samo dva dana kasnije, 8. studenog 1943. godine, Helm je od konzularnog odjeljenja Njema kog poslanstva u Zagrebu zatražio službenim dopisom da se »ma arskom državljaninu dru Janosu Martyju« izda viza za osmodnevni boravak u Be u. »Unger« se u Be u sastao s Wilhelmom Höttlom, referentom za »NDH« i Ma arsku u Upravi VI RSHA, koji e ga uklju iti u široku obavještajnu igru usmjerenu prema Vrhovnom štabu NOV i POJ.

organizovane da one u svim slučajevima moraju da zakažu. Prije svega nedostaju ljudi koji poznaju narod, zemlju i mentalitet ljudi. Kada bi on imao zadatak da ovdje organizuje obavještajnu službu, on bi manje registrirao gdje je i kada ubijen neki ustaša, nego bi u prvom redu stavio pod lupu ovdašnje rukovodeće slojeve i ne bi dopustio da ga svi mogu i ljudi varaju. On je u stanju da to tvrdi na osnovi svog dosadašnjeg iskustva, koje je stekao kao zvanični predstavnik za vezu Državne centrale sigurnosti sa Glavnim ravnateljstvom za javni red i sigurnost u Zagrebu i Ministarstvom unutrašnjih poslova s jedne strane i s Abwehrstelle Zagreb s druge strane.

Dr Marty je 17. ov. mj. otputovao iz Zagreba u Zemun,...

Slijedeće tjedna namjerava da ponovno dođe u Zagreb i da odavde otputuje u Crikvenicu, da bi preko tamošnjih Židova pokušao da radi prema Italiji.

Konačno, dogodilo se ono što se dogadalo i s nekim drugim funkcionerima maarske obavještajne službe, zaduženima da rade u ustaškoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«: 13. listopada 1943. godine Hans Helm je javio Upravama IV i VI RSHA:

Maarski obavještajni oficir dr Marty je pridobiven za saradnju. On nosi pseudonim »Unger«.

»Unger« je zavrbovan kao naš agent uz mjesečnu naknadu od 12.000 kuna.

U prilogu je potvrda o prijemu njegove prve mjesečne naknade. U rujnu je predao sedam izvještaja o situaciji i razvoju u Hrvatskoj, koji se uglavnom odnose na pojave u vezi s djelatnošću u partizana ...

Tako je Janos Marty, uz asistenciju neizbježnog Konrada Klassera, postao agent Gestapoa »Unger«, ostavši, naravno, i dalje na dužnosti u maarskom obavještajnom aparatu. Polovinom studenog 1943. godine Martyja je u Beogradu preuzeo na ličnu vezu šef Odjeljenja VI E RSHA SS-major Wilhelm Höttl, dok je Helm preko svoje agenture nastavio da i dalje, za svaki slučaj, kontroliše njegovo kretanje

i njegove veze. Tako se u Martyjevom dosjeu, izme u ostalih, na i i izvještaj Konrada Klassera od 13. sije nja 1944. godine:

Dr Marty, koji je po etkom ovog mjeseca unapre en u policijskog savjetnika, došao je 8. ov. mj. iz Gyekenyesa u Zagreb i 13. ov. mj. se opet vratio u Gyekenyes.

Dr Marty je, izme u ostaloga, razgovarao s glavnim ravnateljem Jur i em, dr Be- na k o m, konji kim kapetanom O s w a l- d o m iz Abwehrstelle kao i s više agenata iz zagreba kih industrijskih i advokatskih kru- gova. Odustao je od prvobitne namjere da ot- putuje u okolinu Karlovca ...

Helm e na i za potrebno da 14. lipnja 1944. go- dine Uredima VI i IV RSHA i zapovjedniku poli- cije sigurnosti i službe sigurnosti u Hrvatskoj, SS- -potpukovniku Herrmannu, dostavi, zapravo proslji- jedi, Klasserov izvještaj, u kojem je, pored ostaloga, stajalo:

Strogo povjerljivim putom smo saznali da je dr Marty 9. ov. mj. preko jednog našeg agenta stupio u vezu s rukovodiocem hrvatske obavještajne službe Brankom R u k a v i n o m, poduzimaju i krajnje mjere predostrožnosti da bi se sprije ilo da ustanove koje ne pripa- daju hrvatskoj obavještajnoj službi saznaju za uspostavljanje ove veze.

Dr Marty i Branko Rukavina su razgovarali u predgra u Zagreba, na otvorenom prostoru, a veza je uspostavljena pomo u ranije ugovore- ne lozinke. U razgovoru je u estvovao i na el- nik odjeljenja hrvatske obavještajne službe Viktor i ile.

Najve i dio razgovora se odnosio na veze dr Martyja s njema kim obavještajnim ustano- vama u Hrvatskoj.

Dr Marty je pokušao da pridobije Rukavinu za zajedni ki rad na osnovi razmjene informa- cija o pitanjima od zajedni kog interesa, dok je Rukavina nastojao da preko Martyja, za ko- ga zna da sara uje s njema kim obavještaj- nim ustanovama, prodre u njema ke obavje- štajne krugove.

Napokon, u jednom od svojih posljednjih izvještaja dostavljenih Helmu prije nego što je na njegov i Kascheov zahtjev morao da napusti Zagreb, Klasser e, 31. srpnja 1944. godine, dati op u ocjenu Martyja i njegovog rada za Gestapo:

Kako je ve više puta bilo na to ukazivano, postoji kod dr M. uop e opasnost da on svoj položaj, i status starog saradnika njema ke obavještajne službe, sada iskoristi da bi prihvatio mnogobrojne njema ke obavještajne veze i da bi, prikazuju i se otvoreno kao prijatelj Nijemaca, snabdijevao ma arsku obavještajnu službu opširnim izvještajima, s ciljem da sebi, za svaki slu aj, osigura budućnost i na ma arskoj strani. Dr M. je više puta izjavio da se zbog njema ke obavještajne službe upravo u posljednje vrijeme jako kompromitovao kod svojih pretpostavljenih ma arskih nadležstava, ali se ova ipak nisu usudila da poduzmu nešto protiv njega.

Ova Klasserova ocjena Martyja bila je samo djelomično ta na. Naime, Marty se u me uvremenu, pod rukovodstvom Wilhelma Höttla, bio uključio u obavještajnu igru koja je, u odnosu prema NOP-u Jugoslavije, imala dalekosežne ciljeve, za koje Klasser nije znao.

Artukovi i Budak denunciraju Košaka

Sredinom tridesetih godina Hans Helm je u berlinskoj centrali Gestapoa radio na referatu jugoslavenske emigracije i ve tada je uspostavio li ne veze s nekim ustaškim funkcionerima, u prvom redu s *Andrijom Artukovi em* i *Mladenom Lorkovi em*. Pošto su ti bivši emigranti sada bili prve ličnosti režima, on je, razumljivo, obnovio prijateljstvo s njima. Me utim, nije se na tome zaustavio. Podjednako prijateljske, a ponekad i špijunske veze, Helm je uspostavio i s ostalim grupama unutar ustaškog pokreta, po ev od »umjerenih« pa do »najekstremnijih«. On je pratio njihova unutrašnja trvenja i borbu za uticaj i poziciju vlasti prilično nepristrasno, ali ipak s izvjesnom dozom naklonosti prema »umjereoju grupi« na elu s Lorkovi em i Košakom. To se vidi i iz izvještaja koji je 23. lipnja

1943. godine poslao RSHA-u u vezi s denuncijacijom Andrije Artukovi a protiv *Vladimira Košaka*, u trenutku kada je ovaj bio postavljen za poslanika »Nezavisne Države Hrvatske« u Budimpešti:

Ministar unutrašnjih poslova dr Artukovi — javljao je Helm — saopio mi je u strogom povjerenju da je dosadašnji ministar financija *dr Košak*, za vrijeme svog rukovodjenja Ministarstvom financija, izdao uputstvo da hrvatska država Židovima koji žive u Crikvenici, ukoliko su bili državni inoivnici, i dalje treba da isplaćuje njihove penzije.

Dr Artukovi tvrdi da ima odgovaraju a dokumenta, ali mi ih, doduše, nije pokazao.

Pošto izme u grupe Lorkovi —Košak i kruga oko ministra unutrašnjih poslova Artukovi a postoji izvjesna zategnutost, mora se računati s tim da gornje obavještenje predstavlja pristrasnu spletku ministra unutrašnjih poslova. Želio bih da naročito ukažem na ovu okolnost, kako bi se gornji izvještaj ocijenio na odgovaraju a i na in.

No, nije se sve završilo na ovoj Helmovoj informaciji. Glavna uprava sigurnosti Reicha (RSHA) mu je ve 8. srpnja iste godine naredila da provjeri Artukovi evu izjavu o Košaku i ustanovi da li Artukovi evo obavještenje odgovara injenicama, ili poiva na klevetama.

Ubrzo su uslijedili burni događaji izazvani padom Mussolinija i kapitulacijom Italije, i predmet »Košak—Artukovi « je, vjerovatno, pao pomalo u zaborav. Međutim, Helm je nastavio da pomno prati sve što se događalo u NDH. S koliko je njemačke pedantnosti on to činio, pokazuju njegovi povjerljivi izvještaji Glavnoj upravi sigurnosti Reicha od *19. i 30. lipnja 1944. godine*.

U prvom izvještaju Helm je javljao da mu je, za vrijeme boravka u Zagrebu, Vladimir Košak, koji je upravo bio premješten iz Budimpešte za poslanika u Berlinu, »još jednom saopio da *uspostavljanje tijesnih veza sa SS-om smatra svojim najvažnijim zadatkom*« i zamolio da ga, po dolasku u Berlin, primi *šef RSHA Kaltenbrunner*.

S ovim u vezi — dodao je Helm — ukazujem na to da ekstremna ustaška grupa u posljed-

nje vrijeme naročito napada grupu *Lorkovi* — *Košak* zbog njene prisne saradnje s Nijemcima i da ju čak naziva izdajni kom, dok je, međutim, ta ista grupa u vrijeme manje teško po Reich, pokušavala da ministrima Lorkovi u i Košaku dokaže sumnjive veze i tako ih kompromituje pred njemačkim ustanovama, a istovremeno da se sama prikaže kao grupa s kojom bi jedino bila moguća saradnja prisna i s puno povjerenja. Ovo mijenjanje kursa ekstremne ustaške grupe samo po sebi pokazuje da bi njeni raniji napadi na Lorkovi i Košaka samo uslovno mogli odgovarati Nijemcima.

U drugom Helmovom izvještaju, pisanom deset dana kasnije (30. 6. 1944), ponovno je riječ o Košaku, ali i ne samo o njemu.

Prije svog zadnjeg putovanja u Berlin — javljao je Helm RSHA-u — *dr Košak* je, navodno, izjavio u hrvatskom predsjedništvu vlade i ministarstvu vanjskih poslova, slijedeće:

»Dajte mi dovoljno novaca, i ja ću u Berlinu spasiti i sebe i njemačkog poslanika Kaschea.« On je od Generalne direkcije monopola tražio mjesečno 150.000 komada cigareta, a još prije odobrenja ove količine tražio je 1.500.000 komada cigareta mjesečno na teret hrvatskog poslanstva u Berlinu, a njemu na licu mjesta nije raspolaganje.

Obavještenje potpisano od jednog hrvatskog ministra (riječ je o Mili Budaku — napomena autoru), koji ga je sa svojim potpisom pismeno saopćio pouzdaniku.

Prije petnaest dana posjetio je ministra financija *dr Tota* šef Ustaškog nakladnog zavoda *dr Terzi*, da bi razgovarao s njim o snabdijevanju devizama hrvatskih novinara koji borave u inostranstvu. Prema iskazu pouzdanika *dr Terzi* je ministru financija objasnio da hrvatski novinari u neutralnim zemljama Evrope, prije svega u Španiji, ne raspolazu potrebim novanim sredstvima ...

Ministar financija *Dr Tot* je na to navodno odgovorio *dr Terzi* u, pred nekoliko visokih činovnika svoga ministarstva, da on ne raspo-

laže potrebnim devizama koje su nužne za financiranje novinara, jer hrvatski poslanik u Berlinu *dr Košak* ima u Švicarskoj devet metresa koje Ministarstvo financija mora snabdijevati devizama.

Dr Tot je izjavio da je zbog ovoga definitivno raskrstio s Košakom, koji je bio jedan od njegovih najbližih prijatelja.

Prema tvrdnji pouzdanika, dr Tot je, navodno, ovo izjavio vrlo glasno i uzbu enim tonom. *Dr Košak* navodno ima u Švicarskoj konto od 850.000 švicarskih zlatnih franaka, što je poznato i Poglavniku. Navodno ulaganje kapitala ministra Košaka u Švicarskoj bilo je ve predmetom brojnih glasina, a da dosada za to nisu mogli biti na eni konkretni oslonci. Oštre unutrašnje politike zategnutosti veoma otežavaju pribavljanje odgovaraju ih obavještenja. Kao što je poznato, ministar Košak je preda mnom sam na eo ovo pitanje i dao mi na znanje da bi bio sretan kada bi imao takav konto u Švicarskoj. Ve zbog toga bi bilo teško prihvatiti da je ovaj izvještaj ta an, jer, prema našem mišljenju, ministar Košak ne bi mogao investirati u inostranstvu toliko visok iznos.

Na povjerljivi upit poslanik Košak je izjavio da je prilikom preseljenja u Berlin ponio 500.000 komada cigareta, od kojih je dosada utrošio oko 100.000 komada. Svakako je potrebno pokloniti izvjesnu pažnju injenici neobi no velikog utroška cigareta sa strane ministra Košaka.

Uostalom, svi izvještaji takve vrste, kao i mnogi drugi sli ni, moraju se ubrajati u kategoriju tendencioznih izvještaja, utoliko više što potu u iz krugova *Budakove grupe*, koja, kao što je poznato, stoji u najoštrijoj opoziciji prema *Lorkovi u i Košaku* i stoga je, razumljivo, zainteresovana da ih kompromitira kod nadležnih njema kih ustanova.

Premještaj Košaka iz Budimpešte u Berlin odigrao se u danima koji su prethodili pokušaju atentata na Hitlera, izvršenog 20. srpnja 1944. godine u »Vu joj jami« kod Rastenburga. Taj događaj, koji je doveo do drasti nih represalija u Njema koj, po-

kušao je da iskoristi još jedan Košakov protivnik, *dr Branko Benzon*, raniji poslanik »Nezavisne Države Hrvatske« u Berlinu i Bukureštu, kako bi ga diskreditovao u oči Gestapoa. On je dostavio Helmu informaciju da je Košak *uo i dogajao od 20. srpnja* upozorio svoju ženu da se u Njemačkoj »nešto dogoditi« i savjetovao joj da ne dolazi odmah u Berlin, već da u Budimpešti saeka razvoj situacije.

No, ni Košak nije ostao dužan Benzonu. Vratio mu je istom mjerom. O tome govori povjerljiva zabilješka poslanika Siegfrieda Kaschea o razgovoru koji je on, za vrijeme svog boravka u Berlinu na referisanju, vodio 29. srpnja 1944. s Košakom, a koja je »dospjela« u ruke Helmu. U toj Kascheovoj zabilješci, pored ostalog itamo:

Košak je u pogledu *Benzona* ukazao na njegovu *li nu i politiku nepouzdanost* i na to da isti već odavno intrigira protiv njega i Lorkovića, a također i protiv mene. *Benzon se sada trudi da uspostavi dodir sa grupom oko Košutića, ali je tamo o igledno odbijen.* S tim u vezi, *Košak je još primijetio da ga je Benzon prije godinu dana potražio u Budimpešti i tom prilikom mu uinuo ponude u pogledu unutrašnjih hrvatskih političkih promjena i iznio primjedbe koje pretpostavljaju pobjedu neprijateljskih sila i izražavaju Benzonovu želju da bude upotrijebljen za Hrvatsku nekako neslužbeno u Turskoj.*

Zašto su Tomić i Hereni »pobjegli« u Budimpeštu?

Čak i onda kada su pojedini ustaški funkcioneri »padali u nemilost« i napuštali teritoriju »Nezavisne Države Hrvatske«, Hans Helm je nastavljao da rasvjetljava njihove sluajevne i da prati njihove namjere i aktivnost u inostranstvu. Dogodilo se to i s dvojicom istaknutih članova ustaške »ekstremne grupe«, jednim od komandanata »Poglavnikovog tjelesnog združenja« (PTZ) Viktorom Tomićem i ustaškim pukovnikom Ivom Herenićem, koji su, po naređenju Pavelića, krajem listopada 1943. godine otputovali u Budimpeštu i odsjeli u hotelu »Palatinus« na Margaretskom otoku, da bi se sklonili iz javnog života dok se slegne bura izazvana pokuša-

jima i pripremama atentata na neke vode e li nosti »Nezavisne Države Hrvatske«.

U vezi s tim Helm je, 6. prosinca 1943. godine, na osnovi »razgovora vo enog s imenovanima u Budimpešti«, dostavio Upravama IV i VI RSHA opširan izvještaj, u kojem navodi:

1) *Viktor Tomi* je u strogom povjerenju saopio da je u rujnu o. g. *pripremao atentat* na tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova *dr Lorkovića*. Te pripreme su bile, izme u ostalih, poznate i ustaši, tadašnjem vlasniku kolodvorske restoracije u Zagrebu, koji je o tome obavijestio šefa Poglavnikove službe sigurnosti *ustaškog kapetana Kirina*. Poglavnik je ovu stvar saznao od Kirina te je naredio *ustaškom pukovniku Servazziju* da Tomi a uhapsi i internira u ustaški zatvor u Maksimiru. Tomi sa sigurnoš u tvrdi da je Poglavnik imao vrstu namjeru da naredi njegovu likvidaciju, ali su izvršenje plana njegovog ubistva sprije ili mladi oficiri ustaške garde (»Poglavnikov tjelesni zdrug«), koji su stalno držali stražu pred njegovom elijom i bdjeli nad njegovom sudbinom. Poslije nekih 14 dana pušten je iz zatvora u svoj stan, gdje se nalazio u ku nom pritvoru i skrivao se dok nisu bila ure ena njegova dokumenta za izlazak iz zemlje. Zatim je, s odobrenjem Poglavnika, napustio Zagreb i skupa s pukovnikom Heren i em otputovao u Budimpeštu.

2) *Pukovnik Heren i* se nalazi u Budimpešti, jer mu izvjesni hrvatski krugovi pripisuju krivicu za *atentat na Prpića*, hrvatskog *na elnika glavnog generalštaba*. On izjavljuje da se sva njegova krivica sastoji u tome što je poslije stvari s Lepoglavom, prilikom jedne konferencije, javno rekao da je na elnik glavnog generalštaba Prpi jedini krivac za Lepoglavu, i da bi ga trebalo pozvati na odgovornost. Ta no je da su atentat na Prpića izvršili pripadnici željezni ke milicije (»Željezni ke vojnice«), podre ene njemu, ali je isto tako ta no da on li no nije ništa znao o toj stvari, niti je s njom stajao u bilo kakvoj vezi, pa ni kao organizator. On ima potpuno odre eno mišljenje o organizatorima atentata, ali iz razloga disci-

pline mora da uti i da podmetne svoja le a za izvjesne krugove. Da on sam nije imao nikakve veze s atentatom potvr uje i to da je posljednjih dana studenog, preko hrvatskog poslanika u Budimpešti, *Košaka*, dobio Poglavnikov poziv da se vrati iz Budimpešte. On sada o ekuje dolazak svoje žene u Budimpeštu, koja e sti i prvih dana prosinca, i tada e skupa s njom — otprilike 10. ovog mjeseca — opet sti i u Zagreb.

3) U vezi s prisustvom obojice naprijed imenovanih u Budimpešti, iskrse su brojne glasine: ... Prema njihovom mišljenju sve su te glasine lišene svake osnove i lansiralo ih je hrvatsko poslanstvo u Budimpešti...

Heren i a za vrijeme njegovog boravka u Budimpešti financira »crni fond« ustaškog pokreta, dok Tomi tvrdi da je do novca za izdržavanje u inostranstvu došao prodajom sedam ilima, jer ne raspolaže nikakvim sredstvima, a zasada nema nikakvih prihoda ni od svoje tvornice u Osijeku.

U ovom izvještaju spomenuta je i »stvar s Lepoglavom«. Rije je zapravo o akciji jedinica 12. divizije NOVJ i Kalni kog partizanskog odreda, koji su 13. srpnja 1943. godine, poslije osmosatne borbe zauzeli mjesto i kazneni zavod u Lepoglavi, zarobili 127 neprijateljskih vojnika i oslobodili stotinu političkih i oko 600 ostalih zatvorenika! Bio je to smion pothvat na domak glavnog grada Hrvatske, a kakve je sve posljedice imao vidjeli smo iz upravo citiranog Helmovog izvještaja. Uostalom, me usobna podmetanja, sva e i ubistva nisu bili ništa novo u ustaškoj hijerarhiji. Gestapo je sve to pratio budnim okom, od neslavnog po etka pa do još neslavnijeg kraja Paveli eve »Nezavisne Države Hrvatske«.

Igra oko zagreba kog Kaptola

Sredinom tridesetih godina pojavili su se u beogradskom dnevniku »Politika« oglasi koji su preporučivali kozmetičke proizvode »u svijetu uvene« pariške laboratorije »Interkozma«: sredstvo protiv elavosti i sredstvo koje ženama garantuje lijepe i vrste grudi! U Beogradu je cvjetao posao eksklu-

zivnog predstavništva »Interkozme« za Jugoslaviju. Šef tog predstavništva je bio *Vilko Heger*, jugoslavenski državljanin, nekadašnji advokat, koji je 1939. godine u vladi Cvetkovića postao ministar trgovine i industrije. Međutim, jednoga dana je pukla bruka: na zahtjev nekih nezadovoljnih korisnika »Interkozminih« preparata, kojima ni nakon dulje upotrebe skupih preparata nisu nastupile nikakve promjene, nadležni organi su pokrenuli postupak i utvrdili da se »Interkozmino« predstavništvo u Beogradu sastoji od jedne jedine sobe, u kojoj su pronašli nekoliko vešerija, gomilu boca, praznih i napunjenih nekom tekućinom. Kemijskom analizom je utvrđeno da je »udotvorna« tekućina u stvari najobičnija obojena voda. Nalaz francuske policije bio je još porazniji: laboratorija u Parizu se sastojala iz jedne jedine sobe, koja je bila potpuno prazna, a na ulaznim vratima stajala velika tabla s natpisom »Interkozma«.

Na suđenju do kojeg je zatim došlo, Vilko Heger je bio oslobođen, a njegova pomoćnica, jedna beogradska farmaceutkinja, bila je osuđena na vremensku kaznu.

Poslije ove afere, iz koje se izvukao bez kazne, ali s dobrim parama lakovjernih potrošača »Interkozminih« preparata, Vilko Heger je odselio u Maribor, gdje se, preko folksdojčera *Karla Rieglera*, povezuje s njemačkom obavještajnom službom i počinje da radi za glavnog opunomoćenika Uprave VI RSHA u Jugoslaviji *Karla Krausa*. Umjesto »Interkozmine« vodice, u Mariboru se bavi prodajom naveliko križeva, i u tom bogougodnom poslu se povezuje s vrhovima katoličke hijerarhije u Hrvatskoj, Sloveniji i Austriji.

Prvih dana okupacije Heger je ponovno u Beogradu. Tu su i Kraus i Riegler, koji je sada obukao uniformu podoficira SS-a. Heger postaje saradnik židovskog referata Krausove Djelatne komande Beograd i, u znak priznanja za ranije usluge, dobiva upravu nad jednom židovskom tvornicom.

Međutim, Heger nije dugo uživao »u plodovima svoga rada«: ubrzo je uhapšen skupa s Karlom Rieglerom, zbog mahinacija materijalne prirode. Trebalo je da bude poslan u neki koncentracijski logor, ali je na Beissnerov zahtjev bio pušten iz zatvora i već u ljeto 1941. se pojavljuje u Zagrebu.

Zahvaljuju i svojim predratnim vezama s *nadbiskupom Alojzom Stepincem*, on ubrzo postaje glavni agent Djelatne komande Zagreb za obradu problematike katoličke crkve. Iz vile na Tuškancu Hegerovim radom direktno rukovodi referent za vjerska pitanja *SS-podoficir*, jugoslavenski folksdoj er, *Marbot Schumacher*, koji ga drži i na vezi. Izvještaje koje je podnosio svojim gazdama, prvo Beissneru a zatim Helmu, Heger potpisuje sa pseudonimom »Enko«, »Schuster« ili »Schmidt«, a u mreži saradnika, koju on sam stvara, bio je i svećenik *dr Stjepan Kukolja*, koji je o zbivanjima među hrvatskim radnicima na radu u Njemačkoj izvještavao pod pseudonimom »Krakauer«.

Uspostavivši preko svojih starih poznanika iz organizacije za prodaju križeva kontakt s nadbiskupom Stepincem, Heger mu je otvoreno rekao za svoju vezu sa Gestapom, ali ju je prikazao kao nužnost koja bi se mogla koristiti u interesu crkve. I stvarno, sjede i na dvije stolice, bio je Heger od koristi i Stepincu i Helmu. Tako je, na primjer, Gestapo, na Hegeovo traženje, a s obrazloženjem da će to pridonijeti u vršenju njegovih pozicija kod nadbiskupa Stepinca, omogućio da se iz pavlinskog samostana u Czenstochowy, u Poljskoj, prebace u »Nezavisnu Državu Hrvatsku« trojica svećenika radi obnavljanja tog reda u Hrvatskoj. A kada je Stepinac pristupio proširivanju crkve u Mariji Bistrici, Heger mu preko domobranskog *generala Stanzera* osigurava kao radnu snagu jednu od 200 domobrana, a lično prilaže jedan mramorni stub koji je kupio u Italiji s parama Gestapoa. Najzad, zbog svojih zasluga za katoličku crkvu, Hegera je primio u audijenciju i papa Pio XII, i tada je on generalu Stanzeru donio krunicu koju je papa blagoslovio.

Marbot Schumacher je osim Hegea držao na vezi još jednog važnog agenta, usmjerenog na obavještajnu obradu problematike katoličke crkve. Bio je to predratni vjerovnik u Beogradu, jugoslavenski folksdoj er, *Georg Junger*. Ovaj svećenik, ljubitelj lijepih žena, dobre kapljice i kocke, na šta ga je i SS-podoficir Schumacher sa svoje strane podsticao da bi ga lakše zavrbovao, izvještavao je Gestapu čak i o onom što bi saznao od vjernika na ispovijedi! I Junger je trebalo da bude ugrađen u neposrednu okolinu nadbiskupa Stepinca, ali se to-

me suprotstavio Heger, smatraju i zagreba ki Kaptol svojim »zabranom«. On je preko svog agenta sve enika dr Stjepana Kukolja obavijestio nadbiskupa Stepinca da Junger radi za policijskog atašea Helma, a istovremeno je, preko direktne veze koju je imao s centralom RSHA u Berlinu, obavijestio nadležne da je Junger to sam priznao nadbiskupu Stepincu, što je bilo ta no. Došlo je do interne gestapovske afere. Zlosretni Junger, koji se u me vremenu toliko »emancipovao« da je htio da se javno odrekne vjere, na jedvite jade se izvukao i na intervenciju Helma umjesto u zatvor, preba en je »na rad« u Njema ku. Istovremeno je RSHA Hegera, kao afirmisanog stru njaka za probleme katoli ke crkve, iz Zagreba prebacio u Be , povjerivši mu nove zadatke. A da bi te nove zadatke što uspješnije obavio, Heger je 1944. godine navukao ak i mantiju i položio sve eni ki zavjet!

Helmovi špijuni oko zagreba kog Kaptola pažljivo su pratili i vezu nadbiskupa Stepinca s *kanonikom monsinjorom Augustinom Jureti em*, njegovim povjerljivim ovjekom u Švicarskoj. Bilo je ak planirano u vezi s tim da Georg Junger otputuje u Švicarsku i poveže se s Jureti em, kojeg je odranije poznavao, ali se od toga odustalo. Po ocjeni Gestapoa, pred kraj rata, kada je poraz Tre eg Reicha postao o igledan, vezu Stepinac—Jureti pokušavali su da iskoriste i neki najbliži Paveli evi saradnici radi uspostavljanja kontakta s predstavnicima zapadnih sila. U toj igri je, navodno, u estvovao i njema ki opunomo eni general u Hrvatskoj *Glaise-Horstenau*, koji se, skupa sa nadbiskupom Stepincem i predstavnikom Vatikana u Zagrebu *monsinjorom Marconeom*, po eo tada zanositi planovima o stvaranju katoli ke konfederacije podunavskih zemalja pod zaštitom Anglo-Amerikanaca. Da li su nastojanja ustaša, nadbiskupa Stepinca, monsinjora Marconeia i generala Glaise-Horstenaua da preko Jureti a do u u vezu s predstavnicima Velike Britanije i Sjedinjenih Ameri kih Država urodila plodom, to Gestapo nije saznao. Me utim, njenica je da se dugogodišnji ministar unutrašnjih poslova »Nezavisne Države Hrvatske«, »mali Himmler« — *Andrija Artukovi*, poslije rata obreo u Švicarskoj kao »gost« monsinjora Augustina Jureti a. U samostanu kod Freiburga, gdje je i Jureti živio, on je proveo više od godinu dana, a zatim je

s pasošem na ime *Alojz Aničić*, koji mu je Jureti nabavio, otišao u Irsku, odakle je, najzad, 16. srpnja 1948. godine, avionom odletio u SAD.

Gestapo nije pomno pratio samo odnose i zbivanja u vrhovima katoličke crkve u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Njega su interesovale i ostale vjerske zajednice. On se čak pojavljuje i kao jedan od osnivača »Hrvatske pravoslavne crkve«, a predratni njemački špijun, bjeloemigrant *Grigorij Mitkevič* postaje član savjeta te nove crkve i po Helmovim direktivama posreduje između u njenog poglavara *episkopa Germogena* i poglavara rusko-pravoslavne crkve u emigraciji *mitropolita Anastasija* ...

Misija velikog jerusalimskog muftije

Interesovanje njemačke obavještajne službe za zbivanja u rukovodstvu Islamske vjerske zajednice, koje je bilo vrsto povezano s vrhovima muslimanske buržoazije, proisticalo je iz dva razloga: prvo, zbog njihovog stava prema ustaškoj »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« i narodnooslobodilačkom pokretu, i drugo, zbog njihovih veza s neutralnom Turskom i zemljama Bliskog i Srednjeg istoka pod dominacijom Velike Britanije.

Djelatna komanda Zagreb pod rukovodstvom *SS-majora Beissnera* nije stigla da se šire angažuje na tom planu, ali je opunomoćnik Uprave VI RSHA u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, *SS-čapetan Kob*, već u rano proljeće 1942. godine dostavio u Berlin opširan izvještaj u kojem ističe da bi se muslimanska vjerska zajednica, koja po njegovom mišljenju predstavlja kompaktnu snagu, mogla iskoristiti ne samo u borbi za suzbijanje dominantnog uticaja katoličke crkve u NDH, nego i u ostvarenju specijalnih ciljeva Reicha i predlaže angažovanje njemačke obavještajne službe u tom smislu. Na kraju Kob dodaje da su *Djelatna komanda Zagreb* i oni »već poduzeli neke mjere u tom pravcu«.

Usprkos tome što je poslanik Kasche stalno pružao bezrezervnu podršku Pavelu u njegovoj garnituri i ulagao sve snage da otkloni ova i ojača tzv. NDH, *Himmler* i *Heydrich* su, kao najistaknutije ličnosti SS-ovskog rukovodstva, prihvatili Kobov prijedlog. Tako se i u stavu prema bosansko-hercegovačkim Muslimanima manifestovati dvije paralelne i oprečne politike. Bilo je to još jedan primjer »autori-

tarne anarhije«, koja se ne baš tako rijetko ispoljavala u različitim prilikama vrhova Trećeg Reicha jednom te istom pitanju.

Ko je bio glavni informator Gestapoa, orijentisan prema vrhovima muslimanske buržoazije, vidi se iz dopisa koji je *Hans Helm*, 11. siječnja 1944. godine, poslao rukovodiocu jugoistočnog referata Uprave VI RSHA, *SS-majoru Wilhelmu Höttlu*. U njemu piše:

Predmet: *Mustafa Hasanovi*, Dubrovnik ... imenovan je, kao dostavlja i pouzdanik za bosanska i muslimanska pitanja, od 1941. godine radio za ispostavu Sarajevo, i podnošenje izvještaja iz Sarajeva se dosada u suštini oslanjalo na njegove informacije.

Mustafa Hasanovi namjerava da uskoro ide u Beograd da bi tamo studirao na Jugoistočnom institutu. Ponudio se da i dalje održava vezu sa SD-om i da se u Beogradu stavi na raspolaganje kao savjetnik i informator za bosanska i muslimanska pitanja.

Na osnovi dosadašnih iskustava, mi ovakvu saradnju u Beogradu možemo samo preporučiti.

Imenovan je rođen 29. 5. 1906. u Sarajevu. Otac mu je poznati bosanski političar i vođa autonomista *Uzeir Hadži-Hasanovi*, koji je umro u jesen prošle godine. (Uzeir Hadži-Hasanovi je bio bliski saradnik Mehmeda Spahića, vođe Jugoslavenske muslimanske organizacije — JMO, i vrlo uticajan u Sarajevu. Bio je protivnik ustaša i otvoreno je osuđivao njihove progone i postupke sa Srbima. — Napomena autora.) *Mustafa Hasanovi* je pohađao trgovačku školu u Sarajevu i po zanimanju je trgovac. Dosada je vodio u Dubrovniku filijalu porodične radnje svoga oca (trgovinu umjetničkim predmetima i antikvitetima).

Uz podršku agenture Gestapoa, neki predstavnici muslimanske buržoazije, okupljeni oko organizacije muslimanskog svećenstva (Ilmije) »El-Hidajet«, društva koje je u ovo vrijeme djelomično istupalo i kao predstavnik Muslimana i tumač njihovih interesa, nastojali su da se povežu s *jerusalimskim*

velikom muftijom Es-Seidom Muhamedom Eminom El-Huseinijem, koji se tada nalazio u Berlinu. Bila je, u ljeto 1942. godine, sastavljena i delegacija, koju je trebalo da vodi Banjalućanin *ing. Suljaga Salihagić*, koja bi, koristeći i prisustvo velikog muftije i njegov ugled koji je uživao u Trećem Reichu, upoznala Hitlera s planom izdvajanja Bosne i Hercegovine iz sastava »Nezavisne Države Hrvatske« i stvaranja »samostalne Bosne i Hercegovine pod zaštitom Trećeg Reicha«. Međutim, ustaše su odbili da članovima delegacije izdaju vize, a protiv njihovog putovanja u Berlin bio je i poslanik Kasche i Ribbentropovo Ministarstvo vanjskih poslova, te taj plan nije ostvaren. Trojici bosansko-hercegovačkih hodža, koje veliki muftija u svojim »Prijedlozima u vezi sa osnivanjem SS-divizije« od 30. travnja 1943. godine naziva »izaslanstvom iz Hercegovine«, nešto kasnije je ipak pošlo za rukom da se s njim sretnu prilikom njegove posjete Rimu.

Na Himmlerov prijedlog, Hitler je, u drugoj polovini veljače 1943. godine, najzad pristao da se od bosanskih Muslimana formira posebna muslimanska SS-divizija. Odmah poslije toga je formiran štab pod komandom *SS-poručnika Kremlera* i poslan u Sarajevo da mobiliše Muslimane za muslimansku SS-diviziju »Handžar«. Da bi se ubrzala ova akcija, Himmler je odlučio da na ovom planu iskoristi palestinskog velikog muftiju El-Huseinija i Gestapo je pristupio organizovanju njegove posjete Zagrebu, Banjaluci i Sarajevu. U vezi s tim je šef Gestapa *Heinrich Müller* 24. ožujka 1943. godine poslao Helmu, preko komandanta policije sigurnosti i službe sigurnosti u Donjoj Štajerskoj, koje je sjedište bilo u Mariboru, sljedeći telegram:

Postupati kao s tajnim aktom Reicha (bio je to najviši stepen tajnosti akata u njemačkoj civilnoj administraciji — napomena autorä). Veliki muftija će uskoro na zvaničan poziv otputovati u Zagreb.

Ovo, dakle, službeno. U nastavku će neslužbeno, vjerovatno, udovoljiti molbi *SS-generalä Bergera* i poći u Sarajevo, da bi odatle, s uglednim ličnostima propagirao me u Bosancima vrbovanje u SS-jedinice.

S obzirom da je Bosna bila proglašena operativnim područjem jer je na njenom tlu Wehrmacht

stalno vodio ogor ene borbe s jedinicama NOVJ, Müller je od Helma tražio informacije i o tome, kao i njegovo mišljenje o mjerama koje bi trebalo poduzeti za li nu sigurnost velikog muftije. Tri dana kasnije, 27. ožujka 1943. godine, Helm je izvijestio Müllera da e u politi kom pogledu »putovanje velikog muftije u Sarajevo dati Muslimanima veliki potstrek i da e ih u vrstiti u njihovim autonomisti kim težnjama«, ali da e to »sigurno stvoriti poteško e ciljevima hrvatskog državnog rukovodstva«, te da »treba još uzeti u obzir i to koliko bi putovanje velikog muftije u Sarajevo moglo da negativno uti e na talijanske interese, naro ito ako veliki muftija bude me u Bošnjacima propagirao vrbovanje u SS-jedinice«.

Himmlerov aparat je razradio velikom muftiji El-Huseiniju »precizan program, takoreku za svaku minutu« i veliki muftija je 30. ožujka 1943. godine odletio iz Berlina avionom tipa »Junkers« u Zagreb, u pratnji dvojice Himmlerovih oficira, »najboljih revolveraša Glavnog ureda SS-a« i još trojice gestapovaca.

Nastojanja Himmlera da u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« mobiliše Muslimane u SS-divizije pod njema kom komandom zna ilo je dalje ja anje opozicije muslimanskih gra anskih politi ara unutar ustaškog pokreta ustaškoj politi koj liniji i smanjivanje mobilizacijskih mogu nosti za oružane snage tzv. NDH. I to je bilo ono za što je Helm javljao šefu Gestapoa Mülleru da e »sigurno stvoriti poteško e ciljevima hrvatskog državnog rukovodstva«! Stoga je i zvani an stav Paveli eve vlade prema velikom muftiji Eminu El-Huseiniju bio jako hladan i suzdržan. U prvi mah su ga potpuno ignorisali i tek na intervenciju Himmlerove kancelarije, preko Mile Budaka, tadašnjeg ustaškog poslanika u Berlinu, Paveli je bio prisiljen da promijeni stav i dodijeli velikom muftiji zvani nu pratnju. Poslanik Kasche je bio bijesan i odbio je ak da se sastane s velikim muftijom!

Pošto je proveo u Zagrebu dva dana, veliki muftija je u pratnji koju su mu dodijelili Himmler i Paveli , a kojoj su se u Zagrebu pridružili talijanski generalni konzul *Vittorio Castellani* i predstavnik talijanskog ministarstva vanjskih poslova *Melani*, otputovao u Banjaluku, a zatim u Sarajevo.

Na osnovi razgovora koje je veliki muftija vodio u **Zagrebu**, Banjaluci i Sarajevu, *SS-Gruppenführer Gottlob Berger*, na elnik Glavnog SS-ureda, podnio je **Himmleru** izvještaj i u njemu **naveo** da **se**

ponovno pokazalo da veliki muftija raspolaže izvještajnim aparatom koji besprijekorno funkcioniše i ogromnim ugledom u muslimanskom svijetu. Za formiranje SS-divizije stavilo se na raspolaganje do 14. travnja 8.000 ljudi, od kojih 6.000 pripada dobrovolja koj legiji majora Hadži-Efendi a.

Kona no je, 10. travnja 1943. godine, i Helm mogao da javi svom šefu Müllem u Berlin:

Veliki muftija je 10. 4. 1943. u 12 sati i 30 minuta stigao avionom iz Sarajeva u Zagreb. Propagadno putovanje u Hrvatskoj time je završeno. Posje eni su gradovi Zagreb, Banjaluka i Sarajevo. U Banjaluci i Sarajevu veliki muftija se sastao sa svima vode im Muslimanima u Hrvatskoj. Njegova djelatnost je bila izvanredno obimna i sastojala se u svakodnevnim obimnim više asovnim konferisanjima i posjeivanju vode ih Muslimana koji su ga pozivali u goste. Njegovo putovanje u Hrvatskoj izgleda da je u svakom pogledu ispunilo cilj. Dosada se prijavilo u muslimansku diviziju preko 6.000 dobrovoljaca. Vode i Muslimani su izjavili da žele autonomiju Bosne i nadaju se da su se formiranjem muslimanske divizije znatno približili ovom cilju. Vjerovatno e se formiranjem divizije znatno zaoštriti suprotnosti izme u Muslimana i Hrvata. S hrvatske strane se nastoji da se u diviziju mogu primati samo Hrvati. Putovanje je jasno pokazalo da je cjelokupno stanovništvo Bosne privrženo Führern i da u svakom pogledu odbija Italiju, Hrvatsku i Srbiju. Vrlo esto se ulo kako vode i Muslimani kažu, neka Njema ka ponovno uspostavi stanje koje je postojalo pod Austro-Ugarskom. Nikakvi incidenti se nisu dogodili.

Nešto kasnije su se Himmler i šef Glavne uprave SS-a general Berger po eli zanositi mišlju da osim 13. SS-dobrovolja ke bosansko-hercegova ke brdske

divizije, koja je u svibnju 1944. godine dobila naziv SS-divizija »Handžar«, formiraju još jednu muslimansku SS-diviziju pod nazivom »Kama«. Me u tim, to im nije pošlo za rukom. Ubrzo poslije formiranja »Handžar« divizije po eo je i proces njenog raspadanja: široke mase Muslimana Bosne i Hercegovine nisu bile spremne da slijede svoju reakcionarnu buržoaziju, koja ih je htjela upregnuti u borbu za interese Tre ega Reicha, u okviru kojih je vidjela garanciju i za svoje vlastite interese, ve su se sve više priklju ivale narodnooslobodila kom pokretu i njegovim oružanim formacijama. Kojom brzinom je taj proces tekao vidi se i iz izvještaja SS-poru nika Lexera, komandira jedne baterije te divizije, u kojem on konstatuje da je od 250 Muslimana, vojnika njegove jedinice, do polovine studenog 1944. godine *»na licu mjesta ostalo samo dvanaest ... Ostali su dezertirali...«*

Slu aj Huske Miljkovica

Na putu od Velike prema Maloj Kladaši, 13. travnja 1943. godine u devet sati prije podne sastalo se udno društvo: s pravca oslobo ene partizanske teritorije Korduna, iz sela Prisjeke, stigao je lan Okružnog komiteta Komunisti ke partije Hrvatske za Karlovac *Huška Miljkovi* s trojicom partizana, a iz Velike Kladaše predratni istaknuti muslimanski politi ar tog kraja *Hasan Miljkovi*, zatim predsjednik kladaške op ine Emin Redži i domobranski natporu nik Šlat. Na ve ranije ugovorenom mjestu izmijenjali su pozdrave, malo porazgovarali i krenuli u Veliku Kladašu, u štab pukovnika Nardelija, komandanta 11. pješa ke pukovnije. Huška je s pukovnikom Nardelijem i domobranskim generalom iz Kostajnice, koji se tog dana slu ajno zatekao u Kladaši, razgovarao nasamo nekoliko sati, a zatim je otišao u svoju novu jedinicu: 7. ustašku satniju 2. bojne 11. pješa ke pukovnije!

Tako je predratni lan KPJ Huška Miljkovi, pokoleban teško ama doživljenim u etvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, koja ga je odvela sve do Bosanskog Petrovca, odakle se, idu i preko oslobo ene i poluoslobo ene teritorije, tek krajem velja e 1943. godine, vratio na Kordun, našao u ustaškim redovima.

Kada su tri mjeseca kasnije, u drugoj polovini lipnja, partizanske jedinice Unske operativne grupe napale Veliku Kladušu, Huška je bio ranjen kroz **vrat** i prebačen u Banjaluku na liječenje. Po ozdravljenju se vratio u Veliku Kladušu.

Po etkom kolovoza jedinice 8. divizije 1. korpusa NOV Hrvatske prelaze ponovo u ofanzivu i oslobađaju Slunj i Vrnogra. Pod njihovim pritiskom neprijatelj se počinje povlačiti i iz Velike Kladuše prema Cazinu, ali ga tri bataljona 3. kordunaške brigade razbijaju. Zarobljeno je 280 domobrana. I plijen je velik: 180 pušaka, 20 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza...

Prilikom neprijateljskog odstupanja iz Velike Kladuše Huška Miljković se 12. kolovoza kretao s jednom domobranskim bojnom (bataljonom) bojno, kao njen vodič. U rejonu Glinice se izdvojio iz bojne s grupom od oko 150 domobrana Muslimana i vratio na sektor Velike Kladuše, gdje je ubrzo zatim osnovao svoj vlastiti odred, nazvavši ga »Huskin odred«.

Odmah zatim Huška uspostavlja vezu sa Štabom njemačke 114. lovačke divizije, koji odobrava osnivanje njegovog odreda i obećava mu pomoć u oružju i municiji u borbi protiv NOVJ. Isti stav prema njemu ima i Štab 373. pješadijske divizije, koja je krajem kolovoza 1943. godine, u širem prostoru Bihaća, smijenila jedinice 114. lovačke divizije.

Brzo se Huška postaje interesantan i za Gestapo!

Djeluju i u prvom redu protiv narodnooslobodilačkog pokreta i uključujući se u akciju formiranja muslimanske SS-divizije, rukovodilac podružnice (Teilkommando — TK) u Bihaću, koja je pripadala Djelatnoj komandi (EK) u Banjaluci, *SS-poru nik Brunschen* je došao do uvjerenja da bi mu direktni kontakt s Huskom mogao koristiti i na jednom i na drugom planu. Poduzeo je odgovarajuće korake u tom pravcu i konačno se, skupa sa svojim pomoćnikom *SS-poru nikom Krumschedeom*, sastao sa Huskom 11. rujna 1943. godine u orlovi, nedaleko od Cazina, gdje su sklopili i sporazum o borbi »protiv komunističkih bandi u pozadini njemačke vojske« i to »do kraja i bez obzira na borbe i eventualni front na Balkanu«.

Međutim, gestapovski planovi s Huskom Miljkovićem doživjele vrlo brzo potpuni slom: on se sa svojim odredom, koji je u međuvremenu porastao

na jedanaest bataljona s preko tri hiljade boraca, pre i u velja i 1944. godine na stranu NOV i POJ i okrenuti oružje protiv Nijemaca i ustaša. Gestapou ne e preostati drugo nego da zajedno s ustašama organizuje i izvrši njegovo ubistvo. Dogodilo se to 27. travnja 1944. godine nedaleko od Velike Kladuše.

Špijuniranje špijuna

U jednoj službenoj pribilješci o razgovoru sa šefom ustaške obavještajne službe *Brankom Rukavinom*, vo enom po etkom ožujka 1944. godine, Hans Helm je zapisao kako je, izme u ostalog, »pokušao da objasni gospodinu Rukavini da nema ka obavještajna služba nema nikakvog interesa da prikuplja materijal o hrvatskim unutrašnjim pitanjima ...«.

Me utim, stotine dokumenata iz gestapovskih arhiva dokazuju da agentura Gestapoa ne samo da je pratila i kontrolisala zbivanja u svim podrujima života NDH, nego je isto tako pažljivo, ako ne još i pažljivije, pratila i rad same ustaške policije i obavještajne službe.

Još u vrijeme postojanja Djelatne komande Zagreb na elu sa SS-majorom Wilhelmom Beissnerom, tom pitanju je posve ivana naro ita pažnja. Tako na primjer u izvještaju »Hrvatska obavještajna ustanova u Zemunu i Mitrovici«, poslanom zapovjedniku policije sigurnosti i službe sigurnosti u Beogradu 24. ožujka 1942. godine, Beissner, na osnovi podataka koje je sakupio agent »QBL« (Rudolf Treu iz Osijeka), javlja da »u Zemunu postoji hrvatska obavještajna ustanova koja ima vojni karakter i kojom rukovodi *potpukovnik Schlacher* i *major Vladimir Rogoz*«, bivši konjiki oficiri jugoslavenke vojske. Daju i zatim vrlo opširne podatke o prošlosti, karakternim osobinama, sklonostima i slabostima ove dvojice ustaških oficira, uz napomenu da obadvojica obavještajno rade uglavnom prema Srbiji i uz navo enje podataka o nizu njihovih saradnika u Zemunu i Mitrovici, Beissner konstatuje:

Obadvojica vrlo esto putuju u Beograd. Govori se da se obojica naveliko bave krijumarenjem stvari od vrijednosti, deviza itd., kao

i da je Schlacher posredovao oko izdavanja propusnica s kojima su Židovi bježali u Maarsku i Italiju. *S obzirom na Rogozove talijanske veze, bilo bi interesantno da se utvrde razlozi njegovog odlazanja u Beograd i njegove tamošnje veze. . . . Lanac veza je jasan.*

Poput Beissnera u njegovom po etnom periodu aktivnosti u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, i Helm je po dolasku u Zagreb uspostavio srda ne odnose s *Eugenom Kvaternikom*, šefom Ustaške nadzorne službe (UNS-a) i Ravsigura, ali je istovremeno nastojao da ojača i proširi agenturu, naročito u njegovim ustanovama.

Među prvim obavještajnim izvještajima koje je primio s tog sektora po preuzimanju poslova Beissnerove Djelatne komande (EK), nalazio se i izvještaj pod naslovom »Posmatra i hrvatske obavještajne službe u Lisabonu i Vichyju«, pisan 5. svibnja 1942. godine a potpisan šifrom »6796« (Rudolf Kob), u kojem je stajalo:

Hrvatski Ured za informacije i propagandu uskoro namjerava da, u saradnji s Ustaškom obavještajnom službom, pošalje stalne posmatrače u Lisabon i Vichy, sa zadatkom da naročito posmatraju aktivnost jugoslavenske emigracije u ovim zemljama.

Posmatrači koji je predviđen za Lisabon treba nadalje da stvore obavještajne mogućiosti prema Londonu i USA, kako preko jugoslavenske emigracije, tako i preko postojećeg ilegalnog aparata hrvatske narodnosne grupe u Sjedinjenim Državama.

Za nas bi naročito bio značajan posmatrač predviđen za Lisabon, pošto bi i mi mogli koristiti veze koje on stvori.

Posmatrač predviđen za Lisabon treba da ode u Portugal kao izbjeglica i da se tamo uključi u jugoslavensku emigraciju, koja, kako je već objavljeno našim izvještajem od 15. 3. 1942. godine, stoji pod rukovodstvom Miloša Nešića, jugoslavenskog konzularnog činovnika u Lisabonu.

Da bi se ovaj plan ostvario, za posmatrača u Lisabonu bi se poslao hrvatski nacionalista, koji se dosada u javnosti nije pojavljivao kao takav. Na raspolaganju je više takvih osoba,

NACHRICHTENÜBERMITTLUNG

DER SICHERHEITSPOLIZEI UND DES SD

Aufgenommen				Room für Eingangstempel	Befördert			
Zeit	Tag	Monat	Jahr		Zeit	Tag	Monat	Jahr
von								
			durch					
No. 3942				Telegramme: ☐ Funkgramme: ☐ Fernschreiben: ☐ Fernsprechr:	20.7.1944			

BNr: 756/44

Ueber Einsatzgruppe E.

An
 RSHA - Amt IV - Berlin
 nachr: " VI - Wien

Betri: Dr. Božo Šarkanj, geb. 24.4.1918 in Agram,
 Journalist

Vorg: Hies. Schreiben vom 25.5.1944 -BNr. 756/44- u.6.7.44
 (Für den kroatischen Nachrichtendienst tätige
 Journalisten)

Obengenannter reist in den nächsten Tagen im Auftrag
 Kroat.Außenministeriums wegen Dienstantritt bei kroat.Gesandts-
 chaft Berlin als Hauptschriftleiter d. Wochenschrift für
 kroatische Arbeiter "Domovina Hrvatsku" ins Reich. S. ist
 für kroatischen ND tätig. Er war hier im Auslandspresseklub
 an deutsche Journalisten angesetzt, um von ihnen Informationen
 über politische und wirtschaftliche Fragen die Kroaten be-
 treffend zu sammeln. Auf obige Schreiben wird verwiesen.

Polizeistatthaus Agram
 gez: Helm
 SS - Obersturmbannführer.

0 1140 2 31 48

Gestapo je pažljivo pratio rad ustaške obavještajne službe ne samo u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« ve i u inostranstvu. Tako je Hans Helm preko Djelatne grupe »E« u Zagrebu poslao 20. srpnja 1944. godine Upravi VI RSHA u Berlin teleks, a Odsjeku VI E 3 Uprave VI RSHA, koji se nalazio u Be u, dopis, kojim im skre e pažnju na dolazak dra Bože Šarkanja u Reich. Helm je zainteresovanim upravama javio da dr Šarkanj dolazi »kao glavni urednik tjednika 'Domovina Hrvatska' za hrvatske radnike u Reichu«, ali da on radi za hrvatsku obavještajnu službu i da je za vrijeme boravka u Zagrebu, u Klubu inostrane štampe, bio »orijentisan na njema ke novinare, da bi me u njima prikupljao informacije o politiki kim i privrednim pitanjima koja se odnose na Hrvate«.

a najpogodnija je biti izabrana u saradnji s nama.

Molimo Vas da s ovim upoznate nadležnu Upravu VI. Pošto posmatra treba da otputuje kroz 3—4 tjedna, molimo da nas što prije obavijestite da li ste na ovome zainteresovani, pošto bi se ovaj posmatra mogao na prikladan i oprezan način povezati s našom službom u Lisabonu.

Morale bi nam biti saopćene odgovarajuće odluke.

Stoga molimo za obavijest da li ste zainteresovani za saradnju s predviđenim hrvatskim posmatračem u Vichyju.

SS-major Beissner je također upoznat s ovim predmetom.

Naravno, zainteresovani referat VI E 3 Uprave VI RSHA, koji je obavještajno obrađivao »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, obavijestio je policijskog atašea Helma 11. lipnja 1942. godine da »postoji najveće interesovanje za uspostavljanje veze s hrvatskim obavještajnim posmatračem u Lisabonu i Vichyju« i da izvijesti »im se saznaju imena posmatrača, vrijeme njihovog dolaska u Lisabon, odnosno Vichy, kao i njihove adrese«. Međutim, *Helmov zamjenik, SS-poručnik Gerhard Huebner* je, u vezi s ovim zahtjevom, 17. srpnja poslao referatu E 3 Uprave VI RSHA slijedeći dopis:

U vezi »Posmatrača hrvatske obavještajne službe u Lisabonu i Vichyju«, pripadnik SD-a K u n g e l, koji ovdje radi, izjavio je da je postupak u vezi ovog predmeta okončan bivšim pripadnikom Djelatne komande Zagreb, SS-narednik S c h e i b e r. Ovdje se ne nalaze podaci. Molimo Vas da pitate šefa bivše Djelatne komande Zagreb, SS-majora Beissnera, koji radi u Upravi VI.

Međutim, obradom Ravsigura i UNS-a ipak se uglavnom bavio *Kurt Koppel*, alias *Konrad Klasser*. As koliko uspjeha, pokazuje i izvještaj koji je Helm 10. lipnja 1942. godine dobio od njega, a u kojem se opširno govori o zbivanjima u UNS-u i u ustaškom Ministarstvu vanjskih poslova:

U sastavu Ureda I Ustaške nadzorne službe, koji se nalazi pod rukovodstvom *Pavera*, osno-

vano je prije kratkog vremena pododjeljenje, za ijeg je šefa postavljen *Šaban*. Ovo pododjeljenje ima zadatke isto političko-vojnog obavještajnog aparata.

S tim u vezi osnovano je i u hrvatskom Ministarstvu vanjskih poslova posebno odjeljenje za obavještajnu službu u inostranstvu pod rukovodstvom *Gredelja*, nekadašnjeg zamjenika upravnika policije u Zagrebu. Gredelj ima zadatak da i u hrvatska poslanstva i konzularna predstavništva ugradi svoje agente, odnosno da im povjeri sprovođenje ove djelatnosti.

Oko 20. 5. 1942. osnovana je u Zagrebu komisija, koja je odgovorna za cjelokupni obavještajni rad u zemlji i inostranstvu, sastavljena od slijedećih osoba:

Predsjednik: *Gredelj*, koji je u tome svojstvu podređen neposredno ministru vanjskih poslova *Lorkoviću*;

Članovi: *pukovnik Obertinski*, kao predstavnik žandarmerije, *veliki župan Nikolić*, kao predstavnik Ministarstva unutrašnjih poslova, pri čemu se naslućuje da je Nikolić direktno Pavelić odredio u komisiju, *Šaban*, kao predstavnik Ustaške nadzorne službe, *Burić* ... *Eimović*, ... *Greberec*...

Sjednice komisije se ne održavaju u utvrdjenim razmacima nego povremeno, na poziv predsjednika. *Komisija je dosada zasjedala samo jednom i to prilikom svoga konstituisanja u Ministarstvu unutrašnjih poslova*. Na ovoj sjednici se naročito govorilo o metodama rada. Izmeću ostalog postignut je sporazum *da se nadziru svi strani državljani u Hrvatskoj*. U pogledu komande njemačke policije sigurnosti (pod kojim je pojmom izvor ove informacije oigledno podrazumijevao odjeljenje policijskog atašea Hansa Helma u okviru Njemačkog poslanstva — napomena autora) konstatovano je da je ista postavljena u Hrvatskoj u svrhu obavještajnog rada. Svi su odobrili prijedlog jednog člana komisije *da se ne prekida veza s njemačkom policijom sigurnosti*, štaviše da joj se *i nadalje daju manje beznačajne stvari, ali da se zato nastoji da se po mogućnosti od nje dobije što više materijala*. Kao jedan od najaktivnijih ljudi njemačke

ke policije sigurnosti spomenut je neki *Mueller* (*radi se o pseudonimu Scheibera*), o kome ve postoje bliži podaci i ija je cjelokupna mreža agenata policiji tako er poznata.

U daljem toku ove diskusije, posmatra je ste kao utisak da je *pukovnik Obertinski* preko svojih agenata bio vrlo dobro obaviješten o politici koj i vojnoj situaciji u drugim zemljama.

U unutrašnju politi ku obavještajnu službu, naprijed spomenuti *Šaban* je dosada ugradio oko 300 ustaša-studenata kao agente u razne državne ustanove.

Agent Gestapoa koji je podnio ovaj izvještaj o igledno je bio lan upravo osnovane ustaške »Komisije za obavještajni rad u zemlji i inostranstvu«!

Uzalud su šefovi ustaške policije i obavještajne službe pokušavali da Nijemcima »daju manje i bezna ajne stvari«. Gestapou je stalno polazilo za rukom da preko svoje agenture u njihovim redovima saznaje gotovo sve što ga je interesovalo. Na Helmov radni sto su redovno stizali prepisi ili fotokopije najpovjerljivijih dokumenata ustaške policije i obavještajne službe, s ve uobi ajenim popratnim dopisom kao što je, recimo, ovaj:

U prilogu se dostavlja *tajno pribavljeni* izvještaj hrvatske prototalijanske obavještajne službe od 5. 9. 1942. o prilikama u Zadru, s molbom na znanje. Konrad.

Od kraja rujna 1942. do po etka srpnja 1943. godine Helm je poslao RSHA-u deset izvještaja koji su obuhvatili svih osamdeset i osam postoje ih »agenata hrvatske prototalijanske obavještajne službe« sa slijede im podacima: ime i prezime, datum i mjesto ro enja, zanimanje, mjesto boravka i adresa, broj pod kojim je agent registrovan i pseudonim pod kojim dostavlja svoje izvještaje.

Mnogi izvještaji koje je Helm dostavljao u Berlin izgledali su sli no kao ovaj od 24. svibnja 1943. godine o »Hrvatskoj obavještajnoj službi u Be u«:

Obavještajna služba Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, odjeljenje II/B/5 (Ured za nadzor nad hrvatskim državnim namješte-

nicima, ustašama, katoli kim sve enicima i pripadnicima slobodnih profesija), koje stoji pod rukovodstvom *Viktora Illea* i ima svoje kancelarijske prostorije, kamuflirane kao privatni stan, u Zagrebu, u Masarikovoj 7, drži u Be u, za politi ko nadziranje Hrvata koji se tamo nalaze, dva besplatna saradnika po imenu:

1) *Manze Nikola*, student, stari oprobani nacionalista iz Delnica i

2) *Muša*, student.

Obadvojica su do otprilike mjeseca sije nja izvještavali o prilikama me u Hrvatima u Be u. Povjerljivim putom se došlo do njihovog izvještaja od 22. prosinca 1942. godine i on je 22. velja e o. g. dostavljen na znanje pod naslovom »Društveni odnosi Hrvata u Be u«. Isto tako je dostavljeno na znanje i više izvještaja o djelatnosti gospo e Smrekar u Be u. Tre i ovjek koji radi za hrvatsku obavještajnu službu zove se Sre ko Bubanj, pjeva , koji je stalno na putu po Njema koj i u najskorije vrijeme namjerava da putuje u Slova ku. On je vjerovatno odre en za kulturno staranje o hrvatskim radnicima u Reichu.

Radilo se u ovom slu aju o nadziranju Hrvata u Be u, koji su bili antiustaški raspoloženi, ali je Helm ocijenio da bi tu ustašku obavještajnu mrežu mogao koristiti i be ki Gestapo i to ne samo za nadzor Hrvata u Be u, ve i šire — na podru ju Reicha — te je to i predložio RSHA-u, uz napomenu da ovom djelatnoš u u ime ustaške obavještajne službe rukovodi *Viktor lile* i da bi se njegov — Helmov — prijedlog mogao lako ostvariti *»pošto je lile naš agent!*

Pet mjeseci kasnije, 5. 11. 1943. godine, Helm e Gestapou dostaviti dopis koji e po injati rije ima:

U prilogu dostavljam Izvještaj br. 1 hrvatske obavještajne službe u Be u, koja je organizovana preko ovdašnjeg agenta » ure«, u sporazumu s Rukovodnom ustanovom Gestapoa u Be u (Staatspolizeileitstelle Wien), s molbom na znanje.

U Izvještaju br. 1 pada u o i da hrvatska obavještajna služba, organizovana u Be u, kako

izgleda, ide za tim da njema kim vlastima denuncira osobe koje su neugodne hrvatskoj državi.

»Ovdašnji agent uro«, bio je, jasno, niko drugi nego Viktor Ilić, koji je svoje izvještaje Helmu, odnosno Klasseru, potpisivao ponekad i svojim prvim imenom — Viktor.

Da bi imala kakvu-takvu predstavu o stvarnom raspoloženju u dominantnim njema kim krugovima, i da bi pravovremeno saznala njihove stavove i namjere u bližoj i daljoj budućnosti, ustaška obavještajna služba je nastojala da ugradi svoju agenciju, pored ostalog, i u Klub inostrane štampe u Zagrebu. Međutim, bio je to uzaludan napor, jer je policijski ataše Hans Helm saznao za te planove prije nego što su ustaše i pristupili njihovoj realizaciji. On ve 20. ožujka 1944. godine dostavlja »zapovjedniku Sipo i SD u Hrvatskoj, SS-potpukovniku Herrmannu« slijedeći i izvještaj svog agenta o »djelovanju hrvatske obavještajne službe u cilju kontrole njema kih novinara i saradnika njema ke obavještajne službe u Klubu inostrane štampe u Zagrebu«:

Ministri dr Lorković i dr Vrančić, glavni ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost dr Jurčić i prokuror Odsjeka II/B (obavještajna služba) u Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost Branko Rukavina, zaključili su u jednom razgovoru da se u Klub inostrane štampe ugrade agenti i novinari i da preko Kluba inostrane štampe treba stupiti u vezu s inostranim, a osobito s njema kim novinarima, da bi se od njih izvukle i prikupile informacije i obavještenja o svim političkim i privredno-kulturnim pitanjima koja se odnose na »Nezavisnu Državu Hrvatsku«. Tako je uro Pavlović, šef pododjeljenja za neprijateljsku obavještajnu službu (Secret Service) u hrvatskoj obavještajnoj službi, dobio uputstvo da ubaci ljude međunarodne strane novinare. Dr Božo Šarkanjić, urednik »Nove Hrvatske«, već radi u tom smislu. Naš agent je od Pavlovića dobio uputstvo da se ubaci u Klub inostrane štampe i da uspostavi vezu s njema kim novinarima, naročito s gospodom Hansom Klasserom, Kunge-

lom, dr Mahlbergom, dr Rötloom iz »Deutsche Zeitung«, kao i s njema kim kulturnim atašoom dr Zollerom. Prema mišljenju hrvatske obavještajne službe mnogi njema ki novinari, a i drugi kulturni radnici, u neposrednoj su vezi s Gestapom. Stoga su ljudi i uba eni da bi ove novinare i kulturne radnike nadzirali i da bi iz njih za hrvatsku državu izvukli što više aktuelnih informacija. Prema mišljenju hrvatske obavještajne službe Hans Klasser je u svojoj djelatnosti bezobziran i mora ga se strogo i ta no posmatrati. On je jedan od najupuenijih i najja ih obavještajaca u Hrvatskoj, koji kontrolise sve hrvatske ministre, kao i djelatnost ustaša. Po mišljenju hrvatske obavještajne službe i gospodin Kunge l, novinar, i gospodin Roti stoje u direktnoj službi Gestapoa.

Agent je dobio legitimaciju hrvatskog novinara i preporuku za svoj rad.

Što se ti e razgovora, odnosno polemike, s gore spomenutim novinarima, treba se više interesovati za izvjesne probleme koji su neobi no zna ajni za hrvatsku državu, kao na primjer: Šta Nijemci misle ustupiti Nedi evoj Srbiji (isto na Bosna kao grani no podru je)? Stav Njema ke po pitanju Crne Gore i Sandžaka. Mišljenje njema kih novinara o Srbiji i o srpskom ekspanzionizmu prema susjednim podru jima. Mišljenje Nijemaca o pojedinim hrvatskim ministrima, njihovoj djelatnosti, o djelatnosti pojedinih ustaških funkcionera. Na injati s njema kim novinarima za Hrvatsku bolna pitanja: njema ko podržavanje srpskih etnika na hrvatskom podru ju, nadalje, vra anje Hrvatskoj ostrva na Muri itd.

Šta Nijemci misle o pitanju podru ja Sandžaka, koji po svom geografskom i geopoliti kom položaju ne pripada Srbiji?

Šta e biti s Hrvatskom u slu aju pobjede Njema ke? Ho e li ona biti potpuno samostalna ili jedna vrsta njema kog protektorata? Šta misle Nijemci da rade sa gornjim jadranskim lukama? Ho e li se one pripojiti Hrvatskoj ili Reichu?

Nadalje je op enito potrebno polemisati s Nijemcima o mnogim za hrvatsku državnu važ-

nim pitanjima. Izvještaje dostavljati direktno Ministarstvu unutrašnjih poslova.

Deset dana kasnije, 30. ožujka 1944. godine, dostavio je Helm SS-potpukovniku Herrmannu dopunsku informaciju:

Sukljaj, zet bivšeg glavnog ravnatelja Crvenkovića, je šef obavještajnog odjeljenja u Ulici Rakoga broj 8. On je naredio svojim agentima da ustanove koje osobe rade za njemačku obavještajnu službu, da ih na uiprile da kao agenti unutar Gestapoa prikupljaju podatke o akcijama koje se vrše u hrvatskom prostoru.

Pad »dinastije Kvaternika«

U »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« se stalno vodila podmukla borba za prevlast izmeu nekoliko ustaških klika. Na čelu jedne od njih stajao je »događavnik«, »vojskovođa«, »maršal«, »vitez« Slavko Kvaternik, koji je 10. travnja 1941. godine, po dolasku Nijemaca, i uz asistenciju njemačkog obavještajca dr Edmunda Veessenmayera, preko Radio-Zagreba proglasio »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, dok se Paveli još nalazio u Italiji. Njegove ambicije su vremenom rasle pa se čak počeo govoriti o »dinastiji Kvaternik« koja će naslijediti Pavelića. Pri tome se manipuliralo izmišljotinom da je obitelj Slavka Kvaternika u srodstvu s Eugenom Kvaternikom, istaknutim hrvatskim borcem protiv bečkog apsolutizma i jednim od osnivača Hrvatske stranke prava (1861) i rukovodiocem Rakovičke bune (1871) u kojoj je i poginuo. To ve Paveli nije mogao da trpi. Znao je i da je Adolf Hitler jako nezadovoljan situacijom u NDH, u kojoj je narodnooslobodilački pokret uzimao sve veeg maha, Paveli je odlučio da svu krivicu za takvo stanje prebaci na »vojskovođu« Slavka Kvaternika.

Dvadeset i treeg rujna 1942. godine Poglavnik »Nezavisne Države Hrvatske« dolazi u posjetu Adolfu Hitleru u njegov Glavni stan u Vinici (Ukrajina). Sta se tada odigralo opisao je poslije rata pred istražnim organima ustaški general Perović :

Saznao sam da će razgovor biti vrlo kratak i da je Führer vrlo nezadovoljan s Poglavnikom.

Me utim, na za u enje sviju nas koji smo e-
kali u predsoblju, nije Paveli bio izba en na-
kon par minuta. Prošao je i itav sat prije
nego što su izašli — ali tada zajedno Führer
i Poglavnik, oba sjaju a lica. Kasnije mi je ob-
jasnio Poglavnik: sva krivnja za nepovoljni
razvoj kod nas pada na Kvaternika; Hitler je
usvojio argumente i dokaze koje mu je zato
pružio Poglavnik. Odredio je da se Kvaternik
ima maknuti... I doista odmah nakon povrat-
ka u Zagreb, Poglavnik pozivlje vojskovo u i
saop uje mu da se zamjerio Nijemcima te ima
napustiti svoj položaj. Poglavnik je triumfi-
rao ...

»Vojskovo a« Slavko Kvaternik, ispra en sa
svim po astima, morao je da napusti Zagreb i da
otputuje u Bratislavu na neodre eno vrijeme. Me-
utim, nije želio da miruje. Krajem 1942. godine
pokušao je da se na svoju ruku vrati u Zagreb, ali
ga je na granici, kod Brežica, sa ekao ro eni sin
Eugen-Dido, šef Ravsigura i UNS-a, i »napola uhap-
sio u Paveli evu ime«, te k tomu i izgrdio: »Šta do-
laziš — samo da meni praviš neprilike.«

Poslije toga se Slavko Kvaternik vratio i nakon
kra eg vremena, uvidjevši i sam da od njegovog
povratka u Paveli evu »Nezavisnu Državu Hrvat-
sku« u dogledno vrijeme nema ništa, odlu io da se
nastani u Austriji. S tim u vezi šef Gestapoa Hein-
rich Müller je 3. velja e 1943. godine poslao inspek-
torima Sipo i SD u Be u i Salzburgu istovjetne
dopise:

Prema saop enju Ministarstva inostranih po-
slova, ministar inostranih poslova Reicha je
saglasan s tim da se maršal Kvaternik s
mla om k erkom, njenim mužem dr Lu di l-
s k i m i njihove dvoje male djece zadrži više
mjeseci na podru ju Reicha. U prvom redu je
predvi en predio Salzburga ili Be a. Njema -
ki poslanik u Zagrebu je ve obaviješten da
izda odgovaraju e vize.

Molim da se zainteresovane ustanove obavije-
ste da maršalu i njegovoj obitelji prilikom do-
laska ne prave poteško e, a kada budu dopu-
tovali da o tome odmah izvijeste.

Ministarstvo inostranih poslova je zamolilo da

se zainteresovane ustanove obavijeste i da im se na to odmah ukaže da bi veze, koje bi prelazile mjere li nog op enja s maršalom, ovoga lako mogle dovesti u sumnju da se politiki spletkari, što bi moglo izazvati poteškoće.

Reichsführer SS-a, ..., stoga zabranjuje da se pruža podrška ili da se čak i slušaju bilo kakva mišljenja ili namjere obitelji Kvaternik protiv odluka hrvatske države.

Molim da se saglasno s tim postupi i u tom smislu obavijeste zainteresovane ustanove.

Nastanivši se u blizini Beča, Slavko Kvaternik e tu i ostati sve do kraja rata.

Poslije »maršala« Slavka Kvaternika došao je na red i njegov sin Eugen-Dido Kvaternik. Prema iskazu ustaškog pukovnika Ante Moškova pred isljednikom Ozne,

... Pavelić ga je pred Pečnikom okrivio radi izdaje — to je bila drugom riječi ima uputa da ga se ubije. Dido se spasio zahvaljujući tome* što je u suviše velikoj revnosti Pečnik stvar izbrbljao pred ostalim »rasovima« (koji se složili u tome da Pavelić e riječi i zna e smrtnu osudu), pa je »poglavnik« bio prinuđen da povuče nalog, za koji je previše ljudi saznalo, pusti Didu da ode u inostranstvo, a kasnije ga uzalud pokušavao još jednom domamiti u klopku...

Heimova agentura je pažljivo registrovala sva zbivanja u ustaškoj policiji i obavještajnoj službi do kojih je došlo u vezi smjenjivanja Eugena-Dide Kvaternika, čiji je položaj šefa UNS-a veći u studenom 1942. godine preuzeo Drago Jilek. Uslijedile su zatim temeljite promjene u toj zloglasnoj ustanovi i napokon njeno reorganizovanje i uključivanje u Ravensbrück. S tim u vezi Helm je 15. veljače 1943. godine javio u Berlin Uredima IV i VI RSHA:

Togonala, upravitelj Ureda II, morao je 13. ov. mj. da preda svoje poslove komisiji koju je sastavio Crvenković. Za privremenog upravitelja Ureda II imenovan je Damjanović, dosadašnji upravitelj srpskog ureda. S Togonalom su 15. ili 16. ov. mj. vjerovatno mo-

rali i Ozren K v a t e r n i k , upravitelj talijanskog ureda i K o j a d i n , upravitelj ureda koji je obrađivao englesku obavještajnu službu, da predaju svoje urede povjerljivim ljudima koje je odredio dr Crvenkovi . Pošto nema ni pogodnih zamjenika ni pogodnih nasljednika, vjerovatno će rad ovih ureda biti jedno vrijeme obustavljen.

Mora se na to ukazati da ovim postupcima ponovno jasno izbija na površinu kurs dr Crvenkovi a i njegovih naredbodavaca, jer nakon što je uhapšen upravitelj antikomunisti kog ureda, na redu su sada svakako odsjeci važni za borbu protiv neprijateljskih obavještajnih službi, kao što je engleska, a u ovom slučaju i talijanski ured. Da će ove mjere biti sistematski sprovedene, najavio je Crvenkovi ve prije tjedan dana izjavom datom u vezi s tim, kao i svojim planskim postupkom. Bez obzira na to, tehničko sprovođenje predaje ureda sprovedeno je tako diletantski, da se unaprijed može reći da će to imati loše posljedice, jer je isključeno da upravitelj jednog ureda, koji radi u zemlji i inostranstvu s najmanje 120 agenata s mjesecnim primanjima, može za jedan sat tako predati sve svoje materijale da bi njegov ured mogao da nastavi s radom.

Pošto upravo likvidiranje u spisku navedenih odjeljenja poprima naročiti značaj u zajedničkoj borbi protiv neprijateljskih obavještajnih službi, pokušajemo na odgovarajući način da spriječimo Crvenkovi a da sprovede svoju namjeru da ih likvidira.

Tri mjeseca kasnije, zapravo 24. svibnja 1943. godine, Helm dostavlja Upravama VI i IV RSHA i »Djelatnoj grupi E« opširne podatke o reorganizaciji ustaške obavještajne službe:

Hrvatska obavještajna služba je obuhvaćena u Uredu II Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost i proizašla je iz bivše Ustaške nadzorne službe.

Ured II se dijeli u Odsjek A (II/A), koji je zadužen za borbu protiv antidržavne djelatnosti i za upravljanje sumnjivih osoba u sabirne lo-

gore prema zakonu od 25. studenog 1941. Br. CDXXIX-2101-Z-1941, i u Odsjek B (II/B), koji obuhvata obavještajnu službu.

Odsjek II/B se sastoji od slijede ih obavještajnih ureda:

1) Ured I pod rukovodstvom Rebač Ante u Bogovi evoj 4/VI. Ovaj Ured obuhvata obavještajnu službu o Talijanima, Nijemcima, Slovincima, Bugarima, esima, Ma arima, Muslimanima i svim drugim strancima osim Amerikanaca i Engleza. Ovaj ured u prvom redu obuhvata obavještajnu službu protiv Talijana.

2) Ured II pod rukovodstvom Makara, a kasnije Zgomb e, nalazi se u Masarikovoj 8 u dvorištu, parter desno, i bavi se pitanjima borbe protiv Intelligence Servicea, slobodnih zidara, HSS (Ma ekova selja ka stranka) i hrvatske emigracije.

3) Ured III pod rukovodstvom upravitelja Odsjeka II/B Dami a i njegovog zamjenika Kle i a, nalazi se u Juriši evoj 2a, I kat* desno i obra uje me unarodnu obavještajnu službu, Srbe i etnike.

4) Ured IV, pod rukovodstvom Branka Rukavine, nalazi se u jednoj vili na Ksaverskoj cesti i bavi se borbom protiv komunizma i Židova.

5) Ured V, pod rukovodstvom Viktora 111 e a, u Masarikovoj 7, vodi kontrolu nad ustaškim pokretom, državnim inovnicima, katoli kim klerom i pripadnicima slobodnih profesija.

6) Ured VI, pod rukovodstvom kapetana I klase Pastori a, u Zvonimirovoj 4, rukovodi obavještajnom službom u okvirima svih hrvatskih oružanih snaga.

7) Ured VII, pod rukovodstvom Kurtovi a, nalazi se u zgradi Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost.

Ovaj Ured je zadužen da zainteresovane službe snabdijeva obavještenjima i da održava vezu izme u pojedinih ureda.

8) Ured VIII, koji se nalazi pod rukovodstvom Grani a u zgradi Glavnog ravnateljstva, bavi se cenzurom pošte i telefona.

9) Ured IX, pod rukovodstvom Košarica, nalazi se u Glavnom ravnateljstvu, i predstavlja odjeljenje za radio-veze i šifre.

10) Ured X je za fotokopiranje i nalazi se pod rukovodstvom Vlasi a u Zvonimirovoj 4, na III katu.

Svi uredi, osim onih koji su smješteni u Glavnom ravnateljstvu ili u Zvonimirovoj 4 (službena zgrada Glavnog ravnateljstva) maskirani su kao privatni stanovi.

Mi emo kontrolisati odjeljenja Ureda I, IV i V.

Deset dana kasnije, 3. lipnja 1943. godine, Helm je naredio svom saradniku SS-podoficiru Robertu Nonnenmacheru da »još danas s K/lasserom/ razjasni do kakvih je personalnih i drugih promjena došlo u me uvremenu u hrvatskoj obavještajnoj službi« i da »dä ocjenu šefova odjeljenja«. Nonnenmacher je odmah potražio Klassera i ovaj je, na izvještaju od 24. svibnja, uz napomenu da e izvještaj o najnovijem stanju u cjelini podnijeti nakon što izvrši potrebna provjeravanja, naznaio da je za »pro elnika« politike policije, to jest Odsjeka II/A, postavljen u me uvremenu dr Benak, da Ante Rebac više nije upravitelj Ureda I, ve da se nalazi u politici policiji u Banjaluci, da Dami »još nije« postavljen za »pro elnika« Odsjeka II/B, te da Branko Rukavina »više nije« upravitelj Ureda IV, a Vlasi Ureda X, te da ni Ured VIII nije više u zgradi Glavnog ravnateljstva ve u Palmoti evoj broj 4.

Hans Helm protiv Branka Rukavine

Upravitelj Ureda IV Odsjeka II/B Ravsigura a zatim »pro elnik« tog odsjeka i rukovodilac obavještajne službe Ravsigura, *Branko Rukavina*, predstavljao je kost u grlu Helmu, ve i zbog toga što se bio priklonio njema koj vojnobavještajnoj službi — Abwehru, koja je bila dugi niz godina, sve do po etka 1944, glavni suparnik RSHA-u. Šta je Helm mislio i znao o Rukavini i njegovom radu, vidi se iz njegovog izvještaja od *13. listopada 1943. godine*, napisanog na osnovi podataka koje je *Konrad Klasseser* dobio od *Viktora Illea*.

O Rukavini sam ve nekoliko puta izvještavao. On pripada najmra nijim spodobama hrvatske obavještajne službe ... i u svoje vrijeme je tre-

balo da sprovede policijsku istragu o radu Secret Servicea (listopad—studen 1942), ali ju je, protivno interesima policije, prekinuo, po naređenju tadašnjeg ministra inostranih poslova dr Lorkovića. On pripada onim ljudima u Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost (Ravsigur) koji sabotiraju sva nastojanja za saradnju s njemačkim policijskim nadležnima.

Kao što se sad saznalo, on se obratio nekom *dr Spitzeru* iz nadležstva Abwehra u Zagrebu, s kojim u posljednje vrijeme održava prisne veze. Kako je iz sigurnog izvora ustanovljeno, dr Spitzer je Branku Rukavini izdao ispravu kojom se potvrđuje da Branko Rukavina radi kao tumač u nekoj njemačkoj vojnoj ustanovi. Branko Rukavina je ovu ispravu pokazao svojim pretpostavljenim ustanovama s primjedbom da mu se od sada više ništa ne može dogoditi s njemačke strane, jer na temelju te isprave može svuda da nastupa kao pripadnik njemačkog Wehrmachta.

Ukazujem na to da iz dosadašnjeg držanja Rukavine jasno proizlazi da se ova isprava, izdata na duže vrijeme, nikako ne nalazi u pravim rukama i da treba pretpostaviti da će Rukavina ovu ispravu zloupotrijebiti protiv njemačkih interesa.

Interesantan je i radiogram koji je Helm 29. 6. 1944. godine poslao u Berlin, a kojim javlja da je Branko Rukavina »molio da mu se izda tranzitna viza radi putovanja preko Francuske (eventualno Italije) u Španiju«, prema obavještenjima, koja je on dobio, »kao tumač hrvatske boksaerske ekipe«.

... Branko Rukavina se — nastavlja Helm u toj svojoj depeši — u raznim slučajevima već pojavljivao u negativnom smislu. Postoji sumnja da će Rukavina pod ovom kamuflažom obaviti u Španiji službene, odnosno političke naloge, viših državnih ustanova.

Zbog sadašnjeg položaja Rukavine nije zgodno da mu se uskrati proputovanje. Međutim, skrećemo na njega pažnju da bi se eventualno u Španiji poduzelo temeljito promatranje. O danu polaska ćemo obavijestiti.

Odnose izme u Helma i Rukavine, kao i obim obavještajne obrade Rukavine sa strane agenture Gestapoa, ilustruje i jedan na prvi pogled nevažan detalj. Po etkom velja e 1944. godine Helm je pozvao Rukavinu na ve eru. Rukavina se izvinuo Klasseru, koji mu je taj poziv prenio, da ne može do i jer u zakazano vrijeme »mora i i Poglavniku«. Kada je 23. ožujka 1944. godine pisao pribilješku o »sadržni s hrvatskom obavještajnom službom«, Helm se dotakao i ovog slu aja, napomenuvši da se Rukavinino »izvinjenje da mora i i Poglavniku ... *kasnije vodenim izvi anjima* pokazalo neta nim«!

Dakle, agentura Gestapoa je bila toliko razgrnata da je usred Zagreba bila u stanju da kontroliše takoreku iz sata u sat kretanje šefa obavještajne službe »Nezavisne Države Hrvatske«!

I pored me usobnih koškanja i podmetanja, izme u Gestapoa i ustaške policijske i obavještajne službe, postojalo je ipak jedno polje na kojem su oni neprekidno svesrdno sara ivaii: bila je to *borba protiv Komunisti ke partije Jugoslavije i protiv narodnooslobodila kog pokreta*. A ta je borba tokom cijeloga rata apsorbovala najve i dio njihove aktivnosti.

Atentat na Hitlera i zbivanja u Zagrebu

Dvadesetog srpnja 1944. godine u Hitlerovom Glavnom stanu u Rastenburgu, u isto noj Pruskoj, za vrijeme uobi ajene podnevne konferencije, eksplodirala je bomba koju je podmetnuo generalštabni pukovnik Claus grof Schenk von Stauffenberg. Me utim, Adolf Hitler je bio samo lakše kontuzovan i zavjera, koju je duže vremena pripremala grupa viših oficira Wehrmachta, propala je.

Taj doga aj je, razumljivo, imao svoje reperkusije i u okupiranim zemljama pa i u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Šta je u vezi s tim saznao Gestapo vidi se iz opširnog izvještaja koji je Konrad Klasser predao Helmu 31. srpnja 1944. godine, a Helm ga sutradan proslijedio Upravi VI RSHA:

Pokušaj atentata na Fihrera 20. srpnja izbacio je u hrvatskoj obavještajnoj službi na dnevni red itav niz pitanja, na ijoj obradi u estvuju sva odjeljenja hrvatske obavještajne službe. Kada se u Zagrebu saznalo za pokušaj atentata, bez poblizih podataka, ministar vanjskih

poslova dr Alajbegovi je odmah pozvao k sebi uru Pavlovi a, upravitelja Ureda za borbu protiv anglo-ameri ke obavještajne službe i naredio mu da se on i njegovi agenti maksimalno angažuju i da ispitaju raspoloženje u svim slojevima stanovništva, a naro ito kod Nijemaca (Partija, Wehrmacht i SS). Prema izvještaju Pavlovi evog saradnika me u lanovima hrvatske vlade vladala je prava zbrka. Ministar Alajbegovi i ministar unutrašnjih poslova dr Lorkovi su vjerovali da je Führer mrtav i naredili su hrvatskoj obavještajnoj službi (Branku Rukavini i uri Pavlovi u) da odmah uspostavi vezu s Ma ekovom strankom i pristašama š ubaši a, Krnjevi a i dr.

Rukovode i lanovi hrvatske obavještajne službe su postavljali pitanje šta bi se bilo dogodilo da je 20. 7. atentat bio uspješan i šta bi bilo nareno da se dalje radi. Više agenaata je bilo usmjereno na vode e pripadnike NSDAP, SS i Wehrmachta. Izme u ostaloga saznalo se da je jedan hrvatski agent bio upuen zemaljskom vo i Emptingu (Rudolf Emting je bio vo a inostrane organizacije NSDAP u NDH — napomena autora), kao i da je uro Pavlovi , preko nekih svojih ljudi za vezu, stupio u vezu sa SS-generalmajorom Brandnerom. Pavlovi je, navodno, posredovanjem jednog hrvatskog agenta, bio ak i u stanu SS-generalmajora Brandnera.

U toku su poja ana nastojanja hrvatske obavještajne službe da preko ljudi za vezu uspostavi kontakt s jugoslavenskom emigrantskom vladom i hrvatskim emigrantima. O ovom pitanju je 11. 7. o.g., poslije proslave osnivanja Njema ko-hrvatskog društva u Zagrebu, održana konferencija u vili ministra unutrašnjih poslova dr Lorkovi a, koja je trajala do pola jedan no u. Osim dr Lorkovi a, konferenciji su prisustvovali: glavni ravnatelj Jur i , Branko Rukavina, uro Pavlovi , zamjenik Pavlovi a Lakti , dr Belobrajdi i Markovi , sekretar glavnog ravnatelja Jur i a. Vrijedno je spomena da novoimenovani šef hrvatske obavještajne službe i politi ke policije Štiti nije bio pozvan na ovu konfe-

renciju i da je ta konferencija, kako se naknadno saznalo, održana bez njegovog znanja. Glavna tema na ovoj konferenciji bilo je shvaćanje koje je zastupao dr Lorković, da se, doduše, mora vjerovati u njemačku pobjedu, ali da je unatoč tome nužno da se uspostave političke i obavještajne veze i sa protivničkom stranom i da se mora pokušati svim sredstvima da se stvore neophodni kontakti, pri čemu se na raspolaganje biti stavljena povećana financijska sredstva.

Jednom već osnovano njemačko odjeljenje hrvatske obavještajne službe, pred oko četiri tjedna također je pošlo s radom. Treba da bude pod rukovodstvom čimure Pavlovića, a zadatak mu je da obrađuje vodeće i poznate njemačke obavještajce. Jedno posebno odjeljenje, koje postojanje treba da bude držano u strogoj tajnosti, ima zadatak da neutralizira djelatnost njemačke obavještajne službe i da ugradi hrvatske agente kod njemačkih obavještajaca i službenih nadležnosti.

Tendencija ove organizacije nije samo u tome da posmatra, već i da vrši politički uticaj na osobe koje dolaze u obzir i da izvude od njih, da sazna od njih što više može.

U okviru ove djelatnosti, ministar unutrašnjih poslova dr Lorković i ministar vanjskih poslova dr Alajbegović su već postavili hrvatskoj obavještajnoj službi slijedeća pitanja:

- 1) Kakav je stav njemačkih službi prema noti koju je dr Sekula Driljević predao njemačkom poslaniku o pitanju nezavisnosti Crne Gore. S tim u vezi je naređeno da se vrši propaganda za crnogorsku nezavisnost.
- 2) Kako se u njemačkim krugovima ocjenjuje djelatnost dr Košaka u Berlinu?
- 3) Prevladavaju li u njemačkim krugovima simpatije za Maekov pokret?
- 4) Njemačko mišljenje o ličnosti Poglavnika.
- 5) Izvještaji iz njemačkih krugova o djelatnosti i budućnosti maršala Slavka Kvaternika.
- 6) Niz pitanja u vezi sa dvadesetim srpnja (suprotnosti Wehrmacht—SS, Führer—Wehrmacht, kako se atentat odrazio na njemački narod a kako na hrvatsku javnost, s ukaziva-

njem da je u Srbiji, za razliku od Hrvatske, 20. 7. bio slavljen).

7) Daljnji kompleks pitanja, koja su uvijek ponovno predmet diskusija, predstavlja etnička politika njema kog Wehrmachta u Hrvatskoj.

8) Svim sredstvima voditi borbu s politikim protivnicima Hrvatske koji sarađuju s Nijemcima. Tako ovih dana treba da otputuju dvojica pripadnika hrvatske obavještajne službe da bi likvidirali etničkog vojvodu Dobroslava Jevčevića, koji je pod njemačkom zaštitom i koji sarađuje s njemačkim nadležnima, tako da izgleda kao da se radi o atentatu koji su izvršili komunisti.

Sva ova i mnoga druga postavljena pitanja dopuštaju da se jasno uoči i tendencija hrvatske obavještajne službe da se dalje izgrađuje kao politički instrument. Jasno, inicijativa za to se nalazi u rukama ministra unutrašnjih poslova Lorkovića, ija se li na neslaganja s Glavnim ustaškim stanom i ustaškom pukovničkom grupom veoma snažno odražavaju na hrvatsku obavještajnu službu. Tako je, na primjer, u posljednjih etnaest dana stvarno došlo do najžešćeg trvenja između ministra Lorkovića i ustaških pukovnika, jer je hrvatska obavještajna služba prisluškivala telefone nekolicine ustaških pukovnika (Pećnikara, Herenića). Ali, da to u vezi s hrvatskom obavještajnom službom predstavlja samo jedan od ispada, dokazuje saopćenje novog šefa hrvatske obavještajne službe Štitića strogo povjerljivom krugu ljudi (Štitić je, uostalom, li no odbacio Branka Rukavinu i očitav njegov obavještajni aparat i namjerava da ostavi dosadašnji aparat obavještajne službe, ali da pored njega, s najboljim ljudima, izgradi novu obavještajnu službu), da je prije nekoliko dana neko prekinuo telefonski razgovor Poglavnikove supruge i na njeno pitanje: »Tko je na liniji?« da je primila odgovor: »Ovdje Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Ured za nadzor, gospo o Poglavnikovice!«, te da je na osnovi ovog prekida razgovora Poglavnikove supruge. došlo do žestokih obrađivanja u Glavnom ravnateljstvu, a naročito u obavještajnoj

službi, pošto se o tome morao podnijeti izvještaj Poglavniku.

Krug vode ih osoba ovih stremljenja, koje su u stalnoj li noj vezi s dr Lorkovi em, sa injavaju: Branko Rukavina, upravitelj hrvatske obavještajne službe, uro Pavlovi (skoro svakodnevno kod ministra vanjskih poslova dr Alajbegovi a; on u Zagrebu ima tri ureda: jedan u Bogovi evoj'2a/VI, drugi u visokoj Šuf-lajevoj ku i na IV katu pod pseudonimom Baranovi i tre i u Kurel evoj ulici), Viktor lile u vezi s ustaškim pokretom, Ma ekovom strankom, katoli kim klerom, dr Belobrajdi (obavještajna borba protiv komune), neki V u j e va, Branko Katalini , Dami i neki Š tr ka l j . Od svih navedenih osoba sa sigurnoš u je zasada ustanovljeno da je prijateljski raspoložen prema Nijemcima jedino i samo dr Belobrajdi .

Po primitku ovog izvještaja, Helm je naredio SS-podoficiru Robertu Nonnenmacheru da se prikupe detaljniji podaci o zadacima koje su Lorkovi i Alajbegovi postavili hrvatskoj obavještajnoj službi, naro ito o atentatu koji ustaška obavještajna služba namjerava da organizuje na etni kog vojvodu Jev evi a. Me utim, razvoj doga aja je rad Heimovog nadleštva usmjerio na drugi kolosijek i on je Nonnenmacherovu pribilješku da se o navedenim ta kama »nije moglo ništa pobliže saznati jer su L/orkovi / i R/ukavina/ krajem kolovoza bili internirani«, priklju io Klasserovom izvještaju i odložio ga u akta.

Iako se znatan dio Klasserovog izvještaja ne odnosi neposredno na atentat na Hitlera, ve na doga aje koji su nakon toga uslijedili, s obzirom na kasniji rasplet nekih zbivanja, vrlo su interesantni podaci koji se odnose na tobožnju kontrolu telefona u Paveli evoj rezidenciji, bez obzira da li se radilo o pripremama opravdanja za ono što e uslijediti ili je stvarno bilo tako, kao i podaci o Štiti u, zbog njegove kasnije uloge u raspletu takozvane »zavjere Lorkovi —Voki«, o emu e još biti govora.

Neuspjeli atentat na Hitlera nije imao reperkusije samo u ustaškim redovima, ve i u redovima Nijemaca u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«.

Baron Carl-Ludwig von Guttenberg je politički stajao na katoličkoj liniji i izdavao je katolički list »Bijeli listovi«. Za vrijeme rata je bio veoma blizak grupi ljudi koji su se okupljali oko grofa Helmutha von Moltke (tzv. »Kreisau-krug«), a bio je i u rodbinskim vezama s Hansom von Dohnanyijem, sudskim savjetnikom Reicha i prvim pomoćnikom generalmajora Hansa Ostera, šefa personalnog odjeljenja Abwehra pri Vrhovnoj komandi Wehrmachta, koji je opet bio jedan od najbližih saradnika šefa Abwehra admirala Wilhelma Canarisa. S obzirom na te i takve veze, našao je Guttenberg za vrijeme rata sklonište u Abwehru i uživao tada a i kasnije puno povjerenje u krugovima zavjerenika protiv Adolfa Hitlera. Zavjerenici iz vrhova Abwehra su ga kasnije poslali u Zagreb opunomoćnom generalu u Hrvatskoj Glaise von Horstenau, kao oficira »za naročitu upotrebu«. U stvari, Guttenberg je dobio zadatak da iz Zagreba prati razvoj događaja u ovom prostoru i da uspostavi i održava vezu s Vatikanom, gdje se već nalazio jedan od najboljih Abwehrovih saradnika u inostranstvu — Josef Müller. Kasnije je Guttenberg radio u Glaiseovom obavještajnom odjeljenju (Ic Abteilung) kao ordonans oficir i održavao vezu izmeđ generala Glaise von Horstenaua i zavjereničke grupe u berlinskoj centrali Abwehra, kao i izmeđ u Glaisea i šefa bečkog centra Abwehra (Ast-a) pukovnika grofa Rudolfa Marogna-Redwitsa, koji je također pripadao zavjereničkoj grupi i kasnije bio strijeljan. Guttenberg je zbog ovih veza često putovao iz Zagreba u Beč i Berlin.

Kada je kasnije istraga nad zavjerenicima u Berlinu pokazala da i baron Guttenberg spada u krug zavjerenika, Glavni ured sigurnosti Reicha je o tome depešom obavijestio SS-potpukovnika Herrmanna, zapovjednika Policije sigurnosti i službe sigurnosti u Hrvatskoj, i naredio mu da ga odmah uhapsi i sprovede u Berlin. Herrmann je, kao Austrijanac, bio dobar poznanik i prijatelj generala Glaise von Horstenaua i prije nego što je bilo šta poduzeo, upoznao je generala Glaisea s naređenjem koje je primio iz Berlina. Znaju i šta čeka Guttenberga ako bude uhapšen i sproveden u Berlin, general Glaise von Horstenau ga je pozvao, upoznao ga s depešom koju je SS-potpukovnik Herrmann primio i predložio mu da ga prebaci iz Zagreba na partizansku teritoriju. Pošto su za depešu iz Berlina, osim deši-

franta, znali još samo Herrmann i Glaise von Horstenau, i pošto je vrlo dobro znao kakvoj bi se opasnosti general Glaise izložio u slu aju njegovog nestanka iz Zagreba, Guttenberg se zahvalio Glaiseu na ponu enoj usluzi, ali ju je odbio. Odmah poslije toga Guttenberg je bio uhapšen, sproveden u Berlin i tamo dva tjedna prije kapitulacije Tre eg Reicha — 24. travnja 1945. godine — strijeljan.

Od vatrogasca do diplomate i obavještajca

Drugog rujna 1942. godine na sto policijskog atašea Helma je stigao povjerljivi dopis pod brojem 403/42 referata D lb Uprave IV RSHA, u kojem mu se skre e pažnja da prema izvještajima, koji nisu provjeravani, ali su dobiveni od pouzdanog o-vjeka, »ustaše navodno šalju u inostranstvo« nekoliko ljudi, sa zadatkom »da tamo na neki na in uspostave vezu s predstavnicima jugoslavenske izbjegli ke vlade« te da se me u njima nalaze i urednik zagreba kog »Hrvatskog dnevnika« *Mirko Gloj-nari* i još etvorica, me u kojima izvjesni *de Monti* i *Dolanski*.

Helm je dopis proslijedio svom zamjeniku SS-poru niku *Gerhardu Huebneru*, naredivši mu da ispita s kakvim se podacima raspolaže o osobama navedenim u dopisu referata IV D lb i šta se o njima može doznati povjerljivim putem, te da s ovim upozna i *Klassera*, kako bi i on mogao poduzeti mjere provjeravanja i prikupljanja podataka o osobama navedenim u dopisu.

Mirko Glojnari je svojevremeno, u svibnju 1941. godine — o emu je ve bilo govora — u estvovao u Mitterhammerovoj kombinaciji s krugovima Hrvatske selja ke stranke i tom prilikom ga je upravo osnovana Paveli eva policija uhapsila. Me utim, kao predratni njema ki špijun, specijalista za masonska pitanja, on se, na intervenciju Beissnerove Djelatne komande (EK) Zagreb, brzo našao na slobodi i bio »rehabilitovan«.

Što se ti e de Montija i Dolanskog, Helm je, na osnovi izvještaja koji je dobio od ovog agenta zaposlenog u ustaškoj policiji, 1. listopada 1942. godine javio u Berlin:

Eugen de Monti nije prijavljen u prijavnom uredu. Kod politi ke policije je evidenti-

rano da je M. ro en 5. 3. 1911. u Splitu i da navodno u Splitu stanuje. M. navodno nema zanimanja.

Banska uprava je 18. 5. 1931. tražila telefonski поблиže podatke o M o n t i j u Eugenu, kojom je prilikom ustanovljeno, navodno prema izjavi njegove bivše supruge Adolfine, da je De Monti hohštapler.

U prijavnom uredu je registravano dvanaest osoba pod prezimenom D o l j a n s k i , a ne Dolanski, koje prezime nije evidentirano. Od ovih u obzir dolaze eventualno dvije osobe.

b) D o l j a n s k i Marian, ro en 2. 9. 1904. u Vinici, kotar Varaždin, bivši avijati ki poru - nik a sada veleposjednik u Vinici, evidentiran je u hrvatskom politi kom odjeljenju kao špijun koji je s izvjesnim B a u m a n n o m radio za Njema ku i navodno Baumannu davao podatke o vazduhoplovstvu.

Iako je Helm za podatke koje je proslijedio Upravi IV RSHA naveo da ih je dobio iz evidencije »hrvatskog politi kog odjeljenja«, što je i bilo ta - no, oni, u stvari, potje u iz »politi ke evidencije« jugoslavenske kraljevske policije u Zagrebu, koja u kratkotrajnom njema ko-jugoslavenskom ratu 1941. godine nije bila uništena i ustaše su je naslijedili. Baumann koji se spominje u Helmovom izvještaju, u stvari je Franjo Baumann, varaždinski hotelijer, za kojeg je kraljevska jugoslavenska poli - cija u Mariboru ustanovila da radi za austrijsku obavještajnu službu. On je tada s grupom austrij - skih špijuna, me u kojima je bio i Doljanski, uhap - šen i u jesen 1935. godine osu en. Na robiji je do - ekao i rat i pošto su njema ke trupe okupirale Jugoslaviju izišao je na slobodu, otišao u Be i na - stavio da obavještajno radi za Abwehr.

O igledno je da ni referat D lb Uprave IV RSHA, koji je 12. kolovoza 1942. godine poslao spomenuti dopis Helmu, a ni sam Helm, koji se na dužnost u Zagrebu nalazio tek etiri mjeseca, nisu znali ko su zapravo Eugen de Monti i Marian Dolanski.

Probisvijet i hohštapler *Eugen Monti*, koji je sam »oplemenio« svoje porijeklo dodavanjem pre - zimenu onoga »de«, živio je prije rata jedno vrijeme u Berlinu i bavio se filmskom režijom. Ve tada se

povezao s ustaškim emigrantima u Njemačkoj (Andrija Artuković, Vilko Rieger, Ivo Perčić, Branko Benzon) i služio im kao važna veza, uglavnom, u krugovima oko Göbbelsovog Ministarstva propagande. Kada je po osnivanju »Nezavisne Države Hrvatske« *Branko Benzon* postao njen prvi poslanik u Berlinu, on je De Montija uzeo za svog savjetnika. Njih dvojica tada stvaraju svoju kliku, šire glasine kako su zapravo oni osnovali »Nezavisnu Državu Hrvatsku« i kako bi Benzon u stvari trebalo da bude poglavnik. Usto su pošli da žive na visokoj nozi, da iz no i u no lumpuju i prave izgrede po berlinskim barovima. U tim uslovima Pavelić koncem 1941. godine premješta Benzona u Bukurešt, a u Berlin šalje *Milu Budaka*, kojega je želio da se otarasi iz Zagreba. To je bio i kraj »diplomatske karijere« De Montija. Nedostaju podaci šta se s njim kasnije događalo. Poznato je tek toliko da je Eugen de Monti uoči sloma fašizma odletio Mussolinijevim ličnim avionom iz Italije u Španiju!

A ko je zapravo bio *Marian Dolanski*, odnosno *Marijan Doljanski*?

U rujnu 1935. godine pred jugoslavenskim Državnim sudom za zaštitu države našla se grupa austrijskih špijuna na čelu s *Franzom Krainzom*. Među Krainzovim saradnicima bio je i *Marijan Doljanski*, rezervni vazduhoplovni oficir, sin bogatog veleposjednika iz Vinice kod Varaždina, ali se on, poslije nekoliko mjeseci provedenih u istražnom zatvoru, zbog nedostatka dokaza našao na slobodi.

Nešto kasnije, Doljanski, na kongresu vatrogasnih društava u Zagrebu, kao predstavnik varaždinskog Vatrogasnog društva, drži vatreni govor i traži prekid svih veza hrvatskih vatrogasnih društava s Beogradom. »Hrvatsko vatrogastvo stoji i pada uz doktora Vlatka Maček!« — uzviknuo je on. Međutim, u ljeto 1939. godine dolazi do sporazuma hrvatske i srpske buržoazije, do formiranja vlade Cvetković — Maček i stvaranja Banovine Hrvatske. Tada Doljanskog vidimo u novoj ulozi: pojavljuje se kao delegat hrvatskog vatrogastva u Jugoslavenskom vatrogasnom savezu u Beogradu, a istovremeno počinje da igra sve istaknutiju ulogu i u »Hrvatskoj seljačkoj zaštiti — HSZ«, poluvojnoj organizaciji koja pomaže formaciji Hrvatske seljačke stranke (HSS)«.

Kao savjetnik Vlade Mačekove, koji je u ime vrhovnog zapovjednika Mačekove neposredno rukovo-

dio »Hrvatskom selja kom zaštitom«, Doljanski je, po Ma ekovoj želji, posebno bio zadužen za »vojna pitanja«. Izme u ostaloga, on je dobio zadatak da u inostranstvu nabavi za HSZ hiljadu truba i »usput«, u najstrožoj tajnosti, izvidi i mogućnost nabavke oružja.

Srpnja 1934. godine nacisti su pokušali da izvrše pu i preuzmu vlast u Austriji. Austrijski kancelar dr Engelbert Dollfuss je ubijen ali pu ipak nije uspio. Ve i broj nacista je tada pobjegao iz Austrije u susjedne zemlje pa i u Jugoslaviju, gdje je za njih osnovan glavni prihvatni logor u Varaždinu. Tim nacistima-emigrantima našao se tada pri ruci Marijan Doljanski. Šest godina kasnije, mnogi od njih su zauzimali istaknute položaje u Austriji, koja je u ožujku 1938. godine bila priklju ena Njema - koj. Da bi obavio posao oko nabavke truba i oružja, Doljanski se obratio za pomo jednom od bivših nacista-emigranata, nekom Gregoriju iz Judenburga u Štajerskoj. Gregori ga je povezo s »*dr Riedlom*«, »savjetnikom Ministarstva vanjskih poslova Njema ke«. Me utim, niti se je radilo o »dr Riedlu« niti o »savjetniku«. Bio je to, u stvari, *major Radtke*, rukovodilac prvog odjeljenja Abwehrove centra u Salzburgu, a zatim šef Abwehrove ispostave u Grazu, zadužene za vojnu špijunažu prema Jugoslaviji.

S obzirom na zvani nu politiku nacisti ke Njema ke prema tadašnjoj jugoslavenskoj vladi, »dr Riedl« se prili no ustru avao i vrlo oprezno odnosio prema željamS Doljanskog u pogledu oružja. Dao mu je samo dva automatska pištolja koji su dospjeli u ruke Ma ekovih tjelohranitelja u Kupinecu, a kasnije mu je preko jednog svog špijuna iz Gornje Radgone doturio još tridesetak pištolja raznih kalibara. I to je bilo sve. Me utim, obavještajna saradnja njih dvojice se razvijala daleko intenzivnije. Na sastanke s »dr Riedlom« u Grazu, Salzburgu i Be u Doljanski je po eo donositi obavještajne materijale koje je »dr Riedl« od njega otvoreno tražio, uz obrazloženje da su potrebni Ministarstvu vanjskih poslova da bi bilo pravilno informisano o zbivanjima u Jugoslaviji. Tako su se u rukama Abwehra ubrzo našle fotokopije ili prepisi mnogih povjerljivih akata iz kancelarije *dr Vlatka Ma eka*, potpredsjednika jugoslavenske vlade!

Iako je spadao me u Ma ekove bliske saradnike, Doljanski nije bio zadovoljan politikom rukovodstva Hrvatske selja ke stranke (HSS), smatraju i je suviše popustljivom prema Beogradu. Zato se povezao s grupom proustaški nastrojenih oficira Kraljevske jugoslavenske vojske, u kojoj je glavnu ulogu igrao vazduhoplovni *kapetan Vladimir Kren*. Posredovanjem Doljanskog došlo je ak do sastanka Ma eka sa Krenom, kojem je prisustvovao još jedan lan Krenove grupe: artiljerijski *major Mirko Androvi*. Me utim, Kren nije bio zadovoljan stavom vo e HSS-a pa je u kasnijim razgovorima s Doljanskim otvoreno ismijavao njegovu »Zaštitu« i njene trube.

O svemu tome je Doljanski izvještavao »dr Riedla« i ovaj mu je naredio da preko njema kog konzula u Zagrebu Dopfla poveže Krena s oficijom Abwehra ugra enim u njema ki konzulat.

Prilikom jedne posjete Doljanskog Be u, na dogovoreni sastanak je umjesto »dr Riedla« došao novi ovjek — *»dr Bergmann«*, koji mu se predstavio kao specijalni povjerenik Ministarstva vanjskih poslova Njema ke. Bio je to, me utim, *major Abwehra Leopold Benesch*.

»Dr Bergmann« ubrzo dolazi u Zagreb i Doljanski ga dovodi u vezu s lanovima najužeg rukovodstva HSS-a, *ing. Augustom Kosuti em, dr Ivanom Pernarom* i još nekima. Istovremeno, »dr Bergmann«, po isto obavještajnoj liniji, veže neposredno na sebe kapetana Krena, koji e neposredno pred njema ki napad na Jugoslaviju prebje i 3. travnja 1941. godine avionom iz Zagreba u Austriju, nose i sa sobom šemu svih jugoslavenskih vojnih aerodroma i šifru vazduhoplovstva za radio-vezu.

Odmah po stvaranju »Nezavisne Države Hrvatske« kapetan Vladimir Kren je postao komandant njenih zra nih snaga. Ni on ni Abwehr nisu zaboravili »zasluge« Marijana Doljanskog: on je dobio in potpukovnika i ubrzo se pojavio u Berlinu na dužnosti pomo nika vojnog atašea, a zatim vazduhoplovnog atašea, pri poslanstvu NDH.

Po etkom 1942. godine Kren je naredio Doljanskom da otputuje u Švicarsku radi nabavke nekih instrumenata, potrebnih zra nim snagama NDH. Dobivši od švicarskog vojnog atašea u Berlinu preporuke za neke švicarske firme i tvornice, on je taj

zadatak obavio s prili no uspjeha. Pošto poslovi nisu bili okonani, trebalo je da Doljanski poslije izvjesnog vremena ponovno pođe u Zürich i Bern. Međutim, ovog puta su se nadležne njemačke službe ustezale da mu izdaju izlazno-ulaznu vizu. Tada je na scenu ponovno stupio Abwehr i na njegovu intervenciju pitanje vize za vazduhoplovnog atašea NDH brzo je uređeno. Ali pukovnik *Scholz*, s kojim je Doljanski održavao vezu i koji je intervenisao za vizu, zatražio je od njega protivuslugu: pošto je raspolagao podacima da savjetnik kraljevskog jugoslavenskog poslanstva u Bernu Dragutinović radi za Intelligence Service i da je veoma pohlepan na pare, tražio je od Doljanskog da ga pomoć u novca pridobije za saradnju s Abwehrom, te da, osim toga, na prikladan način stupi u kontakt s britanskim vojnim atašeuom u Švicarskoj i njegovim pomoćnikom.

Da se pred Englezima ne bi pojavio praznih ruku, Abwehr je Doljanskog snabdio, po već ustaljenoj praksi, takozvanim »materijalom za igru« (Spielmaterial) — mješavinom taštine, manje-više beznačajnih i lažnih obavještenja — sa sektora koji je nesumnjivo interesovao britansku tajnu službu. Na taj način je trebalo da Englezi steknu u njega povjerenje i da mu dadnu vezu u Berlinu preko koje će im ubuduće dostavljati svoje špijunske izvještaje.

Da li na svoju ruku ili u sporazumu s pukovnikom Scholzom, Doljanski se prije polaska u Švicarsku sastao u Zagrebu sa svojim starim poznanikom dr Pernarom i dobio od njega preporuku za G-a, službenika kraljevskog jugoslavenskog* poslanstva u Bernu.

Konačno se Doljanski našao u Bernu. Telefonski je nazvao jugoslavensko poslanstvo i dogovorio sastanak s G-om. Zahvaljujući i Pernarovoj preporuci, a predstavljajući se kao mađevac i protivnik ustaša, Doljanski je brzo stekao G-ovo povjerenje i on ga je doveo u vezu s jednim pripadnikom engleskog poslanstva.

Prvi susret Doljanskog s Englezom odigrao se u Ženevi. Prema unapred utvrđenom scenariju vazduhoplovni ataše NDH je predao svom sagovorniku obavještajne podatke koje je donio sa sobom, odgovorio na niz pitanja o situaciji u Njemačkoj i Zagrebu i stavio mu do znanja da namjerava emi-

grirati i pre i na stranu Saveznika. Kao što je Abwehr i otkivao, Englez, koji je prilično dobro govorio hrvatski, premda s tipičnim engleskim akcentom, odlučno se tome usprotivio, naglašavajući i da se saveznički stvari mnogo više koristiti na svojoj dužnosti u Berlinu. Na kraju su se dogovorili da Doljanski sutradan u određeno vrijeme dođe u hotel jedne banke u Zürichu ...

Iste večeri, idući prema ženevskoj željezničkoj stanici, vazduhoplovni ataše NDH je doživio prilično neprijatnost: nepoznato lice mu je istrglo iz ruke tašnu i nestalo! Ko je to uistinu i zašto? Da li su Englezi pokušali da na taj način provjere iskrenost svog novog saradnika ili se u igru umiješao Gestapo — to nikada nije utvrđeno.

Sutradan su u ciriškoj banci Doljanskom prišla dva njemu nepoznata dvojeka. Izmijenjali su ugovorene lozinke i razgovor počet dan ranije s Englezom u Ženevi je nastavljen. Opet je Doljanski odigrao ulogu dvojeka spremnog da Saveznicima pruži sva obavještenja kojima raspolaže i ponovno je naglasio da namjerava da emigrira i ostane u Švicarskoj. Ni novi njegovi sagovornici se nisu s tim složili već su mu savjetovali da ostane na svojoj dužnosti u Berlinu. Dali su mu jednu cirišku adresu i telefonski broj kako bi prilikom idućeg dolaska u Švicarsku mogao s njima uspostaviti vezu. O nekoj osobi u Berlinu, preko koje bi on mogao u međuvremenu dostavljati svoje izvještaje, nije bilo govora, a Doljanski, iz razumljivih razloga, nije na tom mogao ni da insistira.

Smatrajući da je za prvi put dovoljno uistinu, Doljanski nije ništa ni poduzimao da se sretne sa savjetnikom jugoslavenskog kraljevskog poslanstva u Bernu Dragutinovićem. Vratio se u Berlin i podnio Abwehru detaljan izvještaj o svemu. Tada je dobio na uvid album fotografija označenih brojevima i na jednoj od njih je prepoznao svog sagovornika iz Ženeve. Nijemci mu nisu kazali njegovo ime. Rekli su mu tek toliko da je dotična osoba zaista službenik engleskog poslanstva u Švicarskoj i da je »glavni akter za Balkan«.

Uprava VI RSHA nije imala pojma zašto doljanski vazduhoplovni ataše NDH radi i uslijedio je dopis njenog referata D I b pov. broj 403/42, koji je 2. rujna 1942. dospio na sto policijskog atašea u Zagrebu, Hansa Helma.

Dok su *SS-poručnik Huebner* i *Konrad Klässer*, po naređenju policijskog atašea *Hansa Helma*, nastojali da rasvijetle ulogu Doljanskog, on je, *po etkom 1943. godine*, premješten u Zagreb: usprkos mitu kojim se u odnosu na Nijemce obilato služio, njegovi crnoberzijski poslovi, naročito u Holandiji i Norveškoj, gdje je nabavljao raznu robu, najčešće za pripadnike »Poglavnikovog tjelesnog združenja«, prevršili su svaku mjeru i Ministarstvo vanjskih poslova Trećeg Reicha energično je zatražilo njegovu povlačenje s dužnosti vazduhoplovnog atašea u Berlinu.

Po povratku u Zagreb Doljanski nastavlja da se bavi »trgovina« poslovima za raznih ustaških ustanova i, u vezi s tim poslovima, u više navrata putuje u Beč i Berlin. Abwehr želi da ga ponovno šalje u Švicarsku, ali ne uspijeva da mu obezbijedi njemačku vizu. Ocijenivši ta okolnost, Doljanski napušta Abwehrov brod i obrađuje se direktno RSHA-u: sastaje se s *dr. Freiseom*, šefom odsjeka Ureda VI za anglo-američke zemlje, s kojim se poznao od ranije, i obavještava ga o prirodi svojih putovanja po zadacima Abwehra i susretu s Englezima u Ženevi i Zürichu. Promijenivši gospodara, brzo dobiva njemačku izlazno-ulaznu vizu i odlazi u Švicarsku sa zadatkom da nastavi igru s britanskim obavještajcima, ali sada za račun Uprave VI RSHA, koja ga snabdijeva novim »špil-materijalom«.

Ponovni boravak Doljanskog u neutralnoj Švicarskoj u drugoj polovini 1943. godine obavijen je priličnim velom misterije. Po povratku u Berlin on obavještava *dr. Freisea* i *SS-potpukovnika Hammera*, rukovodioca Odjeljenja E Uprave VI RSHA, nadležnog za jugoistočnu Evropu, koji se također uključio u igru, da nije uspio uspostaviti kontakt s Englezima. Sve u svemu njegov izvještaj je vrlo mršav. Na to se nadovezuju još i naknadno prikupljeni podaci Gestapoa da je Doljanski kao vazduhoplovni atašee NDH održavao veze s *Petersom*, berlinskim zastupnikom nekih švedskih firmi, na koga se sumnja da radi za Anglo-Amerikance, te da je bio u prisnim prijateljskim odnosima i sa *Harro Schulze-Boysenom*, oficijom u Ministarstvu vazduhoplovstva Trećeg Reicha, koji je, još 31. kolovoza 1942. godine, uhapšen kao sovjetski agent, pripadnik obavještajne mreže nazvane »*Crvena kapela*«. Sve to

izaziva podozrenje i sumnju, iako Gestapo nema stvarnih dokaza protiv Doljanskog.

U prvoj polovini 1944. godine Marijan Doljanski najveći dio vremena provodi u Beču. U džepu mu je ponovno diplomatski pasoš, ovaj put savjetnika poslanstva NDH u Bratislavi. Bavi se i dalje trgovinom kim poslovima, a njegov dosije u Gestapou se sve više puni podacima o deviznim i carinskim prekršajima. Znaju i da Doljanski uživa zaštitu *Vladimira Krena* i *Ante Vokića*, ministra oružanih snaga NDH, za koji rađuje i obavlja mnoge poslove, Gestapo ne može ga hapsiti, ali interveniše preko Ministarstva vanjskih poslova, traže i njegovo udaljavanje s teritorije Trećeg Reicha. Nekoliko oficira i podoficira Wehrmachta, koji su Doljanskog snabdijevali robom ukradenom iz vojnih magazina, našlo se u zatvoru, a sam Doljanski ponovno u Zagrebu.

Poslije neuspjelog pokušaja atentata na Hitlera (20. jula 1944. godine), koji je pripremila i izvršila grupa oficira Wehrmachta, među u pohapšenim zavjerenicima se našao i komandant Berlina *general-lajtnant Paul von Hase*. U njegovoj arhivi Gestapo je pronašao i jedno pismo u kojem mu Marijan Doljanski javlja da odlazi u Švicarsku i da će se vratiti za nekoliko dana. Bila je to, vjerovatno, kap koja je prevršila mjeru sumnji u dvostruku igru bivšeg vazduhoplovnog atašea NDH.

Međutim, Doljanski je tada u Zagrebu i, s obzirom na odnose sa »Nezavisnom Državom Hrvatskom«, o kojima se ipak moralo voditi računa, i položaj koji je Doljanski zauzimao u toj »saveznoj državi«, nije bilo lako doći do njega. Stavljen mu je zato u izgled jedan veliki posao, i on je doputovao polovinom rujna u Beču. Tu je bio uhapšen i odmah prebačen u Berlin, u zloglasni zatvor Gestapoa u Prinz Albrechtstrasse.

Gestapovci u istrazi nad Doljanskim nisu bili baš ljubazni prema njemu, ali je on ipak uporno odbijao sve njihove optužbe. Priznao je da je održavao veze s *generalom Haseom*, ali je tvrdio da ga je o svom putu u Švicarsku obavijestio samo zato jer ga je on bio zamolio da mu nabavi neke stvari za kućerku koja se spremala za udaju.

Konačno, ne mogavši mu ništa dokazati ni u pogledu njegove posredničke uloge između zavjerenika Hasea i anglo-američkih predstavnika u Švicarskoj,

ni u pogledu sumnjivih veza, naročito s *Petersom* i *Harro Schulze-Boysenom*, Gestapo je Doljanskog prebacio u koncentracijski logor Sachsenhausen. Mnogobrojni crnobozni poslovi, koje je on obavljao godinama na teritoriji Trećeg Reicha, bili su jedino što ga je nepobitno teretilo.

Saznavši za sudbinu svog prijatelja i saradnika, *general Vladimir Kren* se preko njemačkih predstavnika u tzv. NDH svesrdno zauzeo za njega i Doljanski je najzad bio iz Sachsenhausena sproveden u Zagreb i predat ustaškim vlastima. Smješten je odmah u bolnicu, a zatim se, prvih dana svibnja 1945. godine, priključio ustašama u njihovom bjekstvu pred jedinicama Jugoslavenske armije.

Posljednji boravak bivšeg komandira varaždinskih vatrogasaca u Austriji nije dugo trajao: ponovno se obreo u Jugoslaviji, u Zagrebu, ali — kao zatvorenik. Bolest mu se, međutim, sve više pogoršavala i on je na kraju dospio u duševnu bolnicu.

Agatha von Hausberger i Paveli ev »švicarski kurs«

Sumnje Gestapa da rukovode i vodi ustaškog režima pokušavaju preko neutralne Švicarske uspostaviti kontakte sa zapadnim Saveznicima radeći su uporedo s porazima Wehrmachta na frontovima i poslije staljingradskog kraha tom problemu je posvećivana sve veća pažnja. Vidi se to i iz izvještaja *Klasserovog* agenta *Slavka Wolframa*, ustaškog policijskog službenika koji se u radu za Gestapo služio pseudonimom »Ibro«. On u lipnju 1943. godine izvještava da jedan od funkcionera Glavnog ravnateljstva za red i sigurnost, prema vlastitoj izjavi, treba da ode u Švicarsku sa zadatkom da preko tamošnjeg kraljevskog jugoslavenskog poslanstva pokuša da osigura »blagonaklon stav zapadnih saveznika prema Hrvatskoj«. Prosljeđujući i ovaj *Wolframov* izvještaj Berlinu, Upravama IV i VI RSHA, *Hans Helm* u popratnom dopisu napominje da je to prvo mjerodavno obavještenje koje potvrđuje da nije bez osnove sumnja, koja već duže vremena postoji, da se sa znanjem vlade »Nezavisne Države Hrvatske«, preko jugoslavenskih kraljevskih predstavništava u neutralnim državama, pokušava sondirati teren da se u slučaju pobjede Saveznika osigura »blagonaklon stav neprijateljskih sila prema Hrvatskoj«.

Odmah zatim, uglavnom na osnovi Klasserovog izvještaja od 24. 6. 1943. godine, Helm opširno obavještava RSHA kako neki njegovi agenti, koji imaju pristupa do *»najviših hrvatskih vladinih krugova«* javljaju da se u tim krugovima već nekoliko mjeseci manifestuje izvjestan *»švicarski kurs«*, koji se sastoji u tom da ti ustaški krugovi, a naročito Pavelić, nastoje da osiguraju sebi i svojim porodicama azil u Švicarskoj u slučaju sloma Trećeg Reicha. Kao *»zao duh ove političke intrige«* označena je *Agatha von Hausberger*.

Bila je to dama burne prošlosti. Kao petnaestogodišnja djevojčica Agatha Reihreth je 1910. godine otputovala iz rodne Westfalije u Sjedinjene Američke Države, gdje se kasnije udala za bivšeg austrijskog oficira von Hausbergera. Poslije dolaska nacističke vlasti pojavljuje se već 1933. godine ponovno u Njemačkoj, uspostavlja prijateljske veze s nizom visokih njemačkih funkcionera iz najbliže Hitlerove okoline, radi u Odjeljenju NSDAP za inostranu štampu, po zadatku Hitlerovog zamjenika Rudolfa Hessa putuje 1937. godine u Ameriku, a zatim, po povratku s tog puta, osniva vlastito poduzeće za plasman njemačkih knjiga u svijetu, koje se istovremeno, kamuflaže radi, bavi i plasmanom engleskih i američkih knjiga u Njemačkoj. Ubrzo po izbijanju drugog svjetskog rata, Agatha von Hausberger, u sporazumu s nadležnim njemačkim ustanovama, postaje dopisnica američke novinske agencije Associated Press, prvo u Meksiku a zatim u Japanu, da bi se najzad, uoči njemačkog napada na Jugoslaviju, u istom svojstvu pojavila u Zagrebu.

Već 4. svibnja 1941. godine *SS-poručnik Marschelke*, pripadnik Djelatne komande (EK) Zagreb, pravi za potrebe svoje ustanove slijede u službenu pribilješku o Agathi von Hausberger, »njemačkoj državljanki, zaposlenoj kod zagrebačkog predstavništva Asso-Press«, za koju je mislio da je neudata:

Gospođica Hausberger, namještenica zagrebačkog predstavništva Asso-Pressa, prebačena je 30. 4. kurirskim automobilom (SS-potporučnik Marquart) u Graz i odatle dalje u Berlin. Njoj je američki konzul u Zagrebu naredio da američkom generalnom konzulu u Berlinu, odnosno ambasadoru, preda jedno pismo, kao i da se dopune telegrami i jiti tajav tekst nije bio

primljen. Osim toga trebalo je da donese uputstvo kako američki konzulat treba da se ponaša prema Englezima i Francuzima. *Ona se iz li njih pobuda obratila ovom nadleštvu i kada prva akcija bude završena, bi e i ubudu e angažovana za rad.*

»Prva akcija« Agathe von Hausberger za rad u Djelatne komande Zagreb uspješno je završena: poštu koju je nosila u Berlin, Gestapo je, najvjerojatnije, fotokopirao, a zatim je dospjela u ruke adresatima. Sam *Beissner* je u jednom svom aktu od 14. svibnja iste godine konstatovati da je ona za njegovu Djelatnu komandu »izvršila važan obavještajni zadatak«.

Pet mjeseci kasnije, 3. 10. 1941. godine, odsjek B 7 Uprave VI RSHA dostavlja Djelatnoj komandi Zagreb, »na ruke *SS-majora Beissnera*«, slijede i dopis:

Gospo a von Hausberger je svojevremeno stavila do znanja da ima mogućnost da šalje poštu za Južnu Ameriku i SAD preko nekog japanskog pomorskog kapetana, koji se s njom sprijateljiio. Molimo Vas da razgovarate s gospo om von Hausberger o ovoj mogućnosti i vidite da li bi se ovaj, ili neki drugi, poštanski put H-ove mogao iskoristiti u naše svrhe.

Kombinacije odsjeka VI B 7 RSHA s Hausbergerovom, sude i po svemu, nisu urodile plodom. U međuvremenu je Djelatna komanda Zagreb registrovala von Hausbergerovu kao svog agenta i ona je nastavila da obavlja za nju, a zatim i za opunomoćenika Ureda VI RSHA za »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, obavještajne zadatke, koji su se uglavnom svodili na praćenje zbivanja u novinarskim krugovima tzv. NDH. Snalažljiva i prodorna, Agatha von Hausberger je uz te poslove uspjela da uspostavi i prisne veze me u najvišim funkcionerima ustaškog pokreta, pa je čak postala intimna prijateljica Pavla i njegove supruge Mare, kojoj nije bilo strano ni miješanje u »visoku politiku«. Govoreći u jednom izvještaju o radu von Hausbergerove, Hans Helm je konstatovao da joj je pokušao za rukom da izbori sebi pristup li do Poglavnika, koji joj je stavio na raspolaganje kuću i obezbijedio mjesečnu rentu.

Za uzvrat, ona se prihvatila zadatka da preko radio-emisija izvještava hrvatske iseljenike u Americi i anglo-američku javnost o prilikama u »NDH«.

U međuvremenu u Helmovo ruke stiže izvještaj *SS-majora dr Alfreda Heinricha*, rukovodioca Djelatne komande Sarajevo, u kojem on javlja da je ustanovio da postoji veza između von Hausbergerove i direktora jednog dubrovačkog hotela, uhapšenog pod sumnjom da radi za englesku obavještajnu službu. U nedostatku dokaza — dodaje Heinrich — a na intervenciju ustaških vlasti, iza koje je stajala Hausbergerova, dotični direktor je pušten na slobodu.

Tako se postepeno kod Gestapoa pojavila sumnja u dvostruku igru Agathe von Hausberger. Pošto je ona isto putovala iz Zagreba u Beč i Berlin, a na poziv rumunjske vlade je posjetila čak i Transilvaniju i Ukrajinu, a odsjek IV E 6 RSHA je registrovao i njeno putovanje u Bukurešt, po nekim poslovima Mile Budaka, tada ministra vanjskih poslova NDH, Uprava IV RSHA je naredila da se kretanje Agathe von Hausberger strogo nadzire a njen prtljag pretresa.

Dobivši preko Klassera obavještenje da je Pavelić, pod uticajem Agathe von Hausberger, izdao cenzuru na njeno ime da se u štampi više ne napadaju članovi predsjednika SAD Roosevelta, i pošto je konstatovao da je ona podstreka »švicarskog kursa hrvatskog državnog rukovodstva«, koji predstavlja samo dio »defetističkog stava hrvatskih vladinih krugova«, Hans Helm je predložio RSHA-u njeno udaljavanje iz Zagreba.

Ured VI RSHA nije usvojio Helmov prijedlog već je tražio od njega da sluša Hausbergerove detaljnije ispita i ponovno pokuša da je pridobije za iskrenu saradnju. U vezi s tim je *Wilhelm Höttl*, tada šef Odjeljenja VI E RSHA, 31. listopada 1943. godine dostavio Helmu i jednu nepotpisanu pribitku iz koje se vidi da je »navodno rastavljeni muž« gospođe Agathe von Hausberger, s kojim ona i dalje održava vezu, postao komandant logora za američke ratne zarobljenike u Njemačkoj, te da je ona dobra poznanica izvjesnog, po mnogo čemu sumnjivog Amerikanca *Mr Taylora*, koji živi u Münchenu, ali koji se »ni u kom slučaju ne smije obrađivati« jer stoji pod ličnom zaštitom Reichsführera Himmlera!

Mora da se je Helm dobro zamislio nad zahtjevom da se služi Agathe von Hausberger ponovno razmotri, i nad pribilježskom koju mu je dostavio Höttl, a koja je nesumnjivo poticala od osobe bliske Himmlerovom štabu, jer je 1. prosinca iste godine uslijedio ovakav njegov odgovor Upravi VI RSHA:

U saglasnosti sa 8201 (radi se o broj anoj šifri za *Adalberta Kungela*, opunomoćenika Uprave VI RSHA u NDH — napomena autora) odustaje se od ranijeg prijedloga da se poduzmu mjere za povratak gospođe von Hausberger u Reich, pošto gospođa v. Hausberger raspolaže odličnim vezama s najvišim hrvatskim ustanovama, a te veze treba da budu obavještajno iskorištene u ovdašnje svrhe.

O rezultatu postoje li veza s gospođom von Hausberger izvijestiti ćemo.

Međutim, privrženost Hausbergerove nacistima pripadala je o igledno prošlosti. Uviđaju i u kom se pravcu događaji razvijaju ona je željela da iskoristi i iz nacističkog voza, koji je srljao u propast, iako je nastojala, s obzirom na okolnosti, da taj skok za nju bude što bezbolniji. Pokušaji Helma i Kungela da je ponovno upregnu u svoja kola ostali su bez rezultata. Naprotiv, stari gestapovski špijun *Mustafa Hasanović*, koji je dobro poznao Agathu von Hausberger, upozorava Helma na njen lanak u »Hrvatskom narodu«, u kojem ona skoro veli a viteški na in ratovanja Amerikanaca. To je bilo prevršilo svaku mjeru i konzularno odjeljenje Poslanstva Trećeg Reicha u Zagrebu 24. 3. 1944. šalje Agathi von Hausberger na njenu privatnu adresu (Zagreb, Tomaševa 45) slijedeće pismo:

Vrlo poštovana gospođo o!

Po nalogu gospodina poslanika i opunomoćenog ministra, ovim se umoljavate da poduzmete likvidaciju Vašeg ovdašnjeg doma instanca, tako da konačno napustite Hrvatsku najkasnije do 1. travnja 1944. godine.

Pošto ste u više mahova izjavljivali da je Vaš sadašnji povratak stalan, a da je do njega došlo zbog naloga, izmeću ostalih i poslanika

Reinebecka, smatram se obaveznim da Vam naro ito skrenem pažnju da je to shvatanje pogrešno, a da je gornja odluka neopoziva.

Pošto je »vrlo poštovanu gospo u« upozorio »da je gornja odluka neopoziva«, šef konzularnog odjeljenja Poslanstva je na kopiji pisma rukopisno pribilježio:

U sporazumu sa savjetnikom Poslanstva von der Dameruom razmotriti s policijskim atašoom SS-potpukovnikom Helmom preduzimanje potrebnih mjera u slučaju da gospo a v. H. ne bi otputovala do postavljenog roka.

Iz izvještaja koji mu je dostavio agent Mustafa Hasanovi , Helm je saznao da von Hausbergerova namjerava da udajom za jednog Hrvata izigra nareenje konzularnog odjeljenja poslanstva i ostane u Zagrebu. Me utim, do svadbe nije došlo i ona je u odre enom roku morala napustiti Zagreb. Otišla je u Be , odakle je pokušala da održava pismenu vezu sa svojim prijateljima u Hrvatskoj. Sva njena pisma su, me utim, stizala u Helmove ruke, i on je jednu pribilješku, koja sadrži odlomke tih pisama, završio konstatacijom o potrebi najoštrijeg nadzora nad Hausbergerovom, jer se »nikako ne smije potcijeniti opasnost koju ta dama predstavlja ve i zbog njenih veoma brojnih veza u najrazli itijim krugovima i zemljama«.

Kona no, u junu 1944. godine je Agathi von Hausberger oduzet pasoš i ona je ostala u Be u do kraja rata, sa ekavši u njemu i dolazak saveznih trupa.

»Zavjera« Lorkovi a i Voki a

»Afera Doljanski«, Paveli ev »švicarski kurs«, slu aj državnog sekretara »Nezavisne Države Hrvatske« *dr Mirka Lamera*, koji je službeno otputovao u Švicarsku i emigrirao, postavši, prema podacima kojima je raspolagao policijski ataše Hans Helm, važna li nost u britanskoj obavještajnoj službi prema Balkanu, prebacivanje ve ih koli ina zlata iz državne »riznice« tzv. NDH u Švicarsku i niz sli nih obavještenja ukazivali su Gestapou ve u toku 1943. godine da talas defetizma zapljuskuje i najviše kru-

gove ustaškog režima. Štakori su se o igledno spremali da napuste brod koji ih je doveo na vlast prije nego što on potone.

Premda je u svojim izvještajima pokazivao izvjesne simpatije prema tzv. »umjerenoj« ustaškoj grupi na čelu s *Mladenom Lorkovićem*, Hans Helm je ipak budnim okom pratio i njenu aktivnost. Tako je došao do podataka da je Lorković intervenisao kod Ravsigura da se pusti iz zatvora jedan zagrebački arhitekta, uhapšen zbog navodnog rada za britansku obavještajnu službu. Sumnja se rodila ...

Po etkom 1944. godine za ministra oružanih snaga NDH postavljen je *general Ante Voki*. Tim povodom Helm je 8. 3. 1944. godine napravio informativnu pribilješku »za gospodina vojnog atašea« u kojoj je za Voki a naveo slijede e podatke:

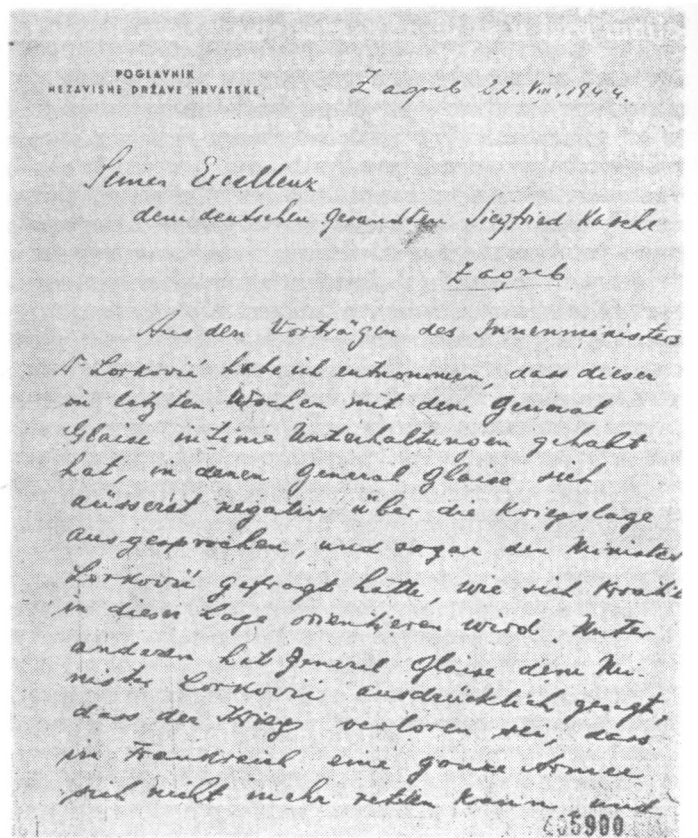
Nedavno postavljeni ministar rata Ante Voki ro en je 23. 8. 1909. u Mostaru,... Maturirao je u Sarajevu i studirao pravo u Zagrebu, ali je položio samo dva državna ispita. Zatim je stupio u državnu službu kao inovnik Direkcije željeznica u Sarajevu, ali je po kazni 1935. godine premješten u Bosanski Brod, gdje je radio politički i ilegalno organizovao ustaše. Godine 1938. je ponovno po kazni premješten u Karlovac.

Nakon izbijanja rata na Balkanu Voki je s vojnicima Hrvatima preuzeo zaštitu javnih objekata od jugoslavenske vojske, koja je htjela da, prema postojećem planu, uništi te objekte prilikom povlačenja. Zatim se u Zagrebu stavio na raspolaganje za izgradnju mlade države i preuzeo organizovanje željeznice vojnice u Sarajevu, gdje je kasnije postao direktor Željeznice direkcije. Voki je bio prisni prijatelj poginulog ustaškog pukovnika Francetića. Voki je među ustašama vrlo popularan i omiljen. Opisuju ga kao razboritog, poštenog, savjesnog i pravednog. U ustaškom pokretu ima rang potpukovnika. Führer ga je odlikovao ordenom njemačkog orla s maevima.

Kao generalni direktor hrvatskih željeznica u Sarajevu, ministar Voki se odlikovao naročito energijom pri ponovnom izgradnji porušениh mostova.

Ne raspoložemo podacima na osnovi kojih bi se moglo zaključiti o nekom nelojalnom držanju novog ministra rata prema Reichu.

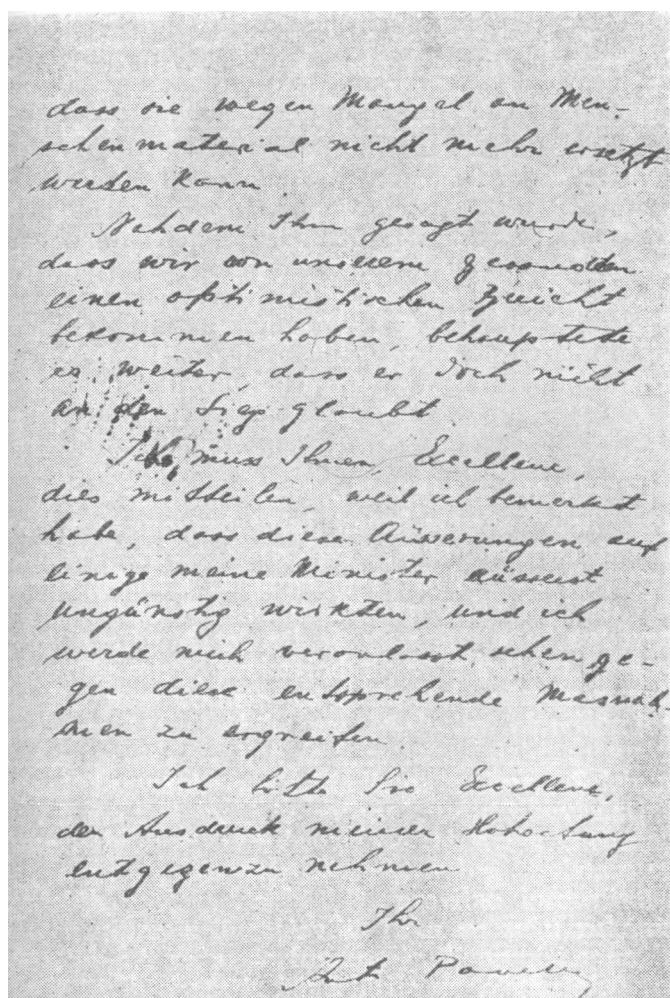
Me utim, policijski ataše Helm se ubrzo pokajati zbog ocjene napisane u ovoj prilogi, kao što se pokajati i zbog svog blagonaklonog stava prema Lorkoviću: Gestapo je 12. svibnja 1944. godine uhapsio u Sušaku američkog poručnika Loow Tartesa i ustanovio da je on preko fra Bernarda,

Plaše i se da ne doživi sudbinu grofa Galeazza Ciana, strijeljanog zbog izdaje Mussolinija, Pavelić je sam obavijestio Nijemce o planovima svojih najbližih saradnika, koji su sve radili s njegovim znanjem i odobrenjem. Lorković i Voki su internirani, a grupa »radikalnih ustaša«, na čelu s Maksom Luburićem, ubila ih je prije kraja rata u Lepoglavi.

pripadnika reda Male bra e, uspostavio vezu s ministrom unutrašnjih poslova NDH Mladenom Lorkovi em i ministrom domobranstva Antom Voki em!

Dva mjeseca kasnije, 12. srpnja 1944. godine, Helm je od svog predstavnika u Sarajevu *Rudolfa Treua* primio izvještaj o sastanku Voki a s grupom viših ustaških i domobranskih oficira, na kojem se, pod ta kom 2. dnevnog reda, razgovaralo o »držanju ustaša i domobrana prilikom eventualne evakuacije njema kog Wehrmachta iz Hrvatske«. Iako

Handwritten German text, likely a letter or report, discussing military or administrative matters. The text is written in cursive and appears to be a fragment of a larger document.

dass sie wegen Mangel an Menschenmaterial nicht mehr ersetzt werden kann.

Nachdem Ihnen gesagt wurde, dass wir von unserem gemeinsamen Feinde keinen Vorteil haben, behauptete er weiter, dass er doch nicht an den Sieg glaubt.

Sie muss Ihnen Excellenz, dies mitteilen, weil ich bemerkt habe, dass diese Äußerungen auf einige meiner Minister besonders ungünstig wirken, und ich werde mich veranlassen, schon gegen diese entsprechende Massnahmen zu ergreifen.

Sie bitte Sie Excellenz, den Ausdruck meiner Hochachtung entgegenzunehmen.

Ihr
Fritz Paulsen

su na dnevnom redu bile etiri ta ke, Treu je, pod šifrom »QBL«, dostavio izvještaj samo o drugoj ta - ki dnevnog reda:

Voki je, navodno, izjavio da slom Njema ke ne bi smio zate i Hrvatsku tako nespremnu kao slom Italije. Ve sada treba razmišljati i o razoružavanju njema kih jedinica koje se ovdje nalaze, u slu aju da Nijemci budu htjeli izvršiti evakuaciju prostora pred neprijatelj - skom invazijom, da bi dobili u ruke njihova stovarišta oružja, municije, životnih namirni - ca i opreme. Kona ne odluke, navodno, nisu donijete. Ministar rata Voki je, navodno, izja - vio da Hrvatska nije okupirana zemlja nego savezni ka sila i jedini gospodar na svome po - dru ju, gdje Nijemci nemaju šta da kažu.

Obavještenja, navodno, poti u od jednog u e - snika konferencije. Vršena je provjera ovog obavještenja, ali ona nailazi na velike poteško - e, jer su prisutni, visoki oficiri, vrlo utljivi. Karakteristi no je da se moglo konstatovati da konferencija nije održana u Sarajevu, nego na izvoru Moš anice, povrh Sarajeva. Mjesto su opkolili povjerljivi ustaški oficiri, koji su imali zapovijest da ubiju svakog ko bi želio prodrijeti tamo. Oni sami nisu znali šta je predmet konferisanja.

Istovremeno je i agentura Abwehra javljala da tandem *Lorkovi —Voki*, koji se ve jasno bio ofor - mio, nešto priprema. Abwehr je te podatke dobivao uglavnom od ustaškog zastavnika Zlatka Mesi a, i - ja je sestra bila udata za generala Voki a, i od jed - ne profesorice, Voki eve bliske prijateljice.

Rukovodilac sarajevske ispostave («Teilkomman - do») Djelatne komande 2 (EK 2) Sipo i SD-a *SS-po - ru nik Erich Frick* na sastanku održanom polovi - nom srpnja 1944. godine upoznao je obavještajne oficire 5. SS-brdskog korpusa s planovima generala Voki a i tada je zaklju eno da se poja a nadzor nad oružanim snagama »Nezavisne Države Hrvat - ske«, kako bi se Wehrmacht i SS-jedinice obezbije - dile od eventualnih iznena enja.

Mozaik zbivanja je Gestapou postao prili no ja - san, ali se on ipak, poput Abwehra, i dalje ograni -

avao samo na pažljivo praćenje događaja. Zalogaj je bio suviše velik, a posljedice nesagledive da bi se mogla rizikovati preuranjena akcija s njemačke strane.

Rasplet je, međutim, došao odande odakle to niko nije očekivao.

Evo kako je njemački poslanik u Zagrebu Siegfried Kasche opisao taj rasplet u svojoj opširnoj službenoj retrospektivnoj prabilješci od 1. rujna 1944. godine, koja nosi pečat najvišeg stepena tajnosti »Tajni predmet Reicha« i naslov »*Smjenjivanje hrvatskih ministara Lorkovića i Vokića, te slučaja generala Glaisea von Horstenaua*«.

Poglavnik me je zamolio da ga posjetim 21. 8. 1944. u 17 sati i 45 minuta. Započeo je razgovor, koji je vodio prilično zbunjeno, s primjedbom da je ustanovio da neki njegovi ministri više ne vjeruju u konačnu pobjedu. Naravno, to je ministar Lorković u toku posljednja dva tjedna izražavao mišljenja koja su se zasnivala na postavci da će Njemačka izgubiti rat, pa je razmišljao i o tome kako bi se Hrvatska mogla pravovremeno osigurati na drugoj strani. Što se tiče pojedinosti, Poglavnik je iznio da je Lorković išao za tim da uspostavi veze s pripadnicima ostataka bivše Seljačke stranke (HSS — napomena autora), koji su se okupljali oko inženjera Košutića, da bi preko njih i preko drugih pripremio vezu s neprijateljem. Nažalost, Lorković je i ministru Vokiću upleo u takva shvatanja. Prilikom razgovora s Lorkovićem, Poglavnik je ustanovio da je on posljednjih tjedana imao intimne razgovore s generalom Glaiseom, u kojima je Glaise sa svoje strane iznio sumnju u njemačku pobjedu i postavio Lorkoviću u pitanje kako će se Hrvatska orijentirati u tom slučaju. Na kraju je Poglavnik izjavio da mu je ova stvar vrlo neprijatna, da će on poduzeti mjere protiv svojih ministara, da bi spriječio dalje negativne posljedice, ali da meni mora, sa svom ozbiljnošću, ukazati na to, da su izjave generala Glaisea predstavljale osnovu negativnog držanja hrvatskih ministara. Rekao je da mi to mora saopćiti, jer je po njegovu shvatanju nemoguće da general

Glaise i nadalje ostane na svojoj dužnosti.
(Kurziv autorä.)

Ja sam u vezi s tim događajima izjavio svoje žaljenje i primijetio da imam utisak da je Lorkovi promijenio svoje političko držanje otkada se tješnje povezo sa svojom sadašnjom ženom. Što se tiče Vokića, mogao bih pretpostaviti da je on neraspoložen zbog svakojakih poteškoća u obostranim vojnim odnosima, ali ne i to da bi on vlastitom inicijativom zastupao neke dalekosežne negativne političke planove.

Dva dana kasnije, 23. kolovoza 1944. godine, poslije još dva razgovora s Pavelićem, Kasche je specijalnim avionom odletio u Berlin, a odatle u ratni štab »Westfallen« ministra vanjskih poslova Reicha Joachima von Ribbentropa. Cilj mu je bio, u prvom redu, da »afere Lorkovi — Vokić« iskoristi kako bi što više ocrnio svog dugogodišnjeg rivala i oponenta generala Glaisea von Horstenaua i, u najmanju ruku, isposlovaio njegovo povlačenje iz Zagreba.

Istog dana navečer — pribilježio je Kasche — bio sam kod ministra vanjskih poslova Reicha pa sam ga izvijestio šta mi je Poglavlak rekao. Gospodin von Ribbentrop je primijetio da je on Glaisea uvijek smatrao kafanskim političarom, te nadalje, da je on po svom običaju naokolo prišao, a da su Hrvati to iskoristili u vlastite svrhe. Ja sam dopustio da je Poglavlak rado iskoristio ovu priliku, jer mu svakojake nepovoljne Glaiseove izjave o njemu nisu ostale nepoznate. Stoga se može pretpostaviti da je on Glaiseove izjave sa svoje strane prikazao i naročito podvukao onako kako one u stvari možda nisu ni date. Ministar vanjskih poslova Reicha je upitao da li Poglavlak možda ima vlastite političke ciljeve. Nadalje je pitao kako bi trebalo gledati na vijesti da se je Poglavlak bavio opsežnim novanim poslovima i da je otpremio veće iznose na sigurno mjesto. Primijetio sam da ne mogu vjerovati tim glasinama, već da ih, naprotiv, moram ubrajati u one glasine koje šire mnogi samovoljni agenti hrvatske opozicije protiv ustaša i protiv vode ih ljudi.

Ribbentrop, o igledno, nije htio da primi zdravo za gotovo Paveli evu verziju doga aja, ali Kasche, koga u najvišim njema kim krugovima nisu bez razloga pomalo posprdno nazivali »ustašom broj 1«, ostao je uporan u obrani Paveli a. Takav stav on e zauzimati do kraja i njih dvojica e zajedni kim snagama najzad uspjeti da dovedu do povla enja Glaisea von Horstenaua s dužnosti njema kog opunomo enog generala u Hrvatskoj.

Dok se Kasche nalazio na referisanju kod Ribbentropa, Paveli je, ne preduzimaju i još uvijek ništa ni protiv Voki a ni protiv Lorkovi a, angažovao *Antu Štiti a*, funkcionera Glavne direkcije za javni red i sigurnost i svog odanog pristašu i 24. kolovoza mu indirektno aranžirao sastanak s *Lorkovi em*. Tom sastanku, održanom u Lorkovi evom stanu, bili su prisutni još i Lorkovi eva supruga i *Milutin Jur i*, glavni ravnatelj Glavne direkcije za javni red i sigurnost. Sutradan, 25. kolovoza, Štiti je posjetio i »svog prijatelja« *Voki a*. Poslije toga je, prema instrukcijama Paveli a, rukom napisao izvještaj na etiri stranice, izme u ostaloga i o tome kako je Lorkovi govorio »da e Njema ka izgubiti rat«, te »šta može Hrvatska sad preventivno da u i ni za svoj budu i razvoj«, s im u vezi je »bilo razgovora i o uspostavljanju veza s neprijateljima«.

O daljem toku doga aja Kasche je u svojoj retrospektivnoj pribilješci napisao slijede e:

U Berlinu mi je prenešena Poglavnikova želja da se što prije vratim u Zagreb. Tek što sam stigao (29. 8. 1944), Poglavnik me zamolio da do em k njemu. Predo io mi je opsežne dokumente, pa mi je pro itao pismo koje je rukom napisao na etiri stranice ustaša *Ante Štiti ...* Prema ovom pismu Lorkovi je u pogledu Poglavnika primijetio da on može da ide u Njema ku i *da tamo eka daljnji razvoj ...* Poglavnik je zatim primijetio da su mu oba ministra (odnosi se na Lorkovi a i Voki a — napomena autorä) predlagali, prilikom svojih referisanja, da se uspostavi veza s bivšim anglo-filskim nastrojenim pripadnicima Selja ke stranke, te *da se on tome nije suprotstavljao, jer je htio da dobije zaokruženu sliku o toku ovih misli i o mjerama koje su ve poduzete.* Njemu da je sada jasno da mora stupiti u ak-

ciju, da bi prije io daljnji razvoj i da bi snage koncentrisao i usmjerio u pravcu zajedničke borbe. Ja sam pozdravio ovo Poglavnikovo shvatanje, izrazivši svoje žaljenje što su tako vrijedni ministri, kao što su Lorkovi i Voki, toliko zastranili. (Kurziv autora.)

Tridesetog kolovoza 1944. godine u 13 sati i 30 minuta Kasche je poslao Ribbentropu radiogram u kojem je detaljno reprodukovao svoj razgovor s Paveli em:

Poglavnik me ju e poslije podne zamolio da do em k njemu, pošto mi je u Berlin poru io da se vratim 29. 8. Na osnovi pismenih podataka saop io mi je ovo:

Lorkovi, a pod njegovim uticajem i *Voki*, razgovarali su posljednjih dana više puta s pripadnicima bivše Seljačke stranke o mjerama u hrvatskoj vladi i vojsci, koje bi se odnosile na približavanje neprijateljskim interesima. Oba su ministra, svaki posebno, izvijestili Paveli a da su, zbog promijenjene op e situacije, razgovarali s tim li nostima i da oni žele ustaške jedinice priklju iti op o j hrvatskoj vojsci, pošto neprijatelj ne e priznavati vojsku koja je vezana za stranku. Lorkovi je zagovarao putovanje nekih pripadnika Seljačke stranke u Švicarsku, radi uspostavljanja veze s tamošnjim ljudima, koji opet imaju vezu s neprijateljem. Sva ova zapažanja su ga prisilila na hitnu akciju. *On e do 31. 8. preduzeti odgovaraju a hapšenja, bez prolijevanja krvi.* Prije svega bi e pogo eni *Voki* i *Lorkovi*, kao i spomenute li nosti bivše Seljačke stranke. On me je stoga zamolio da se njema ka granica od 30. 8. zatvori na tri dana za Hrvate koji žele putovati, da bi se, prije svega, sprijeio tranzit u Švicarsku. *Na Lorkovi evo mjesto* postavi e bivšeg ministra pravde *Dumanđića*, zajedno 5 *novim ravnateljem policije*, za koje je mjesto predvidio sadašnjeg velikog župana *Lisaka*. *Umjesto Voki a* imenova e sadašnjeg zapovjednika hrvatske mornarice *admirala Steinfla*, a *na mjesto generala ani a*, zapovjednika hrvatskih oružanih snaga, po svoj prilici vojnog atašea u Berlinu *generala*

von Desovi a. Za šefa upravne službe u Ministarstvu unutrašnjih poslova predvi en je *Benak*. Navedene nove li nosti uglavnom se kod nas dobro ocjenjuju. Dumandži a smatraju slabim. Ovim se ljudima nema šta primijetiti u politici kom pogledu. Iz vlastitih razmišljanja o tome da li se iza ovih mjera, u krajnjoj konzekvenci, kriju planovi negativni po nas, moram izvu i zaklju ak da se tako šta teško može pretpostaviti. Naprotiv, ove mjere zna e ve esto podvla eno isticanje bezuvjetnog ustaškog kursa i odlu nost da se putem, kojim se pošlo na našoj strani, ide dalje bez prepreka. (Kurziv autora.)

Tek što je ovaj telegram stigao do Ribbentropa, Paveli se, istog dana u pet sati poslije podne, ponovno sastao s Kascheom i, prema njegovoj pribi-
lješci, saop io mu:

... da e u 21 sat sazvati sjednicu vlade i da e poslije te sjednice objaviti promjene u vladi. Obojica ministara e biti, u najgorem slučaju, internirani, vjerovatno, na Sljemenu. Zatim e biti pohapšeno još oko 60 osoba, u prvom redu one koje su anglo-ameri ki orijentisane, ili koje terete za odgovaraju u djelatnost. Pri tome je spomenuo *Pernata*, *Torbara*, *Farolija* (za njega je Poglavnik naveo da je glavni agent engleskih interesa), *general a Nikoli a*, *pukovnika Jendraši a*, *general a Mari a* i *pukovnika Blaškovi a*. Svi ovi e biti internirani na Sljemenu ili u žandarmerijskoj kasarni, a krivci e biti predani redovnom sudu. (Kurziv autora.)

Trideset i prvog kolovoza u pet sati ujutro Kaschea je u njegovoj rezidenciji probudio telefon. *SS-potpukovnik Guenther Hermann*, *šef Djelatne grupe »E« (EG »E«) za Hrvatsku* javio mu je, u vezi s hapšenjem grupe Lorkovi —Voki »da je akcija op enito glatko provedena i da nije bilo otpora. Samo je šofer Branka Rukavine, dosadašnjeg šefa obavještajne službe, pucao u nužnoj obrani. Kod Rukavine je navodno prona en materijal koji ga tereti.«

Tako su, u Kascheovoj verziji, tekli doga aji oko »zavjere Lorkovi —Voki «. Me utim, bilo je mnogo

toga što je on znao ali o emu nije izvještavao Ribbentropa, a bilo je isto tako dosta i toga što on nije znao, a što je i Gestapo samo nasludivao...

Ustaški pukovnik Anto Moškov je, u istražnom postupku, vođenom poslije rata, o slušanju Voki i Lorkovi i izjavio doslovno slijedeće:

Voki je odmah pokazao vrlo veliku aktivnost što se tiče održavanja kontakta sa jedinicama na terenu i oficirima, te je neko vrijeme bio više vani nego u Zagrebu. Imao je namjeru, kako je sam govorio, da obiđe sve jedinice i da govori sa svim oficirima, osobito zapovjednicima. ... Njegovi govori prilikom tih obilazaka, osobito pred višim oficirima, bili su neka vrsta senzacija, jer je u njima uvijek aludirao na Nijemce, a da ih ne spomene, govorio je da treba otkrivati u najskorije vrijeme velike događaje u kojima će hrvatska vojska otvoreno nastupati protiv svakoga koji će biti na putu protiv održanja države, te da se Hrvatska nije vezala, niti će se vezati sa sudbinom drugih i sli. ... Voki bi obiđeno prilikom posjeta pozvao zapovjednike i rekao im da će ih pravovremeno o svemu obavještavati (ne ulaze i u samu stvar) i to putem kurira ili radiom, a onda da će možda trebati »dobro pritegnuti obojke«. Oni su iza toga otkrivali nalog Voki iev za okret protiv Nijemaca, iako to Voki nigdje nije izričito spomenuo. ...

Nakon svojih obilazaka Voki je odmah išao referisati Paveli i vjerujem da mu je sve to - no iznosio, pa i svoje govore. ...

U početku svog ministriovanja Voki nije bio posebni prijatelj Lorkovi iev... Međutim su kasnije postali vrlo dobri prijatelji, tako da je Voki kumovao Lorkovi u kada se ovaj drugi puta ženio. ... Lorkovi je u to doba bio ministar unutrašnjih poslova. Ipak je najintimniji prijatelj Voki i bio njegov vjenčani kum Ante Štiti. ... Voki i Štiti su bili nerazdruživi, te me u njima nije bilo tajni, a Voki je imao više povjerenja u njega, Štiti i, nego u svog pobočnika...

Sa druge strane i kada je započelo pripremanje akcije, tzv. »puška«, nije mi poznato, a o svemu sam doznao kada je stvar izbila na javu i to

najviše od samog Voki a, zatim *Servatzi-a, Jose Rukavine*, koji je vodio jednim dijelom istrage, zatim od *Bulata* i neke stvari od *Vu kovi a* u emigraciji. Prema svemu Lorkovi je zapo eo kontakte sa ma ekovcima ... Voki je prema svemu bio uvu en u akciju kada je ona ve bila pokrenuta. Prema rije ima Voki a, on i Lorkovi su Paveli a obavještavali zajedni - ki, da HSS-ovci žele kontakt kako bi skupa mogli razmotriti situaciju, te od istog, Paveli a, dobiti placet. Sve što mi je Voki pri ao o ovoj aferi bilo je prilikom njegovog ekanja na su enje, jednom prilikom u Novom Marofu, gdje je bio interniran.

Prema Voki u, *Farolfi* je na prvom sastanku iznio da želi stalan kontakt, te su se odmah našli na zajedni koj misli i uvjerenju da Njema ka u kratkom vremenu gubi rat i to bez ikakvih kompromisa, sa bezuvjetnom kapitulacijom ...

Posve je sigurno da su o svim fazama pregovora Voki i Lorkovi obavještavali Paveli a, što je ovaj pred *Servatzi-jem* i *M. Frkovi em* to potvrdio, kada su došli k njemu radi izjave Voki eve i Lorkovi eve, koju su oni dali pred sudom, pozivaju i se na ovu injenicu.

... ini mi se da su ve bile iznesene osobe koje bi formirale vladu, i da jedino nisu mogli na i osobu za ministra unutrašnjih poslova, ... *Jedan od prvih uslova za provedbu itave stvari bio je odstup samog Paveli a*, kao i svih ljudi koje ne bi prihvatili HSS-ovci. ..

Za vrijeme itavog ovog razgovora koji sam imao sa Voki em pred njegovo su enje, isti se je neprestano pitao sa suzama u o ima »*Zašto sada ovo, kada je on, Paveli , u sve bio upu en*« . .. Neprestano je ponavljao »Ne razumijem, ne razumijem«, i nekoliko puta je napomenuo da on u tu stvar ne bi ni ulazio da nije dao odobrenje Paveli

Baš u asu kada je tako reku stvar bila sazrela, kada su se sporazumjeli i još samo tražili ministra unutrašnjih poslova (isti em da je Voki tvrdio da je i ovo posljednje bilo saop eno Paveli u, kao i to da on, Paveli treba odstupiti ...) baš u tom momentu izbija na po-

zornicu Štiti sa pismenom prijavom o itavoj stvari u koju je od Voki a bio potpuno upu- en. ...

Na traženje Servatzi-ja da se i Štiti stavi pred sud ... Paveli je to otklonio ...

U svakom slu aju prijava Štiti a bila je polazna to ka i jedini argument kojim se Paveli poslužio da ovu stvar iznese na javu na vrlo upadan na in.

Kako je stvar tekla na samoj ministarskoj sjednici uo sam od Bulata, kada je ovaj bio dodijeljen kod mene kao neke vrsti vladin povjerenik.

Paveli je naglo sazvaio sjednicu vlade u Tuškancu i tamo po eo otvorenu ataku, izjavivši pred svima da se me u njima nalaze neki koji se bave mišlju izdaje. Ne spominju i imena po eo je iznositi pojedine stavke iz Štiti eve izjave-prijave, na što je Lorkovi , a zatim i Voki , ustao i rekao za u en, da mu izgleda da se to na njega odnosi, što je Paveli i potvrdio, izjavivši da on to ne e i ne može trpjeti, da ih rješava dužnosti. Prema rije ima Voki a i Lorkovi a te Bulata svi su bili iznena eni, jer nisu znali ništa, a Voki i Lorkovi upravo zaprepašteni, te nisu znali šta bi upravo rekli. Mislili su da e se naknadno razjasniti, iz svega se vidi da je Paveli htio itavu stvar vrlo demonstrativno izvesti, a imao je nakanu odmah nakon sjednice dati uhapsiti Voki a i Lorkovi a. U tu svrhu bio je pozvan Servatzi, koji mi je, kao i Bulat, sve pri ao, Luburi , Heren i , Pe nikar, Lisak, Kirin i Rukavina (nisam siguran za ovog posljednjeg), ali se nakon sjednice radi ne ega predomislio i odredio im samo ku ni zatvor i to bez nadzora, a sutradan sa nadzorom agenta i nakon tri dana sud. ...

... Sav organizatorski posao u toj raspravi imao je do samog su enja preko sebe Servatzi. Iako je bilo lanovima suda pod prisegom nareno da o raspravi ne smiju razgovarati (rasprava je bila tajna), ipak sam doznao neke momente. Tako mi je poznato da su Lorkovi i Voki odmah izašli sa izjavom da se ne smatraju krivim, jer da je sve znao Paveli , koji

im je dao dozvolu za kontakt, kao i da je bio isti u toku svega obavještavan. Na to je sud prekinuo raspravu, te su Servatzi i Frkovi (mislim skupa) išli Paveli u da ga o ovom obavijeste. Paveli je tada potvrdio izjavu i tada je rekao da je on htio vidjeti, »kako daleko e gospoda i i«. ...Optužnica se je bazirala na Štiti evoj izjavi, a kako su optuženi priznali to, svjedok ni jedan nije bio pozivan. Nakon što su Servatzi i Frkovi bili kod Paveli a, sud je završio postupak, osudivši Voki a i Lorkovi a na gubitak inova i isklju enje iz PTB. Sa ishodom samog su enja Lorkovi se pokazivao prili no zadovoljan, šta više i smijao se, te je ostavljao dojam da drži, da je to sve bilo »pro forma«, dok se na Voki u vidjelo da se još u itavoj stvari ne može sna i.

Odmah nakon su enja bili su proglašeni ... uhapšenim i saop eno im je da e biti internirani i to Lorkovi u Koprivnicu, a Voki u Novi Marof, kuda su drugog dana i odvedeni. ... Kasnije su, nakon izvjesnog vremena, povezani Voki i Lorkovi u kaznioni u Lepoglavi. Nakon što smo izbjegli u Austriju uo sam prve vijesti da su obadvojica bili usmr eni po straži kaznionice, kada je ova prilikom povla enja bila napuštena.

Što se ti e šefa Ravsigura *Milutina Jur i a*, koji je tako er bio umiješan u »zavjeru Voki —Lorkovi«, on je nakon »su enja« poslan po kazni u Gospi . Vratio se poslije izvjesnog vremena u Zagreb, a onda je jedne no i u njegov stan upala grupa Heren i evih ustaša, izvukla ga na ulicu i zaklala.

»Mali Pan evac« na velikom poslu

Stvaranje ustaške »Nezavisne Države Hrvatske« dovelo je RSHA trenutno u dilemu u pogledu njenog tretmana: da li tu novu »državnu« tvorevinu smatrati okupiranom teritorijom ili savezni kom zemljom? Rješenje se, me utim, nametnulo samo od sebe: Fuchsova Djelatna grupa za Jugoslaviju ostavila je u Zagrebu svoju Djelatnu komandu (EK), a od^nah zatim je uspostavila djelatne komande u Sarajevu i Osijeku. Kako nijedan mjerodavni faktor Tre eg Reicha takvom redu stvari nije stavljao

nikakve zamjerke, zna ilo je to da se »Nezavisna Država Hrvatska« u pogledu sigurnosnih organa tretira kao okupirana teritorija i RSHA se tako i postavio. Me utim, ubrzo je Ribbentropovo Ministarstvo inostranih poslova po elo da insistira na *formalnom* priznanju integriteta »Nezavisne Države Hrvatske«. Predstavnik tog ministarstva u novoj »državi«, *poslanik Siegfried Kasche*, odlučio je zastupao stav da »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, u interesu Tre eg Reicha, treba što više afirmirati i na me unarodnom planu, ali Gestapo za takve stavove nije imao mnogo sluha. Neslaganja i sukobi do kojih je dolazilo izme u Ministarstva vanjskih poslova i RSHA okon a e se, sticajem okolnosti, tek godinu dana kasnije, u travnju 1942. godine, krahom Beissnerove Djelatne komande Zagreb i postavljanjem policijskog atašea pri poslanstvu Tre eg Reicha u hrvatskoj metropoli.

Mladi i ambiciozni *Walter Schellenberg*, koji je u vrijeme sloma Kraljevine Jugoslavije naslijedio SS-generalu Josta na položaju šefa Uprave VI RSHA, nije ekao na ishod te borbe. On je, zapravo, iskoristio razli ite stavove u vrhovima Tre eg Reicha u pogledu »suvereniteta« »Nezavisne Države Hrvatske« da bi što više osamostalio svoju službu na podru ju te »države« i ve je po etkom ljeta 1941. godine izdvojio svog opunomo enika u NDH, SS-*kapetana Rudolfa Koba*, iz sastava Djelatne komande Zagreb, davši mu pravo da samostalno djeluje i o svemu neposredno izvještava njegovu upravu VI.

Me u Kobovim saradnicima najistaknutije mjesto je zauzimao predratni predstavnik »Antikominterne« u Beogradu i Krausov agent *Adalbert Klingel*, koji se obreo u Zagrebu kao urednik folksdajerskih novina »Deutsche Zeitung in Kroatien« i dopisnik glavnog organa NSDAP »Völkischer Beobachter«. Njih dvojica su predstavljali ki mu agencije Uprave VI RSHA u NDH i što je najinteresantnije, od samog po etka postojanja nove »države« zauzeli su negativan stav prema ustaškoj vladajujoj garnituri. Za razliku od *Beissnera*, koji je u svojim izvještajima podržavao i pravdao sve ustaške mjere i zlo ina ke pothvate, *Kob* i *Kungel* su uporno zastupali i iznosili mišljenje da Pavelićev režim nije u stanju da savlada probleme koji se pred njega postavljaju i da e svojim postupcima nanijeti štetu vitalnim interesima Reicha. Me utim,

takav njihov stav ne e imati nikakvog uticaja na njema ku politiku prema tzv. NDH.

Unato negativnom stavu prema Paveli evom režimu Kob je održavao prisne veze s mnogim najistaknutijim funkcionerima tog režima. Naro ito je imao jak uticaj na »maršala« *Slavka Kvaternika*. Preko njega je, na primjer, isposlovao da se primi u domobranstvo jugoslavenski pukovnik *Milan Desović*, premda se ovaj nalazio na ustaškoj »crnoj listi«. štaviše, taj isti Desović e kasnije dobiti i plemi ku titulu (»von Desović«) i 1943. godine, u inu domobranskog generala, biti imenovan za vojnog atašea NDH u Berlinu! Da li je Desović još u vrijeme stare Jugoslavije bio povezan s Kobom ili nekim drugim predstavnikom njema ke obavještajne službe nije utvr eno, ali injenica je da je on za vrijeme rata bio jedan od važnijih informatora Uprave VI RSHA. *SS-kapetan Rudolf Schrems*, referent te uprave za »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, pokuša e baš preko njega da prodre u veze koje su krugovi bliski Paveli u održavali s hrvatskom emigracijom u Švicarskoj.

Na saslušanju pred isljednikom Ozne, Schrems, koga su Francuzi poslije rata predali jugoslavenskim vlastima, izjavio je doslovno:

U ožujku 1944. godine, povodom jednog službenog posla, došao je u Be hrvatski vojni ataše u Berlinu Desović, koji je istovremeno bio vojni ataše i u Bratislavi, sa svojim saradnikom, pomorskim kapetanom Mašekom. General Desović je stanovao u IV be kom kvartu, u Favoritenstrasse, preko puta Terezianuma, u stanu svoje prijateljice, gospo e Rite Hauser. Ona je bila švicarska državljanica i živjela je rastavljeno od muža, koji je bio inženjer kod Dorniera u Rohrschachu u Švicarskoj. Veze gospo e Hauser s Desovićem poticale su iz vremena davno prije rata, kada je Desović bio jugoslavenski oficir u Beogradu, a Hauser tamo službeno imao posla.

Ja sam bio pozvan u njen stan na ru ak. Tom prilikom je došlo do razgovora o hrvatskoj emigraciji u Švicarskoj i' ja sam izrazio mišljenje da Paveli tu emigraciju vješta ki podržava, da bi preko nje uspostavio veze s Englezima. Slijede eg dana me je Mašek posje-

tio u službenoj ustanovi i predložio mi da pošaljem gospo u Hauser u Švicarsku, da bih uspostavio veze prema hrvatskoj emigraciji. Desovi, s kojim smo ponajprije stvar dogovorili, držao se rezervisano, ali se konačno i on zainteresovao za to. Po etkom svibnja 1944. otputovao sam u Berlin, i odsjeo sam kod Desovi a u Schmaergerndorfu, Dohnenstieg broj 6. Tom prilikom smo se složili da gospo a Hauser treba da putuje u Švicarsku pod izlikom privatne posjete mužu, a zapravo s ciljem da ispita veze ustaša s Englezima. Hauserova je ostala tamo etiri tjedna. Od mene je primila hiljadu švicarskih franaka, koje mi je Desovi htio vratiti u Reichsmarkama, ali sam to odbio. Hauserova je trebalo da obi e:

dr Mirka Lammera, lana hrvatske privredne delegacije, koji je, navodno radi bolesti, ostao u Švicarskoj, ali je unato toga, u Zagrebu i dalje primao svoju pla u;
kipara Meštrovici a;

Juriši a-šturma u Bernu, koji je igrao neku ulogu kao jugoslavenski diplomata emigrantske vlade u Londonu. U lipnju ili u srpnju 1944. godine Hauserova je otputovala u Švicarsku i došla u vezu s Meštrovici em, pod izgovorom da se interesuje za umjetnost, i s Juriši em-šturmom, navode i da traži jednog svog srpskog prijatelja. Juriši -šturmu je pozvao u posjetu i ona je upoznala njegovu ženu. Lammera je uzalud tražila. Iako je veza s Juriši em-Šturmom bila uspješno uspostavljena, ona stvarno nije donijela ništa bitnog, osim podatka da je Juriši -šturm antikomunista. Ponovno putovanje Hauserove imalo bi svrhu samo u slučaju duljeg zadržavanja u Švicarskoj, ali s obzirom na karakter njene veze s Desovici em to se nije moglo tražiti. Tako je uspostavljena veza ostala neiskorištena, jer nije na ena druga osoba koja bi je dalje mogla održavati. Gospo a Hauser je u velja i 1945. evakuisana iz Be a u Lent u Salzkammergut. Tamo je ostala i nakon kapitulacije Tre eg Reicha, što sam ustanovio po etkom svibnja 1946. godine, kada sam kao francuski uhapšenik bio brzim vlakom transportovan u Be . Sreo sam je u vlaku i kratko smo razgovarali.

Tom prilikom sam saznao da ima vezu s Desovi em, koji se nalazio u jednom ameri kom logoru u Stuttgartu i da se nada njegovom skorom oslobo enju.

Tako kaže Rudolf Schrems. Me utim, prema nekim drugim podacima, drugi odlazak Rite Hauser u Švicarsku sprije ila je Uprava IV RSHA, pošto je posumnjala da Desovi preko nje i sam pokušava da uspostavi vezu s Anglo-Amerikancima.

S Upravom VI RSHA sara ivao je vrlo prisno i Desovi ev prethodnik na dužnosti vojnog atašea NDH u Berlinu, *admiral uro Jak in*. Osim redovnih izvještavanja o radu i držanju pripadnika Paveli evog berlinskog poslanstva, on je za ra un Uprave VI pronalazio i pogodne pojedince, uglavnom bivše jugoslavenske mornari ke oficire i podoficire, koje je Uprava VI RSHA poslije vrbovala, slala na obavještajne kursove i zatim upu ivala kao agente na rad u Francusku, Španiju, Portugaliju, Tursku pa i u Južnu Ameriku.

Naro ito bliske veze i saradnju uspostavio je Kob sa *Van om Mihailovim*, šefom VMRO (Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija), koji je od osnivanja NDH živio u Zagrebu kao gost svog starog poznanika i prijatelja Ante Paveli a. Kada je u travnju 1942. godine bila ukinuta Beissnerova Djelatna komanda Zagreb, *Walter Schellenberg* je odlu io da upravo zbog tih veza pošalje Koba u Sofiju kao glavnog opunomo enika Uprave VI RSHA za Bugarsku. Njegovo mjesto, u svojstvu vršio ca dužnosti glavnog opunomo enika Uprave VI RSHA za NDH, preuzeo je *Adalbert Kungel*, »Mali Pan evac«, kako su ga zvali zbog njegovog niskog rasta. Od tada e on u unutrašnjem saobra aju RSHA imati šifru »8201«, a koristi e i pseudonime »Pavian« i »Nikoli «.

Poznavaju i liniju svog ranijeg šefa i prethodnika Koba, Kungel e nastaviti da u svojim izvještajima Upravi VI RSHA kriti ki posmatra situaciju u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«. Nastavi e da sugerira neophodnost uklanjanja ustaša u interesu Tre eg Reicha, i dovo enja na vlast li nosti iz Maekove Hrvatske selja ke stranke i domobranstva. Pritom je Kungel smatrao da. bi Paveli li no mogao formalno i da ostane šef države.

U vrhovima RSHA se ova Kobova, odnosno Kungelova, ideja postepeno afirmiše i krajem 1943. godine, neposredno poslije kapitulacije Italije, Schellenberg šalje u Zagreb dva svoja bliska saradnika: *SS-majora Karla Krausa* i *Alfreda Helmuta Naujocksa*. Prvi je bio predratni glavni opunomoćnik Uprave VI za Jugoslaviju, a zatim od travnja do listopada 1941. godine rukovodilac Djelatne komande Beograd. A drugi? Bio je to onaj isti Naujock koji je 31. kolovoza 1939. godine, s 5—6 pripadnika SD-a, prema Heydrichovom scenariju, organizovao pothvat »Himmler«: tobožnji napad grupe poljskih vojnika na radio-stanicu u njemačkom pograničnom gradu Gleiwitzu i tako Hitleru stvorio »povod« za napad na Poljsku, a zatim, u listopadu iste godine, u pograničnom holandskom gradu u Venlou izvršio otmicu dvojice oficira britanske obavještajne službe, Besta i Stivensa.

Po dolasku u Zagreb dvojica iskusnih gestapovaca su se u Kungelovom stanu sastali s bliskim Maekovim saradnikom *ing. Augustom Košutićem*. Nema pisanih tragova o njemu se tom prilikom raspravljalo, ali sudeći po svemu razgovor je vođen u okviru Kungelovih prijedloga i ideja. Međutim, iako vrhovi Trećeg Reicha u njemu nisu bili protiv smjenjivanja ustaša, ipak su sve kombinacije o smjenjivanju Pavelićeve garniture s vlasti pale u vodu. Nijemci u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« nisu imali drugog oslonca i jedino su s ustašama mogli ići dalje. Svaka druga kombinacija, pa i ova sa HSS-om, iziskivala je dovođenje novih njemačkih divizija u Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, a njih Nijemci više nisu imali dovoljno ni za isto ni front.

Tako se posljednja misija SS-majora Karla Krausa na tlu Jugoslavije završila neuspjehom. Prvih poslijeratnih godina i on se »izgubiti«, da bi se tek u travnju 1974. godine saznalo da kao mirni građanin, pod svojim punim imenom i prezimenom, živi u Münchenu, gdje rukovodi jednom firmom.

Kungel je u Zagrebu uspostavio naročito bliske odnose s Andrijom Artukovićem, ministrom unutrašnjih poslova NDH, pa je čak postao neke vrste posrednik između njega i Beissnera, odnosno kasnije Helma.

S obzirom da je njemačka Vrhovna komanda oružanih snaga računala s mogućnošću u anglo-američke invazije evropskog kontinenta, *Walter Schel-*

Lenberg je već u veljači 1943. godine naredio svim opunomoćenicima Uprave VI RSHA u zemljama izloženim toj opasnosti da pristupe na svojim područjima formiranju obavještajnih mreža, snabdjevenih radio-stanicama, koje će ostati u pozadini neprijatelja i izvještavati o njegovim pokretima i svemu drugom što bude interesovalo operativnu komandu njemačkih oružanih snaga, te istovremeno vršiti diverzije: rušiti mostove, vijadukte, propuste, komunikacije i razne za rat značajne objekte. Zbog toga što je trebalo da počinje radom tek u slučaju invazije Saveznika, ove su mreže nazvane »invazivnim mrežama« (Invasionsnetz, ili kraće I-Netz).

U cilju formiranja te mreže na teritoriji NDH, kao i na jugoslavenskom području jadranske obale koje su okupirali Talijani, u Zagreb je ubrzo došao šef Odjeljenja E (jugoišta na Evropa) Uprave VI RSHA, *SS-potpukovnik Hammer*. U razgovorima koje je vodio s ustaškim ministrom unutrašnjih poslova *Andrijom Artukovićem*, komandantom »Poglavnikovog tjelesnog združenja« *pukovnikom Antom Moškovom* pa i sa samim *Pavlićem*, postignut je na kraju sporazum da ustaše obezbijede ljudstvo za ovu obavještajnu mrežu.

Izgradnjom »invazivne mreže« na teritoriji NDH u Upravi VI RSHA je zadužen *SS-poručnik Rudolf Schrems*, a na terenu *Adalbert Kungel*, kome je upravo u to vrijeme skinuto ono »v. d.« (vršilac dužnosti) ispred titule glavni opunomoćnik Uprave VI RSHA u NDH.

Pukovnik Moškov i *SS-poručnik Herbert Scheiber*, koji je u međuvremenu, vrativši se s istočnog fronta nazad u Zagreb, postao, pod prezimenom Gvozdi, instruktor »Pavlićevog tjelesnog združenja« s drugim ustaškim bojnikom (majora), odabrali su iz tog združenja (brigada) tridesetak ustaša za koje je u Zagrebu organizovan specijalni tromjesečni kurs.

Podijeljeni u šestorke — šef grupe, dvojica obavještajaca, dvojica diverzanata i jedan radio-telegrafista — svršeni kursisti su krajem kolovoza 1943. godine stigli na teren: u Šibenik, Split, Knin, Metković i Kotor. Svaka grupa je raspolagala odgovarajućim oružjem, eksplozivom, diverzantskim materijalom pa i većom količinom dolara i funti sterlinga koje je Himmlerova fabrika lažnog novca u Sachsenhausenu, specijalnom koncentracionom lo-

goru kod Berlina, naveliko proizvodila. S lažnim dokumentima, s kojima ih je snabdio resor ministra Artukovića, agenti-diverzanti su se razišli po navedenim gradovima kao mirni apolitični građani, zanatlije, željezničari, torbani, trgovci i slično. U mjestu boravka su mogli raditi na stvaranju obavještajne mreže, a u slučaju iskrcavanja Saveznika trebalo je da nekakvu proizvodnju diverzija sve dok za tu aktivnost ne dobiju radio-telegrafskim putem odgovarajuće naredbe.

Međutim, do savezničke invazije na jugoslavenskom dijelu jadranske obale nije došlo, a onda je jednog dana, početkom 1944. godine, Kungel doživio neprijatno iznenađenje: javljeno mu je da je u zaplijenjenoj partizanskoj arhivi pronađeno saslušanje jednog pripadnika njegove »invazione mreže«, koji je partizanskom isljedniku ispričao sve što je znao. A znao je mnogo, ne samo o svojoj grupi nego i o članovima ostalih grupa, s kojima je pohađao specijalni kurs!

Kungelov pokušaj da promjenom članova dokumenata i premještanjem članova pojedinih grupa iz jednog u drugi grad spasi što se spasiti može, pokazao se ubrzo uzaludnim i cijela akcija je morala biti otpisana.

U Upravi VI RSHA, naročito u njenom odsjeku za Jugoslaviju, povela se tada diskusija o smjenjivanju Kungela zbog nesposobnosti s dužnosti glavnog opunomoćnika Ureda VI RSHA u NDH. Međutim, *SS-major Wilhelm Höttl* je smatrao da »Malog Pančevića« ne treba tako strogo kažnjavati, već da njegove veze i agenturu u teškim uslovima koji su nastali poslije kapitulacije Italije treba iskoristiti za formiranje nove invazione mreže, ali pod rukovodstvom nekog iskusnijeg oficira RSHA. Höttlov prijedlog je usvojen i s tim zadatkom je u NDH poslan *SS-major Heinrich Reinel*, koji je za svoje sjedište izabrao Sarajevo.

U okviru nove invazione mreže planirano je stvaranje obavještajno-diverzantskih centara u Kotoru, Dubrovniku, Metkoviću, Mostaru, Splitu, Šibeniku, Crikvenici i Rijeci, a zatim i u Kninu i Gospiću. Pošto je u RSHA-u bilo odlučeno da svi poslovi oko izgradnje nove invazione mreže budu obavljani bez pomoći i saradnje predstavnika ustaških vlasti, prema kojima je RSHA u ovo vrijeme bio rezervisan i zbog sumnje u njihove veze s Anglo-Amerikancima.

ma, Kungel je sve svoje ranije saradnike na izgradnji prve invazivne mreže odbacio i na raspolaganje Reinelu stavio samo jednog: bio je to *Rudolf Treu*.

Troj postaje Treu

Pred drugi svjetski rat radio je u osje koj gimnaziji kao nastavnik Rudolf Troj. Bio je rodom iz Skoplja, gdje mu je otac kao liječnik došao u austrijsku bolnicu još po etkom dvadesetog stoljeća. Međutim, iako porijeklom Nijemac, Rudolf je u godinama pred rat istupao kao veliki jugoslavenski nacionalista, monarhista. Bio je čak i istaknuti član Ljotićevog »Zbora«.

U aprilskom ratu *Rudolf Troj* je rezervni oficir jugoslavenske vojske, ali ubrzo poslije sloma Kraljevine Jugoslavije oblači uniformu folksojerske vojne organizacije »Einsatzstaffel«, postaje direktor njemačke učiteljske škole u Osijeku, a istovremeno i dragocjen saradnik Djelatne komande (EK) Osijek, na čijem je čelu *SS-kapetan Hans Rexeisner*, raniji rukovodilac referata u SD-odsjeku Celovec (Klagenfurt). Istovremeno mijenja i svoje prezime *Troj* u *Treu*.

Kako je Rudolf Treu postao agent Gestapoa, koje je i kakve zadatke izvršavao u prvom periodu svoje obavještajne djelatnosti, vidi se iz izvještaja rukovodioca Djelatne komande Osijek SS-kapetana Rexeisnera, dostavljenog *6. rujna 1941. godine* šefu Djelatne grupe policije sigurnosti i službe sigurnosti u Beogradu SS-pukovniku Wilhelmu Fuchsu, i šefu Djelatne komande u Zagrebu, SS-majoru Wilhelmu Beissneru:

Od prije tri mjeseca — stoji u tom izvještaju — u ovom nadležstvu s vremena na vrijeme besplatno radi jedan saradnik, Volksdeutscher, koji je ranije, za vrijeme svog boravka u Makedoniji, dugo godina pripadao pokretu »Zbor« i stoga vrlo dobro poznaje vodeće ljude tog pokreta. Poslije sloma Jugoslavije, ovaj agent, po imenu Rudolf Treu, profesor gimnazije u Osijeku, učestvovao je u spasavanju vodećih članova »Zbora« iz Hrvatske i Slavonije. Ove ličnosti, koje zahvaljuju život djelovanju prof. Treua i ovoga nadležstva, vrlo su mu naklonjene, te su mu kod Ljotića jako potkrijepile

glas prijatelja »Zbora« i srpskog naroda. Agent je stoga ve jednom, prije nešto više od mjesec dana, imao prilike da razgovara s Ljotim i njegovim vode im sekretarima i tada je, kako je ve javljeno, saop io planove za vladu koju bi obrazovao N e d i .

Vode i ljudi »Zbora«, naro ito Ljoti , govore pred agentom potpuno bez uzdržavanja, s najve im povjerenjem, i, kako izgleda, uvjereni su da mogu, s jedne strane, preko agenta dostavljati svoje želje i drugim njema kim ustanovama, a s druge opet, istim putom preko agenta dobivati sugestije s njema ke strane.

esto, prilikom najslobodnijih razgovora, ovoga agenta pitaju za savjet po stvarima »Zbora« i njegovih budu ih planova. U etvrtak, 4. rujna, agent je opet otišao po našem nalogu na razgovor s Ljotim, i usprkos velikoj zauzetosti, on ga je odmah primio. Razgovarali su od 11.30 do 13 sati u ku i direktora Državne agrarne banke, dr Coni a, kojeg smatraju šefom Ljotievog kabineta, a koji stanuje u Beogradu, Palmotieva ulica br. 16/1.

Rexeisen zatim navodi da je agentu Rudolfu Treuu naredio da sadržaj svog razgovora s Ljotim prenese na papir, a na in na koji je Treu sistematizovao svoju pribilješku po uputstvima SS-kapetana Rexeisena, najbolje ilustruju širinu interesovanja Gestapoa. Evo podnaslova Treuovog izvještaja:

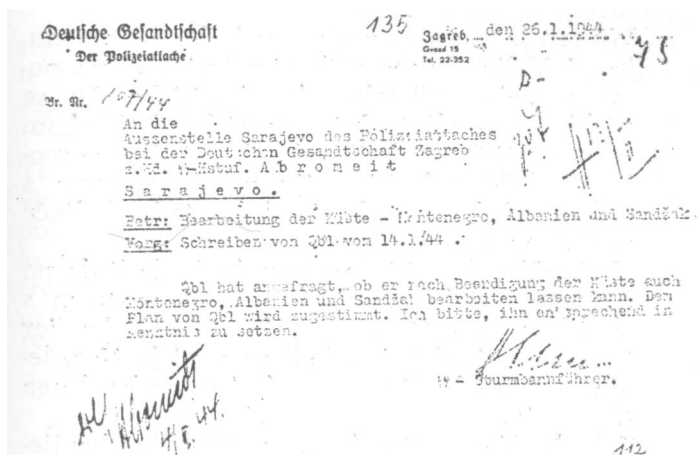
1. Pozadina obrazovanja Nedi evog kabineta prema pri anju Dimitrija Ljotia
2. Slobodni zidari u Nedi evoj vladi prema Ljotievom pri anju
3. Stav ministra unutrašnjih poslova A imovića prema komunizmu i njegovom suzbijanju prema Ljotievom pri anju
4. Stav Ljoti —Nedi prema srpskom pitanju u Hrvatskoj
5. Reakcija srpske emigrantske vlade na Nedi ev kabinet prema Ljotievom pri anju
6. Veze koje bi se imale uspostaviti izme u Ljotia i Govedari a, vo e Hrvatske nacional-socijalisti ke stranke (treba: Govedi a — napomena autora)

7. Ljoti evo žalbe na njemačke psihološke omaške
8. Ljoti evo mišljenje o dr Vlatku Maeku, kao Paveli evom nasljedniku u Hrvatskoj
9. Ljoti evo mišljenje o štetnoj djelatnosti beogradskog lista »Novo Vreme«.

Na kraju svog izvještaja Rexeisen dodaje:

Ljoti je pozvao agenta (Treua — napomena autori) da u utorak 9. ov. mj. dođe u Beograd na razgovor utroje s generalom Nedićem. Namjeravamo, kako smo već javili telefonom, da otputujemo s agentom u ponedjeljak 8. ov. mj. u Beograd, da bi od Djelatne grupe (EG) eventualno još dobili bliža uputstva za taj razgovor.

Poslije niza obavještajnih zadataka izvršenih za račun Djelatne komande Osijek, Treu poslije njenog rasformiranja, krajem 1941. godine, nastavlja da radi po direktivama Rexeisena, koji je u međuvremenu postao šef Odjeljenja III BdS-a Beograd. Međutim, on svoje izvještaje, koji se uglavnom odnose na borbu protiv NOP-a, dostavlja istovremeno i policijskom atašeu u Zagrebu Hansu Helmu.

Faksimil Helmovog dopisa, poslanog 26. siječnja 1944. SS-kapetanu Abromeitu, kojim se agentu »Qbl« (Rudolfu Treuu) odobrava da poslije jadranske obale obavještajno obradi, to jest izgradi agenturnu mrežu u Crnoj Gori, Albaniji i Sandžaku.

Kona no, po etkom 1944. godine Treu premješta svoje sjedište iz Osijeka u Sarajevo, kamo je i dotada esto putovao i po obavještajnim zadacima ostajao kra e ili duže vrijeme.

Veoma snalažljiv i prodoran, Treu je za vrijeme posjete velikog jerusalimskog muftije Sarajevu, u travnju 1943. godine, uspio da ga ovaj primi i da s njim razgovara, što mu je podiglo ugled u reakcionarnim i religioznim krugovima Muslimana, u kojima je i pomo u kojih je tako er pleo svoju mrežu širom isto ne Bosne, Hercegovine i Sandžaka, a djelomi no i Dalmacije.

Kakve je zadatke Treu obavljao i s koliko uspjeha, pokazuje i njegovo prili no nekonvencionalno pismo Hansu Helmu od 14. sije nja 1944. godine:

Majore!

Do zakašnjenja s poštom došlo je na slijede i na in: prvo sam desetak dana imao gripu, a onda sam uganuo ruku tako da nisam mogao pisati, što mi i sada teško pada. Zatim mi je gospodin kojem sam dao pismo da ga odnese isto vratio, jer je željezni ka pruga bila porušena i tako sam ga ostavio dok ne završim i politi ki izvještaj, koji Vam tako er šaljem. Zakon serije kojim želim da opravdam injenice.

Winter je ve odavno po zadatku na terenu, kao i Meli . Prema njihovim izvještajima posao se ne e mo i tako lako obaviti kao što se o ekivalo, — ali, ipak ima uspjeha. Sad ekam da se vrati Steffi koji treba da mi donese moju produženu legitimaciju pa da po nem s radom. Nadam se da u do po etka velja e svršiti posao.

Molim Vas da mi izdate nare enje da li da po završetku posla na obali mogu da po nem s obradom Crne Gore, Albanije i Sandžaka, jer tamo postoje dobri izgledi na uspjeh. Nare enje za slanje ljudi tamo o ekujem preko druga Abromeita.

Tako er Vas molim da me po Steffiju obavijestite koja dokumenta i kakvu molbu treba da podnesem u vezi mog preuzimanja. Mislim da bi bilo najbolje da za vrijeme rata budem tako ugra en da kao mobilisan mogu i dalje obavljati svoj posao u dosadašnjem obliku, jer

bi ina e ljudi bez mene mogli biti pohapšeni. Na kraju još jednom Vas molim da najzad do em do vanjskih automobilskih guma, to jest da drug Wissel to ve jednom ozbiljno shvati, jer u ina e u najkra em vremenu voziti na to kovima bez guma. Na jedvite jade i uz ogromne cijene uspio sam da stvorim malu zalihu benzina. Steffi mora u Zagrebu da registrira kola za 1944. godinu.

Heil Hitler!
odani Rud. Treu, v. r.

Ko su osobe koje Treu spominje u svom pismu Helmu?

Franz Winter, folksdojer iz Ba ke, jedan je od glavnih Treuovih agenata još od 1941. godine. Vremenom je postao i njegov pomoćnik u obavještajnom radu.

Jusuf Meli iz Prijepolja, radio je kao agent na terenu Sandžaka i Hercegovine i igrao značajnu ulogu u Treuovoj obavještajnoj mreži.

Steffi je bio Treuov šofer i povjerljiva osoba.

SS-kapetan Franz Abromeit, o kome je ve bilo govora, bio je šef Ispostave policijskog atašea u Sarajevu.

Sto se ti e dokumenata i molbe koju je Treu trebalo da podnese, radilo se o njegovom prelasku iz Osijeka u Sarajevo i ugravanje u tamošnju Ispostavu policijskog atašea.

Polovicom sije nja 1944. godine, kada je Rudolf Treu pisao citirano pismo Helmu, on je u gradovima i naseljima duž jadranske obale stvarao svoje obavještajne punktove, koji su, u slučaju saveznice invazije, trebali da ostanu u pozadini njihovih trupa. Međutim, Treuovi planovi su bili dalekosežniji i Helm se složio s njima, poslavši 26. sije nja 1944. godine u Sarajevo, »na ruke SS-kapetanu Abromeitu«, ovaj dopis:

Qbl (bila je to Treuova šifra — napomena autora) je pitao može li, po završetku obrade obale, dati u obradu i Crnu Goru, Albaniju i Sandžak. Qbl-ov plan se odobrava. Molim Vas da ga u tome smislu obavijestite. SS-major Helm, v. r.

Pošto je postupio po Helmovom nare enju, SS-kapetan Abromeit je pri dnu njegovog dopisa pribilježio: »Riješeno. Abromeit v. r., 4. 2. 44.«

Po prelasku u Sarajevo, Rudolf Treu je tijesno sara ivao s Abromeitom, a zatim ga je, u travnju 1944. godine, kada je on premješten u Ma arsku, zamijenio na dužnosti šefa Ispostave policijskog atašea u Sarajevu. Uklju ivši se najaktivnije u rad na stvaranju druge invazione mreže, kojim su rukovodili SS-major Reinel i Adalbert Kungel, Treu je istovremeno poja ao svoje ve odranije postoje e veze s etni kim komandantima i vojvodama (Kerovi em, Tešanovi em, Ba evi em, Borotom i drugima). A kada je Draža Mihailovi pobjegao iz Srbije u Bosnu, Rudolf Treu je, krajem 1944. godine, stupio u direktnu vezu i s njegovim štabom i zajedno s pukovnikom Borotom odlazio u etni ku Vrhovnu komandu.

U op oj zbrci i metežu nastalom u travnju 1945. godine u taboru neprijatelja narodnooslobodila kog pokreta svih vrsta, povla e se s njema kim trupama, ili nešto prije njih, i saradnici okupatora svih boja. Pritiješnji sa svih strana, a žele i da se što prije izvuku iz Jugoslavije, kre u se oni najkra im putom prema Austriji. S njema kim trupama je Bosnu napustio i Rudolf Treu, da bi mu se na op em pravcu povla enja izgubio svaki trag.

Reinel mora u Ma arsku — Kungel ostaje

Doga aji se nisu uvijek razvijali onako kako su to Schellenberg i njegovi saradnici predvi ali i željeli. U ožujku 1944. godine vladaju i krugovi Ma arske po inju da traže puta i na ina da se nekako izvuku iz njema kog zagrljaja i rata... Hitler to ne dozvoljava i trupe Wehrmachta zaposjedaju teritoriju svog dotadašnjeg saveznika. Upravi VI RSHA su potrebni poznavaoi prilika u Ma arskoj i o vjek kojem je bila povjerena glavna uloga u izgradnji druge invazione mreže, *SS-major Reinel*, koji je svojevremeno, u SD-odsjeku Celovec (Klagenfurt) obavještajno obra ivao i tu zemlju, dobiva nare enje da napusti Sarajevo i otputuje na novu dužnost u Budimpeštu. Tako se »Mali Pan evac« *Adalbert Kungel*, volens-nolens, ponovno našao sam na elu akcije oko formiranja druge invazione mreže.

Teško e se obi no nadovezuju jedne na druge. Dogodilo se to Schellenbergu i ovog puta.

Šest velikih ofanziva poduzetih od jeseni 1941. do zime 1943/1944. godine protiv NOV i POJ nisu dale nikakve rezultate. Naprotiv: narodnooslobodilački pokret i njegove oružane snage neprekidno su jačale i nanosile njemačkim i kvistlinškim jedinicama sve teže udarce. Shvativši konačno i sam koji je spiritus rector tog neuništivog pokreta, *Adolf Hitler* lično, u toku jednog sastanka u njegovom Glavnom stanu, iznosi sugestiju da se poduzmu mjere za likvidiranje Tita i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Priprema Wehrmachta i Abwehra usmjerenim u tom pravcu pridružuje se i Glavni ured sigurnosti Reicha, odnosno njegovo Odjeljenje VI S, na čelu kojeg je *SS-pukovnik Otto Skorzeny*, koji je nekoliko mjeseci ranije izvršio uspješnu otmicu Mussolinija zato enog na Gran Sassu.

Poduhvat koji RSHA priprema protiv Tita i Vrhovnog štaba dobiva šifrovan naziv »Theodor«, a s njegovim priprema i izvođenjem zadužen je *SS-kapetan Rupert Mandl*, koji je u prvim mjesecima okupacije rukovodio Djelatnom komandom Skoplje, a zatim, pošto je ta komanda bila ukinuta, u nekoliko navrata izvršavao specijalne zadatke na teritoriji Jugoslavije.

Svoj »štab« za poduhvat »Theodor« Mandl je smjestio u Zagrebu i dao se na posao. Prije svega potrebni su mu provjereni ljudi, spremni da u njemu učestvuju. On ih traži i dobiva od Kungela. Međutim, to su oni isti ljudi koji su već predviđeni za novu invazivnu mrežu, jer Kungel drugih nema. Tako će se ta mreža skoro potpuno utopiti u poduhvat »Theodor«, o kome će opširnije biti govora na drugom mjestu.

Nezadovoljan takvim razvojem događaja, uslovljenim u prvom redu neprekidnim jačanjem NOV i POJ, šef referata Odjeljenja E Uprave VI RSHA za NDH, *SS-major Höttl* šalje u lipnju 1944. godine u Zagreb svog zamjenika *SS-kapetana Rudolfa Schremsa*, koji pokušava, skupa sa Kungelom, da oživi rad na formiranju druge invazivne mreže s nešto izmijenjenim zadacima. Sada se radilo o tome da se u pozadini NOVJ i Crvene armije, koja se sve više približavala Balkanu, ostave agenturni centri sastavljeni od anglofilskih elemenata koji će raditi

u ubje enju da rade za britansku tajnu službu! Bio je to duhovito zamišljen plan, ali sve je ve bilo kasno. Porazi i odstupanje Wehrmachta na svim frontovima ukazivali su da se kraj Tre eg Reicha, a s njim i svemo nog Gestapoa, neumitno približava. Psihoza propasti i straha za sutrašnjicu zahvatila je i »Malog Pan evca« i on se sve više odaje alkoholu. Poslije nekoliko ekscesa po injenih u pijanstvu po zagreba kim lokalima i barovima, *Adalbert Kungel* je smijenjen s dužnosti glavnog opunomo enika Uprave VI RSHA za NDH i krajem 1944. godine povu en u Be , u sastav Odjeljenja za jugoisto nu Evropu te Uprave, koje je svoje sjedište u me uvremenu prenijelo u glavni grad Austrije. *Poslanik Kasche*, koji nikada nije mogao Kungelu da zaboravi njegov »antiustaški stav«, trijumfuje. Uostalom, u pozadini njegovog smjenjivanja nalazio se upravo Kascheov zahtjev da se to hitno u ini »u interesu Reicha«.

Prve mjesece 1945. godine »Mali Pan evac« provodi u Be u i Kitzböchelu u Tirolu, gdje za ra un svoje Uprave vodi brigu o crnogorskim emigrantima, svojim starim znancima iz Zagreba, *Sekuli Drljevi u i Markovi u Štedimlji Savi u*, te obavještajno obra uje Nedi evu kvislinšku vladu, koja je još rujna—listopada 1944. godine pobjegla iz Beograda.

Pošto je poduhvat »Theodor« neslavno propao, a i druga invaziona mreža doživjela istu sudbinu, Uprava VI RSHA pristupa formiranju diverzantskih grupa, takozvanih »lova kih odreda« (»Jagdkommando«), ostavljaju i ih, ili naknadno ubacuju i, u pozadinu Jugoslavenske armije. Tom akcijom direktno rukovodi *SS-kapetan Rupert Mandl*. On nije zaboravio Kungela i u nedostatku nekog boljeg uzima ga ponovno za saradnika. Tako se »Mali Pan evac« u travnju 1945. godine još jednom pojavljuje u Zagrebu. Prate ga Štedimlija i Drljevi koji namjeravaju da formiraju od svojih pristalica »Jagdkommando« i ubace ih u ve oslobo enu Crnu Goru. Me utim, oni su oduvijek bili generali bez vojske i cijeli »poduhvat« se završava tamo gdje se i za eo: u njihovim glavama.

Kona no dolazi krah. Prvih dana svibnja 1945. godine Kungel zauvijek odlazi iz Zagreba. Trag mu se gubi u op em metežu koji je zahvatio porušeni Tre i Reich.

Kasche i Helm protiv Klassera

Njema ki poslanik u NDH *Stegfried Kasche* je znao, s vremena na vrijeme, da se i sam uplete u podru je rada aparata RSHA, nastupaju i ak Helmu iza le a. Me utim, Gestapo je i njega samog držao pod svojom kontrolom i, preko svoje agencije u poslanstvu, uvijek na vrijeme bio obaviješten o takvim pokušajima. U vezi s tim karakterističan je Helmov izvještaj Upravi VI RSHA od 16. velja e 1944. godine o Kascheovoj pribilješci, ukradenoj iz njegove kase. Ovaj Helmov izvještaj, kao i svi drugi njegovi izvještaji koji su se odnosili na Kaschea, ili trebalo da njemu ostanu nepoznati, nosio je oznaku najvišeg stepena tajnosti — »tajni predmet Reicha«, a glasio je:

U prilogu Vam dostavljam prepis jedne pribilješke njema kog poslanstva u Zagrebu o konferenciji njema kog poslanika s hrvatskim ministrom predsjednikom *Mandi em*, ministrom vanjskih poslova *Peri em*, ministrom unutrašnjih poslova *Lorkovi em* i ministrom prosvjete *Makancem*. Tema razgovora je, uglavnom, bila proširenje hrvatskih kratkotalasnih emisija za SAD i pribavljanje obavještenja iz SAD za njema ke i hrvatske svrhe.

Naro ito upozoravam na posljednju ta ku, prema kojoj je Njema ko poslanstvo službeno ugovorilo s hrvatskim ustanovama zajedni ko izgra ivanje obavještajne mreže u neprijateljskom inostranstvu, a da prethodno u to nisu bila uklju ena odgovaraju a njema ka nadležstva SD-a. S druge strane, slobodan sam da ukažem još i na to, da s naše strane, sa znanjem Poglavnika, ve teku sli ne obavještajne linije u SAD.

Stoga molim za odluku da li kod poslanika mogu protestovati zbog mog neu estvovanja na toj konferenciji, odnosno, da li e s Vaše strane biti poduzeti odgovaraju i koraci u Ministarstvu vanjskih poslova.

Dani su prolazili, jedni doga aji smjenjivali druge, pa su doveli do toga da Helm, ipak, na e zajedni ki jezik s Kascheom i u vezi s njegovim uplitanjem u podru je rada RSHA. Izgleda da je tome in-

direktno doprinio i *Komad Klasser*. Naime, »nezamjenljivi Klasser« je vremenom postao opasan i po Kaschea i po Helma. Znao je previše, a uz to je, Helmu iza leđa, održavao vezu i sa svojim ranijim šefom, rukovodiocem obavještajnog referata nekog Gestapoa, *Lambertom Leutgebom* i dostavljao mu sve važnije informacije do kojih je dolazio. Tako je, početkom 1944. godine, dostavio Leutgebu izvještaj o pokušajima *Lorkovića*, *Košaka* i *Mare Pavelića*, supruge Poglavnikove, da preko Švicarske i Španije uspostave vezu s anglo-američkim predstavnicima. Leutgebov zamjenik je brzopleto proslijedio ovaj izvještaj centrali Gestapoa u Berlin, koja je odmah od Helma zatražila detaljnije obavještenje o čemu se zapravo radi. Tako je Helm saznao da njegov »dragi Klasser« sjedi na dvije stolice. No, nije bilo samo to u pitanju. Helm se plašio da bi Klasser preko Leutgeba mogao da obavijesti RSHA i o nekim drugim stvarima, za koje nikako nije želio da se saznaju u Berlinu. Radilo se, u prvom redu, o njegovim odnosima sa ženom direktora jednog velikog zagrebačkog poduzeća, koji je, kao Židov, bio odveden u koncentracijski logor gdje je i umro ... I kada se *Lorković* požalio jednom prilikom *Kascheu* da se *Klasser* javno hvali kako je do i glave »Lorković u njegovoj grupi«, Helm i Kasche su, svaki po svojoj liniji, zatražili od Berlina da se Klasser udalji iz Zagreba. *Kaltenbrunner* se s ovim zahtjevom složio i Klasser je polovinom 1944. godine predao svoju agenturu Hansu Helmu i napustio glavni grad Hrvatske. Vratio se tamo odakle je i došao: u bečki Gestapo.

Pošto je krajem vrijeme radio s Leutgebom, Konrad Klasser je pridodao *SS-majoru Wilhelmu Höttlu*, šefu referata za Maarsku i »Nezavisnu Državu Hrvatsku« u Odjeljenju za jugoistočnu Evropu (VI E) Uprave VI RSHA. Klasser se smjestio u pension kafane Payr na Getreidemarktu (Žitni trg) pod imenom dr Haluschan, koristeći se prezimenom svoje zagrebačke prijateljice i »supruge« Halužan, dok je u Grand Hotelu imao kancelariju i sekretaricu — gospođu Hiegersberger, bivšu Helmovu inoivnicu. Neposredno je bio povezan sa SS-kapetanom Rudolfom Schremsom, koji ga je orijentisao na obavještajnu obradu ustaške emigracije, u čijim se redovima nalazio i Eugen Kvaternik, koji je u to vrijeme, prema pisanju Schremsa, pisao svoje me-

moare. Kao stru njaku za obradu »subverzivne komunisti ke djelatnosti«, Höttl je Klasseru povjerio i obavještajnu obradu pokreta otpora, koji je poeo da se razvija u nekim krajevima Austrije, a istovremeno je, pošto je odli no znao ma arski, pomagao Höttlu i pri obradi ma arskog kompleksa.

Kona no, po etkom travnja 1945. godine, Klasser se ponovno pojavljuje u Zagrebu. Došao je da *SS-kapetanu Rupertu Mandlu* i *ustaškom pukovniku Maksu Luburi* u pomogne u organizovanju ustaških diverzantskih grupa koje je Gestapo namjeravao da ostavi na oslobo enoj teritoriji Hrvatske, u pozadini Jugoslavenske armije. Me utim, poslije svega desetak dana Klasser je nestao. Prema nekim podacima otišao je u Austriju, posjetio u jednom selu u blizini Be a Gretu Kahane i njihovo zajedni ko dijete, a zatim produžio u Francusku, gdje mu se, navodno, krajem travnja 1945. godine, izgubio svaki trag u luci Bordeaux.

Me utim, njegovi ustaški »prijatelji« i poznanici daju o njegovom boravku u Hrvatskoj u travnju 1945. godine posve druk ije podatke.

. . . 1944. godine uspijeva, izgleda, Lorkovi u, da svojim vezama ukloni Klassera iz Zagreba i on biva premješten u Be , gdje i nadalje radi, pod imenom *ernigovski*, po pitanju Hrvatske — izjavio je uro Pavlovi , nekadašnji zamjenik šefa ustaške obavještajne službe, Branka Rukavine, na saslušanju 1949. godine. — . . . Negdje u ožujku ili travnju 1945. godine pojavio se je ponovno u Zagrebu pod imenom *Metzger*; navodno sa zadatkom da u zajednici sa ustaškim generalima *Pe nikarom*, *Heren i em* i *Luburi em* organizira gerilsku borbu nakon završetka rata. Kasnija njegova sudbina mi nije poznata.

Ljubo Miloš, poznati ustaški zlo inac, izjavio je 1948. godine na saslušanju pred isljednikom Udbe da je Konrada Klassera vidio svega jednom, ali da mu je poznato da je s njim Luburi održavao vezu i sastajao se.

Nešto prije nego što je bilo povla enje iz Si-ska — izjavio je Ljubo Miloš na saslušanju — Luburi je dao pozvati Kondrada da do e k

njemu. Mislim preko pukovnika *Diala* ili preko dopukovnika *Matkovića* Luburi je naredio da se isti Kondrad ubije (Luburi u svojoj izvaji Klassera pogrešno naziva Kondrad umjesto Konrad — napomena autorä). Po Kondrada je otišao Luburi ev pobožnik i asnik za vezu *Dinko Šakić*, te ga je u svom autu poveo prema Sisku. Znam pozitivno da ga je Šakić negdje izvan Zagreba ubio. Bio sam u kancelariji kod dopukovnika Matkovića kada se Šakić vratio sa toga puta te kada je kod istoga podnio raport povodom toga puta i izvršenog djela. Tom prilikom Šakić je predao Matkoviću stvari pronađene kod Kondrada, a sjeća se da je bio jedan foto-aparat Leicca, a kojega je Šakić zadržao za sebe te ga imade i sada, te nekoliko zlatnika. Razlog zašto je Luburi dao likvidirati Kondrada nije mi poznat.

U emigraciji mi je prišao pukovnik Džal o tome slušaju. Džal je veoma zamjerao Luburiu, a osobito Šakiću, zašto je to ubistvo izvršeno. Naime, Džal mi je prišao, da je Šakić, kada su bili na jednom usamljenom mjestu izvan Zagreba iznenada skočio na Kondrada u namjeri da ga likvidira, a ovaj kada je vidio o čemu se radi uspio je samo da kaže »Nemojte gospodine Šakiću ja moram stati i Luburiu, radi se o jako velikim stvarima«. Džal mi je prišao da je isti nekoliko puta ponovio da su »velike stvari na pomolu«, ali je Šakić bez obzira na to istoga likvidirao.

Sličnu sudbinu kao Kurt Koppel, alias Konrad Klasser, doživio je, po jednoj verziji, i SS-potporučnik *Herbert Scheiber*, pripadnik Beissnerove Djelatne komande Zagreb, a zatim *ustaški bojnik* (major) *Gvozdić*, koji je također učestvovao u organizovanju diverzantskih grupa u pozadini Jugoslavenske armije. U veljači 1945. godine ubili su ga ustaše, inscenirajući »partizanski« napad na njega. I on je previše znao o zbivanjima u ustaškom taboru.

GESTAPO U OKUPIRANOJ SLOVENIJI

Kako u pogledu Hrvatske tako i u pogledu Slovenije nacisti su izigrali svog talijanskog partnera. Dok je Ribbentrop fašisti kom ministru vanjskih poslova grofu Ciano, u trenutku napada na Jugoslaviju govorio samo o dijelu Donje (Južne) Štajerske kao njema koj interesnoj sferi, nazivaju i to podru je »Mariborskom oblaš u«, neposredno poslije njihovog sastanka u Be u (21. 4. 1941) Ciano je bio prisiljen da pošalje Mussoliniju slijede i telegram:

Ribbentrop se saglasio s tim da Italija anektira dijelove Slovenije koji nisu priklju eni Reichu. No, moram saop iti da njema ke granice nisu onakve kako se to vjerovalo u Rimu, ve su znatno južnije i, polaze i od Vrhnike, prolaze 3 km sjeverno od Ljubljane, da bi se spustile sjeverno od Mirne i od Kostanjevice, pa se opet popele do Drave i Petrijanca. Ribbentrop je izri no ponovio da ovakvu granicu treba smatrati kona nom, jer ju je tako, na neopoziv na in, utvrdio Hitler.

Kakav je zadatak povjeren organima RSHA na teritoriji koju je Hitler »na neopoziv na in« ukljuio u Tre i Reich, a koja je bila dvostruko ve a od one »ustupljene« Italiji?

Volkenborn na Bledu — Lurker u Mariboru

Dok je Wehrmacht užurbano vršio pripreme za napad na Jugoslaviju, u *Celovec* (Klagenfurt) je, posljednjeg dana ožujka 1941. godine, stigao Heinrich Himmler, Reichsführer SS-a i vrhovni šef cjelokupne njemačke policije. Pod njegovim neposrednim rukovodstvom već tada se pošlo s formiranjem ekipa SD-a i Gestapoa koje će se za Wehrmachtom ući u *Gorenjsku* (radovljiški, kamniški i kranjski kotar). Na njihovo čelo, s privremenom titulom »komandanta policije sigurnosti i službe sigurnosti na okupiranim područjima Koruške i Kranjske« (Kommandeur der Sipo und SD in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains) postavljen je *SS-major Volkenborn*, šef SD-odsjeka u Celovcu.

Istovremeno su u *Grazu* formirane ekipe SD-a i Gestapoa koje će biti raspoređene na teritoriju *Donje Štajerske* (mariborski, celjski, trbovljanski, brežiški, ptujski i ljutomerski kotar), a na njihovo čelo je postavljen, kao »opunomoćeni šef Sipo i SD pri šefu civilne uprave za Donju Štajersku« (Untersteiermark), rukovodilac SD-odsjeka Graz *SS-potpukovnik Lurker*.

U otkivanju da Wehrmacht obavi svoj dio »posla«, Volkenbornove i Lurkerove ekipe su se snabdjele dotada prikupljenim podacima (geografskim, etnografskim, statističkim, privrednim i drugim) za svaki kotar i za svako mjesto teritorije koja će uskoro dospjeti u njihovu nadležnost. Unaprijed je bilo predviđeno koje zgrade i koja imanja treba odmah konfiskovati, a na bazi »Knjige potjernica za Jugoslaviju« izrađeni su spiskovi (Fahndungsliste) osoba koje treba odmah pohapsiti.

Već 20. travnja 1941. godine pošli su da punom parom funkcionišu »štabovi« Gestapoa i SD-a za dijelove Slovenije priključene Trećem Reichu: Volkenborn je, kao komandant Sipo i SD (Kommandeur der Sipo und SD — KdS) za Gorenjsku, smjestio svoje sjedište na Bledu, u hotelu »Park«, a *Lurker*, kao KdS za Donju Štajersku, u Mariboru. Pošto su nacistički šefovi smatrali da će oni svoj zadatak u »prelaznom periodu« brzo obaviti, i jedan i drugi su zadržali svoje dotadašnje funkcije u Celovcu, odnosno u Grazu.

Šefovi aparata za Gorenjsku i Donju Štajersku dobili su naziv »Kommandeur der Sipo und SD«

(KdS) a ne »Befehlshaber der Sipo und SD (BdS) samo zato da bi se i na taj na in podvuklo da oni djeluju na teritoriji Reicha, a ne na okupiranom području, kao što je, na primjer, bio slučaj s okupiranom Srbijom.

Po ugledu na opću organizacionu šemu RSHA i Volkenbornova i Lurkerova ustanova su imale u svom sastavu po šest odjeljenja: za personalne poslove (I), za administrativne poslove (II), SD (III), Gestapo (IV), Kripo (V) i inostranstvo (VI).

Reichssicherheitshauptamt
VI E 3 - AD: SS 230/42 a.
Stille in der Zukunft vorzubehalten. Reichsicherheitshauptamt

Berlin SW 68, den 26. Juni 1942.
Mittelstraße 102

60

Reichsicherheitshauptamt
9.7.42
Beheim

An den
Polizeiattaché in Agram
SS-Sturmbeauführer Kriminalrat Helm
Agram

Über IV P im Hause.

Min. Führer
- mit Klaus
art.

Betr.: Auslandsnachrichtendienst des kroatischen AA.
Bezug: Chme.
Anlg.: - 1 -

In der Anlage wird die Abschrift einer Meldung von der Dienststelle in Marburg vom 10.6.1942 über die Errichtung eines Auslandsnachrichtendienstes des kroatischen Außenministeriums übersandt.
Es wird ersucht, die Meldung einer Nachprüfung zu unterziehen und Stellungnahme bezw. getroffene Feststellungen so bald als möglich nach hier mitzuteilen.

Rm

Inoffizielles
H. Hammer
SS-Sturmbeauführer.

Po ustaljenim pravilima, ustanove RSHA na okupiranim područjima Jugoslavije nisu obavještajno obavljale samo teritoriju koja im je bila dodijeljena već prema mogućnostima i susjedna područja i zemlje. Vidi se to i iz dopisa Odsjeka VI E 3 Uprave VI RSHA, poslanog 26. lipnja 1942. godine policijskom atašeu Hansu Helmu u Zagreb: »U prilogu se dostavlja prijepis izvještaja mariborske ustanove od 10. lipnja 1942. o izgradnji obavještajne službe hrvatskog ministarstva vanjskih poslova u inostranstvu.«

Na elu Odjeljenja III *KdS-a Bled* stajao je *SS-kapetan Pacher*, koji je istovremeno rukovodio i Odjeljenjem VI, dok je šef Odjeljenje IV bio *SS-major Bauer*, a zatim *SS-kapetan Helmut Rozumek*.

Kod *KdS-a Maribor* na elu Odjeljenja III je stajao *SS-podoficir*, kasnije *SS-potporučnik Mack*, dok je Odjeljenjem IV rukovodio Lurkerov zamjenik *SS-major Machule*. Položaj šefa Odjeljenja VI *KdS-a Maribor* bio je u početku upražnjen, ali je već u srpnju 1941. godine iz Grčke stigao u Maribor *SS-kapetan Reinel*, predratni rukovodilac referata VI SD-odsjeka Graz, i preuzeo tu dužnost.

Na teritoriji *Gorenjske* su, odmah po okupaciji, formirane *ispostave Gestapoa* u Jesenicama, Kranju, Radovljici, Škofjoj Loci, Kamniku, Litiji i Prevalju, a na teritoriji *Donje Štajerske* u Mariboru, Celju, Ptuj, Trbovlju i Brežicama.

Istovremeno je *SD* formirao u *Gorenjskoj* svoje posebne ispostave, administrativno, a najviše i smještajno, odvojeno od ispostava *Gestapoa*, u Kranju, Radovljici i Kamniku, a u *Donjoj Štajerskoj* u Mariboru, Ptuj, Brežicama, Celju, Trbovlju, Ljutomeru, Konjicama, Gornjem Gradu, Laškom, Rogasškoj Slatini, Slovenjgradecu i Marenbergu.

I ispostave *Gestapoa* i ispostave *SD-a* su odmah isturile svoja uporišta u niz manjih mjesta na teritoriji koja im je bila dodijeljena.

U trenutku kapitulacije Italije, rujna 1943. godine, *KdS Bled* je formirati ispostave *Sipo* i *SD* u Ljubljani, za dotadašnju talijansku »Ljubljansku pokrajinu«, dok je u *Trstu* biti formirana posebna ustanova *KdS-a* za »Jadransku operativnu zonu«, s ispostavama u Gorici, Puli, Rijeci, Udinama, Pazinu, Portorožu i Ilirskoj Bistrici.

Dva tretmana — isti cilj

Iako su i *Donja (Južna) Štajerska* i *Gorenjska* državno-pravno bile priključene Reichu, odnosno njegovim pokrajinama *Štajerskoj* i *Koruškoj*, stav nacista prema njima nije bio istovjetan. Nastavlja ju i stoljeće ima dugi proces nasilne germanizacije *Slovenaca*, započet još u doba franačkih careva »Svetog rimskog carstva njemačke narodnosti« i misionara salcburškog kneza-nadbiskupa u IX sto-

Ije u, oni su odlu ili da primjenom najokrutnijih mjera iseljavanja i fizi kog uništavanja, *Donju Štajersku* u najkra em roku pretvore »u njema ku zemlju«, dok su prema *Gorenjskoj* namjeravali da primijene »politiku« koju je Volkenborn definisao u raspisu pot injenim organima Policije sigurnosti i službe sigurnosti (Sipo i SD) rije ima:

Naš je cilj da stariju generaciju zadržimo u takvom stanju mirovanja da ona bez otpora prihvati njema ko vaspitanje omladine. Pri tome je ideološko usmjeravanje politi ki cilj na dužu stazu, ali ono ipak, naravno, ne smije biti izgubljeno iz vida ni u jednom trenutku dugog puta...

Odmah po dolasku u Maribor *Otto Lurker*, iji je prvi savjetnik postao predratni njema ki agent *Max Adolf Westen*, usmjerava sve svoje snage na ubrzano sprovo enje u život plana o potpunoj likvidaciji slovena kog življa na podru ju Donje Štajerske. Na snagu stupa njegovu, ve ranije izdata direktiva pod naslovom »Mjere koje SD treba da odmah poduzme na sektoru kulture i uprave, radi suzbijanja protivnika«. A ta direktiva je predvi ala: raspuštanje svih nacionalnih i kulturnih slovena - kih udruženja i obavještajno koriš enje njihovih arhiva; pretres i zatvaranje svih prostorija politi - kih stranaka; sprovo enje op eg zatvaranja škola; zatvaranje kina »u prvo vrijeme«; zabranu slušanja stranih radio-stanica i konfiskovanje radio-aparata u vlasništvu Slovenaca; zatvaranje pozajmnih biblioteka i knjižara ...

Osim ovih mjera na redu su masovna hapšenja, ubistva, plja ka imovine Slovenaca ... Dolazi skoro do bezvlaš a koje je vidljivo i iz Lurkerovog raspisa od 23. svibnja 1941. godine u kome se konstatuje da se u pritvoreni kim logorima nalazi veliki broj osoba za koje se ne zna ni zašto su uhapšene ni ko ih je uhapsio.

Uporedo s tim, u Mariboru se ve 5. svibnja 1941. godine održava konferencija posve ena problemu iseljavanja Slovenaca iz Donje Štajerske (»Untersteiermark«), koju je sazvaio šef RSHA *Reinhard Heydrich*. Osim gaulajtera Štajerske *dr Ueberreithera*, komandanta Sipo i SD-a za Donju Štajersku Lurkera i predstavnika Vrhovne komande oru-

žanih snaga (OKW) i Vrhovne komande vojske (OKH), konferenciji prisustvuju i funkcioneri okupacione uprave u Srbiji: vojni zapovjednik *general Förster*; zatim *dr Harald Turner*, *Georg Kieszel*, *Franz Neuhausen*, *Felix Benzler* i *SS-pukovnik dr Wilhelm Fuchs*. Pozivaju i se na izri ito Hitlerovo nare enje o germanizaciji Donje Štajerske, Ueberreither obavještava prisutne da je u okupiranu Srbiju potrebno iseliti 230.000 Slovenaca i traži da se odmah pristupi prebacivanju po hiljadu Slovenaca dnevno, s minimalnim li nim prtljagom. Me utim, Wehrmacht je u to vrijeme pripremao veliku desantnu operaciju na Kretu i nije mogao staviti iJebereitheru potrebna transportna sredstva na raspolaganje. Zbog toga se nije moglo pristupiti ni sprovo enju u život plana o masovnom iseljavanju Slovenaca u Srbiju.

Mjesec dana kasnije, po etkom lipnja 1941. godine, ponovno je održana konferencija posve ena problemu iseljavanja Slovenaca, ali ovaj put u Zagrebu. Toj konferenciji je predsjedavao njema ki poslanik u tzv. NDH *Siegfried Kasche*, a osim predstavnika okupacionog režima u Srbiji prisustvovali su joj u ime ustaških vlasti Slavko Kvaternik i Mladen Lorkovi . Odlu eno je da se preseljavanje Slovenaca u Srbiju, a djelomi no i u »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, izvede u tri talasa, koji e osim Donje Štajerske obuhvatiti i odre ene kategorije stanovnika Gorenjske, uglavnom intelektualce. Sprovo enjem ove odluke zadužene su odgovaraju e ustanove za preseljavanje Slovenaca *pri komanda-ma Sipo i SD u Mariboru i na Bledu*.

U toku ljeta 1941. godine izvršeno je u tri talasa preseljavanje oko 90.000 Slovenaca, od ega 2.100 s podru ja Gorenjske. Istovremeno je izvjestan broj Slovenaca, uglavnom iz pograni nih kotara Donje Štajerske, odveden u koncentracione logore u Reich.

Me utim, plamen ustanka je brzo zahvatio i Srbiju i »Nezavisnu Državu Hrvatsku« i Sloveniju i iz temelja uzdrmao i onemogu io, pored niza ostalih nacisti kih planova, i njihov plan o raseljavanju i germanizaciji Slovenaca, koji su trebalo da sprovedu u život u prvom redu organi RSHA: SD i Gestapo.

Sa koliko upornosti su oni stremili k tome cilju pokazuje i dopis Gestapoa Celja, dostavljen 20. 3.

1942. godine stanicama pogranične policije Brežice, Sevnica i Rogaška Slatina u kome stoji:

Državna policija Graz izvještava o slijedećem: Prije izbjegnog vremena su bili iseljeni Slovenci iz Donje Štajerske i sada se nalaze u logorima Volksdeutsche Mittelstelle u Reichu. Iz ovih logora, koji se nalaze na ovdašnjem području, pobjegao je u posljednje vrijeme veći broj Slovenaca. Pošto *Slovenci treba da budu ponijem eni* (kurziv autora), to se mora za ove pobjegle Slovence pretpostaviti da odbijaju ovo ponijem enje i da će u svojoj staroj domovini, u Donjoj Štajerskoj, ili pak u inostranstvu, raditi protiv Reicha. Pretpostavlja se da će krenuti prema Donjoj Štajerskoj, Hrvatskoj ili pak prema Srbiji. Za ovim osobama se mora tragati, kako bi mogle biti vraćene u nadležne logore. Već su pokrenute operacije mjere potrage.

Druschkeova ekipa na djelu

Od ispostava Gestapoa na teritoriji Gorenjske (KdS Bled) naročito je važnu ulogu igrala, s obzirom na industrijski karakter tog kraja i grupisanje radništva, ispostava u Jesenicama. Dok su se u ostalim ustanovama Sipo i SD u dijelovima Slovenije priključili Reichu rukovodioci mijenjali, na mjestu ispostave u Jesenicama, od trenutka njenog formiranja pa do bjekstva u svibnju 1945. godine, nalazilo se jedno te isto lice: *SS-potporučnik Clemens Druschke*, šofer po zanimanju, rodom iz Elbinga u Njemačkoj. Njegovi najbliži saradnici, pored žene Hilde, koja mu je bila sekretarica, bili su SS-podoficiri Max Grundmann, Heinz Linke, Leopold Bruck, Hans Kriegl, Adolf Matejovsky, Adolf Maurer, Erich Mittmann, Franz Moosberger, Roman Oswald, Alois Regitnik, Josef Stacheder ...

Pored toga što je unaprijed bila snabdjevena svim im podacima o situaciji na terenu Jesenica i okoline, Druschkeovoj ekipi su, po dolasku u Jesenicu (20. travnja 1941), pale u ruke i neoslobođene arhive jesenice policije i žandarmerije. Uz to, ona je našla i snažan oslonac među mjesnim folksojnicima od kojih je velik broj već odranije obavještajno radio za Gestapo, SD ili Abwehr.

Po etkom svibnja 1941. godine Druschke i njegova ekipa, oslanjaju i se na »Knjigu potjernica« i podatke dobivene od agenture na terenu, poduzeli su prvu širu akciju hapšenja: 740 ljudi i žena se našlo u logoru u Sent Vidu, odakle su, s minimalnim li nim prtljagom, bili transportovani u Srbiju.

Kao i u ostalim dijelovima Slovenije ustanak je i na sektoru Jesenica poremetio nacisti ke planove: ve od ljeta 1941. godine Druschke i njegovi saradnici moraju da orijentišu sve svoje napore na borbu protiv narodnooslobodila kog pokreta Slovenije. Redaju se hapšenja, iseljavanja partizanskih porodica, strijeljanja talaca, spaljivanja sela... U *centralni zatvor za Gorenjsku*, koji se nalazio u Begunjama, ispostava Gestapoa u Jesenicama e tokom tri i po godine, skoro svakodnevno, slati sve nove i nove zatvorenike. Tu e Druschke i njegovi pomoćnici nastavljati nad njima »pooštrena saslušavanja« uz sadisti ka mu enja. »Knjigovodstvo smrti«, koje su Nijemci pedantno vodili, pokazuje, prema nepotpunim istraživanjima, da je u toku rata *samo ispostava Gestapoa u Jesenicama* uhapsila i sprovela u zatvor u Begunjama 1.455 osoba od kojih je 14 podleglo mu enjima. Istovremeno je na njenoj teritoriji strijeljano 107 talaca ...

I ostale ispostave Gestapoa u Gorenjskoj, a to isto važi i za *Donju Štajersku*, gdje su uhapšenici smješteni u mariborski i celjski zatvor, te u posebne logore, bile su isto toliko uporne u sprovo enju terora nad stanovništvom kao i Druschkeova ekipa.

Poslije rata Druschke je nestao. Po etkom 1977. godine je »lovac na naciste« Simon Wiesenthal ustanovio da Druschke, kao šezdesetdevetogodišnji »mirni gostioni ar« živi u Heidelbergu u Saveznoj Republici Njema koj.

Slovinci su nepoželjni, ali...

U po etku okupacije organi RSHA su i u Gorenjskoj i u Donjoj Štajerskoj odbijali svaku saradnju s agentima — Slovincima. Smatrali su sve Slovence nepotrebnima i a priori nepouzdanima, bez obzira na njihovu političku opredijeljenost. To ilustruje i slu aj slovena kog gra anskog političara *Pavla Horvata*, koga su, kao ovjeka bliskog ustaškom pokretu, predstavnici njema ke obavještajne službe u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« prihvatili i anga-

žovali. Me utim, kada se on pojavio u Mariboru Gestapo ga je uhapsio, ne žele i ni da razgovara o njegovim ponudama za saradnju. Horvat je pušten iz zatvora tek na intervenciju organa RSHA iz Zagreba, ali mu je zabranjen dalji boravak na teritoriji Donje Štajerske.

Da bi u tim uslovima ipak izgradili svoje agenturne mreže u okupiranoj Sloveniji, organi Gestapoa i SD-a su se orijentisali *na folksdoj ere*. Vidi se to i iz jednog Lurkerovog raspisa od 20. svibnja 1941. godine, u kojem je stajalo:

Rukovodioci svih meni pot injenih nadleštava policije sigurnosti i SD-a treba da obrate naročitu pažnju na to da pridobiju za službu u policiji sigurnosti i SD-u pogodne ljude kao saradnike, s ciljem njihovog kona nog prijema u službu. U tu svrhu treba iskoristiti svaku mogu nost takvog vrbovanja (li ni razgovori s rukovodiocem Uprave rada, sa starješinama Wehrmannschafta, kao i raspitivanjem u krugu li nih poznanika). Vrbovanje i privremeno obavezivanje za službu, šefovi pojedinih odjeljenja, u prvo vrijeme, mogu sprovoditi odvojeno. Pravo kona nog dodjeljivanja pojedinim nadleštva zadržavam sebi.

Rukovodioci nadleštava podnije e mi li no do 15. 6. 1941. izvještaj o rezultatu vrbovanja.

Me utim, i na planu angažovanja agenata — Slovenaca, ustanak e izmijeniti stav Gestapoa, koji e pred stalno rastu im oružanim otporom naroda Slovenije pod rukovodstvom Komunističke partije i Osvobodilne fronte morati i na teritoriji prikljuenoj Reichu da posegne za uslugama i takvih saradnika. Ali, ta saradnja ne e u sebi nositi elemente političke kolaboracije ve e se isključivo odvijati *na bazi prinude* (prijetnje hapšenjem, preseljenjem, odvojenjem u logore, fizičkim mučenjem uhapšenika itd.) ili na bazi novanih i materijalnih nagrada.

Ipak i u periodu na elnog odbijanja bilo kakve saradnje sa Slovincima, Gestapo u Celju nije isključivao svaku mogu nost obavještajnog korišćenja pripadnika drugih jugoslavenskih naroda u borbi protiv slovena kog naroda, ako oni nisu bili zavjajni na tlu anektiranog dijela Slovenije. Tako je

celjski Gestapo neposredno po okupaciji preuzeo od Abwehra predratnog njema kog agenta *Božidara Boška Lazija*, povjeravaju i mu važne zadatke.

Stari agent je dobro došao

Ekspozitura Abwehra u Celovcu, osnovana 1938. godine i smještena u zgradi komande vojnog okruga, pod neupadljivim nazivom »Arhiv oružanih snaga« (Wehrmachtsarchiv), predstavljala je po broju angažovanog osoblja vrlo skromnu ustanovu, ali je veoma intenzivno radila naročito u pravcu Jugoslavije. Pored Sonderführera »K« (zvanje u rangu kapetana) *Andreas Zitzelsbergera*, alias »*dr Hansa Webera*«, koji je rukovodio ovom ispostavom, u njoj su radila još samo četiri službenika: potporučnik Georg Maier, šofer Leo Kilger, fotograf Klauer i tumač Emil Wedam.

Maier je došao u Celovec zajedno s Andreasom Zitzelsbergerom, Klauer i Kilger su primljeni u službu »Arhiva« nakon što je klagensfurtski Gestapo izvršio za njih detaljnu provjeru, dok se Wedam u toj ustanovi našao na osnovi preporuka šefa Arhiva koruške zemaljske vlade dr Karla Starzachera. Ubrzo, već po etkom 1940. godine, u ovaj istureni Abwehrov centar prema Jugoslaviji premješten je iz Königsberga major Rokita, ali ga je poslije godinu dana zamijenio potpukovnik Rosmann. No, bez obzira na više inovacija Rokite i Rosmanna, šef »Arhiva oružanih snaga« ostao je Zitzelsberger.

Krajem rujna 1939. godine jedan od Zitzelsbergerovih agenata u Jugoslaviji, koji je radio i za SD-odsjek Graz, Werner Stieger, trgovac iz Celja, zavrbovao je za Abwehr, preko svoje saradnice Marije Posedel, Božidara Boška Lazija, žandarmerijskog podoficira celjske žandarmerijske stanice, rodnom iz okoline Sremske Mitrovice, koji je istovremeno radio i za jugoslavensku kontraobavještajnu službu. Prema nekim podacima Lazija je pristao da radi za Nijemce zato što se uvjerio da to isto i neke drugi koji su po dužnosti morali da se bore protiv njemačke špijunaže. Naime, on je jednom prilikom uhapsio nekog njemačkog agenta s punom torbom nacističkog propagandnog i drugog kompromitujućeg materijala i priveo ga u svoju žandarmerijsku stanicu. Međutim, taj agent je ubrzo pušten na slobodu »zbog nedostatka dokaza«, a on, Lazija, umje-

sto da bude pohvaljen, što je on o ekivao, bio je ukoren.

Poslije vrbovanja Lazi a u »Arhiv oružanih snaga« u Celovcu (Klagenfurtu), pored ostalih izvještaja i obavještenja, po ele su redovno da pristižu i fotokopije mnogih povjerljivih žandarmerijskih akata.

Koliki je zna aj Abwehr pridavao Lazi evom radu pokazuje i podatak da se je on, prešavši, u srpnju 1940. godine, ilegalno jugoslavensko-njema ku granicu, sastao li no sa Zitzelsbergerom, njegovim a utantom Maierom i potpukovnikom Pocksbergom iz Abwehrovog centra u Be u (Ast Be). Tom prilikom Lazi je završio i kratak radio-telegrafski kurs, a zatim se vratio u Celje na svoju redovnu dužnost.

Me utim, ni jugoslavenska kontraobavještajna služba nije sjedila potpuno skrštenih ruku. Njoj je pala u o i aktivnost Zitzelsbergerovog »Arhiva« i jugoslavenski konzul u Celovcu, Jovanovi , ubrzo je uspio da stupi u vezu s njegovim tuma em Emilom Wedamom i angažuje ga za jugoslavensku kontraobavještajnu službu! Napravivši duplikat klju a Wedam je otvarao Zitzelsbergerovu kasu, kopirao materijale koje je u njoj nalazio i dostavljao ih jugoslavenskom konzulatu. Tako su, pored ostalog, i fotokopije najpovjerljivijih dokumenata iz celjske žandarmerijske stanice krenule obrnutim putem — natrag u Jugoslaviju!

Otkuda Abwehrovom centru ti dokumenti? — pitali su se organi jugoslavenske kontraobavještajne službe. Poduzete su odgovaraju e mjere i sumnja je ubrzo pala na Boška Lazi a, koji je po službenom poslu imao pravo pristupa u kancelariju Komande stanice, pokraj koje je i stanovao. Po nare enju komandanta Dravskog žandarmerijskog pu ka u Ljubljani, on je, u prosincu 1940. godine, uhapšen i preba en u ljubljanski garnizonski zatvor.

Me utim, za Lazi evo hapšenje brzo je saznala njema ka obavještajna služba, i jedan od Zitzelsbergerovih agenata u Jugoslaviji, koji je jedno vrijeme radio i za SD Graz, Max Adolf Westen, odmah je poduzeo mjere da pomo u novca organizuje Lazi evo bjekstvo iz zatvora. Pokazalo se, me utim, da je to nepotrebno. Iz sudskog odjeljenja Komande žandarmerije u Beogradu doputovao je major Dimitrijevi i preuzeo istragu nad Lazi em. Ve na prvom »saslušanju« major Dimitrijevi je savjeto-

vao Bošku Lazi u da »pazi šta radi, jer ga dvaput iz gov... ne e mo i izvaditi«, a zatim je naredio da se Lazi oslobodi zbog nedostatka dokaza! Zašto je major Dimitrijevi tako postupio ostalo je nerazjašnjeno, ali sude i po svemu moglo se raditi samo o dvije stvari: ili je major Dimitrijevi stajao u vezi s njema kom obavještajnom službom ili se radilo o novoj kombinaciji jugoslavenske kontraobavještajne službe.

Preko tajne radio-stanice u Celju, koja je nosila oznaku »Alexander«, Max Westen je obavijestio »Arhiv oružanih snaga« u Celovcu o Lazi evom puštanju na slobodu i premještanju na službu u Nikši . Zitzelsberger je na to odgovorio da Lazi postupa po nare enju o premještanju i da u Nikši u sa eka ovjeka koji e mu se predstaviti pod imenom »Perro« i koji e ga prebaciti preko Albanije i Italije u Celovec.

Ova kombinacija je ipak otpala. Saznavši na osnovi radiograma koje su Zitzelsberger i Westen razmijenili da je upravo Boško Lazi Abwehrov ovjek u celjskoj žandarmerijskoj stanici, Wedam je o tome obavijestio konzulat u Celovcu. Podaci o Lazi u ubrzo su stigli u Ljubljani, i ponovno je nare eno njegovo hapšenje. Me utim, Lazi je ovaj put bio oprezniji: saznavši šta mu se sprema, on se, automobilom Maxa Westena, prebacio preko Ptuja i Radgone u Austriju.

Ubrzo zatim be ki Ast je odlu io da Lazi a, s lažnim dokumentima i radio-stanicom, pošalje na rad u Gr ku i u tom cilju je dostavio potrebna uputstva Zitzelsbergeru. Zahvaljuju i Wedamu, fotokopija tih uputstava našla se u rukama jugoslavenske kontraobavještajne službe i Generalštab je odmah radiogramom izdao novu potjernicu za Lazi-em.

Me utim, tu radio-depešu je uhvatila i dešifrovala »*Stalna stanica za prisluškivanje*« u Grazu (Feste Horchstelle — skra eno Feho) koja je vršila prisluškivanje radiotelegrafskog saobra aja — civilnog, vojnog i diplomatskog — u Jugoslaviji, Italiji, Ma arskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Turskoj i u kojoj je radio veliki broj radio-telegrafista i dešifranata. Prvi su radili non-stop u etiri smjene, dok je dešifrantska grupa samo za Jugoslaviju imala 16 inovnika. Dešifrovani radiogram koji je sadr-

žavao potjernicu za Lazim izazvao je uzbunu u bekom Astu ... Otkuda jugoslavenskom Generalštabu podaci o planiranoj akciji sa Boškom Lazim u Gr koji? — pitali su se ovaj put organi Abwehra. Cio *sluaj je predat u nadležnost Gestapoa.*

Premda je Zitzelsberger bio ubijen i tvrdio da je osoblje njegovog »Arhiva« apsolutno sigurno, Gestapo je brzo posumnjao na Emila Wedama. Ti sumnju još više je pojačao slušajući mikrofonu ugrađenog u kuglani slovena kog kuglaškog kluba u Celovcu.

Tim mikrofonom, naime, bio je zadužen Wedam. On je na njegovo postojanje upozorio neke članove kluba, a neopreznošću u nekog od njih za to je saznao i jedan agent Gestapoa. Međutim, on nije znao od koga je upozorenje o mikrofonu poteklo te je tako sumnja na Wedama samo pojačana.

Istovremeno, Zitzelsberger je i sam pojačao kontrolu nad pripadnicima jugoslavenskog konzulata u Celovcu. Pored ostalog zavrbovao je i dadilju zaposlenu kod konzula Stojakovića, koji je naslijedio konzula Jovanovića i preuzeo njegove obavještajne veze. Međutim, ni to nije pomoglo da se rasvijetli na koji su način planovi Asta Be i »Wehrmacht-archiva« sa Boškom Lazim dospjeli da obavještajnog odjeljenja jugoslavenskog Generalštaba.

Na sceni se konačno pojavila izvjesna Tomaševc, udovica, vlasnica trgovine antikviteta u Celovcu. Nekoliko dana prije njena kog napada na Jugoslaviju ona je u jednoj kafani pričala kako je do tog napada došlo 6. aprila. Njene riječi i slušajno je čuo neki mladić i kada se dogodilo ta noć onako kako je Tomaševc rekla, njemu se to učinilo sumnjivo i on ju je prijavio Gestapou.

Tomaševc je uhapšena. Pod mukama je priznala da je radila za jugoslavensku obavještajnu službu i da je njena trgovina služila kao »poštansko sandučke« preko koga su ostavljani izvještaji za jugoslavenski konzulat u Celovcu. Pomenula je i Emila Wedama.

Gestapou je postalo sve jasno. I Tomaševc i Wedam su osuđeni na smrt i strijeljani.

Boško Lazić se odmah po okupaciji ponovno pojavio u Celju. Tu se oženio s Marijom Posedel, koja je postala sekretarica i instruktor radio-telegra-

fije Zitzelsbergerovog »Wehrmachtsarchiva«, koji je iz Celovca preselio u Celje, promijenivši u internom radio-saobraćaju s Astom Be naziv u »Meldekopf Caesar«.

Kao dobar poznavalac prilika i ljudi u Celju i okolini Boško Lazi je radio za obavještajni aparat Sipo i SD u Donjoj Štajerskoj nešto preko godinu dana: od srpnja 1941. do kolovoza 1942. godine. U tom periodu on je, pored ostalog, zajedno s važnim njemačkim agentom Antunom Hriberschekom, učestvovao i u obavještajnoj igri čiji je krajnji cilj bio prodor Gestapoa u veze ljubljanskih Židova koje su s jedne strane vodile prema Zagrebu, Budimpešti i Rimu, a s druge prema Švicarskoj, SAD i Velikoj Britaniji.

»Nemur« Hriberschek u akciji

Ljubljanski trgovac, folksdojler, zapravo ponijemeni Slovenac — »nemur«, *Anton Hriberschek* radio je još prije rata za njemačku obavještajnu službu. Kada je po okupaciji i podjeli Jugoslavije Ljubljana dospjela pod Italiju, on je prešao u Donju Štajersku i postao komesar jedne fabrike u Zalcu kod Celja, oduzete njenom vlasniku Slovencu, ali je nastavio da za rad unutar celjske ispostave Gestapoa održava veze sa svojim ranijim saradnicima u »Ljubljanskoj pokrajini«, kako je nazivan dio Slovenije priključen Italiji. Preko jednog od njih uspio je čak da redovno dobiva sutradan po izlasku iz štampice glasilo Osvobodilne fronte »Slovenski poročevalac«, koji je ilegalno štampan u Ljubljani. Pošto se Hriberschekov rad odvijao uglavnom na teritoriji »Ljubljanske pokrajine«, a za Nijemce je to značilo u inostranstvu, njega je početkom 1942. godine preuzelo Odjeljenje VI ispostave SD u Celju. Tada je (16. 2. 1942) u prisustvu rukovodioca te ispostave SS-kapetana Gustava Fasta potpisao obavezu predviđenu za agenta-saradnika SD-a koja je glasila:

Zaklinjem se na vjernost svome Führeru, SS-u i svojim pretpostavljenim. Izjavljujem da u o svemu, što vidim i čujem u okviru svoje službe, sa uvati najveću tajnost prema svim ustanovama, koje prema meni ne stoje u službenom odnosu ili u odnosu pretpostavljenog, prema propisima Službe sigurnosti (SD), kako

za vrijeme dok pripadam Službi sigurnosti, tako i poslije izlaska iz službe.

Ako i uprkos ovoj zakletvi postanem izdajnikom, svjesno ili iz nehata, dajem svojim pretpostavljenim pravo da me kazne u bilo kojem obliku.

Metode i dornen Hriberschekovog rada plastično ilustruje izvještaj SS-kapetana Fatsa, dostavljen 24. travnja 1942. godine SS-kapetanu Reinelu, šefu Odsjeka VI KdS-a Maribor, o »upotrebi folksdojera Krispera u Ljubljani kao dostavljača«:

Folksdojer Krisper u Ljubljani, koji je prvobitno, vjerovatno iz poslovnih razloga, odustao od preseljavanja u Reich, dao je na znanje agentu 11918, kako bi on ipak želio da u dogledno vrijeme ode u Reich. Vjerovatno iz straha zbog prilika u Ljubljani.

Agent 11918 je s druge strane K-u nagovijestio da bi trebalo da on radom za njemačku stvar najprije stekne zasluge, misle i pri tome na obavještajnu saradnju.

Krisper je plašljiv i stoga nije upotrebljiv, na primjer, za rad prema Osvobodilnoj fronti. On je, me utim, izjavio da može uvijek staviti na raspolaganje novca u iznosu do 100.000 lira i da se potrebne količine lira uvijek mogu uzeti na običnu cedulju s potpisom agenta 11918. On ima sina koji studira u Grazu, pa se protuvrijednost u Reichsmarkama može ulagati na štednjaču koju će njegov sin otvoriti.

K. je ipak upotrebljiv i za obavještajnu službu, ali u drugom pravcu. Kod njega je na stanu jedan talijanski oficir, koji se udvara njegovoj ženi i kćerki, a koji je, naročito kada je pripiću, jako govorljiv. Na ovaj bi se način mogli dobiti podaci o raspoloženju iz talijanskih krugova.

Agent 11918 je bio — Anton Hriberschek.

Obavještajna »igra« s ljubljanskim Židovima

Još dok je bio u službi u celjskoj žandarmerijskoj jedinici, Boško Lazić se upoznao s Rudolfom Sulzerom, židovskim emigrantom iz Beča. Ubrzo po okupaciji taj isti Sulzer se našao u Ljubljani i po-

stao član fašističke stranke. Aktivno je učestvovao u radu fašističke organizacije »Dopolavoro«, koja se brinula za kulturnu razonodu radnika, inovnika i drugih u slobodnom vremenu, pa je kao pjevač nastupao i na talijanskom radiju.

Jednog dana, u kasno ljeto 1941. godine, Sulzer je upoznao izvjesnog Z. P. i, saznajući da je on u dobrim odnosima s jednim oficijom talijanske vojno-obavještajne službe, zatražio od njega da mu za izdašnu novčanu naknadu pribavlja informacije iz tog izvora, potrebne, kako je rekao, za »neku veliku organizaciju«. P. je, međutim, već radio za Boška Lazija i odmah ga o svemu obavijestio.

U dogovoru s rukovodiocem celjskog Gestapoa Lazijem je naredio P-u da radi za Sulzera i o svemu ga obavještava, a i sam se postarao da dođe s njim u vezu. Predratni poznanici su se našli u Ljubljani. Znajući, o igledno, u kojoj je službi Lazijem, Sulzer mu je ponudio svoje obavještajne usluge, predloživši mu istovremeno da za dobru novčanu nagradu prebaci iz Zagreba u Ljubljanu majku, sestru i brata jednog njegovog dobrog prijatelja, Židova. Lazijem je pristao i u tu svrhu od Sulzera dobio tri legitimacije organizacije »Dopolavoro«.

Obaviješten o svemu, SS-kapetan Reinell, rukovodilac referata VI u SD-odsjeku Graz, a istovremeno i rukovodilac odjeljenja VI u nadležstvu Komandanta Sipo i SD-a u Mariboru, uključio je u »igru« i Antona Hriberscheka, naredivši mu da pokuša, zajedno s Lazijem, da preko Sulzera i njegovih prijatelja rasvijetli veze ljubljanskih Židova sa Židovima u Zagrebu, Beču, Budimpešti, pa i dalje u Rimu i Švicarskoj. Sumnjao je da tom linijom idu i neke veze engleske obavještajne službe.

Dvojica agenata Gestapoa, Lazijem i Hriberschek, činili su zaista razne usluge ljubljanskoj židovskoj grupi, u kojoj je najvažniju ulogu igrao trgovac Bollafi, predstavnik židovske potporne organizacije sa sjedištem u Zenevi, s kojim su također uspostavili ni kontakt. Čak su odlazili kao predstavnici te grupe u Zagreb na sastanke sa Židovima koji su legalno ili ilegalno tamo još uvijek živjeli.

Premda su Židovi o kojima je riječ znali za Lazija i Hriberscheka da su gestapovci, oni su vjerovali da su njih dvojica korumpirani ljudi, spremni da za novac učine sve. Taj utisak njih dvojica su još i pojačavali svojim pretjeranim zahtjevima i

cjenkanjem oko iznosa koje su tražili za svoje usluge. Me utim, i to je ulazilo u kalkulaciju iskusnog gestapovca, SS-kapetana Reinela.

U rujnu 1942. godine Boško Lazi je ponovno prešao na rad u Abwehr, a »igru« sa Židovima je nastavio sam Hriberschek. Prebacuju i »ilegalno« iz Zagreba u Ljubljanu i Židova Alexandra Kleina, za koga je Bollafi bio naročito zainteresovan, on je uspio da prepíše sadržaj njegove bilježnice u kojoj se nalazio veći broj adresa iz raznih evropskih, bliskoistočnih i američkih gradova.

U kojoj mjeri je Hriberschekova »igra« s ljubljanskim Židovima urodila obavještajnim rezultatima nije utvrđeno, premda se zna da su veze koje je tim putem uspostavio dosezale do Beograda, Budimpešte, Rima, Berna i Zeneve. Stoji samo činjenica da je on, prebacuju i zagrebačke Židove i njihovu privatnu imovinu u Ljubljanu, tj. na talijansku teritoriju, došao do znatnih dragocjenosti i velikih iznosa u devizama, koje je Gestapo zatim koristio za financiranje svoje aktivnosti. S jedne strane Židovi su Hriberscheku izražavali zahvalnost za usluge koje im je pružio, a s druge, na prijedlog RSHA, uz obrazloženje da rizikuje život služe i interesima Reicha, dobio je — što se veoma rijetko događalo kada su bila u pitanju civilna lica — visoko njemačko ratno odlikovanje.

Povezan i direktno s Uredom VI RSHA u Berlinu, odnosno s Wilhelmom Höttlom, Hriberschek je, putujući i estujući u Budimpeštu i Rim, nastavio da radi za njemačku obavještajnu službu sve do kraja rata, kada mu se gubi trag.

A Božidar Boško Lazi ?

Pošto je do kolovoza 1942. godine radio za celjski i mariborski Gestapo, odnosno SD, uglavnom zajedno s Hriberschekom, njega je ponovno preuzeo Abwehr. Pojavio se Lazi zatim u Zagrebu, gdje je u studenom 1942. godine, pod imenom Nikola Seli, zakupiti privatni stan i u njemu instalirati radio-stanicu, koja je održavati vezu sa Zitzelsbergerovim »Meldekopf Caesar« u Celju i bečkim Astom. Pod internim pseudonimom »Fürst«, u estvovao je veoma aktivno u izgradnji i radu Zitzelsbergerove obavještajne mreže iji su bili i punktovi, najčešće su snabdjeveni radio-stanicama, obuhvatiti Osijek, Slavonski Brod, Sisak, Sarajevo, Trebinje, Mostar, Dubrovnik ... Ta mreža je u tolikoj mjeri

biti zakamuflirana da za nju ne e znati ak ni Abwehrevi teritorijalni centri na okupiranom podru - ju. Jednom prilikom su pripadnici njema ke Tajne vojne policije (GFP) uhapsili Boška Lazi a u Sara - jevu. On je zatražio da ga odmah predvedu majoru Juliusu Wassaryju, šefu Abwehrove podružnice (Nest-a) u Sarajevu i saop io mu da po specijalnim zadacima radi za Abwehr. Obaviješten o tome šta se Lazi u dogodilo, be ki Ast je naredio Wassaryju da interveniše da se Lazi a odmah pusti na slobodu, a Lazi u je, preko njegove tajne radio-stanice (Kof - fer-Gerät), preporu io da izbjegava svaki dodir s Wassaryjem.

Napokon, u okviru Zitzelsbergerovog plana stva - ranja obavještajne mreže u pozadini jedinica NOV i POJ, Boško Lazi je dobio nare enje da ostane zakamufliran u Mostaru. On je to i u inio, ali je odmah po oslobo enju tog grada bio, kao Nikola Seli , mobilisan u jedinice NOVJ, poslije ega mu se gubi svaki trag.

Prodor u »Ljubljansku pokrajinu«

Iako je Adolf Hitler zabranio svaki obavještajni rad prema svom glavnom savezniku fašisti koj Ita - liji, u praksi se ni jedna grana njema ke politi ke obavještajne službe — ni Uprava III, ni Uprava IV (Gestapo), ni Uprava VI RSHA — nije pridržavala te zabrane.

Vidi se to jasno iz dopisa koji je Lurker 20. lip - nja 1942. godine poslao u Berlin Upravi VI RSHA, u kojem doslovno piše:

Molimo Vas da ovoj ustanovi (referentu VI), za obavještajni rad u Hrvatskoj i Ljubljanskoj pokrajini/Italiji, stavite na raspolaganje mje - se ne iznose u devizama ...

SS-pukovnik Otto Lurker je bio bolesno ambi - ciozan. Njemu nije bilo dovoljno što je de facto postao gospodar Donje Štajerske, ve je želio da se i dalje ogleda na polju obavještajne službe pre - ma inostranstvu, naro ito prema »Ljubljanskoj po - krajini«, tj. Italiji. Me utim, inspektor policije si - gurnosti i SD-a u Salzburgu, SS-pukovnik i pukov - nik policije *Bruner*, kome su i KdS Bled i KdS Ma - ribor bili administrativno podre eni, premda su sta -

jali i u direktnom kontaktu sa RSHA u Berlinu, smatrao je da »Ljubljansku pokrajinu« obavještajno treba da obrađuje u prvom redu KdS Bled. Prilikom jedne konferencije on je to Lurkeru i stavio do znanja. Svoje glavno i nabuđeno kakav je bio, Lurker se te naredbe nije pridržavao, pa je Bruner 14. 4. 1942. godine našao za shodno da ga na to podsjeti i opomene:

Na osnovi izvještaja koje mi šaljete stekao sam utisak da se pojačala obavještajna djelatnost Vašeg nadleštva u oblasti Ljubljane.

Prilikom svojevremene konferencije o tome pitanju, rekli ste da je zgodnije da se o nekim agentima i dalje vodi briga iz Maribora, pošto oni, na osnovi posebnog odnosa povjerenja izvještavaju Vaše nadleštvo, a prekinuli bi svoju obavještajnu djelatnost ako bi bili predati drugom nadleštvu. Ja sam se stoga saglasio da Vaše nadleštvo i dalje vodi brigu o tim malobrojnim agentima, ali sam naredio da se ostali agenti predaju nadležnom komandantu na Bledu, i da nipošto ne smijete raditi na daljoj izgradnji obavještajne mreže u oblasti Ljubljane.

Molim Vas, dakle, da se postarate za jasno teritorijalno razgraničenje i da glavno težište Vaše djelatnosti usmjerite na ništa manje važne zemlje Mađarsku i Hrvatsku.

No, Lurker se nije dao. Već 20. travnja je odgovorio Bruneru:

SD-odsjek Graz je u doba Jugoslavije, na teritoriji sadašnje Ljubljanske pokrajine, držao saradnik mrežu od ukupno 30 povjerenika. Nasuprot tome, broj osoba koje na toj teritoriji sada rade za ustanovu komandanta Sipo i SD Maribor iznosi ukupno 10 povjerenika. Od toga su trojica aktivni saradnici koji stanuju u Donjoj Štajerskoj, dok su ostalih sedam angažovani kao informatori u Ljubljani, i za njih se staraju spomenuta tri povjerenika. Zbog toga ne može biti ni govora o brojno snažnoj izgrađenoj mreži povjerenika.

... Dosada sam bio ponosan na rad mojih saradnika, a naročito na svoj obavještajni apa-

rat, koji je dobro funkcionisao. Vaše saopćenje da moja ustanova daje suviše vijesti iz Ljubljane, zbog čega treba da predam povjerenike, pogodila me kao udarac u lice.

U Hrvatskoj je posljednjih mjeseci izgrađena obavještajna mreža prema istim shvatanjima, i mislim da mogu konstatovati da su i tu mogli biti zabilježeni, također, sasvim dobri rezultati. Rad u Ljubljani — to mogu naročito da konstatujem — niukoliko nije nepovoljno uticao na obavještajnu djelatnost u Hrvatskoj. Na kraju smijem da naglasim da sve moje mjere na obavještajnom području treba posmatrati samo sa gledišta krajnjeg ispunjavanja dužnosti i mogućih zalaganja. Molim za razumijevanje za svoj veliki i odgovorni zadatak. Istovremeno Vas molim da se ponovno preispita Vaše naređenje u pogledu predaje agenata.

Istovremeno mogu da naglasim da su nadležne ustanove Glavnog ureda sigurnosti Reicha pohvalno govorile o obavještajnoj djelatnosti moje ustanove, kako u Ljubljanskoj pokrajini, tako i u Hrvatskoj.

Lurkeru je pošlo za rukom da njegovo Odjeljenje VI zadrži svoju, već postojeću, agenturu u »Ljubljanskoj pokrajini«, ali samo do srpnja iste godine. A tada je rukovodilac tog odjeljenja SS-kapetan Reinelt premješten u Berlin, gdje su mu u RSHA-u povjereni specijalni zadaci u jugoistočnoj Evropi, a KdS Bled i njemu podređene ustanove postali su skoro isključivo nosioci obavještajnog rada prema Italiji.

Krajem 1941. godine u Sent Vidu kraj Ljubljane, na samoj granici koja je dijelila teritoriju Slovenije pod njemačkom i talijanskom okupacijom i predstavljala u »Novoj Evropi« granicu Trećeg Reicha i Carstva Emanuela III, formirana je, uz stanicu pogranične policije, ustanova pod nazivom »*Specijalna komanda Kraus u Sent Vidu*« (*Sonderkommando Kraus in St. Veit*). Tom komandom, koja je pripadala KdS-u na Bleiburgu, rukovodio je *kriminalistički savjetnik Kraus*, koji je još prije dolaska nacista na vlast radio u hamburškoj policiji na anti-komunističkom referatu. Primljen je zatim u Ge-

stapo i u borbi protiv ilegalne KP Njema ke postigao zapažene rezultate. Izme u ostalog, zavrbovao je sekretaricu rukovodioca KP Njema ke za oblast Hamburga, a kasnije se, uzgred re eno, njome i oženio.

Nadležnim talijanskim policijskim organima u Ljubljani »Specijalna komanda u Sent Vidu« je predstavljena kao ustanova koja treba da isključivo koordinira rad njemskih i talijanskih aparata sigurnosti u borbi protiv NOP-a, naro ito na području Gorenjske. Me utim, jedan od njenih glavnih zadataka bilo je obavještajno prodiranje i formiranje agenturne mreže Gestapoa u »Ljubljanskoj pokrajini«. S tim zadatkom je bio zadužen pripadnik te komande, tada podoficir, a kasnije SS-porunik, *Paul Buscha*.

Po etkom 1940. godine jugoslavenska kontraobavještajna služba je uspjela da u e u trag jednoj od obavještajnih mreža Abwehrove podružnice u Celovcu. U Ljubljani, Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Zagrebu, Varaždinu, Marenbergu, Hrastniku, Rumi, Guštanju i Dubrovniku pohapšeno je tada 27 osoba. Tom mrežom je iz Celovca rukovodio Martin Huber, u koga SD i Gestapo nisu imali baš mnogo povjerenja, jer je prije Anschlussa sara ivao s austrijskom policijom u borbi protiv tada ilegalnog nacisti kog pokreta. Me u uhapšenima se našao i *Friedrich Fritz König*, agent celove kog Gestapoa, koga je jugoslavenski Državni sud za zaštitu države osudio na 15 godina robije. U vezi s tim iz Celovca je došao u Ljubljanu *Paul Duscha*, sa zadatkom da utvrdi kako je došlo do provale Huberove mreže. Bio je to njegov prvi zna ajniji gestapovski zadatak na tlu Jugoslavije.

Odmah po okupaciji Jugoslavije Paul Duscha se ponovo našao u Ljubljani: ovog puta mu je *Weyrauch*, iz Gestapoa u Celovcu, naredio da prona e i uspostavi vezu s njemskim predratnim agentom Josefom Jožom Krabicom, koga su jugoslavenske vlasti uhapsile 1. lipnja 1940. godine i osudile na petnaest godina zatvora.

Vladaju i perfektno talijanskim jezikom, Duscha je u novim uslovima, kao pripadnik »Specijalne komande Kraus u Sent Vidu«, brzo uspostavio prisne veze i saradnju u borbi protiv narodnooslobodila - kog pokreta sa predstavnicima talijanskih vlasti i obavještajne službe u Ljubljani. Me utim, istovre-

meno, njima izdalega, on je pleo tajnu mrežu, koja je za razliku od Gestapoa špijunirati i same Talijane. Ubrzo se u toj mreži našlo desetak agenata zavrbovanih uglavnom posredstvom *Liesenberga*, inoventika konzulata Treuge Reicha u Ljubljani. Sastanke s njima Duscha nikada nije održavao u hotelu Karla Miklija, gdje je redovno odsjedao, već po raznim ljubljanskim kafanama, služeći i sebi isto lažnim imenom *Grabner*. Pored nastojanja, nažalost prilično uspješnih, da preko te agenture prodiru i u organizacije Osvobodilne fronte, koje su djelovale i prema »njemačkim pokrajinama« Gorenjskoj i Donjoj Štajerskoj, on je od svojih agenata dobivao podatke i o držanju pojedinih slovenačkih krugova prema Talijanima, o općem raspoloženju stanovništva, o stavu talijanskih vlasti prema slovenačkim klerikalcima, Židovima itd. Održavaju i službeni kontakt s predstavnicima talijanske policije, Duscha je najzad uspio da zavrbuje za Gestapo čak i komesare ljubljanske Questure *dr Tironija* i *dr Simonea*.

Krajem lipnja 1942. godine ukinuta je »Sonderkommando Kraus in St. Veit« a njene zadatke, tj. koordinaciju rada njemačkog i talijanskog aparata sigurnosti, preuzela je novoformirana ustanova oficira za vezu Sipo i SD-a u Ljubljani na čelu sa *SS-majorom Krügerom*, a Paul Duscha je postavljen za njegovog pomoćnika.

Prije nego što je preuzeo dužnost pomoćnika oficira za vezu Sipo i SD-a u Ljubljani, Duscha je pozvan u Berlin, gdje mu je u Upravi IV (Gestapo) RSHA naredeno da naročito pojača svoju aktivnost na formiranju agenture među pripadnicima talijanskog okupacionog aparata u »Ljubljanskoj pokrajini«. Naravno, ponovno mu je naglašeno da pri tome djeluje krajnje oprezno jer ga u slučaju kompromitacije pred Talijanima RSHA ni u kom slučaju neće uzeti u zaštitu.

Već u ljeto 1942. godine Paul Duscha je uspio da zavrbuje, pored ostalih, pukovnika Silliattija, načelnika štaba divizije »Montagna«, koja se nalazila u Ljubljani, dr Santocchija, oficira SIM-a (Servizio informazioni militari — vojna obavještajna služba) i majora Mamucherija, oficira za vezu fašističke milicije pri komandi armijskog korpusa. U njegovu mrežu se uplela i žena generala Gambarre, komandanta talijanskog armijskog korpusa u Ljubljani, inače porijeklom Njemica, rodom iz Beča.

Nju je Duscha pridobio za saradnju na taj na in što je njenom bratu, majoru Göringove »Luftwaffe«, isposlovao vanredno odsustvo kako bi mogao da se sastane sa sestrom, a uz to je razne predmete koje mu je ona davala da ih proda prepla ivao po nekoliko puta — novcem iz svog obavještajnog fonda. Za uzvrat gospo a Gambarra ga je obavještavala o svemu što bi saznala od muža.

Pukovnik Silliatti je, u prolje e 1943. godine, dostavio Duschi izvještaj o poja avanju suprotnosti izme u talijanskih monarhista i fašista i o prvim znacima da se grupa oko kralja Viktora Emanuela priprema da obori Mussolinija s vlasti. Uprava VI RSHA je odmah zatražila od *Kapplera*, policijskog atašea Tre eg Reicha u Rimu, da provjeri ta nost tih informacija. Kappler je odgovorio da ne postoji mogu nost obaranja fašista s vlasti. Me utim, 25. srpnja 1943. godine Mussolini je bio prisiljen da podnese ostavku i odmah zatim je bio uhapšen. Pokazalo se da su bila ta na obavještenja koja je Silliatti dostavio Duschi.

Predsjednik nove talijanske vlade maršal Badoglio je, u svojoj prvoj poruci narodu, izjavio:

Rat se nastavlja . . . Italija ostaje vjerna zadataj rije i.

Nijemci se, me utim, nisu dali zavarati ovakvim izjavama i odmah po obaranju Mussolinija su poeli s intenzivnim pripremama za slu aj talijanske kapitulacije. U tim pripremama zna ajna uloga je povjerena i Gestapou, koji je, pored ostalog, pristupio izradi spiska osoba koje, po ulasku trupa Wehrmachta u »Ljubljansku pokrajinu«, treba pohapsiti i bez saslušavanja otpremiti u koncentracione logore. Na tom spisku se ubrzo našlo oko 2.200 osoba, koje su ustanove oficira za vezu Sipo i SD-a u Ljubljani i druge ekspoziture Gestapoa i SD-a, koje su obavještajno djelovale u tom pravcu, registrovale kao stvarne ili mogu e protivnike nacisti ke Njema ke.

Kada je, 8. 9. 1943. godine, objavljena bezuslovna kapitulacija Italije, jedinice Wehrmachta su poduzele mjere da zaposjednu »Ljubljansku pokrajinu«, koju su dotada držale talijanske trupe pod svojom okupacijom, a u Ljubljani je formirana ispostava Sipo i SD-a pod rukovodstvom *SS-kapetana*

Schlüterer. Uslijedila su hapšenja prema unaprijed izrađenom spisku, ali ne u predviđenim razmjerama. Naime, Gestapo je naknadno ocijenio da je bitno korisnije da izvjesna lica ostavi na slobodi i prati njihov rad.

»Ljubljanska pokrajina« je kao cjelina stavljena u nadležnost KdS-a na Bledu, kao okupirana teritorija izvan granica Reicha, sa kvislinškom slovena kom pokrajinskom upravom, za čiji je šef postavljen bivši general Kraljevske jugoslavenske vojske *Lav Rupnik*.

Što se tiče Paula Dusche, on je dobio novu funkciju: postao je oficir za vezu KdS-a Bled sa Rupnikovom kvislinškom policijom. Otada je njegov glavni zadatak biti kontrola rada te policije i njeno usmjeravanje i korištenje za obavještajnu borbu protiv ilegalnih organizacija Osvobodilne fronte i njenih oružanih snaga, koje su iz dana u dan oslobađale sve veće teritorije Gorenjske, Donje Štajerske i ostalih krajeva Slovenije. Konačno je i on sam dospjeli u ruke jedinica NOV, odnosno JA.

Pod specijalnom zaštitom Heinricha Müllera

U ulicu broj 13, u podrumu zgrade u berlinskoj ulici Prinz Albrecht (Prinz Albrechtstrasse), gdje se nalazila centrala Glavnog ureda sigurnosti Reicha (RSHA), doveden je početkom svibnja 1941. godine novi zatvorenik. Bio je to *Vladimir Vauhnik*, predratni jugoslavenski pukovnik i vojni ataše u Njemačkoj od 1937. do 1941. godine. Doveden je iz Beograda, gdje je uhapšen nekoliko dana ranije.

U svojim memoarima »Nevidljivi front«, objavljenim u Buenos Airesu 1965. godine, Vauhnik je svoj prvi susret sa isljednikom Gestapoa opisao ovim riječima:

Dokumenti na meni u Beogradu — rekao je isljednik, za kojeg Vauhnik ne navodi ime — samo kažu da je bio po zvanju kriminalistički direktor — pokazuju da ste kao vojni ataše znali za mnoge najvažnije odluke i tajne namjere njemačkog vojnog vodstva. Nemogu je da ste mogli doći i do svih tih podataka bez saradnje njemačkih izdajnika, koje Gestapo želi svojom strogošću kazni. Zato od vas zavisi, ukoliko otkrijete sve te svoje veze,

da li ete možda biti ubrzo oslobođeni. Ali, u svakom slučaju, morate dati precizna objašnjenja svih svojih poruka dostavljenih Beogradu ...

Dokazni materijal je bio u njihovim rukama, ali je još uvijek bilo pitanje da li je sav moj materijal pao u šake Gestapou prilikom okupiranja Beograda...

Saslušanja su vršena svaku drugu noć ...

Borio sam se prilikom svakog pitanja, svake riječi i, znaju i da se radi o životu ili smrti...

Istakavši kako je na isljednika naročito snažan utisak ostavila objektivnost njegovih izvještaja dostavljenih iz Berlina u Beograd, pozitivna ocjena doktrine »munjevitog rata« i njemačke ratne tehnike, te kako ih je fascinirao svojim poznavanjem vojne problematike, Vauhnik dodaje:

... kad sam saznao da ću biti pušten odveli su me pred šefa Gestapoa SS-majora Sch., koji je inače ranije povremeno nailazio dok su me saslušavali. Htio se li noć uvjeriti kakav sam i kako teku saslušanja. Bio je to mlad gospodin, veoma samouvjeren i veoma uglađenog nastupa. Rekao mi je kratko da me pušta na slobodu, ponašaju i se tako uljudno i prijazno, kao da ima pokraj sebe vojnog atašea s diplomatskim imunitetom, a ne zatvorenika. Njegova primjedba u pogledu mog puštanja bila je enigmatska: Gestapo se za mene i ubuduće zanima.

Poslije četiri mjeseca provedena u zatvoru RSHA Vauhnik je, kako sam piše, pušten na slobodu kao državljaniin Trećeg Reicha jer je rođen u dijelu Slovenije koji je, u međuvremenu, bio priključen Trećem Reichu.

»Šef Gestapoa SS-major Sch. ..., mlad gospodin, ...veoma uglađenog nastupa«, koga Vauhnik spominje, bio je očigledno Walter Schellenberg, koji se od početka 1941. godine pa do kraja rata nalazio na dužnosti šefa Uprave VI (inostranstvo) RSHA. Uhapšen lipnja 1945. godine u Njemačkoj, on se našao među glavnim nacističkim ratnim zločincima u Nürnbergu pojavio kao svjedok, a zatim je i njega jedan američki okupacioni sud osudio na šest godina zatvora. Umro je 1952. godine u Torinu, u Italiji.

Schellenbergova supruga je prodala muževljeve rukopise jednom minhenskom izdavačkom poduzeću i tako je, 1956. godine, ugledala svjetlost dana podebela knjiga s naslovom »Schellenbergovi memoari«, u kojoj je centralna ličnost jednog poglavlja (»Špijunaža u visokom društvu«) »jugoslavenski vojni ataše u Berlinu V.«, to jest Vladimir Vauhnik.

V-ovo isljepanje — piše Schellenberg — trajalo je oko šest dana... bez ikakvog dvoumljenja ispričao nam je sve što je znao. Razgovarao sam s njim što je moguće više, jer me je mnogo interesovao. Pokušavao je da zadovolji moju radoznalost koliko god je mogao i opisao mi je vrlo opširno metode svog rada... uvjerio sam se da je govorio potpunu istinu.

Napokon, Schellenberg dodaje i pasus koji je ve jednom citiran:

... pošto je V. bio voljan da radi za nas uspio sam da zaposlim i njega i Jutu (riječ je o Juditi Naumann, Njemici, Vauhnikovoj predratnoj »zaručnici« i saradnici — napomena autori) u našoj službi. On je uglavnom radio u Italiji — govorio je te no talijanski — i obavio veliki posao.

Dakle, po Schellenbergu, memoari objavljeni *deset godina prije Vauhnikovog »Nevidljivog fronta«*, stvari su tekle drugačije tokom nego što to tvrdi Vauhnik.

No, memoari su memoari pa zato pogledajmo šta o »slučaju Vauhnik« kaže jedan od Schellenbergovih saradnika, SS-kapetan Rudolf Schrems, sjedeći pred isljednikom Ozne, 19. listopada 1948. godine. Iznose i kako je početkom 1944. godine namjeravao da zbog svojih kombinacija posjeti Vauhnik u Ljubljani, on se vraća na događaje koji su se odigrali tri godine ranije pa kaže:

Protiv Vauhnika je istragu vodio SS-majorski kriminalni direktor dr Schmidt. Vauhnik je nakon nekog vremena... pušten na slobodu, otišao je u Ljubljanu odakle je saradivao sa Schmidtom. Meni su bili poznati samo izvještaji o stanju u Sloveniji...

Vladimir Vauhnik je u Ljubljani radio za njemačku obavještajnu službu od kraja 1941. godine. Kretao se među »kolegama«, višim talijanskim oficirima, pomagao pukovniku Anibalu Galu, na elniku štaba 2. talijanske armije, pri izradi plana blokade Ljubljane, kako bi grad bio izoliran od područja Slovenije u kojem je buktala oružana partizanska borba, kontaktirao s istaknutim slovenskim kvislinzima, pa se najzad povezo i s *majorom Karlom Novakom*, delegatom Draže Mihailovića za Sloveniju. Nije poznato šta su sadržavali njegovi izvještaji dostavljani Berlinu, ali se pouzdano zna da je krajem 1942. godine u Ljubljani doputovao onaj isti SS-major Schmidt koji je svojevremeno vodio istragu nad Vauhnikom i saopćio SS-majoru Krügeru, oficiru za vezu Sipo i SD s talijanskom policijom, da je *li no od šefa Uprave IV (Gestapo) Heinricha Müllera* dobio zadatak da se nađe s Vauhnikom, dodaju i da *Müller smatra Vauhnikovu svojim značajnim povjerenikom*.

Schmidt je, u pratnji šefa referata IV N ustanove Gestapoa u Celovcu (Klagenfurtu) *Sellaka* i kriminalisti kog asistenta *Weissbauera*, koji su s njim doputovali, posjetio Vauhnikovu stanicu. Zatim su se trojica gestapovaca vratili u Celovec, kamo je i Schmidt bio zvanično premješten iz Berlina. Otada su Sellak i Weissbauer dolazili redovno dva do tri puta mjesečno u Ljubljani i preuzimali od Vauhnikova izvještaje koji su najhitnijim putem, preko Celovca (Klagenfurta), dostavljani *li no Heinrichu Mülleru*. Nažalost, nije poznato šta su sve ti izvještaji sadržavali, ali sudeći po onom što se s Vauhnikom i oko Vauhnikova događalo, mora da se radilo o suptilnoj obavještajnoj igri usmjerenju, najvjerovatnije, prema britanskoj tajnoj službi.

Odmah poslije kapitulacije Italije šef ispostave Sipo i SD-a u Ljubljani SS-kapetan Schluifer je dobio *od Heinricha Müllera* naređenje da se li no poveže s Vauhnikom i da, *bez obzira šta se dogodilo ne smije protiv njega poduzimati nikakve mjere bez prethodnog odobrenja iz Berlina*.

Sredinom 1942. godine Talijani su, uz podršku ljubljanskog biskupa Rožmana i još nekoliko istaknutih slovenskih kvislinga, pošli da formiraju odrede »Dobrovoljne antikomunističke milicije« (Mi-

lizia volontaria anticomunista — MVAC) za borbu protiv partizana koji su već bili oslobodili dvije trećine teritorije »Ljubljanske pokrajine«. Ti odredi su dobili naziv »Bijela garda«. Istovremeno je došlo i do osnivanja i etničkih odreda nazvanih »Plava garda«, na čelo kojih je Draža Mihailović postavio svog povjerenika za Sloveniju majora Kraljevske jugoslavenske vojske *Karla Novaka*.

U trenutku kapitulacije Italije, rujna 1943. godine, oružane snage Osvobodilne fronte su potpuno razbile i »Bijelu gardu« i »Plavu gardu«. Karlo Novak, koji je se godinu dana kasnije prebaciti u oslobođeni Rim, poslao je tada jugoslavenskoj emigrantskoj vladi izvještaj u kojem je dati svoju retrospektivnu ocjenu zbivanja u Sloveniji, pišući i između ostalog:

Na dan pada fašizma zahtevao sam da iz Bele garde pređu etnicima pedeset od sto, što je i vojni savet predlagao. Ovo je na sednici Zveze (građanska reakcionarna politička koalicija — napomena autora) smanjeno na 25 od sto, po zahtevu klerikalaca. Pošto je to na sednici Zveze usvojeno, izdao sam naredbu u tom smislu. Međutim, klerikalci su tajno pod potpisom Peterlina izdali Beloj gardi naredbu da ona od sad predstavlja slovenačku vojsku i da imaju svi ostati na svojim mestima, dakle da ne idu u etnike. Kad sam to naredbu dobio u ruke, zahtevao sam novu sednicu Zveze, na kojoj su nacionalisti, zajedno sa mnogim, insistirali da se izvrši rešenje Zveze. Klerikalci su opet odugovlačili ili kad je situacija već bila suviše opasna, tražio sam da kao prvu partiju pošalju u etnike bar 400 ljudi. Za opremu svoga ljudstva klerikalci su tražili i dobili od mene pola miliona lira. Međutim, nisu poslali ni jednog oveka. Aktivne oficire su nagovarali protiv mene i pridobivali ih za svoju slovenačku vojsku. U tome su ih jednodušno pomagali Vauhnik i Peterlin. Na dan kapitulacije Italije naredili su Beloj gardi da izađu u šumu, ali ne da se priključe jugoslavenskim etnicima, već da formiraju posebne slovenačke šumare.

Imajući su klerikalci videli da je Bela garda razbijena (od strane partizanskih odreda) udesili su, sa generalom Rupnikom, kod Nemaca or-

ganizovanja Slovena ke domobranske vojske pod nema kom upravom. Kao opravdanje se može uzeti da je to bio jedini put da se bar nešto spase od komunista. Šef ljubljanske pokrajinske uprave postao je Rupnik. Domobranstvo radi pod nema kom Vrhovnom komandom. Naoružanje je odli no. Nemci su dozvolili i organizaciju domobranstva u Primorju. Ukupan dosadašnji broj je oko 10.000 ljudi. Imaju svoje kasarne u Ljubljani i u drugim mestima i potpuno javno mogu nastupati sa svojom organizacijom i propagandom. Glavni komandant im je pukovnik Krener, a šef štaba potpukovnik Peterlin. Ljudstvo je sastavljeno od samih klerikalaca, ali me u domobranima ima i naših raspuštenih etnika koji nisu mogli pobe i, ve su bili prinu eni ostati tamo.

O Vauhniku je ve prili no toga re eno. A Peterlin i Krener? I oni su bili aktivni oficiri bivše jugoslavenske vojske, monarhisti ki orijentisani.

Bilo je, me utim, mnogo toga što je Novak u svom izvještaju mudro pre utao. Pre utao je, na primjer, i to da ga je, po etkom 1944. godine, na putu u Srbiju, gdje je trebalo da uspostavi direktnu vezu s Dražom Mihailovi em, pratio SS-narednik Schuster iz Odjeljenja III ljubljanske ispostave KdS-a Bled. Istina, tom prilikom je šef beogradskog Gestapoa SS-pukovnik Emanuel Schäfer, nemaju i mnogo sluha za kombinacije svog kolege na Bledu, uhapsio Novaka u Beogradu kao agenta engleske tajne službe. Me utim, na odlunu intervenciju tadašnjeg KdS-a Bled, *SS-potpukovnika Persterera*, Schäfer je morao da oslobodi Novaka i on se, ponovno u pratnji Schustera, ali neobavljena posla, vratio u Sloveniju. Pre utao je Novak i to da je zatim, prije »bjekstva« u Rim, bio izvjesno vrijeme Perstererov »po asni zatvorenik«, zapravo gost, na Bledu!

Evo šta o svemu tome, i još pone em, govori pred isljednikom Ozne SS-kapetan Rudolf Schrems, nekadašnji šef referata za »Nezavisnu Državu Hrvatsku« u Odjeljenju VI E Uprave VI RSHA:

Krajem 1943. godine stigao je preko komandanta Sipo i SD-a na Bledu izvještaj njegove ispostave u Ljubljani, prema kojem su se kod iste pojavili etni ki vojvoda Jev evi iz Her-

cegovine i vo a tzv. »Plave garde« Novak ... Tražili su oružje i molili da im se prepusti jedno operativno područje oko Ljubljane. ... Nadalje, htjeli su uz njemačku pomoć da izgrade jednu radio-stanicu koja bi vodila antikomunističku propagandu. Mene je stvar interesovala utoliko što sam namjeravao da uz pomoć Jev evi a izgradim obavještajnu mrežu u Zagrebu, koja bi obrađivala ustaše i njihove veze s Englezima. Novak je s našim odobrenjem, u pratnji SS-narednika Schustera, oputovao iz ljubljanske službene ustanove u Srbiju, da bi se, prema vlastitom prijedlogu, našao s Dražom Mihailovićem. Međutim, kada se pojavio kod BdS-a u Beogradu bio je uhapšen. Unato našim intervencijama pušten je na slobodu tek nakon tri mjeseca.

Da bi sam stvorio sliku o Jev evi u, iskoristio sam u lipnju 1944. godine jedno službeno putovanje u Zagreb, o kojemu u još govoriti, da se s njim sastanem u Ljubljani, u službenoj ustanovi Sipo i SD-a.

Novak se još nalazio u zatvoru u Beogradu. Jev evi mi je podnio svoj prijedlog o vojnoj i propagandnoj saradnji. Izbjegavao sam odrediti odgovor, pri čemu moram da napomenem da sam mu se predstavio kao pukovnik Schneider, i pitao ga da li je spreman da izgradi jednu obavještajnu mrežu protiv ustaša u Zagrebu. Nismo došli ni do kakvog rezultata i ostali smo kod toga da ćemo slijediti ih tjedana još jednom razgovarati. O njegovim prijedlozima u vojnom i propagandnom pogledu obavijestio sam šefa Uprave VI. Moram napomenuti da nam je prisluškivanjem radio-emisija — radiotelegrafistkinja je bila prijateljica Novaka — bilo poznato da Jev evi održava vezu s Englezima. Nakon nekih šest tjedana, krajem srpnja 1944. godine, doputovao sam ponovno u Sloveniju i na Bledu razgovarao s komandantom Sipo i SD-a, SS-majorom Perstererom. Tom prilikom sam upoznao Novaka, koji se nalazio na Bledu kao počasni zatvorenik. O njemu sam stekao loš utisak. Ustanovio sam da se njegova »Plava garda« sastoji od nekih 200 ljudi i da se oko rukovodstva iste svađa s Jev evi em. Unato njegovim tvrdnjama

da ima uticaja na Mihailovića, nisam započeo s njim nikakvu saradnju.

U daljem toku saslušanja Schrems je opisao kako se, nešto kasnije, u tršćanskom hotelu »Continental«, ponovno sastao s Jevčevićem:

On nije pristao — kaže Schrems — na moj prijedlog da izgradi obavještajnu mrežu protiv ustaša jer, kako mi je rekao, smatra to suviše opasnim. Međutim, ponovno je predložio vojnu saradnju u Srbiji. Izjavio je da etnici vrše sabotaze da bi imali alibi pred Englezima. Bilo bi potrebno, a i moguće, da se ubuduće ove akcije dogovore s Nijemcima... Nadalje je priao da je likvidirao grupu komandosa za vezu, sastavljenu od Jugoslavena, koja je došla iz Engleske. Učinili su mu se sumnjivim zbog komunizma. Nama je preko radio-prislušne službe već bilo poznato da je Jevčević javio Englezima da je grupa nestala u borbi. Na kraju krajeva naš razgovor se završio bez rezultata. Vratio sam se preko Bleda nazad u Beograd.

Po etkom 1944. godine održan je sastanak predstavnika grupa okupljenih u »Zvezi« i tom prilikom je usvojena zajednička »Konstatacija« u kojoj je pored ostalog stajalo:

Sve protukomunističke grupe stoje uz kralja, Jugoslaviju, zakonitu vladu i ministra Mihailovića. Rješenje novog komandanta prepušta se nadležnom ministru, a u pogledu rješenja međugrupacijskih odnosa konstatira se da je apsolutno potrebno da se do kraja rata za spas naroda sve grupe odreknu svake političke akcije.

Pogodnosti za novog komandanta imaju pukovnici Klinar, Vauhnik, Prezelj i Peterlin.

»Komandant Slovenije« bio je jedno vrijeme *Prezelj*, a njegov zamjenik *Vladimir Vauhnik*, koga je emigrantska vlada unaprijedila u čin brigadnog generala.

Travnja 1944. godine ljubljanski centar Abwehra — zakamufliran pod nazivom »Wehrwirtschafts-kommando« (Komanda za vojnu privredu) — poduzeo je, zajedno s Gestapom, akciju protiv »Državne obavješajne službe — DOS-a« »Plave Gar-

de«, koja je održavala veze s anglo-amerikim obavještajnim službama. Tom prilikom je uhapšeno oko 120 osoba. Nešto kasnije, u kolovozu iste godine, taj isti centar je ušao u trag važnoj britanskoj obavještajnoj mreži kojom je rukovodio Ante Ani, predratni jugoslavenski policijski komesar u Mariboru. Tada je u Ljubljani uhapšeno 25 osoba, ali je Ani uspio da se na vrijeme skloni. U oba slučaja su Abwehr i Gestapo došli do podataka koji su teretili Vladimira Vauhniku u vezi s njegovim radom za englesku obavještajnu službu. Međutim, zbog postojanja izričite zabrane Heinricha Müllera, ljubljanski Gestapo nije smio da ga uhapsi. Vauhnik je »sretno« uspio da se prebaci u Švicarsku. Da li je i taj »nestanak« Vladimira Vauhniku sa slovena ke scene bio dio neke Müllerove igre — o tome nema podataka. Zna se tek toliko da se njemački agent *Max Adolf Westen*, kada je, početkom 1945. godine, putovao iz Maribora u Švicarsku »da posjeti stricu«, koji je ležao u jednom sanatorijumu, sastao i s Vladimirom Vauhnikom, donio mu neke poruke i istovremeno prenio neke njegove poruke.

Napustivši poslije rata Švicarsku, Vauhnik je jedno vrijeme živio u Rimu pod lažnim imenom Salvatore Neto, a onda je, 1948. godine, otputovao u Argentinu. Umro je u Buenos Airesu poslije jedne hirurške intervencije, 1955. godine. U njegov stan su u tom trenutku prodrle nepoznate osobe i odnijele sve papire. Od bogate arhive koju je Vauhnik, kako se govorilo, posjedovao, nije ostalo ni traga.

Govore i o sudbini Vauhnikovog dugogodišnjeg zaštitnika, vrhovnog šefa Gestapoa Heinricha Müllera, američki publicista Ladislav Farago, u svojoj veoma dokumentovanoj knjizi »Tre i Reich«, objavljenoj 1974. godine, piše o tome kako je dvadeset godina poslije rata pronašao Müllera živa i zdrava »kod Cordobe, u sjevernoj Argentini, gdje pod imenom Herzog upravlja imanjem jednog bogatog Talijana«, te da je i on, Müller, stigao u Južnu Ameriku preko Rima.

Možda to ima, a možda i nema, veze s Vladimirom Vauhnikom. Nikako, međutim, ne bi trebalo isključiti mogućnost da je u Müllerovom bjekstvu iz Evrope u Južnu Ameriku, ukoliko su otkriveni Ladislava Farago ta na, igrao određenu ulogu i Vladimir Vauhnik.

GESTAPO U OKUPIRANOJ MAKEDONIJI

Ve polovicom travnja 1941. godine Djelatna grupa za Jugoslaviju (Einsatzgruppe Jugoslawien — EG) je poslala iz Beograda u Skoplje *SS-kapetana Rupperta Mandla* da tamo formira djelatnu komandu (EK). Iako je, ubrzo zatim, voljom Adolfa Hitlera, ve i dio Makedonije priklju en Bugarskoj, a manji »Velikoj Albaniji«, tj. Italiji, djelatna komanda je ostala u glavnom gradu Makedonije sve do prosinca 1941. godine.

Iz Mandlovih izvještaja dostavljenih Djelatnoj grupi u Beogradu vidi se da je on od po etka svoje misije uporno tragao za britanskom agenturom u Makedoniji, naro ito za Georgom Morganom, direktorom raduškog rudarskog poduze a »Allatini Mines Ltd.« i za predratnim engleskim konzulom u Skoplju Alanom Thomasom. Me utim, Morganu uop e nije ušao u trag, a za Thomasa je uspio da ustanovi tek toliko da je on skupa sa suprugom ak u kolovozu 1941. godine boravio izvjesno vrijeme u Ki evu.

Posebnu pažnju Mandl je posve ivao problemu turske nacionalne manjine u Makedoniji, o igledno s ciljem da na taj na in u njenim redovima uo i osobe koje bi mogao zavrbovati i eventualno poslati kao agente u Tursku i na Bliski istok. Koliko je u tome uspio nedostaju podaci. Poznato je tek to-

liko da je u ljeto 1941. godine Mandl kupio jednom svom agentu kafanu u jednom gr kom pomorskom gradi u i da je taj agent radio za RSHA sve do polovine 1944. godine, kada se vratio u Srbiju, odakle je bio rodom.

Tragaju i za ilegalnim organizacijama KPJ u Makedoniji Djelatna komanda Skoplje je došla i do podataka da je Ružica Back, k erka folksdoj era Johanna Ba ka, zaposlenog još od prije rata u skopskoj željezni koj radionici, komunisti ki aktivista. Ružica je bila uhapšena ali nikog nije htjela da oda. Tada je Mandl odlu io da se porodica Back preseli u Maribor. Me utim, dogodilo se nešto što on nije o ekivao: uo i polaska u Maribor, Ružica je pobjegla od roditelja i prešla u ilegalnost. Uslijedio je Mandlov zahtjev da se porodica Back drži u Mariboru pod prismotrom, kako bi se ustanovilo da li Ružica održava vezu s roditeljima, te da se, ukoliko se tamo pojavi, odmah uhapsi.

Iako se Mandlova »Djelatna komanda Skoplje« sastojala od svega dva SS-podoficira i jednog šofera, on je za vrijeme svog sedmomjese nog boravka u Skoplju uspio da prili no razgrana svoju špijunsku mrežu. Osim folksdoj era Josefa Materna i Franza Baubina, za njega je radilo desetak agenta zavrbovanih uglavnom me u sljedbenicima Van e Mihailova, šefa VMRO-a, i me u pripadnicima turske nacionalne manjine. Iz jednog Mandlovog izvještaja se vidi da se on bavio i problemom talijanske obavještajne službe u Albaniji, te da je njegova agentura prodrła ak do Tirane.

Smatraju i Makedoniju integralnim dijelom svoje carevine, Bugari su s podozrenjem i negodovanjem gledali na rad Mandlovog »ureda«. Na njihov zahtjev taj »ured« je u prosincu 1941. godine kona no bio ukinut, a obavještajni rad prema Makedoniji u potpunosti je preuzeo opunomo enik Uprave VI RSHA za Bugarsku sa sjedištem u Sofiji. Na taj položaj je po etkom 1942. godine došao *SS-kapetan Rudolf Kob*, koji se dotada nalazio na dužnosti opunomo enika Uprave VI RSHA u Zagrebu.

I Kob se u svom obavještajnom radu, naro ito prema Makedoniji, poput Mandla, oslanjao na pristaše Van e Mihailova, svog starog prijatelja i agenta (pod šifrom »8201/15«). Uostalom, položaj opunomo enika Uprave VI RSHA za Bugarsku i dobio je zahvaljuju i injenici što je uspostavio prisne

odnose s Vanom Mihailovim, koji je od proglašenja »Nezavisne Države Hrvatske« živio u jednoj vili na Tuškancu kao poasni gost ustaškog poglavnika Ante Pavelića.

Njemačka obavještajna služba je koristila Vanu Mihailova i njegove pristaše skoro isključivo kao agente i informatore. Njihov stav u pogledu tretmana Makedonije u okviru »Velike Bugarske« nije bio u skladu sa stavom cara Borisa i vladajućih bugarskih krugova, te zbog toga VMRO nije ni uziman u obzir za neke političke kombinacije. Međutim, prvih dana rujna 1944. godine, situacija se izmijenila i Gestapo izvodi Vanu Mihailova otvoreno na scenu. Njegov bliski saradnik Trajko Udnev je o tome, poslije rata, pred isljednikom Ozne izjavio sljedeće:

Dolazak Mihailova u Skoplje pada u momentu kada se bugarska vlast priprema za odstupanje, a njemačke kolone se povlače na sjever. To je momenat kada je Makedonija naizgled bila prazna. Bugarska je ispala iz igre i sada treba stvoriti neku drugu vlast zajedno s Nijemcima protiv partizana... Znao i trebalo je da Van i Mihailov dobiju vlast od Nijemaca i da se otvori novi front protiv partizana.

Drugi bliski saradnik Van i Mihailova, Tole Spasov, govore i pred isljednicima Ozne o susretu s Mihailovim u Skoplju, dodao je i ovo:

Rekao sam mu da je partizanska sila velika i da je to što on pokušava avantura. Rekao mi je da treba da znam da on dobro poznaje dejstva partizana i da je znati dobro kako se boriti protiv generala Apostolskog.

»General Apostolski« o kome je riječ bio je Mihailo Apostolski, komandant Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. A pokušaj Van i Mihailova da se do eke vlasti u Makedoniji pokazao se zaista veoma brzo kao avantura, unaprijed osuđena na propast.

Uvidjevši i sam da u Makedoniji nema šta da traži, Van i Mihailov je požurio iz Skoplja u Beograd, u koloni automobila koji su evakuisali pripadnike njemačkog konzulata i drugih njemačkih

ustanova. Pred Kragujevcem je ta kolona upala u partizansku zasjedu i me u poginulima su se našli *SS-kapetan Rudolf Kob* i sekretar Van e Mihailova Dim e Cilev. Sam Van e Mihailov je ipak uspio da se dokopa Zagreba, a zatim da pobjegne u Austriju ...

EPILOG

Obavještajna služba Tre eg Reicha — Uprava III (SD), IV (Gestapo) i VI (inostranstvo) RSHA i Abwehr — odigrala je u odnosu prema Kraljevini Jugoslaviji, kao i u odnosu prema ostalim zemljama koje su postale žrtve agresivnih pothvata nacističke Njemačke, pogubnu ulogu podzemne, zakamuflirane *prethodnice Wehrmachta*.

Poslije kratkotrajnog travanjskog ratnog pohoda koji je, zahvaljujući i u mnogome i razornoj ulozi njemačke obavještajne službe, feldmaršal Maximilian von Weichs, donekle s pravom, nazvao »ratom potporu nika«, smatraju i da ga je mogao voditi bilo koji potporučnik Wehrmachta, došlo je, na bazi smjernica Fiihrera Tre eg Reicha od 12. travnja 1941. godine, do okupacije i raspada avanja jugoslavenske državne teritorije između saveznika Osovine i do stvaranja tzv. Nezavisne Države Hrvatske. U novim uslovima izmijenila se i uloga organa RSHA, u prvom redu Gestapoa: što se tiče krajeva priključenih Reichu (već i dio Slovenije), onih pod njemačkom vojnom upravom (užica Srbija i Banat) pa, u nešto drugom obliku, i na području tzv. NDH, prethodnica se pretvorila u *nemilosrdnog gospodara*.

Prema dijelovima Jugoslavije koji su priključeni Mađarskoj (Međimurje i Bačka), Bugarskoj (Makedonija i dijelovi istočne Srbije) i Italiji (dio Ko-

sova, Crna Gora, dijelovi Dalmacije, Hrvatskog primorja i Slovenije), njemačka obavještajna služba se, poslije kraćeg prelaznog perioda, poela da odnosi kao prema teritorijama zemalja saveznica Trećeg Reicha. Znači, tu su, što se tiče političko-prirodne obavještajne službe, uglavnom djelovali organi Uprave VI RSHA.

Takvu organizacionu šemu ubrzo je razbila nezadrživa plima narodnog ustanka pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, koja nikada nije priznala komadanje Jugoslavije. Već od jeseni 1941. godine *svi organi RSHA*, a s njima i Abwehr i Ič služba Wehrmachta i GEF (Geheime Feldpolizei — Tajna vojna policija) kao i kvasilniški policijsko-obavještajni aparati, bili su prisiljeni da, u svim krajevima Jugoslavije, bez obzira pod kojom su se okupacijom našli, *maksimum svojih snaga usmjere na borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta*. Međutim, taj aspekt njihove aktivnosti nije bio predmet ove knjige i na njenim stranicama o njemu je bilo riječi i samo uzgredno, tu i tamo.

Posljednjih mjeseci rata agentura RSHA je preuzela na sebe ulogu *zaštitnice Wehrmachta u povoljaerju*. Pokušaji da se u pozadini Jugoslavenske armije ostave, ili naknadno ubace, obavještajno-diverzantske grupe, doživjeli su potpuni slom.

Došao je mir, ali zatim i hladni rat. Mnogi agenti Gestapoa, koji su zajedno s okupatorima pobjegli iz Jugoslavije, ili prikriveni ostali u njoj, potražili su i našli nove zaštitnike i naredbodavce i pokušali da nastavu s radom za njihov račun. Međutim, brzo su se uvjerali da to više nije Kraljevina Jugoslavija po kojoj su špijuni mogli da vršljaju kako hoće.

PRILOZI

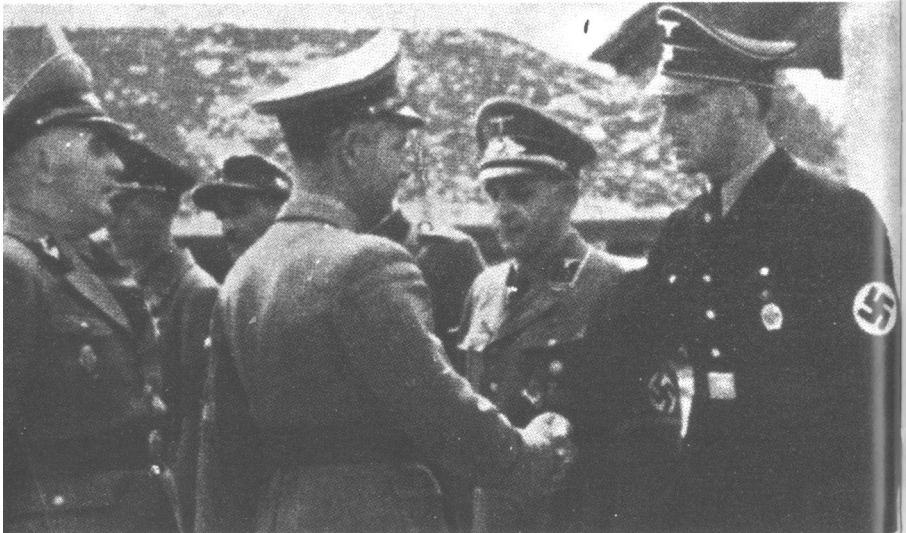

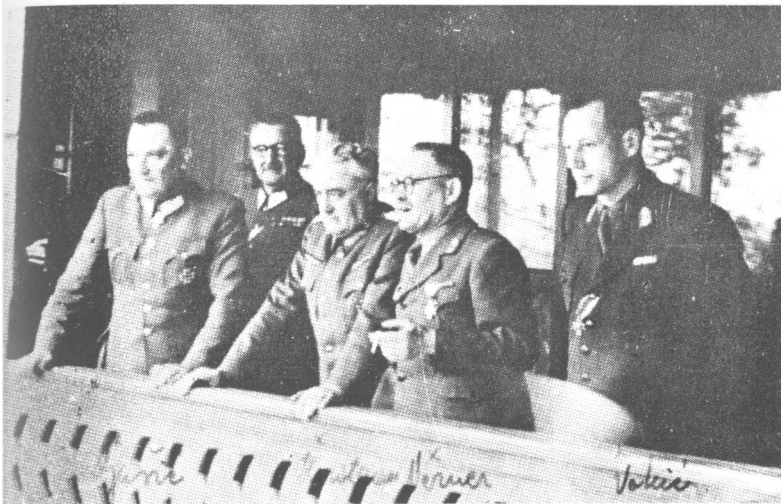
1	2
3	4

5	6
7	

8	
	9
10	

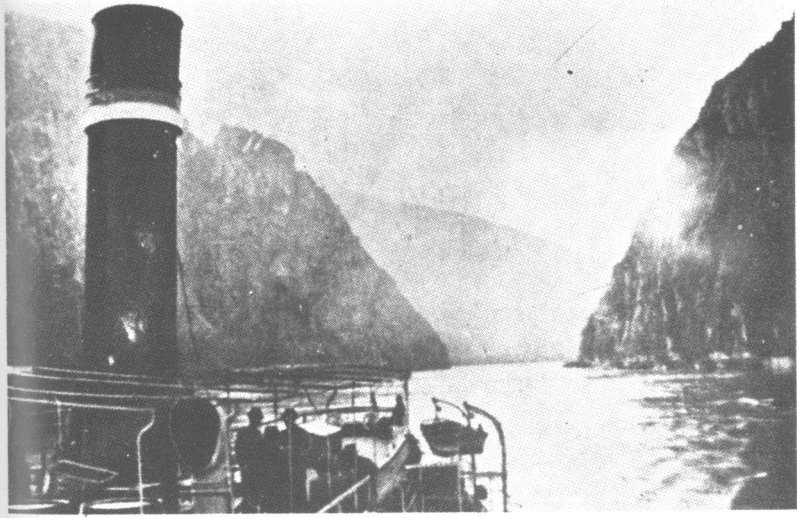
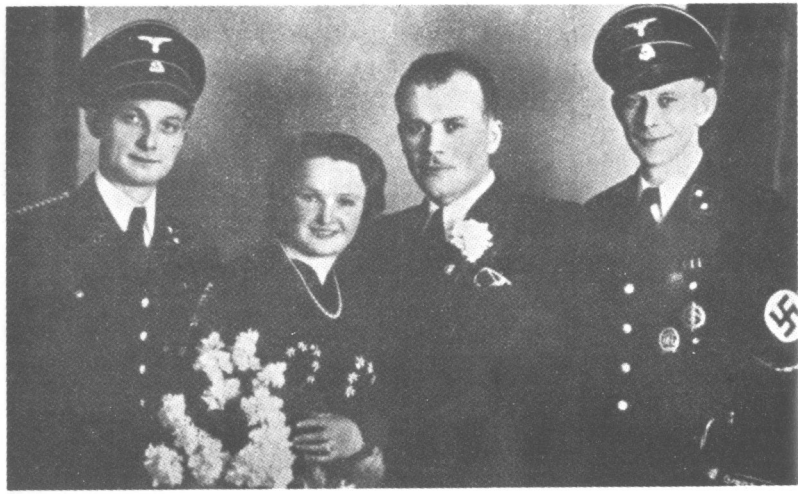
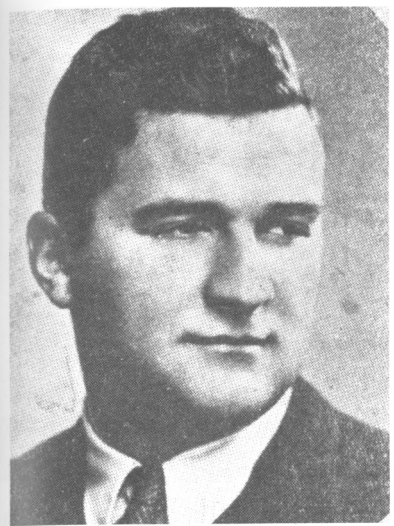
11	
12	13

14	
15	16

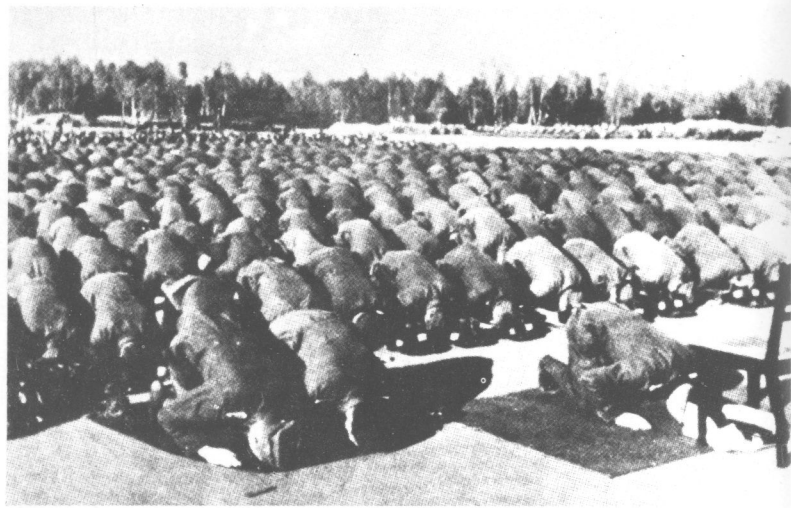
17

18	19
20	21

22
23

24	25
26	

27

28

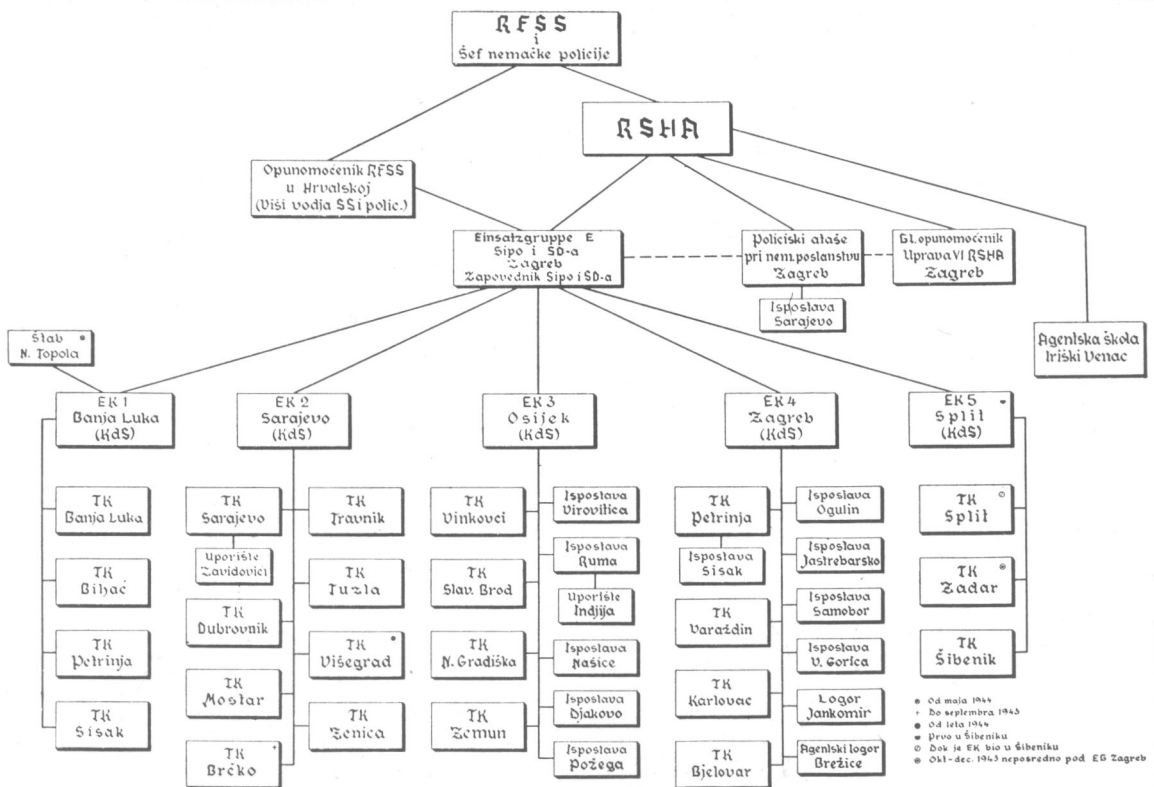

SLOVENIJA

POD OKUPACIJOM 1941 - 43

- Sadašnja jug drž. granica
- Jug. drž granica do 1941
- - - Granice između okupacionih sila (stvorene u proljeće 1941)
- Granice pokrajina (oblasti)

29
30

● Od maja 1944
 † Do septembra 1943
 ● Od jula 1944
 ● Prvo u Šibeniku
 ○ Dok je EK bio u Šibeniku
 ● Okt.-dec. 1943 neposredno pod EG Zagreb

SS-major, a zatim SS-potpukovnik, Hans Helm bio je njemački policijski ataše u Beogradu (siječanj 1938—ožujak 1942), rukovodilac Odjeljenja IV (Gestapo) Djelatne grupe (EG) za Jugoslaviju (travanj 1941—ožujak 1942) i napokon policijski ataše u Zagrebu do kraja rata. Špijunaža u Kraljevini Jugoslaviji, kontrola kvislinških režima u Srbiji i tzv. NDH i drugi obavještajni zadaci bili su samo dio njegove aktivnosti. Na suenju grupi gestapovaca, među kojima se nalazio i Helm, svjedok dr Vaso Ubrilović je rekao: »... Helma sam li no vidio kako odvodi na strijeljanje grupu od sto osamdeset ljudi!« Zbog zločina koje je počinio ili naredio, Vijeće vojnog suda za grad Beograd osudilo je 22. prosinca 1946. godine Hansa Helma na kaznu smrti vješanjem.

Slika 2.

Generalni opunomoćnik za privredu, a zatim, krajem 1943. godine, šef Vojne uprave u okupiranoj Srbiji, Franz Neuhausen se još 1940. godine, kao njemački generalni konzul i šef njemačkog Saobraćajnog biroa u Beogradu, iz osobnih razloga sukobio s glavnim opunomoćnikom Uprave VI RSHA u Jugoslaviji SS-majorom Karlom Krausom, koji se radi kamuflaže zaposlio u Saobraćajnom birou. Neuhausen je tada otkazao »gostoprimstvo« Krausu u svom Saobraćajnom birou, ali se na tome nije završilo. Krajem 1941. Gestapo je uhapsio Radoja Vuković, Neuhausenovog povjerljivog pravnog savjetnika, ali ga je poslije nekoliko dana morao pustiti na slobodu. Međutim, podmukla se borba za prevlast u okupiranoj Srbiji između organa RSHA i Neuhausena nastavila, da bi se okončala u ljeto 1944. godine, kada je šef beogradskog Gestapoa SS-pukovnik Emanuel Schäfer li no uhapsio Neuhausena »zbog korupcije« i sproveo ga u Njemačku.

Kao ratni zločinac Neuhausen je nakon rata izručen Jugoslaviji. Vojni sud JA u Beogradu osudio ga je 31. listopada 1947. godine na 20 godina lišenja slobode s prinudnim radom, uz obrazloženje da je »kriv... što je kao pretstavnik nemačkog trgovačkog i bankarskog kapitala, a kasnije i kao generalni konzul Rajha u Jugoslaviji sa sedištem u Beogradu organizovao petu kolonu Nemačke u bivšoj Jugoslaviji i kao rukovodilac nemačkog Saobraćajnog biroa u Beogradu u estvovao u organizovanju i sprovođenju špijunaže protiv naroda Jugoslavije. U svojstvu generalnog opunomoćnika za privredu u Srbiji, optužen je, postupajući po naredbama iz Berlina protivno propisima meunarodnog prava pljačkao kao celokupnu privredu i narodno bogatstvo Srbije i Banata... Pri odmeravanju kazne Francu Nohhauzenu sud je uzeo u obzir kao olakšavajuću okolnost da se optuženik nije neposredno mešao u masovna hapšenja i ubijanja srpskog stanovništva.«

Prilikom posjeta Beogradu dr. Hjalmar Schacht, njemački ministar privrede i predsjednik Reichsbanke, 1936. godine, na aerodromu su ga dočekali guverner jugoslavenske Narodne banke dr Milan Radosavljević (lijevo, sa štapićem) i Franz Neuhausen (u sredini, sa cilindrom).

Slika 3.

Suradnik njemačke obavještajne službe u Kraljevini Jugoslaviji, bjeloemirant Vladimir Geršeljman promijenio je nakon okupacije Jugoslavije prezime u Waldemar von Hörschelmann von Epichnelen. Svoje izvještaje beogradskom Gestapou potpisivao je lažnim imenom »Jelen« i šifrom »H-15«, a 1943. godine dobio je inštituciju SS-poručnika.

S glavnim opunomoćenikom Uprave VI RSHA za Jugoslaviju SS-majorom Karlom Krausom obavještajno je saradivao i grupa poslanika-ministara vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) u kojoj se naročito isticao *uro efovi*.

Slika 5.

Predratni suradnik njemačke obavještajne službe *dr Lazar Prokić* postao je za vrijeme okupacije šef Odsjeka za propagandu pri Nedićevoj kvislinškoj vladi. Nastavlja i rad za Gestapo on je u svojim izvještajima optuživao čak i Nedića da nije dovoljno energičan u borbi protiv »masona i plutokratije«.

Slika 6.

SS-potpukovnik, a zatim SS-pukovnik Otto Lurker, kao šef SD-odsjeka u Grazu, bavio se špijunažom protiv Jugoslavije i prije rata. Nakon okupacije Jugoslavije postao je komandant Sipo i SD u Donjoj Štajerskoj, sa sjedištem u Mariboru, zadržavši istovremeno i svoju funkciju u Grazu. Bivši tamničar, koji je za svoje napredovanje u hijerarhiji SS-a u mnogome imao zahvaliti okolnosti što je pružio usluge Adolfu Hitleru dok se ovaj nalazio u zatvoru Landsberg (1924), isticao se brutalnošću i sadističkom mržnjom prema Slovencima. Priglup, hvalisavac, pijanica, ženskar i nezajzljiv pljačkaš toliko se kompromitirao da je u ožujku 1943. godine protiv njega pokrenut disciplinski postupak. Morao je napustiti Maribor, ali je u Berlinu rehabilitiran i Gestapo ga je postavio za šefa obezbjeđenja bivšeg belgijskog kralja Leopolda o kome je Hitler lično vodio razgovore.

Slika 7.

S celjskim folksdojercima Wernerom Stiegerom i Maxom Adolfom Westenom na obavještajnom poslu za razliku od SD-a i Abwehra tijesno je suradivao i celjski folksdojercer Adolf Perissich, fotograf. U veljači 1941. godine jugoslavenska policija ga je uhapsila, ali je »zbog nedostatka dokaza« bio pušten na slobodu. Perissich je odmah zatim prebjegao u Austriju, odakle se kao esesovac vratio u Celje s trupama Wehrmachta. Na slici: Adolf Perissich (u crnoj uniformi) s funkcionerima okupatorske uprave za Donju Štajersku.

Slika 8.

SS-pukovnik *dr Emanuel Schäfer* je u siječnju 1942. godine došao na dužnost zapovjednika Policije sigurnosti i službe sigurnosti (BdS) u okupiranoj Srbiji. Njegovi glavni suradnici među kvislinzima bili su *Dragi Jovanović* (na slici: pruža ruku Schäferu) i *Tanasije Dinić* (stoji golobrav iza Jovanovića).

Slika 9.

Predratni suradnik njemačke obavještajne službe *Dragoljub Dragi Jovanović* bio je glavni oslonac Gestapoa u okupiranoj Srbiji. Kada je 9. rujna 1941. godine beogradski centar Abwehra proslijedio beogradskom Gestapou »povjerljivi izvještaj svog pouzdanog agenta, inače Srbina... koji dobro poznaje prilike među domorocima«, u kojem je stajalo da je »Jovanović bezobzirna ličnost«, »ovjek spreman da gazi preko leševa svojih najbližih«, »spreman da za novac i karijeru uništi svakog ko mu stoji na putu, makar to bio njegov rođeni brat«, SS-major Karl Kraus, kao šef Odjeljenja IV (Gestapo)

Djelatne grupe za Jugoslaviju, napisao je na tom izvještaju: »Abwehr se izgleda bavi poezijom dok bjesni rat. Pa, Jovanovi je upravo i dobar zato što je takav!«

Slika 10.

SA-Obergruppenführer Siegfried Kasche trebalo je da zamijeni von Herrena na dužnosti poslanika Reicha u Beogradu. Me utim, razvoj događaja je to onemogućio i on je postavljen za poslanika Treuga Reicha pri »vladi« tzv. Nezavisne Države Hrvatske, gdje je ostao za cijelo vrijeme rata. Pružao je bezrezervnu podršku Paveli u i zato su ga u najvišim njemačkim krugovima nazivali »ustašom broj 1«. Iz Zagreba je pobjegao s ustaškim poglavnikom i njegovim najbližim suradnicima po etkom svibnja 1945. godine. S vremena na vrijeme i sam se volio »miješati« u područje rada RSHA. Me utim, Gestapo je i njega kontrolirao.

Na slici: do ek Kaschea na zagrebačkom aerodromu u travnju 1941. godine. Slijeva nadesno: Mladen Lorković, Siegfried Kasche. Ivan Perović, njemački konzul u Zagrebu do rata 1941. godine dr. Freundt.

Slika 11.

Jeruzalemski veliki muftija Emin El Huseini je aktivno podržavao naciste u Njemačkoj u njihovim ratnim naporima. Gestapo ga je prvih dana travnja 1943. godine, u okviru akcije za osnivanje muslimanske SS-divizije, doveo u Bosnu. Na slici: El Huseini u razgovoru s Milom Budakom (u sredini) i Andrijom Artukovićem (desno) prilikom boravka u Zagrebu.

Slika 12.

Kraljevski vojni ataše u Tirani, povjerljivi »ovjek kralja Aleksandra Karaorovića«, poslanik Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) Tanasije Tasa Dini postao je prije rata agent Karla Krausa, glavnog opunomoćenika Uprave VI RSHA za Jugoslaviju. U okupiranoj Srbiji nalazio se na položaju ministra, kasnije ministra unutrašnjih poslova, te pri kraju okupacije ministra socijalne politike Nedićeve kvislinške vlade.

Slika 13.

Plaše se ambicija svoga »doglavnika«, »vojskovođu« i »maršala« Slavka Kvaternika, Paveli ga je krajem 1942. godine, uz pomoć, udaljio s teritorije »Nezavisne Države Hrvatske«. Sa Semmeringom kod Beča, gdje se tada stalno nastanio, Kvaternik je pokušavao i dalje intrigirati protiv ustaškog poglavnika, ali ga je Gestapo u tome spriječio. Na slici: Paveli (sjedi) i Kvaternik (stoji).

Slika 14.

Gestapo je saznao da ministar unutrašnjih poslova i ministar oružanih snaga »Nezavisne Države Hrvatske«, Lorković i Voki, pripremaju »državni udar«, ali su se Nijemci suzdržavali od preuranjene intervencije. Na slici (slijeva nadesno) u prvom redu: viši domobranski oficir Gašić, njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj Glaise von Horstenau, gradonačelnik Zagreba Werner i ministar oružanih snaga »Nezavisne Države Hrvatske« Ante Voki.

Slika 15.

Profesor osijeka gimnazije, ljotićevac i »jugoslavenski nacionalist« Rudolf Troj promijenio je odmah nakon okupacije Jugoslavije prezime u Treu i postao važan suradnik Gestapa.

Predratni njemački agent, ljubljanski trgovac Anton Hribersček obrađivao je obavještajno za vrijeme okupacije »Ljubljansku pokrajinu« za ratne ispostave SD-a u Celju. U tom radu je neko vrijeme tijesno surađivao s Boškom Lazićem.

Slika 17.

Nekadašnji samostan u Begunjamu služio je još u Kraljevini Jugoslaviji kao ženski zatvor. Nakon okupacije, Gestapo ga je pretvorio u *centralni zatvor za Gorenjsku*. Kroz njegove elije i podruge prošlo je u ratu, »iz državno policijskih razloga«, 11.008 političkih zatvorenika. Mnogi od njih poslani su u koncentracijske logore u Reichu, iz kojih se nikada nisu vratili. U zatvoru u Begunjamu ubijeno je 836 osoba.

Slike 18–21.

Šef ispostave Gestapa u Jesenicama SS-poru nik Clemens Druschke (Slika 18) i njegovi najbliži suradnici: Bruck (Slika 19), Linke (Slika 20) i Mauer (Slika 21).

Slika 22.

Pripadnici njemačke nacionalne manjine u predratnoj Jugoslaviji (Volksdeutschen) bili su važan izvor »kadrova« za sve grane njemačke obavještajne službe. Po okupaciji oni su tu ulogu igrali i dalje, ali su istovremeno u dijelovima Slovenije »priklijuenim Reichu« i u Banatu organizirani u poluvojnim formacijama predstavljali glavni oslonac okupatorske vlasti. Na slici: jedna folksdojerska formacija prvih dana okupacije maršira pustim ulicama Ptujja.

Slika 23.

Jugoslavenski žandarmerijski podoficir, agent Abwehra, Božidar Boško Lazić pobjegao je 1940. godine iz Celja u Austriju. Prve godine okupacije radio je za Gestapo i SD u Sloveniji, a zatim ponovno za Abwehr na teritoriju tzv. NDH. Oženio se svojom suradnicom Marijom Posedel, a svjedoci na vjenčanju su mu bila dva esesovca.

Slika 24.

Celjski veletrgovac, folksdojerski Werner Stieger radio je za Abwehr i SD-odsjek Graz od listopada 1938. godine. Jugoslavenska policija je krajem travnja 1940. godine pohapsila i predala Državnom sudu grupu njemačkih agenata na čelu s Hansom Stoinscheggom, trgovcem iz Rogaške Slatine. Trebalo je da bude uhapšen i Stieger, ali je on od svog agenta u celjskoj policiji saznao za to i prebjegao u Austriju, odakle je nastavio s obavještajnim radom protiv Jugoslavije. Kada je sredinom veljače 1941. godine u Mariboru pohapšena nova grupa njemačkih špijuna, na čelu s Rudolfom Schorijem, jugoslavenska policija je ustanovila da je Stieger i s njom bio povezan. Međutim, on je već ranije bio pobjegao iz zemlje. Mobiliziran u Wehrmacht, Stieger se 1943. godine pojavio u Mostaru kao podoficir Abwehra, a zatim je sve do oslobođenja Dalmacije rukovodio ispostavom FAT-a 174 u Splitu (Frontaufklärungsgruppe = odjeljenje za izvištanje fronta — FAT bili su obavještajni centri Abwehra za operativno područje pojedinih korpusa).

Celjski folksdoj er, inž. Max Adolf Westen, sinovac industrijalca Augusta Westena, jednog od najbogatijih ljudi u Kraljevini Jugoslaviji, radio je u predratnim godinama za Abwehr i za SD-odsjek Graz. Nakon okupacije Jugoslavije postao je glavni savjetnik komandanta Sipo i SD za Donju Štajersku SS-pukovnika Otta Lurkera, a prije kraja rata putovao je u Švicarsku, gdje je došao u kontakt s Vladimirom Vauhnikom, koji je održavao posebne veze sa šefom Gestapoa SS-generalom Heinrichom Müllerom.

Slika 26.

Ubrzo poslije izbijanja drugog svjetskog rata zapo ela je, u još neutralnoj Jugoslaviji, borba izme u anglo-francuskih obavještajnih službi oko Dunava, naro ito oko erdapa.

Slika 27.

Drže i da je islam religija koja znatno pridonosi hrabrosti i borbenosti njenih pripadnika u ratu, jedinice SS-divizije »Handžar« bile su formacijski popunjene imamima (muslimanskim sve enicima) koji su se brinuli da njihovi vjernici obavljaju vjerske dužnosti i svakodnevno pet puta klanjaju.

Slika 28.

Reichsführer SS-a Heinrich Himmler (krajnji desno, s nao alama) i general-pukovnik Walter Model (desno od Himmlera), koji je u prolje e 1940. godine zapovijedao njema kom 9. armijom u kampa-nji na zapadu, u inspekciji 13. SS »Handžar« divizije.

Slika 29.

Adolf Hitler je 27. travnja 1941. godine posjetio Maribor i tom prilikom rekao svojim suradnicima: »U inite mi ovu zemlju njema kom!« U dijelovima Slovenije — Gorenjska i Donja Štajerska — priklju enim Tre em Reichu (preko 10.000 kvadratnih kilometara s oko 800.000 stanovnika) taj zadatak je povjeren Gestapou i SD-u.

Slika 30.

Slovenija pod okupacijom.

Slika 31.

Uvidjevši da se ustaški režim bespovratno raspada, Reichsführer SS-a i šef njema ke policije Heinrich Himmler je u prolje e 1943. godine poslao u tzv. NDH svog specijalnog opunomo enika SS-generalu Kammerhoferu i njemu podre enu Djelatnu grupu (Einsatz-gruppe) Sipo i SD »E« na elu sa SS-potpukovnikom Güntherom Herrmannom. Ta Djelatna grupa (EG) je ubrzo zatim prekrila cijelu teritoriju »Nezavisne Države Hrvatske« svojim djelatnim komanda-ma (EK), podružnicama (Teilkommando — TK) i ispostavama, koje su na terenu organizovale svoje obavještajne agenture.

INOVI I ZVANJA U NJEMA KIM ORUŽANIM SNAGAMA, JURISNIM ODREDIMA, POLICIJI, NSDAP, HITLEROVOJ OMLADINI I U NJEMA KOJ RADNOJ SLUŽBI

<i>Odgovara našim inovima</i>	<i>inovi u Wehrmachtu</i>	<i>inovi u SS-u</i>	<i>inovi u policiji</i>	<i>inovi u SA</i>
general	Generaloberst	Reichsführer SS	³	Stabschef der SA
general-pukovnik	Generalfeldmarschall	Oberstgruppenführer	SS-Oberstgruppenführer und Generaloberst der Polizei	
	General ¹	Obergruppenführer	SS-Obergruppenführer und General der Polizei	Obergruppenführer
general-potpukovnik	Generalleutnant	Gruppenführer	SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei	Gruppenführer
general-major	Generalmajor	Brigadeführer	SS-Brigadeführer und Generalmajor der Polizei	Brigadeführer
		Oberführer ²		Oberführer
pukovnik	Oberst	Standartenführer	Oberst	Standartenführer
potpukovnik	Oberstleutnant	Obersturmbannführer	Oberstleutnant	Obersturmbannführer
major	Major	Sturmabführer	Major	Sturmabführer
kapetan	Hauptmann	Hauptsturmführer	Hauptmann	Hauptsturmführer
poru nik	Oberleutnant	Obersturmführer	Oberleutnant	Obersturmführer
potporu nik	Leutnant	Untersturmführer	Leutnant	Sturmführer
	Stabsfeldwebel	Sturmscharführer	Meister	Haupttruppführer
	Hauptfeldwebel	Hauptscharführer	Hauptwachtmeister und Oberjunker	Obertruppführer
podoficirski inovi	Oberfeldwebel	Oberscharführer	Revieroberwachtmeister	Truppführer
	Feldwebel	Scharführer	Oberwachtmeister	Oberscharführer
	Unterfeldwebel		Wachtmeister	
	Unteroffizier	Unterscharführer	Rottwachtmeister	Scharführer
	Stabsgefreiter	Stabsrottenführer	Unterswachtmeister	
	Obergefreiter	Rottenführer		
bora ki inovi	Gefreiter	Sturmann		Rottenführer
	Oberschütze	Oberschütze		Obersturmann
	Schütze	Schütze		Sturmann

¹ Uz ovaj in obi no se dodavao rod oružja: general pješadije, general artiljerije itd.

² Ovaj in nije postojao u Wehrmachtu, a nalazi se izme u ina pukovnika i general-majora.

³ Reichsführer SS-a je istovremeno bio i vrhovni starješina policije (Heinrich Himmler) te je stoga na ovom mjestu ista li nost.

I rukovode i kadar NSDAP-a je bio strogo hijerarhijski rangiran, sli no vojni kim, poluvojni kim i drugim nacisti kim organizacijama i na strana koj uniformi je nosio odgovaraju u oznaku svoga ranga, odnosno položaja u stranci. Najniži rang je bio

Politischer Leiter-Anwärter (Nicht-Pg.) — pripravnik za politički rukovodioca koji nije član NSDAP

Politischer Leiter-Anwärter (Pg.) — isto, samo član NSDAP

Helfer — pomoćnik

Oberhelfer — viši pomoćnik

Arbeitsleiter — rukovodilac nekog posla

Oberarbeitsleiter

Hauptarbeitsleiter

Bereitschaftsleiter

Oberbereitschaftsleiter

Hauptbereitschaftsleiter

Einsatzleiter

Obereinsatzleiter

Haupteinsatzleiter

Gemeinschaftsleiter

Obergemeinschaftsleiter

Hauptgemeinschaftsleiter

Abschnittsleiter

Bereichsleiter

Oberbereichsleiter

Hauptbereichsleiter

Dienstleiter

Oberdienstleiter

Hauptdienstleiter

Befehlsleiter

Oberbefehlsleiter

Hauptbefehlsleiter

Gauleiter

Reichsleiter

I omladinska organizacija NSDAP, tzv. »Hitlerova omladina« (Hitlerjugend — HJ) imala je hijerarhijsko ustrojstvo s rangovima poput stranke, samo prilagođeno omladinskoj organizaciji:

Hitlerjunge — Hitlerov omladinac

Rottenführer

Oberrottenführer

Kameradschaftsführer

Oberkameradschaftsführer

Scharführer

Oberscharführer

Gefolgschaftsführer

Obergefolgschaftsführer

Hauptgefolgschaftsführer

Stammführer

Oberstammführer

Bannführer

Oberbannführer

Hauptbannführer

Gebietsführer

Obergebietsführer

Stabsführer

Reichsjugendführer

Uporedimo li osnovne dijelove naziva kod vojnih, polu-vojnih, policijskih i drugih organizacija ima li uvid u ova zvanja (osnovne riječi: haupt, bann, oberbann, rotte, schar i si.).

Služba rada (Reichsarbeitsdienst — RAD) je imala sljedeće oznake ranga:

Arbeitsmann — radnik (na bluzi nije nosio naramenicu)

Arbeitsmann — radnik s najmanje jednogodišnjim stažom, nosio je naramenicu

Vormann — predradnik

Obervormann — viši predradnik

Truppführer — vođa grupe radnika

Obertruppführer — viši vođa grupe radnika

Unterfeldmeister

Feldmeister

Oberfeldmeister

Oberstfeldmeister

Arbeitsführer — poslovođa (približno značenje)

Oberarbeitsführer

Oberstarbeitsführer

Generalarbeitsführer

Obergeneralarbeitsführer

Reichsarbeitsführer

SADRŽAJ

PREDGOVOR (Vojislav Nikoli)	7
1. UVOD	13
2. GESTAPO U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI	21
3. GESTAPO U OKUPIRANOJ SRBIJI	75
4. GESTAPO U »NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ«	227
5. GESTAPO U OKUPIRANOJ SLOVENIJI	361
6. GESTAPO U OKUPIRANOJ MAKEDONIJI	393
7. EPILOG	397
PRILOZI	399

Izdava
CENTAR ZA INFORMACIJE I PUBLICITET
Zagreb

Za izdava a
direktor — glavni i odgovorni urednik
BRUNO AMERL

BIBLIOTEKA »TAJNE SILE«

Urednik
OMER LAKOMICA

Svezak drugi
Slavko Odi • Slavko Komarica
GESTAPO U JUGOSLAVIJI

Recenzent i stru ni redaktor
VOJISLAV NIKOLI

Tehni ki urednik
HINKO BOR

Korektor
MILAN PADJEN

Tisak
»TIPOGRAF«, RIJEKA 1977.